This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

+ *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.

+ *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.

+ *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.

+ *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at `http://books.google.com/`

NYPL RESEARCH LIBRARIES
3 3433 08171770 8

Ve JAARG. ~~A. L.~~ 1890

TWEEMAANDELIJKSCH TIJDSCHRIFT VOOR LETTEREN, KUNST, WETENSCHAP EN POLITIEK.

HOOFDREDACTEUREN: L. VAN DEYSSEL EN ALBERT VERWEY.

MEDEWERKERS: Dr. A. ALETRINO, JOH. H. BEEN, H. P. BERLAGE Nzn., Dr. J. D. BIERENS DE HAAN, Dr. T. J. DE BOER, Prof. G. J. P. J. BOLLAND, G. BUSKEN HUËT, CYRIEL BUYSSE, Mr. F. COENEN Jr., Dr. Ch. M. VAN DEVENTER, Dr. A. DIEPENBROCK, Dr. F. VAN EEDEN, Mr. F. ERENS, M. EMANTS, GUIDO GEZELLE, AUG. GITTÉE, F. VAN DER GOES, Dr. H. GORTER, HENR. ROLAND HOLST-VAN DER SCHALK, C. F. VAN DER HORST, Dr. D. G. JELGERSMA, Dr. G. JELGERSMA, ANDRÉ JOLLES, JAN KALFF, Dr. R. A. KOLLEWIJN, J. DE KOO, PROSPER VAN LANGENDONCK, HÉLÈNE LAPIDOTH-SWARTH, JAC. VAN LOOY, JOH. DE MEESTER, W. L. PENNING Jr., Mr. S. MULLER Fzn., F. NETSCHER, Dr. B. J. H. OVINK, ARY PRINS, GUST. VERMEYLEN, JAN VETH, Prof. J. VAN DER VLIET, Dr. G. VAN VLOTEN, H. S. M. VAN WICKEVOORT CROMMELIN, E. A.

LEESMUSEUM AMSTERDAM

UITGEGEVEN TE AMSTERDAM DOOR SCHELTEMA EN HOLKEMA'S BOEKHANDEL + + + MDCCCXCIX.

Digitized by Google

Digitized by Google

Ve JAARGANG. DEEL II.

TWEEMAANDELIJKSCH TIJDSCHRIFT VOOR LETTEREN, KUNST, WETENSCHAP EN POLITIEK.

HOOFDREDACTEUREN: L. VAN DEYSSEL EN ALBERT VERWEY.

MEDEWERKERS: Dr. A. ALETRINO, JOH. H. BEEN, H. P. BERLAGE Nzn., Dr. J. D. BIERENS DE HAAN, Dr. T. J. DE BOER, Prof. G. J. P. J. BOLLAND, G. BUSKEN HUËT, CYRIEL BUYSSE, Mr. F. COENEN Jr., Dr. Ch. M. VAN DEVENTER, Dr. A. DIEPENBROCK, Dr. F. VAN EEDEN, Mr. F. ERENS, M. EMANTS, GUIDO GEZELLE, AUG. GITTÉE, F. VAN DER GOES, Dr. H. GORTER, HENR. ROLAND HOLST-VAN DER SCHALK, C. F. VAN DER HORST, Dr. D. G. JELGERSMA, Dr. G. JELGERSMA, ANDRÉ JOLLES, JAN KALFF, Dr. R. A. KOLLEWIJN, J. DE KOO, PROSPER VAN LANGENDONCK, HÉLÈNE LAPIDOTH-SWARTH, JAC. VAN LOOY, JOH. DE MEESTER, W. L. PENNING Jr., Mr. S. MULLER Fzn., F. NETSCHER, Dr. B. J. H. OVINK, ARY PRINS, GUST. VERMEYLEN, JAN VETH, Prof. J. VAN DER VLIET, Dr. G. VAN VLOTEN, H. S. M. VAN WICKEVOORT CROMMELIN, E. A.

UITGEGEVEN TE AMSTERDAM DOOR SCHELTEMA EN HOLKEMA'S BOEKHANDEL * * * MDCCCXCIX.

LEESMUSEUM AMSTERDAM

Digitized by Google

THE NEW YORK
PUBLIC LIBRARY

ASTOR, LENOX AND
TILDEN FOUNDATIONS
R L

Digitized by Google

INHOUD.

(Juli '99, Afl. 4.)

		Bladz.
Driekoningen-Avond	CYRIEL BUYSSE	1
Hegenscheidt's Starkadd	ALBERT VERWEY	49
Leven en Werken van Jonker Jan van der Noot *(Slot)*.	AUG. VERMEYLEN	66
Van de Armen	IS. P. DE VOOYS	93
Het treurspel „Ghetto"	L. VAN DEYSSEL	103
Riddervrouwe en Poortersknaap .	ALBERT VERWEY	128
Eenige Socialistische Ekonomie .	F. VAN DER GOES	131
Boekbeoordeeling:		
Kunst: *Studiën zur Deutschen Kunstgeschichte. — Holländische Miniaturen des späteren Mittelalters*.	A. PIT	167

(Sept. '99, Afl. 5.)

Ter Nagedachtenis van Jacob Maris		171
Bezwaarlijke Liefde.	F. C. JR..	173
De Man en de Sirene	HENRI DE REGNIER	209
Een Huishouden zonder geld . .	MR. S. MULLER FZ.	238
Aus »Der Teppich des Lebens» .	STEFAN GEORGE	273
Uit „Tom's Dagboek"	W. L. PENNING JR.	284
Een Koning	ALBERT VERWEY	297
Reinaert de Vos in Griekenland .	D. C. HESSELING.	301

Digitized by Google

(Nov. '99, Afl. 6.)

		Bladz.
Groeikracht	STIJN STREUVELS	323
De Heilige Tocht *(Vervolg)* . .	ARY PRINS	355
Zeven Drievoudzangen	F. VAN EEDEN.	360
Aan den blinden Dichter W. L. Penning Jr.	ALBERT VERWEY	364
Verzen	W. L. PENNING JR.	367
Interludus	KAREL VAN DE WOESTIJNE .	377
Boendale's Lekenspiegel	J. KOOPMANS	380
Hoogescholen en Geestelijke Bewegingen	ALBERT VERWEY	410
Bewustzijn, Onbewustheid en Subjekt	DR. P. BIERENS DE HAAN. .	430
De zaak Hogerhuis.	F. VAN DER GOES	463
De stam van 't Volk	ALBERT VERWEY.	484

Digitized by Google

DRIEKONINGEN-AVOND.

Drama in drie bedrijven,

DOOR

CYRIEL BUYSSE.

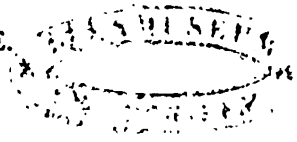

PERSONEN.

CLOET.	DE BUURMAN.
ROSTEN TJEEF.	VROUW CLOET.
JAN.	DE BUURVROUW.
JULKEN.	ZULMA.
DE PASTOOR.	

EERSTE GENDARME, TWEEDE GENDARME, DORPELINGEN.

Tusschen eerste en tweede bedrijf vijf jaar tijdruimte.

EERSTE BEDRIJF.

Een laag vertrek, slecht verlicht, dienend voor woonkamer en keuken. Links de haard. In de achtergrond een deur; rechts een tweede deur. In de rechterhoek de zoldertrap. Links, tegen de achterwand, een oude Vlaamsche klok en een eetkast. Op de eetkast een Lieve-Vrouw-beeld tusschen vazen met artificiëele bloemen. In 't midden een vierkante tafel met een brandende olielamp. Enkele stoelen. Alles ziet er somber en armoedig uit.

Eerste Tooneel.

VROUW CLOET, DE BUURVROUW.

Bij het ophalen van 't gordijn komt vrouw Cloet met een dampende, rood-steenen papschotel van den haard, en plaatst die midden op de tafel. Dan gaat ze naar de kast en haalt

Digitized by Google

er twee gele biksteenen borden, een roggebrood, een mes en twee houten lepels vandaan, die zij insgelijks op de tafel komt schikken. Even blijft zij onbewegelijk staan, met een der lepels nog in de hand, het angstig-luisterend gezicht half omgekeerd naar de deur in den achtergrond, waarachter men een dof geluid van voetstappen hoort naderen.

DE BUURVROUW. (*duwt de deur half open en steekt omzichtig 't hoofd naar binnen. Sneeuwvlokken bedekken haar hoofd en schouders. Met gedempte, geheimzinnige stem*): Es 't er gien belet?

(*Terwijl de deur half open blijft, hoort men de wind loeien, en in de verte een onduidelijk geluid van zang, door de tonen eener harmonica begeleid*).

VROUW CLOET. (*met een zucht van verlichting*): Och, Hiere! 't es gij die doar zijt! Och, Hiere, gij hêt mij doen verschieten! 1) (*Drukt de eene hand op haar hart en houdt zich met de andere aan de tafel vast.*) 't Hê mij aan mijn herte gepakt!... Maor kom binnen,... kom al gauwe binnen en zet ou wat.

DE BUURVROUW. (*komt binnen en sluit de deur. Schudt de sneeuw van haar kleêren*): Pouah! wat 'n weere! Hondeweere!

VROUW CLOET. Jong, jong, gij hêt mij doen verschieten!... Mijn bienen die schudden en beven d'r van! (*Hijgt*). 'K en kan d'r hoast gien woord van spreken!... Moar zet ou toch,... 't zal wel pesseeren,... 'k ben toch hiel kontent da' 'k ou zie.

DE BUURVROUW. (*Huivert*). Brr... (*Gaat zitten; spreekt langzaam*). Ge peisde ge zeker dat 't Cloet was, hè!

VROUW CLOET. Joa ik,... want ou 'n verwachtte ge 'k nie mier.

DE BUURVROUW. Maar 't kosten toch euk ou kinders zijn. Ge moest gij ou zeu schouw 2) nie moaken ier da' ge wist wa' dat 't was.

---

1) Schrikken. 2) Schuw, bang.

Digitized by Google

VROUW CLOET. Nie, nie, . . , 'k wist ik da' hiel goed da 't mijn kinders nie en woaren, en toch verwacht 'k ulder 1) ieder eugenblik. 'K heur ik da sebiet 2) as ze 't zulder 3) zijn die komen . . . 't Snieuwt nog altijd veurt, geleuf ik.

DE BUURVROUW. (*Schudt de laatste sneeuwvlokken van zich af*). Joa 't, zulle! . . . de stroate ligt heul-de-gansch wit, en as 't nie en woare van 't lawijd van de wind en 't zijnge van de kinders, g'en zoedt gie' muizeke mier heure' piepen. D'r ligt al te minsten 'nen halve voet snieuwe. De kinders die nog veur de deuren stoan te zijngen zien d'r heul-de-gansch wit van, en ze stoan zeudoanig te dudderen 4) da' z' er van blitten 5) lijk gietses 6). As 'k noar hier kwam hê'k de sandurms 7) ontmoet, die op ulder nachtronde uitgingen: ze zagen d'r percies uit lijk speuken onder ulder lange mantels. (*Geheimzinnig*). Moar zeg: zoedt-e gij peizen dat hij nog zal komen van den aovond!

VROUW CLOET. (*Na een oogenblik gedrukt tobben*). Och Hiere, 'k en wee' 'k da niet, e-woar? 't Es het altijd tusschen vieren en vijven da' ze de dieë losloaten dien ulderen tijd uitgedoan hên. Bijgevolg as ze zij Cloet euk losgeloaten hân en dat-ie hij direkt noar huis gekome woare, zoedt-ie hij hier al lang moete zijn. Moar hên z' hem losgeloaten? . . . dat es de kwestie, nie woar? As ie hij gien verminderijnge van straffe gekregen en hêt z' en zulle zij hem nie losgeloaten hên. Toe 8) rond de zessen hê 'k ik hem verwacht, al bevend en schuddende lijk 'n riet. Nou voel ik mij weer 'n beetse geruster, en 'k en geleuve niet dat hij van doage nog zal komen. Moar, bij 't minste dat er gebeurt, begin 'k toch weere van schouwte 9) te schudden en te beven. 'K en zal moar weere veur 'n weeke gerust zijn as die verdomde zoaterdag-oavend nog 'ne kier veurbij es.

DE BUURVROUW. (*Schudt het hoofd*). Ik hê toch al dikkels 10) op ou gepeisd die loaste doagen, en 'k hê mij toch al zeu

1) Hen. 2) Dadelijk. 3) Zullie. 4) Huiveren. 5) Blaten. 6) Geitjes.
7) Gendarmen. 8) Tot. 9) Angst. 10) Dikwijls.

Digitized by Google

dikkels afgevroagd wa da 'k ik in ou ploatse zoe doen;... moar 'k moe ou zeggen da 'k 't nie en wete. 't Es schrikkelijk, zulle! Ge zoedt verdome beter deud zijn! Moar woarom hê je da nou toch euk gedoan!

VROUW CLOET. Ha joa, woaromme?... Doar hê je gij scheun spreken over, omdatte gij gelukkig zijt en da' ge niets te kurt en hêt! Moar 'k zoe wel e kier wille weten wa da' e gij zoedt gedoan hên as ge gien stik breud in ou huis mier en hêt, veur ou en veur ou kinders?... Da es nou de vierde kier in drei joar tijd da Cloet in 't kot 1) zit, telkens veur vechten of pensejaogen 2). 't Es van den aovend percies tien moanden dat er hij de loaste kier noartoe gegoan es, e-woar? (*De buurvrouw knikt bevestigend met het hoofd.*) Ha wel, weet-e gij wa da' 'k nog hâ as hij wig was! *(Ontkennende hoofdschudding van de buurvrouw.)* Nog twie zakken eirdappels, 'ne zak meel, vier stikken buikschotel 3), en dertien fran vijf en tzeventig in geld. *(Kruist de armen op haar borst.)* Begin gij doar 'ne kier mee ou dreien tien moanden van te leven! En anders van niemand iets krijgen! G' hêt doar ulder Bureel van Weldoadigheid, die d'r toch es om d'oarme meinschen t'helpen, ewoar? Zoe-e gij peizen da 'k doar oeit 'ne cens van gekregen hê! Niet dàt! *(Knapt met de nagel van haar duim op haar voortanden).* We'n stoan niet ingeschreven op ulder boeken, zeggen ze!... G' hêt doar al die rijke keirels: den burgemiester, den notoarus, de twie dokteurs, miende gij dat er doar wa van te krijgen es?... Giene cens, gien stikske breud: »hadt ou beter gedregen g'n zoedt in d' armoe nie zijn!" durven die smeirlappen ou antwoorden, percies lijk of da *mijn* schuld was da Cloet zuik 4) 'ne vechter en 'ne pensejoager es! En de paster en es gien zierken beter: die poaait ou mee wa zoete woorden uit de catechissemus, moar doar en worde nie vet van, zulle!... Hawel? wa moest ik anders doen!... Rosten Tjeef wilde mij helpen en 'k hê 't ik aangenomen. Moar natuurlijk en deed-ie hij da veur nie niet; en as ie hij gekomen es om d'r veuren

1) Gevangenis. 2) wildstroopen. 3) Gerookt spek. 4) Zulk.

Digitized by Google

te krijgen wa dat-ie hij wilde, en hê 't ik hem nie keune riffezeeren. Al wa da 'k doen kon en wa da 'k euk gedoan hê, da was van hem scheune te spreken dat hij toch veurzichtig zoe zijn... Moar doar zijt-e wa mee gekurt 1), bij 't mannevolk! Beloven zullen ze genoeg, om ulder goeste 2) te meugen doen. Moar 't es percies lijk of ge nie 'n sprak; 't en es moar as de pap verbrand es da ze weten wa dan ze gedoan hên. En tons 3) nog en kan 't ulder nie schelen.

DE BUURVROUW. Joa, zwijg mij van 't mannevolk! Da zijn sloebers! 4) 't Es ulder al percies gelijk, wa dat er gebeurt, as ze zij moar ulder goest en hên! Moar 't es nog 't irgste van al as da gebeurt woar dat er 'ne keirel es lijk ouë Cloet. 'K en wee ik niet we da-e gij doar moet mee doen.

VROUW CLOET. 'K en weet-e 'k ik euk niet, en as-e'k ik doar begin op te peizen voel ik mijn heufd droaien percies lijk of 'k zot 5) zoe worden. 'K weinsche da 'k deud woare! 'K weinsche da'k in de Leie versmeurd 6) lag! As de Leie doar veur mijn voeten lag, op 't eugenblik dat hij zal binne komen, 'k geleuve da 'k er in zoe sprijngen! 'K en weet ik nie wa da d'r zal gebeuren. 'K peize 'k ik dat hij mij deud zal schuppen, mee schuppen in den buik, of mij deudsteken mee 'n mes. *(Wijst naar het mes op de tafel)* doar, mee dà mes da doar op toafel ligt, zie, lijk 'n virken 7) die ze de keel afteken!

DE BUURVROUW. *(Kijkt verschrikt naar het mes).* Doe 't gij wig, jong, doe 't gij wig.

VROUW CLOET. Wa geeft dat? Hij zal wa anders pakken. Hij zal mij de kop insloan mee 'ne stok, mee 'ne stoel, mee 'n koterijzer. 8)

DE BUURVROUW. (*Rilt*). Ha!... 't es wried! 't es wried!... Zoedt-e gij peizen dat hij al van wa weet?

VROUW CLOET. 'K en kan ik doar nie van peizen, jong, moar 'k vrieze 'k ik wel van jao. Hij zal hij da toch wel

---

1) Geholpen. 2) Zin. 3) Dan. 4) Schurken. 5) Krankzinnig.
6) Verdronken. 7) Varken. 8) Pook.

Digitized by Google

oardig 1) gevonden hên da 'k ik hem al sedert verscheide weken gien iene kier in 't kot mier bezocht en hè. En as-ie hij toevallig in dien tusschentijd iemand anders van 't durp gezien hêt, ge keun gij toch wel peizen da z' hem doar zulle van gesproken hên.

DE BUURVROUW. (*Geheimzinnig*). In ouw ploatse zoe 'k toch geprobeerd hên van de kuïel 2) kwijt te geroaken, zulle.

VROUW CLOET. Ha!... ge zijt er wel mee as ge peist da 'k 't nie geprobeerd en hè! 'K hê 'k mee alles geprobeerd; mostoardtreksels, zaovelbeum op dzjenuiver, azijn en ziepleuge, bedevoarten, geloften en offranden, al wa da ge moar peizen en keunt, en alles vreuchteleus. Zij moar zeker da z' er wel komen, die keirels die d'r veel beter noeit en zoên zijn!

DE BUURVROUW. 'K hê ik 'n wijf gekend die de kuiël kwijt geraokte mee heur de vijfde maond van de zoldertrap te loate rollen.

VROUW CLOET. Dat en hê 'k nie geprobeerd, moar 'k ben wel zeker dat 't toch nie en zoe geholpen hên. Ne kier as da bij mij zeu ver es, die goat da toch veurt. Zie ne kier wat al sloagen en oarmoe da 'k nie g'had en hê in den tijd da 'k gruet-ging 3) van Zulma! Eiwel, z' es er zij toch gekomen, nie woar?... Nie nie, 't es gedoan mee mij. 'K zit hier zeu goed as deud op mijne stoel. (*Zij huilt*).

DE BUURVROUW. (*Na een oogenblik stilzwijgen*). En Rosten Tjeef?... komt den dienen ou nog bezoeken?

VROUW CLOET. Moar joa joa hij! Wa kan hem da schelen zeulang as hij d'r kan van profeteeren! Moar weette gij hoe slim dat hij es: van doage en hê 'k hem nie gezien. Hij weet da Cloet zou keunen thuiskomen en hij houdt 'em uit de goaten.

(*Terwijl de beide vrouwen met elkaar spreken hoort men buiten achter de deur in den achtergrond, een vaag geluid van voetstappen, en dan de klagende tonen eener harmonica, die zingende kinderstemmen begeleiden*).

---

1) Vreemd. 2) Boel. 3) Zwanger was.

Digitized by Google

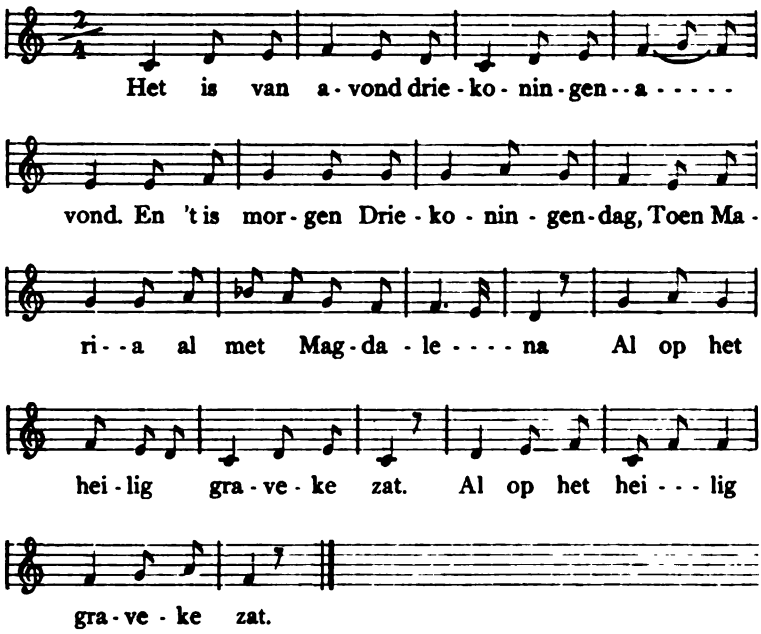

VROUW CLOET. (*Staat ongeduldig op*). Alweere die zangers!... Ze miene zij da 'k ik de baronesse van 't Kastiel ben, geleuf ik! (*Tot de buurvrouw*). Da es nou al de zesde bende in min dan 'n ure tijd en 'k hê al drei stuivers uitgedield!... Joa

---

1) Driekoningen-avond-lied.

Als zij al over het kerkhof kwamen
Wat vond men daar geschreven staan!
't Was Heer Jesus al met Magdalena
Al met heur ar-rems rond 't Kruisse gedaan (*bis*).

Staat op Maria al met Magdalena
En staat op van den bitteren dood
Zijn der uw zondekens alle vergeven
Ja en al waren zij nog zoo groot (*bis*).

Die der dit liedeken wilt hooren zingen
Des Zondags vóór den hoogmis-tijd
Ons Lieve-Vrouwken zal eene keers onsteken
Totdat ge van de wereld scheidt (*bis*).

Digitized by Google

moar 't es gedoan, zulle! 'K en geve niets mier! (*Roept dwars door de deur, tot de zangers*). Goa moar veurt! 'K en gève nie mier! (*Het lied, even onderbroken, herneemt*).

VROUW CLOET. (*Komt met een nijdige spotlach weer in 't midden van de keuken*). O! wilde gulder nog 'n beetse blijve zijngen 't es het mij euk goed! (*Tot de buurvrouw, terwijl men het lied, achter de deur, aldoor blijft hooren*). Moar 'k en zalle 'k ik verdome zeu stom nie zijn van mijn loaste cenzen wig te gêen aan vrendelijngen, binst 1) da 'k mijn eigen kinders uit zende zijngen om te goan scheuïen. 2) Zijn da nou manieren van doen, mee oarme meinschen? Woarom en goan ze bij de rijke nie zijngen? Moar de rijke zijn te bieste-gierig, dâ zijn ze, en 't es altijd weer op den oarmen duvel zijne zak da ze kome kloppen. (*Er wordt op de deur geklopt. Vrouw Cloet keert zich om*). Joa, joa, klop moar, 'k heur ulder wel! Moar 't es mij percies gelijk, zulle! al smiet-e heul den boel omverre! (*Er wordt harder geklopt. Vrouw Cloet vliegt naar den haard en grijpt de pook*). Moar 'n kom verdome in huis niet of 'k sloa ulder de kop in! (*Het lied houdt even op*).

DE BUURVROUW. Tut! tut tut, en moakt ou doar nie kwoad in! (*Voelt in haar zak*). Kijk, 'k hê hier nog drei cens. Geef z' ulder en da z' ons gerust loaten. (*Er wordt opnieuw aan de deur geklopt en het zingen herneemt*).

VROUW CLOET. (*Met een weigerend gebaar*). Nien ik, verdome! 'k en geve niets meer. As ge veurt blijft geven goan ze 't al aan mallekoar vertellen en g' en hêt giene menuut ruste mier.

DE BUURVROUW. (*Gaat naar de deur*). Tut, tut, tut! (*Opent de deur en steekt de hand naar buiten*). Neem, doar zijn drei cens, en hoast ulder nou wig, zulle! (*Het zingen houdt op midden in 't refrein en men hoort een dof gemompel van dankende stemmen*). En zeg sitoe 3) aan d' andere dat er

1) Terwijl. 2) Bedelen. 3) Surtout.

Digitized by Google

hier nie mier gegeven en wordt. (*Opnieuw hoort men verdofd geluid van stemmen en de deur gaat dicht. Aftrekkend gezang en harmonica-spelen*).

VROUW CLOET. G' hêt ongelijk, ze verdienen 't niet.

DE BUURVROUW. (*Komt weer op haar plaats*). Nou,.., ze zijn doarmee toch wig en we keunen nog 'n beetse klappen. (*Schudt enkele sneeuwvlokjes van haar mouw*). God van den hemel es da toch 'n weere! Zeu, ge peis gij dat Rosten Tjeef van doage nie en durrevde komen, hè! Moar zeg 'ne kier: as Cloet nou thuis komt en dat hij ziet wa dat er gebeurd es, goat-e gij hem zeggen dat 't van Rosten Tjeef es!

VROUW CLOET. (*Neerslachtig*). Och Hiere, jong, 'k en wete 'k ik da niet! Ge meug gij mij woarachtig geleuven da 'k 't nie en wete. 'K en wete 'k ik nie mier wa da 'k ik zeggen zal, as da 'k ik en wete wa dat er zal gebeuren. Da zal allemoal van d' omstandigheden afhangen. Al wa da 'k ik wete es dat 't schrikkelijk zal zijn. As ik het nog duiken 1) kon, dan zoe 'k ten minste den tijd hên om d'r nog over te peizen. (*Staat op*). Moar kijk 'ne kier: ès da nou nog meugelijk? Van as hij mij ziet weet hij alles.

DE BUURVROUW. Nie, zulle, g' en keunt 't zeker nie mier duiken! 't Es wried! 't es wried! Hij zal ou deudsloan!... Ik zoe wigleupen! (*Geluid van voetstappen achter de deur*).

VROUW CLOET. (*Keert zich angstig om*). Och Hiere godheid!... (*Eensklaps gerustgesteld*). Och God, nie, 't zijn de kinders! 'k herken ulder stappen! (*De deur gaat open. Zulma komt binnen, de sneeuw van haar kleeren schuddend*).

Tweede Tooneel.

DE VORIGEN, ZULMA.

VROUW CLOET. (*Verbaasd, tot Zulma*). Wa es dà nou? Zij-e gij doar alliene dan? Woar es Jan?

1) Verbergen.

Digitized by Google

ZULMA. (*Met steunende stem*). 't Es al wel te minsten 'n ure dat hij van mij wiggeleupen es, om mee andere zangers rond te goan. »Goa gij van ouwe kant zeid hij, 'k zal-e'k ik euk mijnen eigene wig goan; op die maniere zullen we mier krijgen dan as we zoên te goare blijven.

VROUW CLOET. (*Woedend*). Ha! die sloeber! Ha die kuifel! 1) 'K hê hem wel tien kiers gezeid dat hij bij ou moest blijven! Moar woarom en zij-e gij zelve bij hem nie gebleven, gij dwoaze-kalle? 2) Hê de sloeber ou ten minste 't geld gegêen?

ZULMA. (*Huilend*). Nie nien hij. 'K hê 't ik 'em wel gevroagd, moar hij 'n hê 't nie wille gêen; hij zei da 'k 't zoe verliezen. 'K hê ik tons geprobeerd om 't uit zijne zak t' haolen, moar hij hê mij slaogen gegêen en 'k benne 'k ik wiggeleupen.

VROUW CLOET. Verdome!... en ge kom zonder 'ne cens noar huis! (*Zij vliegt op Zulma af en geeft haar slagen. Zulma vlucht schreeuwend in een hoek*).

DE BUURVROUW. Ha! moar wa kan da kind da nou toch helpen! Dat en es toch heur schuld niet! Wa moe ze zij goan doen tegen azeu 'ne keirel lijk Jan!

VROUW CLOET. Wa da ze moe doen?... Heur weiren, verdome! Bijten, scharten 3) en klauwen, as 't anders nie en goat. (*Tot Zulma die ze heftig schudt*). Zeu ge 'n hêt gij nou niets mee? Of ge steekt het meschien wig! Ala! ijëlt e-kier sebiet 4) ou zakken uit!

ZULMA. (*Snikkend*). 'K hê ik toch iets mee, moeder. (*Maakt haar zakken leeg en geeft het geld aan vrouw Cloet. Gaat dan, steeds snikkend, aan tafel vóór de papschotel zitten*).

VROUW CLOET. Nou,... iets... 't es wel de moeite weird. (*Minachtend tellend*). Dertig, twie en dertig, viertig,... al te goare viertig cens, verdome! En hoeveel hêtte achtergehauwen? Hoeveel hêtte gestolen?

ZULMA. Niets, moeder;... giene cens, ge meug mij aftasten as ge mij nie 'n geleuft.

---

1) Schelm. 2) Domoor. 3) Krabben. 4) Dadelijk.

Digitized by Google

VROUW CLOET. (*Minachtend het geld aan de buurvrouw toonend*). Verdome! Verdome! viertig cens! Da durven z' ou tegenwoordig meebrijngen! 't Es verdome om d'r van deud te vallen! As me wulder 1) in onzen tijd op Dertienaovond 2) gijngen zijngen, die brachte we dikkels vijve, zesse, zeve fran mee noar huis. Ge zoedt er nondedzju toch van creveeren! (*Langzaam, met nog snikkende keel, bedient Zulma zich van pap, en begint zij te eten*).

DE BUURVROUW. Joa datte!... de menschen zijn zeu biestegierig geworden.

ZULMA. Moeder!...

VROUW CLOET. (*Ruw*). Hawel wa es 't er?

ZULMA. Moeder 'k hê doar Rosten Tjeef gezien aan den hoek van de stroate en hij hê mij gevroagd of da voader al thuis was.

VROUW CLOET. Goat 't hem aan?

ZULMA. 'K en weet ik nie, moeder, moar hij hê mij 'ne stuiver gegeên en d'r mij nog ienen beloofd as ik hem kwam zeggen da voader nog nie thuis en was... As voader wèl thuis was en moest ik niets zeggen noch vroagen. Hij stoat doar te wachten achter 't hoekhuis.

VROUW CLOET. Hier zult-e blijven! En as Rosten Tjeef hier nie 'n durft komen zonder gewoarschouwd te zijn, dat hij noar al de gloeiende duuvels van d' helle leupt! 'K hê d'r verdome genoeg van, van altijd veur de zot g'hauên te worden! (*Buiten, achter de deur, hoort men verdofd geluid van voetstappen, en dan harmonica-spel en zingende kinderstemmen*):

Het is van avond Driekoningen-avond
En 't is morgen Driekoningen-dag.
Enz. enz....

VROUW CLOET. (*Opspringend*). Alweere! (*Schaterlacht*). Verdome da is hier plezierig van den aovend! (*Wijst naar*

1) Wij. 2) Driekoningen-avond: dertien dagen na Kerstdag.

Digitized by Google

Zulma). Hier gejank en... welverdiende kletsen op heur smoel! (*Wijst naar de deur*). Doar meziek en zang! Bravo! jongens! doe moar veurt! en geneert ulder niet! (*Barst opnieuw in een schaterlach uit en vliegt dan plotseling woedend naar de deur*). Wacht! wacht! 'K zal ulder 'n beetsen helpen! 'K zal ulder cenzen goan geven, zie, mee heule peuten! (*Rukt de deur open, strekt de hand uit in de duisternis, grijpt een der zangers vast en sleurt hem naar binnen, de arm opgeheven om te slaan. Blijft eensklaps stom en roerloos staan, in verwildering de knaap aanstarend*).

Derde Tooneel.

De vorigen, Jan.

Vrouw Cloet. Gij! gij!... Zij-e gij dat! (*Stottert van woede*). Zij... zij... zij-e gij dat die hier komt zijngen!... die... die... die hier komt scheuien veur ons eigen deure! Ge zendt ou zuster wig om hier te komen stelen, sloeber! (*Zij slaat er op los en Jan huilt*). Ge komt ou moeder bestelen in ploatse van heur t' helpen! (*Nieuwe slagen en geschreeuw. De buurvrouw slaat van verbazing haar handen in elkaar, en verschrikt houdt Zulma op met eten*). Ge zij 't gij mee ou bende die hier heul den aovond aan de deure geweest hêt! (*Schudt hem heftig*). Zeg, sloeber, kuifel, hoe dikkels hêtte geweest? Hoeveel geld hêtte mij gestolen?

De buurvrouw. Da goa nou toch te verre!

Jan. (*Huilend, met vergeefsche pogingen om te ontsnappen*). Loat mij los, gij! Loat mij los! 'K en doe ik ou euk gien kwoad! Aïe! aïe, loat mij los, zeg ik ou!

Vrouw Cloet. (*Sleept Jan op de voorgrond*). Ik ou losloaten! Ik ou losloaten!... Ge zilt hier iest ou zakken uityëlen! Ge zil mij hier iest al geên wa da g' hêt, tot de loaste cens. (*Zij voelt in zijn zakken, neemt er het geld uit, en keert die om. Tast in de voering.*) Ha! gij sloeber! Hier in de voerijnge zitten d'r euk nog! (*Geeft hem een oorveeg. Voelt in de rug*). En hier euk, verdome! Ala! ou vest uit! Ou vest uit, zeg ik!

Digitized by Google

(Rukt hem die uit met geweld. Voelt onderaan in de broekspijpen). En hier euk! *(nieuwe oorvegen).* Doar! doar! doar!... Doe ou kloefen 1) uit, smierlap!

JAN. *(Doet huilend zijn klompen uit).* Moar 'k en hê ik niets mier; kijk liever!

VROUW CLOET. Joa ge doet, 2) sloeber, 't klijnkt! 't klijnkt! D'r zitten d'r in ou keissen 3), kuifel! Doe z' uit! Doe z' uit, zeg ik ou! *(Heft dreigend de hand op).* Wilde ze verdome uit doen! *(Snikkend doet Jan zijn kousen uit en enkele centen rollen op de vloer. Zulma gaat ook weer aan 't huilen).*

VROUW CLOET. *(Raapt het geld op).* Ha! die leulijke sloeber! Es 't er nou al, dief? *(Bevoelt hem weer).* Moe 'k ou nou wurmnoakt stellen? Wil ik ou vel omme kieren? *(Strekt gebiedend de hand uit).* Ala! hoast ou nou noar de zolder, zulle! zonder eten noch drijnken! en morgen 't zelve spel!

JAN. *(Wanhopig huilend).* 'K hê honger! 'k hê honger!... 't Was om d'r mij e poar schoaverdeinen 4) mee te keupen!... 'K en hê sedert van den noene 5) gien beetse mier g'eten! Gee mij 'n beetse pap mee ne rogge-smeiterham.

VROUW CLOET. *(Spotlachend).* Schoaverdeinen! 'k zal ou lieren schoaverdeinen! wacht en beetsen!... Zij-e hoast wig, verdome!

JAN. *(Vliegt naar de zoldertrap).* 'n Stikste breud, moeder! 'n stikste breud! 'K hê toch zuik 'nen honger!

VROUW CLOET. *(Neemt een snee brood van de tafel en gooit z' hem na),* Doar es e stik breud!... en creveert er mee! *(Huilend raapt Jan het stuk brood op en verdwijnt langs de trap).*

VROUW CLOET. (*Met gevouwen armen, tot de buurvrouw*). Hawel!... es da nou nie om d'r roazend van te worden?... Verdome! (*Neemt een stoel en slaat hem tegen de grond. Tot Zulma*). En wa zit-e gij doar nog in die pap te zieveren?

---

1) Klompen. 2) Je hebt zeker nog. 3) Kousen. 4) Schaatsen. 5) Twaalf uur.

Digitized by Google

Ala! uit mijn eugen, of 'k zoe ongelukken doen! (*Zulma vliegt spoedig de zoldertrap op*).

DE BUURVROUW. (*Staat op*). 't Es woar; 'ne meisch zoe d'r wa van krijgen... Moar zeg ne kier, hoe loat es't al? (*Kijkt op de klok*). Verdome! 't es al over half negen! Wa vliegt dien tijd toch om as ge begint te klappen! 'K leupe wig, zulle! As mijne man iest thuis es krijg ik op mijn smoel. (*Zij loopt naar de deur. Op 't oogenblik dat ze die wil openen verschijnt Rosten Tjeef op den drempel, schuchter naar binnen kijkend. Even schrikkend wijkt de buurvrouw een stap op zij*).

Vierde Tooneel.

VROUW CLOET, DE BUURVROUW, ROSTEN TJEEF.

ROSTEN TJEEF. (*Verlegen*). Goên oavend!... goên oavend.

DE BUURVROUW. Goên aovend!... da es e weer, hè? Nog altijd woaaien en snieuwen?

ROSTEN TJEEF. (*Komt aarzelend, met schuwe blikken rechts en links, een weinig naar voren*).

Nog altijd woaaien en snieuwen... (*Tot vrouw Cloet*). Goên aovend, goên aovend,... gien belet? 'K weinsch ulder 'ne zoaligen Dertienaovend, zulle. Wille we te goar 'n dreupelke pakken? (*Haalt uit zijn binnenzak een jeneverflesch te voorschijn*).

DE BUURVROUW. (*Komt weer in 't midden van de keuken*). Lijk dàtte! 1) e gloazeken én kan percies gien kwoad in zuik 'n leulijk weere.

VROUW CLOET. (*Tot Rosten Tjeef*). Hawel!... Kom moar binnen; ge moet nie schouw zijn. G' 'n moet doar aan die deure nie blijve stoan dudderen. (*Bekijkt Rosten Tjeef spottend-uitdagend*). Hè! ge ziet er woarachtig uit lijk of ge schouw woart!

ROSTEN TJEEF. Bah ten doet! bah ten doet! 2) moar 't

---

1) Nou. 2) Heelemaal niet.

Digitized by Google

es zeu kaud, o, 't es zeu kaud! En euk 'k peisde da 'k ulder meschien steurde. 'K hâ aan Zulmatje gevroagd of ze mij wilde komen zeggen of 't er soms belet was, en 'k en wist nie wa peizen omdat ze nie en kwam. (*Tilt de flesch op*). Hê je gloazekes!... kleine gloazekes?

VROUW CLOET. (*Gaat naar de kast, neemt er glaasjes uit en brengt die op tafel*). Kijk, doar zijn d'r. (*Spottend*). Wil-e 'k ik schijnken as ge te veele beeft?

ROSTEN TJEEF. (*Vult bevend de glaasjes*). G' hêt ongelijk van de zot mee mij t' hauên. Woarom doe-e da nou toch? (*Neemt een der glaasjes en klinkt aan met vrouw Cloet en de buurvrouw*). Ala, op ulder gezondheid; wel bekome 't ulder. (*Kijkt om naar de deur, waarachter men de wind hoort loeien*). Verdome da es toch 'n weere! 'K en peize niet da d'r nou nog veel meinschen langs de boane zijn. 'K hê doar twie sandurms tegen gekomen die op ulder nachtronde uitgijngen: 't was al da ge ze nog kost herkennen, zeu wit as ze woaren. Al wa da ge nog ziet of heurt in de stroate zijn e poar kinders die bevend van de kauwe veur de deuren stoan te zijngen.

VROUW CLOET. Ge wil zeker zeggen da ge peist as da Cloet mee da slecht weere van den aovond nie mier thuis en zal komen? (*Rosten Tjeef maakt een gebaar van schrik*). Es't gie woar da ge da peist?... Joa moar ge zoedt er keunen aon bedrogen zijn, zulle! 't Kan gemakkelijk gebeuren da da slecht weer hem moar 'n beetse vertroagd en hêt.

ROSTEN TJEEF. Ha moar schie toch uit van azeu te babbelen! (*Wijst met schrik naar de buurvrouw, die haar borreltje leeg drinkt*). 't Es zotteproat da ge vertelt! 't Es woarachtig zotteproat!

VROUW CLOET. O! ge moet gij nie schouw zijn! Veur de buurvrouwe en moete wij ons nie geneeren. Peisde gij meschien da ze zij nie en weet wa dat gebeurd es? Peisde gij meschien da heel 't durp da nie en weet?

Digitized by Google

ROSTEN TJEEF. (*Hevig ontsteld*). Moar ge wor gij heul-de gansch zot, geleuf ik! Keunde gij dan ouw eigen kwoad nie mier zwijgen? Vertelt-e gij dan aan heul de weireld al wa dat-e gij weet?

VROUW CLOET. (*Barst in woede uit*). Nou moar zeg 'ne kier, Tjeef, veur wie aanziet-e gij mij dan? Ha! ge peis gij meschien da 'k ik aan Cloet niet zeggen en zal da ge gij den doader zijt! Ge peist da 'k mij zal loaten deudsloan zonder 'n woord te zeggen, lafoard woar da ge stoat!

DE BUURVROUW. Chut! chut! Zwijgt!... in Godsnoame zwijgt! 'n kijf niet! Moakt dat 't de geburen nie en heuren! *Ik* magge da wel weten, dat en geeft niet, ik kan zwijgen. Maor 'n moakt in Godsnoame toch al da laweid nie veur de heule weireld. Ge keunt toch wel peizen da de meinschen nie beter en vroagen of....

VROUW CLOET. (*Valt haar in de rede*). Joa moar hoe vindt-e gij dat van die lafhertige smeirlap?

ROSTEN TJEEF. Joa moar, joa moar....

DE BUURVROUW. Moar zwijg toch, zeg ik ulder! 't Zal al slecht genoeg zijn zonder dat-e 't gulder nog verirgert. Ala toe toe, tracht mallekoar liever te verstoan. Ik moe wig. (*Neemt haar glas*). Geef mij nog 'n dreupelken om deur da hondeweere te goan. (*Rosten Tjeef vult bevend het glaasje, waarvan zij de inhoud in één teug naar binnen slaat*). Merci, merci, en elk 'ne goên aovond. 'K ben wig, zulle! 'K ben verdomd schouw da 'k op mijn smoel zal krijgen. (*Loopt rechts naar een stoel*). Wach 'ne kier! wach 'ne kier! 'K hoa 'nen hoaring meegebracht; 't es veur mijne man. 't Zoe wa zijn as ik hem nie mee 'n hoa!

(*Plotseling vliegt de deur in den achtergrond open, en vloekend holt de buurman binnen. Vrouw Cloet en Rosten Tjeef springen met een angstkreet op zij, terwijl de buurman, na een seconde aarzeling, zijn vrouw ontwarend, razend naar haar toesnelt en haar bij de keel grijpt.*)

Digitized by Google

Vijfde Tooneel.

DE VORIGEN, DE BUURMAN.

DE BUURMAN. Alweer hier in da smeirig kot, bezig mee zuipen en mee babbelen, binst da de jongens thuis liggen te vechten en te schriemen 1) en da heul den boel overheup stoat! (*Hij schudt heftig zijn vrouw, die scherp gilt en huilt, en duwt en trapt haar naar de deur*). 'K zal-e 'k ik ou verdome wel lieren thuis blijven! (*Beiden af. Achter de gesloten deur hoort men het gevloek, gegil en gehuil trapsgewijs-afnemend zich verwijderen*).

Zesde Tooneel.

VROUW CLOET, ROSTEN TJEEF.

ROSTEN TJEEF. (*bevend van schrik*): O! wa veur 'n bieste! 'k Stoa d'r heul-de-gansch van te schudden en te beven! 'k Miende dat... dat 't Cloet was! 'k Ben d'r schouw van geworden. 'k Vrieze dat hij van den aovend toch nog zal thuis komen.

VROUW CLOET (*met kikkende stem*): O! 'k hê toch euk zeu wried verschoten! (*Legt haar hand op Rosten Tjeef's arm*). Voel 'ne kier hoe da 'k beve!... Ge moet wig goan, ge moet wig goan. De buurvrouw hê gelijk: we meugen gien laweid moaken,... 't zal al irg genoeg zijn! Goa wig, goa wig! G'en meugt hier nie blijven! 'K en peize wel niet dat hij nou nog zal komen, maor ge moet toch wig goan, 'k ben te schouw geworden!... 't Hê mij aon 't herte gepakt... 'K en kan hoast nie meer spreken!... Mijn tong es zeu dreug as e stik leer!

ROSTEN TJEEF (*hafluid*): As ge de deur op 't nachtslot deed?... 'K zoe zeu geirn nog 'n beetse blijven. 'K en hê ou van heul den dag nog nie gezien... En doe de lucht 2) uit... Doe de lucht uit en loat ons dóár goan, (*wijst naar rechts. Geheimzinnig, met fluisterstem*) dóár, in de koamer. As hij

1) Huilen. 2) Het licht.

Digitized by Google

per ongeluk nog moest komen, zoe 'k al achter keune wigsprijngen, binst dat-e gij al veuren de deur open doet.

VROUW CLOET. O, gij lafoard! gij lafoard! gij dreidobbele lafoard! Es da nou al wa da ge mij te zeggen hêt?

ROSTEN TJEEF. (*vastberaden*): Nien 't, 't en es nie al. En 't es percies omda 'k ou nog veul mier te zeggen hê, da 'k mee ou alliene wille zijn. Me moeten eindelijk 'n besluit nemen. As-e we niets en doen zullen w'alle twie lijk biesten deudgeslegen worden. Gij zegt da ge 't spel nie mier 'n keunt verduiken. As da woar es en blijft er ons moar iene moyen mier over.

VROUW CLOET. Wa veur 'ne moyen?

ROSTEN TJEEF. Wigleupen.

VROUW CLOET. Ik alliene?

ROSTEN TJEEF. Mee mij.

VROUW CLOET. Ho!... en de kinders?

ROSTEN TJEEF. De dieë moeten hier blijven.

VROUW CLOET Ho!

ROSTEN TJEEF. Doar en es nie anders mee te doen. Me zullen verre wig goan, noar 't Fransche, woar da'k mijn breud zal verdienen as tirresier 1). Veur ons alle twieë en veur de kleinen die moe komen, kan ik 't verdienen. Moar mee d'ander 'n kan ik mij nie bezighaûen.

VROUW CLOET. Ha joa moar, wa moet er van geworden, van d'andere?

ROSTEN TJEEF. Die moete moar bij Cloet blijven. Hij kan hij zurgen veur de zijne, lijk of-e 'k ik zal zurgen veur 't mijne.

VROUW CLOET. Ho!....

ROSTEN TJEEF. (*Gaat naar de deur, rechts*). Kom,... kom nou mee mee mij in de koamer, we zillen d'r doar op

1) Terrassier.

Digitized by Google

ons gemak over klappen. (*Komt terug en neemt haar bij de hand. Fluistert*). Kom,... sluit de deur en doe de lucht uit... Wil 't e'k ik doen? Ala,... goa gij moar in de koamer, 'k komme seffens 1) bij ou.

VROUW CLOET. (*Keert zich half om en staart luisterend naar de deur in den achtergrond*). Chut!... zwijg 'ne kier. 'K miende da 'k doar iets heurde.

ROSTEN TJEEF. (*Luistert*). Nie,... 't zijn kinders die nog in de verte zijngen... (*Beiden een tijd roerloos luisterend*). Of 't es de wind. (*Men hoort het loeien van de wind.*) Joa, 't es zeker dat 't de wind es. (*Fluisterend, terwijl hij haar den arm om het middel slaat en haar poogt mee te trekken*). Ala, toe, kom, kom, 'k moe ou hên, 'k en kan zonder ou nie mier leven!

VROUW CLOET. (*Gaat twee stappen rechts, in de richting der kamerdeur. Fluistert*). Zeg,... pak da mes mee, da doar op toafel ligt; g' 'n keunt somtijds nie weten!... En 'n moak sitoe gien laweid, te wille van Jan en van Zulma, doar boven....

ROSTEN TJEEF. (*Neemt 'het mes in de hand. Fluistert*). Zij moar gerust... (*Vrouw Cloet rechts af*).

ROSTEN TJEEF. (*Roept haar met gedempte stem terug.*) Hm!... pstt!... zeg... loat ons iest nog 'n dreupelke pakken, da geeft kroaze 2). (*Vrouw Cloet komt glimlachend, op de teenen, in de keuken weer; Rosten Tjeef legt het mes even op de tafel neer en tilt de flesch op. Op het oogenblik dat vrouw Cloet haar glaasje in de hand neemt, gaat de deur in den achtergrond plotseling open, en Cloet komt te voorschijn, met een stok en een pakje in de hand*).

Zevende Tooneel.

DE VORIGEN, CLOET.

VROUW CLOET EN ROSTEN TJEEF. (*Te gelijk, met een gebaar van schrik.*) Ho!... (*Vrouw Cloet laat het glaasje vallen en*

1) Dadelijk. 2) Courage.

Digitized by Google

Rosten Tjeef springt instinctmatig van naast haar weg. Dan blijven zij alle drie een oogenblik roerloos, als versteend, staan. Met een vervaarlijke uitdrukking van woede gaat Cloet's blik zich op zijn vrouw vestigen).

VROUW CLOET. (*Met schorre, hikkende stem*). Zij... zij... zij-e gij doar!... Wij... wij... 'k en... 'k en hê je 'k ik ou van den aovend... nie mier verwacht! ... Ge zij welgekomen,... ge... zij welgekomen!...

ROSTEN TJEEF. (*Als boven*). De... de buurvrauwe... es doar sebiet wiggegoan... Ze... ze was mee ou wijf!... Ik... ik was ulder 'ne zoaligen Dertienaovend kome weinschen... en... en ulder mee 'n dreupelken trekteeren.... Wil... wilt-e gij euk 'n dreupelke pakken?

CLOET. (*Zonder Rosten Tjeef een antwoord te geven treedt hij drie stappen naar voren, de woedende blik halsstarrig op zijn vrouw gevestigd. Strekt plotseling de hand naar haar lichaam uit*). Wie hêt er da gedoan?

VROUW CLOET. (*Hevig ontsteld*). Gedoan?... wie... wa gedoan?

CLOET. (*Als boven. Knarsetandend.*) Dát doar. (*Vrouw Cloet barst in tranen los zonder te antwoorden*).

CLOET. (*Gooit stok en pak op zij, springt naar haar toe en grijpt haar bij de keel*). Wilde mij nondedzju zeggen wie dat er da gedoan hêt, of 'k wrijng ou de keele toe?

(*Vrouw Cloet slaakt een scherpe gil, terwijl Rosten Tjeef verwilderd naar de deur vliegt. Maar Cloet, die zijn beweging ziet, laat dadelijk zijn vrouw los en verspert hem de weg. Hij knakt de deur dicht en doet die op slot. Dan holt hij naar de tafel en neemt er het broodmes. Op dit oogenblik hoort men een dof geluid van voetstappen achter de deur, en kinderstemmen zingen, zonder begeleiding van harmonica*).

Het is van avond driekoningen-avond
En 't is morgen driekoningen-dag.

(*De zang gaat door*).

Digitized by Google

CLOET. (*Holt weer naar zijn vrouw en grijpt haar bij de keel, het mes in de hoogte*). Joa of nie, wilde mij zeggen wie dat er da gedoan hêt?

VROUW CLOET. (*In een worgkreet, wijzend met de vinger naar Rosten Tjeef*). Hij!

(*Cloet laat zijn vrouw los en holt Rosten Tjeef na, die door de keuken vlucht, stoelen omgooiend. Het liedje houdt plotseling op, midden in 't refrein*).

ROSTEN TJEEF. 't En es gie woar! Ze liegt! ze liegt!

(*Met een gebrul van woede grijpt Cloet hem eindelijk vast en geeft hem een messteek in 't lijf*).

ROSTEN TJEEF! (*Valt achterover*). Meurd!... meurd! (*Met reutelende stem*). Meu... rrrd!

(*Scherp gillend holt vrouw Cloet heen en weer door de keuken. Huilend komen Jan en Zulma half aangekleed, langs de zoldertrap naar beneden gesneld. Cloet, stom en roerloos, het bebloede mes nog in de hand, staart, als versteend, zijn slachtoffer aan. Buiten hoort men wild lawaai van kreten. Hevige slagen bonzen op de deur, die wijkt en eindelijk open vliegt. Twee gendarmen hollen binnen, door een enkele dorpelingen gevolgd*).

Achtste Tooneel.

DE VORIGEN, JAN, ZULMA, DE GENDARMEN, DE DORPELINGEN.

EERSTE GENDARME. Wa es dat hier! Wa gebeurt er hier! (*Hij vliegt naar Cloet, vat hem bij de kraag, rukt hem 't mes uit de hand*).

TWEEDE GENDARME. (*Drijft de joelende dorpelingen achteruit*). Achteruit! Achteruit! in noame van de Wet.

(*Een gedrang grijpt plaats en de dorpelingen komen weer naar de voorgrond. De tweede gendarme trekt zijn sabel en snelt zijn kameraad ter hulp. Midden in een verward geraas van kreten en gehuil duwen zij Cloet, die geen tegenstand biedt, naar buiten, terwijl twee mannen Rosten Tjeef optillen, en hem rechts, in de slaapkamer, dragen*).

Gordijn.

Digitized by Google

TWEEDE BEDRIJF.

(*Zelfde tooneelschikking als in 't eerste bedrijf, plus een klein tafeltje naast de haard*).

Eerste Tooneel.

JAN, ZULMA. (*Bij het ophalen van 't gordijn zit Jan midden in de keuken neergehurkt, bezig met een lange touw tusschen de reetjes van de vloer te verbergen. Zulma staat naast hem en ziet onbewegelijk toe*).

JAN. Hawel,... haudt ou nou 'ne kier stille, en urkt 1). Peere en Meere en meugen 't nie zien, da verstoa-e, of we zoên keune kletsen op ons smoel krijgen... Kijk: (*Hij gaat zich verstoppen onder het tafeltje, naast den haard*). Ik hauwe mij hier stille lijk 'n muizeken, binst datte gij op de zulle 2) stoat te wachten. As 't Peere of Meere zijn die g'iest zie komen, ge kiert ou omme en zegt »Peere" of »Meere" en ik hauwe mij koes. As 't den bastoard es, ge komt al gauwe weerom in de keuken, en leupt noar de greute toafel. En van as g' hem in 't deurgat ziet, roept-e: »Hè, Julken, kom ne kier hier, 't es hier wa te zien! Moar hoast ou, hoast ou, of anders es't wig!" Doarop komt den bastoard natuurlijk gevlogen, en, binst dat hij over die keurde leupt trek ik ze op. Paf! doar vliegt hij mee zijn smoel tegen de grond, en gij komt noar hem geleupen om hem zeugezeid t'helpen opstoan, binst da 'k ik de keurde wigtrekke en in mijne zak stoppe, percies lijk of ik van niet en wist. We zillen verdomd veel leute 3) hên! Peisde 't euk niet? (*Hij wrijft zich lachend de handen*).

ZULMA. (*Koel*), Nou,... 'k en weet 't niet...

JAN. Ala! veuruit! Begin gij moar mee op de zulle te goan stoan. Alle menuten kan 't ien of 't ander komen.

ZULMA. Och! loat ons da liever niet doen. Da kind en hê ons toch nie misdoan.

---

1) Luistert. 2) Drempel. 3) Pret.

Digitized by Google

JAN. (*Komt half van onder het tafeltje uit*). Ha, nondedzju! wa zij-e gij 'n dwoaze-kalle! Meuge we nou ne kier gien beetse leute hên?

ZULMA. Bah toet! 1) Moar woarom moet dat op die maniere goan?

JAN. (*Staat op. Boos*). Hè?... wa zegde doar? (*Geeft haar een duw*). Zij-e hoast op de zulle?

(*Langzaam, in stilte huilend, gaat Zulma naar de deur en doet die half open. Jan kruipt weer onder 't tafeltje, de blik gevestigd op Zulma. Enkele oogenblikken stilte*).

ZULMA. (*Met moedelooze stem*). Hij es doar.

JAN. Wie es 't er doar?

ZULMA. Hij... Julken.

JAN. (*Woedend*). Hawel, verdome! woarom en goa je noar toafel niet? (*Zulma gehoorzaamt, snikkend*).

JAN. Wilt-e nondedzju! ophaûen mee kwijlen of 'k sloa ou de kop in!

(*Julken verschijnt op den drempel. Bij 't gezicht van Zulma, die steeds huilt, blijft hij verschrikt stilstaan*).

JAN. (*komt uit zijn schuilplaats gevlogen en geeft Zulma slagen*): Ha! gij verdomde lafhertige slonse!

(*Zulma gilt en huilend vlucht Julken in de verste hoek der keuken. Binnen vrouw Cloet en de buurvrouw*).

Tweede Tooneel.

DE VORIGEN, JULKEN, VROUW CLOET, DE BUURVROUW.

VROUW CLOET. Wa es dat hier? Wa gebeurt er hier alweere? (*Grijpt heftig Julken bij den arm en schudt hem*) Wa stoa-e gij doar te tuiten? 2) (*Tot Jan en Zulma*) En gulder, doar!... Zwijgen, zulle! (*Heft dreigend de hand op, als om te slaan*).

---

1) Jawel. 2) Brullen.

Digitized by Google

JAN (*wijst naar Zulma*): 't Es al 't schuld van die dwoazekalle, die veur mij noeit iets en wil doen.

ZULMA. 't En es gie woar, moeder, hij liegt! Hij wilde mij Julken kwoad doen doen.

VROUW CLOET. Chut!... zwijgen, zeg ik. (*Wijst naar de deur in den achtergrond*). Voader es doar. Den iesten die nog z'n muile roert krijgt 'n koaksmeete. (*Gaat naar Julken en rukt hem ruw de handen van vóór het gezicht*). En schiedt er gij nou uit mee tjiepen, zulle, of anders goa je zonder eten noar ou bedde.

DE BUURVROUW. Ik gao veurt noar huis; 'k zie da ge geried zijt om t'eten.

VROUW CLOET. (*Gaat naar den haard, neemt er een ketel van 't vuur en giet de dampende karnemelkpap uit in twee schotels, een groote en een kleine, staande op de groote en de kleine tafel*). Ha moar blijf nog liever 'n beetsen. 'K ben altijd blije as er 'ne vrendelijng in huis es. Anders ben ik altijd schouw, en die jongens zòen mij de deud aondoen mee ulder kijven en vechten. Ala toe toe, zet ou doar 'n beetsen, bij de toafel, ge zilt 'r op ou gemak zijn.

DE BUURVROUW (*gaat zitten*): Enfin,... om ou plezier te doen. Moar 'k en magge toch nie lange blijven, zulle. 'K ben altijd schouw, as ik te lange wigblijve, dat mijne keirel, ge weet wel....

(*De buurvrouw maakt het gebaar met de hand of zij een oorveeg kreeg. Tegelijk gaat de deur in den achtergrond open, en Cloet stapt loom binnen, met een spade op de schouder. Zonder iemand aan te kijken noch een woord te spreken, gaat hij zijn spade in een hoek zetten en komt naar het tafeltje bij den haard. Een zijner voeten raakt verward in het door Jan dwars over de keuken gespannen touw. Met een doffe vloek bukt hij zich, rukt het touw los, rolt het op en stopt het in zijn zak. Dan gaat hij zitten aan het tafeltje naast den haard en begint te eten, driekwart met de rug naar de anderen gekeerd. Algemeene stilte. Men hoort het slurpen van Cloet's lippen in de houten lepel*).

Digitized by Google

Derde Tooneel.

DE VORIGEN, CLOET.

VROUW CLOET (*tot de kinderen*): Ala! allemoal aan toafel! (*tot de buurvrouw*): Eet-e mee? d'r es genoeg, zulle.

DE BUURVROUW. Nie, nie, merci, 'k hê al geëten.

VROUW CLOET. Anders...

DE BUURVROUW. Joa, joa, 'k weet 't wel... (*Allen nemen plaats aan de groote tafel en de maaltijd begint, in een volkomen stilte. Men hoort alleen het slurpen der lippen in de lepels*).

VROUW CLOET. (*Tot de buurvrouw*). Dat es toch 'n leulijk weer, hè, die loaste doagen?

DE BUURVROUW. 't Es schrikkelijk. 'Ne meinsch leeft compleet in woater en in smeur 1). Mijne veint zegt da den helft van ons eirdappels noar den duvel zijn.

VROUW CLOET. Cloet es sedert moandag begost 2) mee d'onze uit te doen, en ge zoedt toch schriemen en vloeken as ze dà ziet: van de tien struiken zijn d'r wel zesse vurt 3). (*Op dit oogenblik gaat er een gekibbel op tusschen Jan en Julken, die naast elkaar aan 't uiteinde der tafel zitten*).

VROUW CLOET, Wa es da doar? (*Tot Julken*). Ou stil hauèn, zulle! Anders... (*Wijst naar de deur van de slaapkamer*).

JULKEN. (*Jankend*). Moeder, 't es Jan die stanvastig irreweten 4) in mijn talleure 5) smijt. 'K en kan d'r nie mier van eten.

VROUW CLOET. Irreweten!... Verdome!... (*Spotlachend*). Ha, ha!... den dienen bekloagt hem nou da z' irreweten in zijn talleure smijten! Wa zoeë dan willen hên, jongen? Gebroadte kiekens? O gij verdomde snotneuze die kloagt omdat hij eten krijgt! Worde meschien zot, jongen? Wie hêt er dat oeit van z'n leven g'heurd: janken omda g' eten krijgt!

JULKEN. Joa moar, moeder, 't es zeu hard! 't Zijn dreug' irreweten.

---

1) Mist. 2) begonnen. 3) Rot. 4) Erwten. 5) Bord.

Digitized by Google

VROUW CLOET. Watte?... ge durft tegenspreken! Kom hier, verdome! (*Roerloos, zijn houten lepel in de hand, kijkt Julken met verschrikte oogen zijn moeder aan. Jan en Zulma staken insgelijks het eten. Alleen Cloet blijft door eten, met slurpende lippen*).

VROUW CLOET. (*Tot Julken*). Goa je komen, joa of nie! Moe 'k ou meschien bij 't vel van den nekke van ouwe stoel hoalen? (*Julken maakt een beweging op zijn stoel en men hoort zijn klompjes op de vloer neervallen. Hij komt, schuwschoorvoetend, om de tafel heen bij vrouw Cloet*).

VROUW CLOET. (*Geeft hem een oorveeg*). Doar! eet da, verdome!... da zult-e meschien zochter vinden! (*Snikkend vlucht Julken weg.*)

VROUW CLOET. (*Staat dreigend op*). Wilde zwijgen, ezel!... of ge krijg nog wat! (*Bang gaan Jan en Zulma weer aan 't eten. De buurvrouw schudt het hoofd. Zulma legt haar lepel neer en begint ook weer, in stilte, te huilen. Cloet, die zijn schotel geledigd heeft, blijft even roerloos-onverschillig zitten, als een bruut. Vrouw Cloet keert het hoofd naar hem om, staat op, schiet bereidwillig toe*). Nog 'n beetse pap? (*Zonder te antwoarden haalt Cloet zijn pijp uit en vult die met tabak*).

VROUW CLOET. (*Neemt de schotel weg, gaat er mee naar den haard, vult ze met pap, brengt ze weer op 't tafeltje*). Kijk... en d'r es er nog as g' er wilt. (*Opnieuw geeft Cloet geen antwoord en de grootste stilte heerscht. Julken en Zulma smoren hun tranen. Vrouw Cloet komt weer op haar plaats en eet alleen voort. Eindelijk staat Cloet op, steekt zijn pijp aan en verlaat de keuken*).

VROUW CLOET. (*Driftig-opgewonden tot de buurvrouw*). 't Es om d'r zot van te worden! 't Es om d'r roazend van te worden! 'K en kàn 't nie langer mier uithaûen! (*Met naar de deur in den achtergrond gebalde vuist.*) Azeu 'n bieste van 'ne man! (*Met de vuist naar de kinderen*). Azeu sloebers van jongens! Ala! naar ulder bedde, nondedjzu! 'K en kan ulder in mijn eugen nie meer zien.

Digitized by Google

(*Angstig vliegen de kinderen op, Jan en Zulma langs de zoldertrap; Julken naar de kamerdeur, rechts*).

DE BUURVROUW. Es 't ie hij nou altijd azeu?

VROUW CLOET. Wie?

DE BUURVROUW. Cloet.

VROUW CLOET, Altijd. Da es nou weer al vier moanden dat hij uit 't kot gekomen es, woar dat hij, lijk as ge weet, vijf joar gezeten hêt veur de meurd van Rosten Tjeef, en nog en hêt hij zijn muile nie ope gedoan anders as om t' eten en te drijnken.

DE BUURVROUW. Ala dan!... En wa zeid hij as hij weere thuis kwam? Vertel mij da 'ne kier, ge 'n hêt mij doar nog nie van gezeid.

VROUW CLOET. Wa dat hij zei?... Gie woord. Ik, en de jongens, we zeiën wij »goen avond, ge zij welgekomen," moar da was percies of da we wij nie gesproken en hân... Zonder noar ons zelfs te kijken leit-ie hij zijn paksken en zijne stok op 'ne stoel, kwam noar de toafel, nam de paptiele wig en gijnk er mee bij 't vier 1) zitten, mee zijne rugge noar ons gekierd, percies lijk of ge gij hem doar van den aovend hêt zien zitten.

DE BUURVROUW. (*Hoofdschuddend*). Wel, wel, wel! 't En es hoast nie te geleuven!... Joa moar toch, as hij.,. as hij dan 't kind gezien hêt,... de... de kleinen bastoard enfin, wa hêt hij tons gezeid!

VROUW CLOET. Niets, zeg ik ou, niets, absoluut niets! En 't es percies doarvan da 'k zeu schrikkelijk schouw geworden ben. 'K hê je 'k ik gepeisd, ewoar? dat hij mij half deud zoe geslegen hên as ie weere thuis kwam, moar hij 'n doet of hij 'n zegt-ie hij niets, en da es al veel irger veur mij... As-e 'k ik hem doar azeu zie zitten, da es percies veur mij lijk of er doar 'n wilde bieste zat, die heur al mee 'ne kier omme zal kieren en mij op 't lijf sprijngen. En da zal toch

1) Vuur.

Digitized by Google

den ienen of den anderen kier gebeuren ... Ge moet gij nie verwonderd zijn as ge gij ne kier op 'ne nuchtijnk 1) heurt zeggen dat-ie hij mij vermeurd hêt.

DE BUURVROUW. O! 'k en peist niet! 'K en peist niet! 'K peize dat er hij 'n reden van gemoakt hêt. Die loaste vijf joar in 't kot zullen 'em wel 'n beetse getemd hên. Meschien 'n loat zijn konsjense 2) hem nie g'rust noar die meurd?

VROUW CLOET. 't Es doar prijkel af! 3) Ge kent hem nie zulle! as ge da peist. Ik die 'm moar al te goed 'n kenne voel d'r heul wat anders achter. We zillen 't meschien noeit weten wa dat er in zijne kop moalt, moar zij gij moar zeker dat 't zijn konsjense nie en es die 'm kwelt.

DE BUURVROUW. En hoe goat da anders? Sloapt-e gulder te goare?

VROUW CLOET. Wa zoên we! ... 's Aovonds as hij thuis gekomen es, achter dat hij doar alliene, lijk 'n biest hâ zitten eten, es hij opgestoan, en, in ploatse van noar de sloapkoamer, rechte noar de zoldertrap gegoan. D'r stoat doar boven, onder de pannen, nog 'n oud versleten bedde, nog van in den tijd as mijn scheunbroere bij ons inweunde. Hawel, van as-e 'k ik zag wa dat hij gijnk doen, die gijnge 'k ik achter hem, en 'k zeie: »Boas, 't en es doar niet da we sloapen, 't es hier in de koamer." Moar 'k wil hâ je da gezichte gezien! Hij bekeek mij mee 'n poar eugen lijk kogels en in ploatse van joa of nien 't antwoorden, gijnk hij den trap veuder op. 'K stond er compleet deuzig 4) van geslegen. »Verdome wa moe'k nou doen?" peisde 'k in m'n eigen. 'K wachtte tot dat hij boven was, en tons gijnk 'k euk boven. Moar 'k en was nog oan de deure van 't zolderkoamerke niet of hij kwam d'r al weer uit.

DE BUURVROUW. En wa zeid hij?

VROUW CLOET. Hieruit, schandoal! zeid hij. 'K verscheut er van da'k hoast achterover van den trap vleug ... Da zijn

1) Ochtend. 2) Conscience. 3) Daar is geen kwestie van. 4) Duizelig.

Digitized by Google

d'ienegste woorden die 'k hem sedert vier moanden hê heuren zeggen.

DE BUURVROUW. Ha! da es oardig, zulle! da verwonder mij toch! Over 't algemien en zijn 't mannevolk ulder passie toch nie miester. Ze sloan ou iest half deud en 'ne menuut doarnoar moên z' ou toch weer hên. Ge zoedt percies zeggen da da ulder goeste doe krijgen as z'ons e kier firm afgeranseld hên. Mee de mijnen toch es da altijd 't zelve spel.

VROUW CLOET. Mee de mijnen niet. Hij 'n geêt hij om gie vrauwevolk. Hij sloat hij ou plat en 't es er mee gedoan.

DE BUURVROUW. Hij 'n kan nou pertan 1) anders van ou nie kloagen. Ge bedient hem lijk 'n meissen, en hij 'n kan ou woarachtig nie verwijten da ge da kind van Rosten Tjeef te geiren ziet.

VROUW CLOET. 'K en kàn da kind nie geiren zien. Dat doe mij telkens weer oan zuiken schrikkelijke dijngen peizen. Alle kieren as 'k noar 'em kijkke zie 'k weer die wrieë meurd gebeuren.

DE BUURVROUW. Da kind 'n kan da toch nie helpen. 't Es het toch euk 't ouwe, zeu wel as d'andere.

VROUW CLOET. 'K weet-e 'k ik da wel! moar 't en es doarom niet te min woar da dàt d'eurzoak es woarom da 'k mee Cloet nie mier en kan overienkomen. Die jongen es mijn straf en mijn torment. Zeulang of dat hij ons in de wig stoat en zal 't er gien ruste mier zijn.

DE BUURVROUW. Zend 'm liever wig.

VROUW CLOET. Joa, joa, da es al gemakkelijk gezeid; moar woar noartoe?

DE BUURVROUW. 't Es gelijk woar! Iest en veural rust en vrede in huis. Oarme meinschen lijk of wij zijn, 'n keunen ulder mee ulder jongens nie veele bezighâuen. Da es amoal goed as ge rijke zijt.

---

1) Pourtant.

Digitized by Google

VROUW CLOET. Joa, joa, da es al wel gezeid, moar 't en helpt niet. 'K en hê je 'k ik gien geld genoeg om 'em ieverst 1) in de kost te zenden.

DE BUURVROUW. Ha joa moar kijk, ge moet doar 'ne kier op peizen, ewoar? Gent en Brugge en zijn op ienen dag nie gemoakt. As Rosten Tjeef nog leefde, da zoe gemakkelijk zijn, ewoar? Ge liep mee hem wig en alles was zjuust 2). Moar nou, ha joa, 't es het moeielijk...

VROUW CLOET. Och!... 'k en weet nie of 'k mee hem zoe wiggeleupen zijn. 'K zag-e 'k ik 'm wel geiren, da es zeker, moar 't en zat toch moar weinig kroaze in 'm.

DE BUURVROUW. Woar zoe Cloet nou zijn?

VROUW CLOET. Joa, dàt 'n wee 'k ik niet! Doar ieverst in den donkeren buiten leupen, zeker, lijk 'n bieste. Wij zien wij 'em noeit anders of 't en zij as 't tijd es van t' eten of te goan sloapen.

DE BUURVROUW. En zit hij doar azeu iederen dag alliene t' eten, aan da toafelken?

VROUW CLOET. Iederen dag. Hij 'n wilt hij mee niemand van ons gien gemiens mier hên.

DE BUURVROUW. Watte!... zelfs mee zijn eigen kinders niet! De die 'n hên 'em toch nie misdoan.

VROUW CLOET. 'T es verloren! 3) Hij 'n spreekt hij nie mier mee ulder as mee ons. Hij hoat hij ons allemoal om 't miest. 't Es of hij 't huis zelve verdomde.

DE BUURVROUW. Goat hij nog pensejoagen?

VROUW CLOET. Noeit mier. Hij beult hij en hij zwoegt hij lijk 'n bieste van den nuchtijnk toe den aovend op zijn land.

DE BUURVROUW. As-e 'k ik in ou ploatse woare, 'k gijnge mij van den aovend in zijn bedde leggen, ier dat hij weere thuis es. Hij 'n zoe de kroaze nie hên om d'r ou uit te smijten.

---

1) Ergens. 2) In orde. 3) Om 't even.

Digitized by Google

VROUW CLOET. (*Met een gebaar van schrik*). O! dàt en zoe 'k nie durven doen! Hij zoe mij deudsloan! hij zoe mij noar beneen schuppen.

DE BUURVROUW. 'T es gelijk; 'k zoe 't toch probeeren. Es da 'n leven, lijk of ge nou hêt? (*Buiten, achter de deur, hoort men het geluid van naderende voetstappen*).

VROUW CLOET. (*Verschrikt, met doffe stem*). Zwijgt! zwijgt! Hij es doar weere! (*De deur gaat open en Cloet komt binnen. 't Gelaat somber, zonder naar iemand te kijken noch een woord te spreken, gaat hij naar de schoorsteenmantel, legt er zijn pijp op, neemt er een steenen blaker, steekt het licht aan, en klimt met zware tred langs de trap naar boven*).

DE BUURVROUW. (*Stoot vrouw Cloet aan. Fluisterend*). Ala toe,... reschiert 1) ou.

VROUW CLOET. (*Aarzelend opstaande; zelfde toon*). 'K en durve niet!... 'k en durve niet!

(*Door de buurvrouw voortgeduwd, nadert zij evenwel de trap en is op 't punt er op te stijgen, toen Cloet, omhoog gekomen, met een schop het trapluik dichtslaat*).

VROUW CLOET. (*Verschrikt achteruitwijkend*). Ho!

DE BUURVROUW. Wat es't er?

VROUW CLOET. Hij hê gezien wa da 'k wilde doen, en hij schupt de valle 2) toe om 't mij te beletten. As 'k nou moest durven boven komen zoedt hij mij deudsloan. (*Een oogenblik stilte*).

DE BUURVROUW. (*De oogen naar de zoldering, waar men Cloet zwaar heen en weert hoort loopen*). 'T es toch ne wrieë keirel zulle! Hij es nog irger as de mijnen! 't Es waarachtig percies 'n wilde bieste!

VROUW CLOET. (*Heftig opgewonden, met naar de kamerdeur, rechts, gebalde vuist*). Hà à à à!... dòàr, zie!... dòàr ligt d' eurzoake van alles! Dòàr ligt de noagel van m'n

1) Van het Fransch werkwoord: Risquer. 2) Trapluik.

Digitized by Google

deudkiste! (*Komt naar de buurvrouw, sidderend, knarsetandend met gekruiste armen*). Weet-e gij wa da 'k weinsche?... (*Strekt weer de hand uit naar de kamerdeur*). Dat hij craveeren zoe! (*Strekt de hand uit naar de zolder*). En hij euk! (*Strekt de hand uit naar de buurvrouw*). En òùwe smeirlap euk! (*Slaat op haar borst*). En ik zelf euk, verdome! (*Met een breed, cirkelvormig gebaar*). En euk gij en al de hongerlijers van ons miseroabel ras! (*Slaat herhaaldelijk en driftig op haar borst*). Dà weinsch ik, verrr... dome!

Gordijn.

DERDE BEDRIJF.

(*Zelfde tooneelschikking als in het tweede bedrijf. Buiten hoort men bij tusschenpoozen het loeien van de wind en het spatten van regen.*)

Eerste Tooneel.

DE PASTOOR, VROUW CLOET.

DE PASTOOR. (*Zit neer; spreekt langzaam.*) Enfin,... da es toch 't gien da de meinschen zeggen. D'r zijn d'r hier op 'nen aovend twieë veurbijgekomen, dien 't kind heure schriemen hên, en ze zijn overal in 't durp goan vertellen datte gij geprobeerd hêt om 't de keele toe te wurgen... Ik en wete nie wa da 'k er van geleuve moe. Gij die haudt stoan dat 't leugens zijn, en de bewijzen van ou schuld ontbreken.... Moar, onthaud wel wa da 'k ou zegge: as ge gij woarlijk geprobeerd hêt van die schrikkelijke misdoad te begoan, dan zal God, die alles ziet en alles weet, ou vroeg of loate straffen, as 't de meinschen nie en doen. As ge gezondigd hêt zult g'r veuren boeten.

VROUW CLOET (*opgestaan; zeer ontsteld*): Moar, menier de paster, g'hêt gij 't kind doar nou gezien. G'hê je 't gij onderzocht en ondervroagd. Hêtte gij iets aon hem ondervonden van mishandelijngen of van sloagen? Da kind es

Digitized by Google

fleiw 1) en ziekelijk, moar kan-e 'k ik da helpen? 'K doe-e 'k ik mijn best om hem te genezen, ge meugt da woar geleuven, menier de paster, moar we zijn wulder 2) oarme meinschen en 't en es het toch mijn schul niet as-e 'k ik hem nie iederen dag bouillon en eiers 'n kan geven, lijk aon 'n rijke-meinschenskind. 't Zijn leugens, menier de paster, 't zijn leulijke, greute leugens wa da ze van mij verteld hên.

DE PASTOOR. Ik hope veur ou da ge de woarheid zegt; en as 't azeu es 'n zillen euk de lasteroars aon de goddelijke wroake nie ontsnappen. Al wa dat er 'k ik van zeggen kan es 't giene da 'k van de meinschen g'heurd hê. Liegen ze zulder 3) 'k liege 'k ik. D'r wordt verteld dat-e gij 't kind iest ziek gemoakt hêt deur hem nie genoeg t'eten te geven, en da ge tons 'ne kier op 'nen aovend geprobeerd hêt hem in zijn bed onder de soarzen 4) te versmachten 5).

VROUW CLOET. Menier de paster, da kind hê hier altijd, percies zeuwel as d'andere, zijn diel g'had in al wa da we zelf hân. 'T es het woar: 't en was het dikkels nie veele, moar as ge gij oarm zijt ge moet gij ou kontent hauên mee 't gien da g'het. Aangoande van hem onder de soarzen te wille versmachten, da es alweer 'n schandoalige leugen, menier de paster. Al wa da er gebeurd es, es da 'k hem ne kier op 'nen aovend onverwist 6) 'n heufdkussen op zijn heufd gesmeten hê, omda 'k heul-de-gansch vergeten hâ dat hij nog in zijn bedde lag te sloapen. Van as 't hij begost te schriemen ben 't 'k gewoare geworden en hê 'k 't heufdkussen wiggenomen.

DE PASTOOR (*kijkt haar een ruimen tijd met een doordringende blik, die zij poogt te ontwijken, aan*). 'T es meugelijk,... 't es meugelijk,... 'k en zal nie zeggen dat 't gie woar 'n es. Ik hope veur ou da ge de woarheid zegt. D'r nog bij liegen zoe ou misdoad nog veel irger moaken... Moar 'k moe ou toch weere doen opmirken, dat ou woorden nie overien 'n komen mee 't gien dat er in 't durp van verteld wordt. De

1) Flauw, zwak. 2) Wij. 3) Zullie. 4) Dekens. 5) Doen stikken. 6) Zonder 't te weten.

Digitized by Google

meinschen beweiren da g'ou mee greut geweld op 't kind hêt loaten vallen, en da g'hem moar weere losgeloaten en hêt, as ge gevoeld hêt dat hij nog veel stirker was of da ge peisde... Es hij nie seffens doarop uit zijn beddeke gesprongen en achter ou in de keuken gekomen, al schriemend en al scheune-sprekende 1) da g'hem toch nie mier 'n zoedt mishandelen?

VROUW CLOET. Hij was hij schouw en ziek, menier de paster. Hij hê hij geschriemd zonder te weten woaromme. Da es amoal heul veel overdreven.

DE PASTOOR. Enfin, 't mag zijn lijk as 't wilt, ge zijt en ge blijf gij toch in alle geval 'n leulijke zondoaresse, en 't es Gods rechtveirdegheid da ge de straffe van ou slecht gedrag moet droagen. Ge zijt de vrijwillig' eurzoake van de deud van de man die mee ou gezondigd hâ; ge zijt de vrijwillig' eurzoake van de schande van ou ongelukkig huisgezin. (*Een oogenblik stilte. Vrouw Cloet begint te huilen*). Maar ach,... d'r es vergiffenesse veur alle zonden, hêt onz' Heer in zijn almachtige goedheid gezeid,.... en,... as ou berouw oprecht es, wil ik nog wel iets veur ou doen.

VROUW CLOET. (*Snikkend*). O, menier de paster, 't es zeu oprecht! 't Es toch zeu oprecht! 'K hê al zeu lank en zeu veele geleên! 'K ben zeu ongelukkig!

DE PASTOOR. Eiwel, 't ieste da ge moet doen es weere mee ouwe man overienkomen.

VROUW CLOET. 'K en vroage 'k ik nie beter, menier de paster, moar 't es-ie hij die d'r nie en wil van weten. G' 'n keun gij da peizen, menier de paster, hoe kwoad dat hij op mij es. Hij is in stoat om mij deud te sloan bij 't ieste woord da 'k er zoe van spreken.

DE PASTOOR. Ge vergeet meschien da ge gij alliene de schuldige zijt en dat euk alles nou van ouwe kant alliene moe komen.

---

1) Smeekende.

Digitized by Google

VROUW CLOET. Bah 'k en doe! 1) menier de paster, 'k en vergeet-e 'k ik da niet, 'k wil-e 'k ik alles doen da meugelijk es, as-ie hij moar 'n beetsen van zijne kant 'n wil meehelpen.

DE PASTOOR. 'T es van den oavond dat hij weere thuis komt, ewoar?

VROUW CLOET. 'K peis-e 'k ik van joa, menier de paster, moar 'k en weet-e 'k ik toch nie zeker. 't Es het nou omtrent vijf moanden dat-ie hij ginder wirkt oan 't sas 2) van Lauwegem, en van al dien tijd en hê 'k ik hem nie mier gezien noch van 'em nie mier g' heurd. Al wa da 'k ik wete da es da 't wirk doar nou gedoan es, en da 't ander wirkvolk van 't durp van den oavond noar huis komt. 'K peis-e 'k ik toch wel dat-ie hij mee zal komen.

DE PASTOOR. Jao hij, . . . hij zal meekomen. Van den oavond zult 'm zien.

VROUW CLOET. Hoe weet-e gij da, menier de paster?

DE PASTOOR. Omda 'k mee hem gesproken hê.

VROUW CLOET. Van doage?

DE PASTOOR. Nie, . . . passeerde 3) weeke, op 'nen achternoene da 'k 'ne kier noar die wirken ben goan kijken. 'K wilde 'm absoluut ne kier spreken. Zeuwel veur ulder eigen geluk as veur d' eere en de goeje reputoatie van mijn parochie, moet die vijandschap tusschen ou en ouwe man eindigen. Nie langer as van den oavond moet-e weere goeje vrienden worden.

VROUW CLOET. (*Ontsteld*). En hê je gij woarlijk mee hem gesproken, menier de paster? En wa hêt hij g' antwoord?

DE PASTOOR. Niets, . . . hij hê mij aanheurd zonder e woord te spreken en zonder z'n wirk te stoaken . . . Moar 'k en hê hem euk niets gevroagd. 'K en hê hem moar est 4) gezeid wa da zijn plicht was, en euk wa dat ouw plicht was.

VROUW CLOET. En hij 'n hêt hem nie kwoad gemoakt? . . .

---

1) In 't geheel niet. 2) Sluis. 3) Verleden. 4) Enkel.

Digitized by Google

Hij 'n es nie beginne vloeken? Hij 'n hê nie gezeid,... absoluut niets?

DE PASTOOR. Gie woord. Moar 'k hê gevoeld da m'n woorden indruk op hem moakten. Veur de rest hangt alles nou van ou af.

VROUW CLOET. Wa moe 'k doen, menier de paster? Zeg mij wa da 'k moe doen en 'k zal blindelijngen g'heurzoamen. 'K wil alles doen, àlles!

DE PASTOOR. Nederig zult ge hem wellekom hieten, as 't hij binne komt.

VROUW CLOET. Da zal 'k doen, menier de paster, moar 't en zal d'r nie mee helpen. Hij 'n zal nie antwoorden, hij 'n zal noar mij nie kijken.

DE PASTOOR. 'T es gelijk, ge moe 't toch doen... Doarnoar zilt 'em zijn eten geven.

VROUW CLOET. (*Wijst naar de haard*). 'T stoat al geried, menier de paster, alhoewel da 'k hem nie zeker 'n verwachtte. 'K hê mijn loaste dertig stuivers uitgegêen om hem iets g'ried te moaken dat hij heul geiren eet: 'n stikske van den buikschotel mee saveuïen en eirdappels. 'K hè euk bier.

DE PASTOOR. Heul goed,... heul goed!... Zeu veel as hij d'r van wil zilt g'hem van dat alles bedienen.

VROUW CLOET. Da zal ik, menier de paster.

DE PASTOOR. En binst dat hij eet zilt g'hem zeggen da 'k hier geweest hê.

VROUW CLOET. Da zal ik, menier de paster.

DE PASTOOR. Moar g' 'n meugt hem nog nie seffens van overienkomste beginne spreken. Ge moet hem iest zeggen da 'k hier gekomen ben om hem te vroagen of 't hij in 't veurjaar 'n poar moanden in mijnen hof 1) zoe wille kome wirken. 'K kan hem doar 'n aongenoam, gemakkelijk, wel betaald wirk verschaffen.

1) Tuin.

Digitized by Google

VROUW CLOET. O! wa zij-e gij toch broave, meneer de paster, en wa ben ik ou dankboar! Ge redt ons uit d' oarmoê.

DE PASTOOR. 'K probeere sitoe om ou ziele te redden; die hêt 't heugst neudig. Doarom hoop ik euk da die schrikkelijke lesse veur ou nie verloren en zal zijn.

VROUW CLOET. Ho !... menier de paster!

DE PASTOOR. Enfin, da zille we wel zien . . , Doarnoar dan, achter dat hij zal geëten hên, 'n zal ou moeielijkste wirk nog moar beginnen... Woar sloapt hij?

VROUW CLOET. (*Wijst naar de deur rechts*). Ha, menier de paster, in den tijd sliept-ie hij doar, mee mij, in de koamer. Moar sedert dat-ie hij uit 't kot gekomen es en dat-ie hij van mij nie mier weten en wilt (*wijst naar de zolder*) sloapt-ie hij allien op de zolder.

DE PASTOOR. En de kinders?... Jan en Zulma, wil 'k zeggen?

VROUW CLOET. Ha euk...

DE PASTOOR. Op de zolder?

VROUW CLOET. Joa, menier de paster.

DE PASTOOR. Zijn z' al thuis?

VROUW CLOET. Nog niet, menier de paster, maar 'k verwacht z' alle menuten. Lijk ieder joar zijn ze zij Dertien-oavend goan zijngen.

DE PASTOOR. Hawel, ge zilt ze van den nacht doar in de koamer doen sloapen, en ge zilt zelve bij Cloet goan, op de zolder.

VROUW CLOET. (*Met schrik*). Ho! menier de pastor, wa peist-e! Da 'n es nie meugelijk! Hij zoe mij noar beneen schuppen! Hij zoe mij deudsloan!

DE PASTOOR. Het moet wel meugelijk zijn. Anders 'n kèùnde mee mallekoar nie overeenkomen.

VROUW CLOET. Ho!...

DE PASTOOR. Ge zilt hem op de zolder volgen, al zond hij ou wig, al gaf hij ou zelfs sloagen. Ge zilt er hem volgen lijk of ge zijn sloave woart, en lijk 'n sloave zilt g' er hem

Digitized by Google

om vergiffenesse vroagen, mee gevauwen handen, op ou bleute kniens.

VROUW CLOET. Ho! menier de pastor! (*Buiten hoort men 't loeien van de wind en 't kletteren van de regen.*)

DE PASTOOR. (*Opstaande*). Da' zulde doen; da moet-e doen. En as hij, niettegenstoande dàtte, van gien overienkomst 'n wil weten, komt 't mij dan morgen nuchtijnk zeggen. Dan zal-e 'k ik 'ne kier heul serieus mee hem spreken.

VROUW CLOET. Ho!

DE PASTOOR. Adzju!..., Da God ou bijstoa en vergiffenesse schenke. (*Af*).

Tweede Tooneel.

VROUW CLOET. (*Alleen*). Hij zal mij deudsloan: 'k ken hem! Noeit en zal 't hij mij 't gepasseerde vergeven (*wijst naar de deur rechts*) zeulank of da den dienen ons in de wig stoat. (*Zij luistert, met gespannen aandacht naar een klagend geluid, dat uit de kamer komt*). Wa es dàtte?... 'k geleuve dat hij ligt te koarmen,... of dat hij dreumt.... 't Was 'n gerucht om d'r schouw van te worden!... 't Was lijk iemand die zoe stirven!... (*Twijfelachtig*). O, 't en es meschien nie anders as de wind die in de schauwe bloast... 't Woaait zeu hard van den oavond... (*Opnieuw klagend geluid in de kamer. Vrouw Cloet hevig schrikkend*). Och Hier, och God, wa es da toch! 'k worde schouw!... Es-ie hij dat? Of es 't iemand anders?... Es... es da meschien de giest van Rosten Tjeef die weere komt!... Dat 'n gelijkt op zijn stemme nie mier!

(*Vrouw Cloet maakt twee passen in de richting van de kamerdeur. Dan blijft ze stilstaan, angstig, aarzelend. En op hetzelfde oogenblik hoort men een verdofd geluid van voetengetrappel achter de deur in den achtergrond; en gedempt, met een nuance van melancholie, weerklinkt het spelen der harmonica en het gezang der kinderstemmen:*)

Het is vanavond Driekoningen-avond
En t is morgen Driekoningen-dag.
Enz. enz.....

Digitized by Google

VROUW CLOET. (*Half omgekeerd; met stille stem*). 'T es woar,... 't es vandoage Dertienoavend!... 'k hâ 't al hoast vergeten. (*Luistert.*) Wa zijnge ze zachte, van den oavend... (*In gedachten*). Dertienoavend!... 't es percies vijf joar geleên, as van den oavend,... dat hij Rosten Tjeef vermeurd en mijzelf hoast deud geslegen hêt.

(*Plotseling houdt 't liedje op en men hoort verward geraas van stemmen*).

VROUW CLOET. (*Komt weer in 't midden van de keuken; verschrikt*). Wat es datte?... Zoedt hij doar al zijn?... Of zijn 't de kinders?

(*De deur gaat open en de buurvrouw treedt op*).

Derde Tooneel.

VROUW CLOET, DE BUURVROUW.

DE BUURVROUW. 'K hê ze wiggejoagd. 'K hê ulder gevroagd of da ze nie beschoamd en woaren van te kome zijngen aan de deure van oarme meinschen, woar dat er e kind op stirven ligt. (*Geheimzinnig*). Hoe goat 't mee hem?

VROUW CLOET. Nie goed, geleuf ik. 'K miene da 'k hem doar straks heure koarmen hê. 'K wierd er schouw van. 'T klonk zeu oardig, zeu wried!... 'T es best da ge die jongens wiggezonden hêt. Zet ou 'n beetsen.

DE BUURVROUW. (*Vertrouwelijk*). Zie,... 't es meschien leulijk da 'ne mensch da zegt, moar 't zoe toch wel 'n greut gemak veur ou zijn as ge doarvan (*wijst naar de kamerdeur rechts*) verlost woart.

VROUW CLOET. Joa 't,... en toch ben-e 'k ik alliene de schuld van al wa dat er gebeurd es. O, jong, 'k hê doar zeu schouw geweest! 'K stoa d'r nog van te beven! (*Met een angstblik naar de deur rechts.*) 'K geleuve da 'k zoe wiggeloopen zijn as ge gij nie gekomen 'n woart. Moar zet ou dan toch, zet ou 'n beetsen.

DE BUURVROUW. (*Neemt een stoel*). G' hêt 't bezoek g'had van de paster? 'K hê hem zien wiggoan.

Digitized by Google

VROUW CLOET. (*Gaat insgelijks zitten*). Joa ik, . . . en peist e kier: hij wil mij absoluut weere mee Cloet doen overienkomen!

DE BUURVROUW. Hij hê gelijk. Es da 'n leven lijk of ge nou hêt?

VROUW CLOET. Joa moar, peist e kier: hij wil da 'k van den nacht bij Cloet goa sloapen, al was 't mee geweld. 't Es m'n deud, hij zal mij deudsloan!

DE BUURVROUW. Tut, tut, tut, en zij ne kier zeu dwoas niet. 't Moest al lank gedoan zijn. 't Zal amoal al veel beter goan of da g'n peist.

VROUW CLOET. Ho, jong, 'k ben d'r zeu schouw van! 'K ben d'r toch zeu schouw van.

(*Een korte stilte. Eensklaps hoort men weer het klagend geluid, in de kamer, rechts. Vrouw Cloet staat verschrikt op*).

DE BUURVROUW. Wa es dàtte? es da de kleinen? Es hij zèù ziek?

VROUW CLOET. (*Met schorre stem*). Joa 't, joa 't', 't es hem! 't Es weer da zelve geruchte! (*Gaat aarzelend naar de kamerdeur*). Wacht, . . . wacht, . . . 'k moe toch ne kier goan zien; . . . 'k en hê gien ruste mier. (*Zij verdwijnt in de kamer. Op het zelfde oogenblik komen Jan en Zulma, nat van de regen, langs de middendeur binnen.*)

Vierde Tooneel.

DE VORIGEN, JAN, ZULMA.

DE BUURVROUW. Ha! dat es broave, da g'azeu te goare thuis komt! en zeu goed op ulderen tijd! Moeder zal kontent zijn.

JAN. Joa maor, wil-e 'k ou wa zeggen... 't en was de moeite nie weird om langer uit te blijven, zulle! 't Weer es te slecht om d'r nen hond deure te joagen, en g'n krijgt toch hoast niets. (*Keert zich om naar den haard.*) Hm! wa riekt er hier zeu goed? Wa es er doar in? Woar es moeder?

Digitized by Google

DE BUURVROUW (*wijst naar de kamerdeur*): Doar binnen, bij Julken. (*Tot Zulma, die bibberend haar voetjes warmt aan het haardvuur*): Hê je zeu kaud dan, mijn kind?

ZULMA. Jao ik, buurvrauwe. O, 't es zeu kaud en mijn voeten zijn zeu nat! (*Buigt voorover.*) Hm! joa 't, da riekt hier goed. Hm!... 't woater komt er van in mijne mond. Hoe goat 't mee Julken, buurvrauwe? Es 't hij nie 'n beetsen beter?

DE BUURVROUW, Bah nien hij, geleuf ik. (*Tot vrouw Cloet, die weer binnen komt*): Newoar?... 't en goat er het nie al te best mee?

VROUW CLOET. Hij ligt hij nou stille,... 'k en heure 'k hem toch nie mier koarmen. 'K hê 'k hem woarkes 1) ingedekt en 't kijnkeetsen 2) 'n beetsen ingedroaid. 'K geleuf ik dat-ie hij nou sloapt. (*Tot de kinderen*): Hawel, hoeveel hêtte mee?

ZULMA (*gaat in haar zak en geeft geld aan vrouw Cloet*): Drei fran en twie en twintig cens, moeder.
(*Jan gaat, een deuntje fluitend, naar de haard*).

VROUW CLOET. Es 't al? Hêtte nie achterg'haûen? (*Zulma schudt het hoofd. Tot Jan, met nadruk*): Gij euk nie, Jan? (*Jan schudt fluitend zijn hoofd. Tot de buurvrouw*): 'K en betrauwe de keirel nie veele, moet-e weten. (*Tot Jan*): Ala, schiedt er nou uit mee schuifelen 3), hê, en komt eten. En van den oavend sloapt-e doar in de koamer, zulle! (*Gaat naar de haard, neemt er een paar schotels, en brengt die op tafel*). En omda ge nogal broaf hêt geweest, zal ek ulder ne kier wa gêen da goed es: 'n stikske van den buikschotel mee eirdappels en saveuien.

JAN en ZULMA. (*Te gelijk; verrukt*). Hm!...

JAN. 'T es dàt da hier zeu goe riekt!
(*Zij beginnen te eten, Jan gulzig, Zulma bedaarder*).

1) Warmpjes. 2) Quinquet. 3) Fluiten.

Digitized by Google

DE BUURVROUW. (*Lachend*). Dà es keunen eten, ewoar? 'T es plezierig om te zien!

VROUW CLOET. (*Loopt heen en weer in de keuken, een en ander schikkend*). 'T zoe nog al veel plezieriger zijn as 't zeuvele nie en kostte.

JAN. (*De mond vol; wijst met zijn vork naar de kamerdeur*). Moeder,... moeder,... woarom moên we doar sloapen van den nacht?

VROUW CLOET. Omda,... omda ulder bedden op de zolder moên gekuischt 1) worden.

ZULMA. En woar goat-e gij tons sloapen, moeder?

VROUW CLOET. G' 'n moet gij ou doar nie mee bekommeren; 'k zal ik wel 'n ploatse vinden.

JAN. (*Tot Zulma*). Ha!... woar zoe ze sloapen?... In voaders leeg bedde, natuurlijk.

DE BUURVROUW. Hum! hum!

VROUW CLOET. Chut!... Zwijgen en veurt eten. 'T wordt al loate. Ge moet gauwe noar ulder bedde.

JAN. (*Met volle mond*). 'T es het mij percies gelijk woar da 'k ik sloape as den bastoard mij moar nie en embeteert mee zijn ronken. 2) Hij kan ronken, die keirel!

ZULMA. En gij niet, zeker! As 't er ienen es die 's nachts laweid moakt ge zij 't gij wel!

JAN. (*Minachtend*). Verdome!... en gij dan! Ze ligt almets 3) te roepen lijk of ze vermeurd wierd!

VROUW CLOET. Wilde gulder ne kier beginne zwijgen en gedoan moaken mee eten! Den iesten die nog zijn smoel roert krijgt 'n koaksmeete.

(*Eenige oogenblikken stilte. Dan hoort men in de slaapkamer een geluid als 't kraken van een deur of raam. Allen wenden het hoofd om*).

---

1) Schoongemaakt. 2) Snurken. 3) Somtijds.

Digitized by Google

DE BUURVROUW. Wa was dat doar in de koamer? 't Was lijk of er iemand door 'n veister inbrak of wigliep.

VROUW CLOET. (*Angstig luisterend*). 'T en es niets,... 't es de kleinen die hem in zijn bed ommekiert.

DE BUURVROUW. 'K en geleuft niet,... 't was heul-de-gansch anders.

VROUW CLOET. 'T es meschien de regen,... of de wind... (*Men hoort het loeien van de wind*) urk 'ne kier wat 'n leulijk weere.

DE BUURVROUW. 'T en es tòch da niet,... 't en es tòch da niet, — 't was heul anders.

(*Op dit oogenblik hoort men buiten het luguber huilend-blaffen van een hond*).

ZULMA. (*Houdt op met eten*). Moeder, 'k ben schouw... d'r es doar iemand in de koamer.

De BUURVROUW. 'K geleuve 't euk,... 'k word euk schouw.

VROUW CLOET. (*Hevig ontsteld en boos*). Ha, ge wor gulder zot, geleuve 'k ik! 'T es 't zieke kind, zeg ik ulder! 'K wee ik toch wel wa da 'k zegge!

JAN. 'K en ben-e 'k ik gien beetse schouw, ìkke! Ge meug gulder mij in 't midden van de nacht alliene loaten, ¸t es mij percies gelijk woar of wanniere.

(*Een oogenblik stilte. Allen blijven onbewegelijk en kijken luisterend elkander aan. Dan klinkt het eensklaps, buiten vóór de deur, melancholisch-slepend, zonder begeleiding van harmonica, en zonder dat men eenig voorloopig geluid van voetengetrappel heeft vernomen*).

Het is van avond Driekoningen-avond
En 't is morgen Driekoningen-dag...

ZULMA. (*In tranen losbarstend*). Moeder,... 'k ben schouw! 'k ben wrie schouw! 'K en durve 'k ik in die koamer nie sloapen.

VROUW CLOET. (*Woedend*). Wàtte g' 'n durf gij niet!

Digitized by Google

Watte!... ge wil gij ons hier allemoal schouw moaken! We zillen 'ne kier zien wie dat er hier miester es.

(*Vrouw Cloet tracht Zulma vast te grijpen. Scherp-gillend vlucht het meisje door de keuken. Jan lacht haar uit. Aan de deur houdt het gezang plotseling op*).

DE BUURVROUW (*tot vrouw Cloet*): Tut, tut, tut,... loat heur g'rust. Wa es er doar aon te doen as ze schouw es. Loat ze van den nacht bij ons kome slaopen, d'r es ploatse.

ZULMA. O, joa, moeder, as 't ou belieft loat mij meegoan? 'K ben toch zeu schouw! 'K ben toch zeu schouw!

VROUW CLOET. Hawel!... moakt ou uit de voeten as 't azeu es, en 'n komt in m'n eugen nie mier!

DE BUURVROUW. Goa gij moar, Zulmatje,... 'k komme seffens achter.

ZULMA. Mag 'k alliene goan, buurvrauwe? Kan 'k alliene binnen?

DE BUURVROUW, Joa, jao, g... en zegt aan mijne man, da'k seffens achter kome.

ZULMA (*weggaande*): Sloap wel, moeder! Slaop wel, Jan!

VROUW CLOET. Sloap wel,... en hoast ou moar wig; ge moest er al zijn. (*Zulma af*).

JAN (*opstaande*): Slaop wel, allemoal. (*Gaat, zich uitkleedende, naar de kamerdeur*). Ge zult 'ne kier zien of da'k ik euk zeu schouw ben. Binnen vijf menuten lig ik te ronken lijk 'ne poater. (*Af.*)

VROUW CLOET. Ha! 'k miende dat-e gij nie 'n ronkte!

DE BUURVROUW (*lachend*): Dat es 'ne keirel, die Jan! Den dienen zal zijne wig wel moaken in de weireld. (*Kijkt naar de klok en staat op*). Joa moar, verdome, 'k moe-e 'k ik euk wig, zulle; 't es al over half acht en Cloet kan alle menuten komen. Ala! slaop wel, en veul leute.

VROUW CLOET. Ha moar toe, blijf nog 'n beetsen. 'K en ben weeromme gien beetsen op mijn gemak deur da spel doar mee Zulma. Ala toe toe, zet ou nog watte, nog 'n

Digitized by Google

poar menuutses, 't en zal doar nie op aankomen; we zillen te goare 'n dreupelke pakken. (*Haalt jeneverflesch en glaasjes uit de kast*).

DE BUURVROUW (*gaat weer zitten*): Joa moar, 'k ben-e 'k ik euk schouw, zulle! Mijne keirel die sloat t'hard as 't hij begint.

VROUW CLOET. (*Schenkt de glaasjes vol*). Ala, toe, toe, hij 'n zal hij nog nie thuis zijn.

DE BUURVROUW. (*Klinkt aan*). Ala! op ouw gezondheid.

VROUW CLOET. Op d' ouwe.... Nog 'n beetsen?

DE BUURVROUW. 'N klein beetsen,,.. nie nie,... nie vul, 'k zoe zat 1) zijn.

VROUW CLOET. Wa geeft datte!... ge goat sloapen.

DE BUURVROUW. (*Ondeugend*). En gij dan!... Sapristi!... Hoe lank es 't euk gelêen?

VROUW CLOET. Watte?

DE BUURVROUW. Ala toe toe,... 'n geboart ou nie onneuzel!... Vijf joar, hè?

VROUW CLOET. (*Ernstig*). Nou,... as ge gij peist da 'k doarom... 'K wil dat 't al lank veurbij woare....

DE BUURVROUW. 'T es het wel woar;... 'ne meinsch lacht er mee moar 't es het veur ons 'n heul affairen.... Verdomel... achter vijf joar!... 't es het firm gevoarlijk!... (*Slurpt haar glaasje leeg*). Ala! nou ben ik wig, zulle!

VROUW CLOET. (*Slurpt ook haar glaasje leeg*). Wacht 'n menuutsen. 'K goa nog 'n kier kijken in de koamer, en 'k goa tons toe aan den hoek van de stroate mee ou mee.

(*Zij gaat in de kamer. Terwijl zij er is hoort men weer in de verte het luguber huilend-blaffen van de hond. Een regenbui barst los; de wind doet deuren en vensters schudden en kraken*).

DE BUURVROUW. Br!... wat 'n weere!

1) Dronken.

Digitized by Google

VROUW CLOET. (*Komt weer in de keuken gehold, bleek, verwilderd, met schorre stem*). Buurvrauwe! buurvrauwe! Och Hier, och God kom toch zien! 'T es wried! 't es wried! Hij es snieuwwit en kaud! Hij es deud!

DE BUURVROUW. (*Schrikt verwilderd op*). Wat es 't er? Wa zegde? Wie es 't er deud?

VROUW CLOET. Hij!... hij!... de kleinen!

DE BUURVROUW. De kleinen!... Julken?

VROUW CLOET. Joa!

DE BUURVROUW. Ho!

VROUW CLOET. O! kom toch!... Kom toch kijken!

(*Beiden loopen naar de kamer. Op 't zelfde oogenblik komt Cloet langs de deur in den achtergrond binnen, een pakje in de hand, een spade dwars over de schouder. Even blijft hij onbewegelijk staan, als verbaasd daar niemand aan te treffen. Dan zet hij zijn spade in een hoek, legt zijn pakje op een stoel, aarzelt weer even, gaat naar de tafel, dan naar de haard, dan weer naar de tafel, als om zichzelf van eten te bedienen. Vrouw Cloet en de buurvrouw komen weer in de keuken. Bij 't zicht van haar man blijft vrouw Cloet plotseling stilstaan.*

Vijfde Tooneel.

DE VORIGEN, CLOET.

VROUW CLOET. (*Tot Cloet, met schorre stem*). Hij es deud!... hij es doar pas gestorven!... Moar 't es woar,... g' 'n keun gij da nie weten,... g' 'n wis gij niet dat hij ziek was!... Ge zij welgekomen,... zet ou... Moar hij es deud! zulle!... Hij es doar pas gestorven.

CLOET. (*Kijkt haar strak aan, met harde, barsche blik. Een oogenblik volkomen stilte*). Wie?... wie es't er deud?

VROUW CLOET. (*Wijst naar de kamerdeur*). Hij!... hij!... de kleinen!... Julken!...

(*Roerloos, met gefronste, lage wenkbrauwen, blijft Cloet een*

Digitized by Google

oogenblik in 't midden van de keuken staan. Angstig wachtend op een antwoord staart zijn vrouw hem aan. Hij geeft geen antwoord. Schuins gaat zijn blik naar de haard. Eindelijk neemt hij een bord van tafel en gaat er mee naar de haard).

VROUW CLOET. (*Toeschietelijk*). Nie, nie, loat mij dat doen, en goa gij zitten. Ge zij gij moe. 'K zal-e 'k ik wel zurgen da ge gij niet te kurt en hêt. (*Zij bedient hem*). Kijk, doar es e scheun stik van den buikschotel mee eirdappels en saveuïen... En hier hêtte breud en koantjesseisse 1).

(*Sprakeloos gaat Cloet aan tafel zitten en begint te eten*).

DE BUURVROUW. (*Halfluid, tot vrouw Cloet*). Ik moe wig, zulle. 'K goa noar huis, moar as ge mij neudig hêt om hem t' helpen afleggen, en moete-e moar komen.

VROUW CLOET (*als boven*): Merci. Slaop wel. 'K zal ou meschien wel neudig hên.

DE BUURVROUW (*vertrekkend*): Hawel, ge moet moar komen. (*Tot Cloet*): Sloap wel, Cloet.

(*Zonder het eten te staken, knikt Cloet nauw merkbaar met het hoofd, en bromt iets als een doffe groet. De buurvrouw af. Een oogenblik stilte*).

VROUW CLOET (*gaat om de hoek der tafel zitten, 't gezicht naar de deur der kamer, waar het doode kind ligt. Met schorre, hortende stem*): Menier de paster hê hier geweest... (*Een oogenblik stilte. Cloet eet aldoor voort; haar angstige oogen staren op de kamerdeur*): Hij hê hier van den oavend geweest en hij hê gezeid... dat hij ou... in 't veurjoar..., wirk kan geên... in zijnen hof... as ge doar veuren zijt.

(*Onduidelijk gebrom van Cloet, die aldoor eet, zonder het hoofd op te richten. Geluid van wind en regen buiten. Verwijderd gehuil van de hond*).

VROUW CLOET. Zeg,... nou dat hij deud es,... zille w'hem toch moeten afleggen, newoar?... 't Spijt mij da'k de buurvrauwe loate wiggoan hê... Wil ik ze weere goan hoalen?....

---

1) Kaantjessaus.

Digitized by Google

(*Cloet, de oogen op zijn bord, eet somber voort zonder te antwoorden. Dan klinkt opeens achter de deur, het lied, nu door één enkele, zwakke kinderstem, en zonder begeleiding van harmonica gezongen*).

Het is van avond Driekoningen-avend
En 't morgen Driekoningen-dag.
Enz. enz.....

(*Beiden Cloet en zijn vrouw blijven even roerloos en sprakeloos. Maar Cloet, die gedaan heeft met eten, kijkt somber rechts en links over de tafel, als of hij iets zocht*).

VROUW CLOET. (*Voorkomend*). Wa zoekt-e? wa wilde?... Nog 'n beetsen van den buikschotel? Nog 'n beetsen eirdappels en saveuïen?

CLOET. (*Met holle, doffe stem*). Hê je nie wa te drijnken?

VROUW CLOET. (*Snelt naar de eetkast*). Och, Hiere! 'K hâ 't vergeten! 'K hê zuik 'n goe gloas bier! (*Neemt een kruik van de eetkast en schenkt er een glas bier uit*). Kijk,... proef'n kier van da bier!

(*In één lange teug drinkt Cloet het glas leeg. Dan staat hij op en gaat sprakeloos naar de zoldertrap. Vrouw Cloet, eerst roerloos van verbazing, volgt hem*).

VROUW CLOET. (*Met een snik*). Ho!... zeg,... moete w' hem nou toch nie afleggen?

CLOET. (*Reeds op de onderste treden, keert zich om*). 'T es mij gelijk,... doe d'r mee wa da ge wilt.

VROUW CLOET. (*Met een gebaar van schrik*). Ho!...

(*Zij werpt een laatste angstblik op de kamerdeur. Dan komt zij vastberaden naar de zoldertrap en begint er op te stijgen*).

CLOET. (*Houdt stil en keert zich om*). Wa goa je doen dan?

VROUW CLOET. (*Vastberaden*). Ou volgen,... de paster hêt 't mij g'hieten.

(*Met strakke oogen staart Cloet haar even aan. Dan haalt hij krachtig adem en stijgt verder op. Vrouw Cloet barst plotseling in hevig snikken los, en volgt hem langs de trap.*)

Gordijn.

Digitized by Google

HEGENSCHEIDT'S STARKADD

DOOR

ALBERT VERWEY.

I.

Zooals een huis somtijds zijn lichte vensters over het donkere land toont, en daardoor alleen de gastvrijheid van zijn vriendelijke vertrekken vermoeden doet, — zoo maakt een gedicht ons soms door hier en daar een schoon vers of door een enkele bekoorlijke bladzij de innerlijke deugden kenbaar die we zonder hen niet hadden gegist.

Het gedicht waarvan ik hier spreken wil — Starkadd door Alfred Hegenscheidt — is zeer zeker niet zonder zulke deugden. Ook is het waar dat wij, in Noord-Nederland, ze niet anders zullen naderen dan aangelokt door dat licht als uit een enkel venster, dan geleid door dien lichtstraal als uit een sleutelgat.

In Noord-Nederland zeg ik, omdat het in Zuid-Nederland niet zoo was. Daar, waar men de persoonlijkheid van den dichter voelde vóór men deze zijn uiting zag; daar, waar men de gevoelssfeer waarin hij leefde, de lijnen waarnaar hij bouwde, de gestalten die hij verwerklijkte, kende vóór het kunstwerk gewrocht werd dat hen alle vereende, daar kon men het binnengaan vanuit die verwantschap van leven en in zijn geheelen bouw, in-eens begrepen, de buiten hen gestelde verwezenlijking bewonderen van een in hen sints lang broeienden geest.

Voor enkele vlaamsche jonge mannen en vrouwen was de landstreek om Verrewinkel dat geen uur buiten Brussel ligt,

Digitized by Google

in den zomer van 1896 het kader geworden waarin zij hun levens voelden opbloeien en in ernstigen scherts een akademie oprichtten wier stevigste statuut wel hun jeugdige levensliefde was. Een van hen heeft in een fijne en sierlijke bladzij die in hun tijdschrift *Van Nu en Straks* gestaan heeft een beeld gegeven van zulk een Verrewinkelschen zomerdag, en daarin het portret, — breeder en vlaamscher, zou ik zeggen, dan al het andere — dat ik hier overneem.

»In 't midden der groep pronkte genoegelijk de zotste en de wijste onder hen, de oudste en de jongste, hij dien iedereen, jongens en meisjes, gemoedelijk »menonkel" noemden, hij die allen die vreugd had ingeboezemd welke door hen jubelde. Dik en vet als een pater, maar gezonder, breeder, fleuriger, scheen hij zijn vertrouwen en zijn geluk te hebben doen deelen aan al die jeugd thans meegevoerd op den maatgang van zijn wezen. Hij lachte goedig en gul zijn neven en nichten toe, hij lachte hen toe met zijn wijdopen mond, met zijn heldere oneindig doorschijnende oogen, hij lachte hen toe met den frisschen lach van een kind."

Dit was Hegenscheidt.

Jonge mannen en vrouwen dus, in een zomerlandschap, gelegerd rondom hun dichter. Die zomer mocht voorbijgaan als alle andere, de vrienden mochten uiteengaan en zich verspreiden naar alle windstreken, — zij hebben een levensseizoen gemeen gehad dat hen levenslang verbinden zal, en waarvan de geur en de adem overal door hen zullen worden verstaan. Eenmaal zagen zij hun droom van Dichter in een vriend verwerkelijkt: al wat die dichter voortaan schrijven zal, zal als geschreven zijn uit hun gemeenschappelijke ziel.

Dit is de reden waarom Aug. Vermeylen, nu hij den Starkadd te bespreken kreeg, zich niet ophield bij van dit werk het uiterlijk voorkomen. Nauwelijks zelfs hield hij zich bij zijn schrijver op. Hij ontwikkelde eenvoudig uit zichzelf het onaantastbare en aan geen uiting gebonden beeld van den algemeenen Dichter. Hij voor zich had zijn dichter-beeld

Digitized by Google

gezien in Hegenscheidt; — nu Hegenscheidt een groot werk schreef was het natuurlijk dat hij dat dichterbeeld weer uit zich te voorschijn riep en zei: ziedaar Hegenscheidt, ziedaar Starkadd.

Ik wijs in de eerste plaats op van *dit* feit de belangrijkheid. Ook als die jonge menschen in hun bewondering alleen blijven; ook als kan worden aangetoond dat Vermeylens dichter een andere is dan Hegenscheidt, en Hegenscheidt niet vereenzelvigd mag worden met Starkadd; — ook dan is het feit dat deze jongelieden, die toch in elk geval van hun ras in onzen tijd niet de minsten zijn, hun dichterdroom verwerkelijkt en hun voorstelling van een goed gedicht verwezenlijkt gevonden hebben, van de grootste belangrijkheid. Bij monde van zijn jongste woordvoerders biedt het vlaamsche ras ons aan wat het, op dit oogenblik, meent te mogen houden voor een volwichtige uiting van zijn Dichterschap.

II.

Als Saemund, de listige vijand van Starkadd, nadat hij prins Ingel tot den moord op zijn vader Koning Froth heeft aangezet, nu ook om Helga, Ingels zuster en de bruid van Starkadd werft, zegt die gewezen goudsmid, thans kamerheer, tot haar het volgende:

Zie, zooals ik mijn woorden sierlijk kies
Om u met aangenaam geluid te omvangen,
Zoo maak ik ook met de eigen hand sieraad
Dat uwe weeke schoonheid licht verhoogt;
Met ingetogen blik tracht ik te vatten
De rondheid van uw arm, het effen voorhoofd,
Hoe licht uw boezem 't blanke linnen vult;
Ik kies het puurste goud en de êelste steenen,
'k Roep uw gestalte voor mijn geest en graag
Doomt zij voor mij, met al haar zoete vormen!
'k Aanbid en werk en 'k pas den gouden band
Om uwen arm, op hoofd, op borst, op hals,

Digitized by Google

En 'k smeed en buig en 'k werp hem spijtig weg
Wijl 't hard metaal den lieven plooi niet neemt.

Dit is het lichtste van de vensters waarvan ik gesproken heb. Nog andere lichte plaatsen zijn er, en terwijl wij door hen te vereenigen de vormen van het donkere gebouw zullen gewaarworden, kunnen we in hun helderheid misschien ook het inwendige zien.

Even te voren gaf Saemund de volgende karakteristiek van zijn weerpartij:

hij is zoo stuur
En wild, en weet van fijner zeden niets.
Hij kan slechts slaan en wilde liedren zingen.
Want in zijn land in 't noorden drongen niet
De zeden uit het zuiden die verzachten.
Sprak hij tot u met woorden fijn gekozen?
Tracht hij voor vrouwenoor zijn spraak te sieren?
Neen, ruig en recht zegt hij zijn ruw gevoelen
En woest zou hij zijn wild gevoel ook uiten!

Lees deze twee plaatsen en u daagt al de tegenstelling. Die tusschen den fijnen kunstvollen goudsmid-hoveling Saemund en den ruigen held en wilden liederenzanger Starkadd.

Later, als deze dooder van tweeduizend Friezen is teruggekeerd en Froth wreken zal, nadat aan den laatsten noodlottigen maaltijd een in fluweel gekleed minnezanger zijn liedje gekweeld heeft, en voordat hij, Starkadd, met een harpslag op zijn kop Saemund neer zal slaan, breekt hij uit in een zang die het best zijn karakter uitdrukt, en het schoonst is in de volgende strofen.

Zie, 't feesten aan tafel is 't felle gewroet
Der jichtige jeugd die eens zeeën doorjoeg
Met u, o frissche Froth,
Ze plengen den wijn moedwillig ter aard,
Den wijn die eens weten en willen gebaard
Heeft bij u, o edele Froth.

Digitized by Google

Zij luist'ren naar 't lied dat verlammend lekt
Aan de zwijmende zenuw die vettig zwicht
In 't luie lijf dat zich rekt,
Ik hoor reeds den horen uit 's vijands hand
Hoe hij luchtig lacht om het lokkende land
En om uw veste, o verre Froth.

Merk wel op dat ook déze zang zeer kunstig is. Merk wel op dat de woorden waar Saemund den in fluweel gedoschten zanger mee prees:

't Is veeleer honig, veeleer zoete melk
Die wij inslurpen, zonder 't minste toedoen —

dat in dien lof een zeer fijne spot genoten wordt, en dat ook in zijn minachten van Starkadd altijd bedoeling ligt. En maak u dan duidelijk dat hier twee aan elkaar gewaagde beginselen, twee gelijkelijk-onverwoestbare levensmachten tegenover elkaar staan, elkaar vernietigende op grond van hun, menschelijke, onvolkomenheid.

Het drama, schreef Vermeylen, is wat omgaat in de ziel van Starkadd. Neen, dat is geen drama. Het drama is de strijd die klaarblijkelijk gestreden wordt. Het drama is Saemund-Ingel, het verbond van kunstenaars-wijsheid met menschelijke zwakheid, tegen Starkadd-Froth, het verbond van dichterlijken hartstocht met menschelijke goedheid. Neem aan de eene zijde de zwakheid, aan de andere de goedheid weg en ge houdt Saemund en Starkadd over als twee natuurkrachten die zonder elkaar niet bestaan kunnen, die zonder elkaar zich niet uiten kunnen, maar die aan zichzelven overgelaten het lot lijden van de menschelijke neigingen waaraan zij verbonden zijn.

Saemund, de goudsmid, de kunstenaar, is een dichter: alleen waar hij zóó spreekt als tot Helga is hij een levend wezen, en waar vindt ge in de woorden van Starkadd inniger en fijner gevoel van die levens-schoonheid die men alleen kent

Digitized by Google

door haar lieftehebben? Starkadd, de held en skald, de begeesterde, is een kunstenaar: waar vindt ge in Saemunds woorden een zang als *zijn* tafel-zang, een zóó kunstige?

Beide deze gestalten staan als gelijk-gerechtigde machten over elkander, en hun lot is afhankelijk van hun menschelijk optreden. Ingel, zwak in zijn nijd, Froth, zwak in zijn goedheid bepalen hen, en overeenkomstig met de neigingen van die menschen zijn hun eigen zwakheden.

III.

Nu wij, afgaande op zijn enkele lichten, de omtrekken van dat gebouw — dat ons dan een drama bleek — in hoofdzaak konden vaststellen, wil ik, voor ik het u in bizonderheden kennen leer, iets schrijven over zijn algemeene beteekenis.

De tegenstelling Starkadd-Saemund hebt ge nu in haar grootste algemeenheid al doorgrond. Ze is die van het Onbewuste Leven en de Menschelijke Rede, wel de alleralgemeenste tegenstelling die in ons aanwezig is, en die altijd vatbaar wordt zoodra Innerlijke Drang en Regelende Geest zich niet kunnen verstaan. Ze is dezelfde die door Nietzsche in zijn gaafste jeugdjaren achter de Grieksche Tragedie gesteld is: in haar tweeheid maakt zij den Geest der Muziek uit: de Dyonisische Drang en Onbewustheid, de Apollinische Rede en Regeling: uit deze, zegt hij, is de Geboorte der Tragedie.

Ziet ge hoe de draden van de europeesche gedachten zich verslingeren? Algemeen menschelijk is de tegenstelling in haar eersten aanleg; maar waar zij tragisch wordt vinden wij haar terug als modern-europeesche gestalte, geschetst door Nietzsche, — bij Hegenscheidt de, ja Dionysische Starkadd, en de, welzeker, Apollinische Saemund.

Uit den geest der Muziek de Tragedie. „Dit drama" — schrijft Vermeylen over het werk van Hegenscheidt — „is muzikaal. Niet omdat de verzen welluidend zijn, neen, ik bedoel

Digitized by Google

dat het geheele onstond uit eene eenheid, uit een brandpunt dat zich in den innerlijken mensch ontwikkelde, in die „tweede wereld" der liefde dat het natuurlijke midden der muziek is." „Uit die eenheid" — gaat hij voort — „werden logisch — dit is, met de eigen spontane logiek van het kunstwerk — alle onderdeelen afgeleid. Vandaar dat gelijke gedragenzijn van het geheel, die mildheid, die kuische macht die er door vloeit overal; — — alles hier ongedwongen, breed, op zichzelf levend, maar met vaste betrekking tot een middenpunt van leven." Dit is, men merkt het wel, en Vermeylen merkte het ook, niet anders dan men van ieder goed werk zeggen kan; maar toch is er een reden waarom men zich geneigd voelt het, evenals bij andere werken van onzen tijd, vooral te zeggen bij dit werk. Nietzsche (en Wagner) is niet voor niets erin. Menigerlei zijn de gevoels- en geestes-elementen waaruit kunstenaars werken samenstellen: het gevoel vóór de gedachte, het gevoel in muziek zijn onbewuste wezen openbarend, is een ervan. Geen kunstwerk dat er niet door leeft, geen kunstwerk dat, al het overige afgerekend, daar niet uit bestaat. Máár — *de gedachte dat dit zoo is* herkent men *niet* in ieder kunstwerk. Dat is een bij uitstek moderne gedachte. Dat is de gedachte van een geslacht dat alle gedachten-vormen hebbend afgestroopt is komen te leven in een tweede, een niet oorspronkelijke, maar historisch-gewordene, zeer verfijnde, onbewustheid. Van een geslacht, dat in de kunst de primitieven zoekt, in de wijsbegeerte *Die Philosophie des Unbewussten* heeft doorgemaakt, in de moraal van Nietzsche geleerd en van Wagners muziek niet alleen het bloed der aandoening gedronken, maar ook den ouwel gegeten heeft van zijn alleen-zaligmakende leer.

Deze gedachte in proeve van dramatische belichaming is de Starkadd van Hegenscheidt.

Geen symbolen, zegt Vermeylen, zoeke men. Maar wat zijn symbolen anders dan teekenen van gedachte. Het geheele drama, als niet alleen, wat elk kunstwerk is, gevoels-belichaming, maar als belichaming van de *gedachte* van dezen gevoelsoorsprong, zal ik u oplossen in symbolen.

Digitized by Google

Volk en Zee, symbolen van Onbewust Leven, omspoelen de handeling. Starkadd, de Held van dat Leven gaat er den strijd aan met Saemund, zijn natuurlijke weerpartij: de Rede die voor zichzelf bestaat. Zinnelijk teeken, symbool van de heerlijkheid waar beiden om strijden is de Kroon, die door het heele werk aanwezig is. Zelf het uitgesproken doel van Saemund die, op grond van zijn aard zelf, in het Teeken het Wezen ziet, maar toch koninklijk genoeg voelt om den Koning te bewonderen die door Ingel vermoord den dolk in de hand neemt om den schijn van dien moord te ontnemen aan het Koningschap, — Kroon, die Saemund zelf smeedde en begrifte met tooverteekens om ze aan hem te binden, — die hij na Froths dood in de hand weegt en op zijn hoofd zet al is het maar voor een oogenblik; — Kroon die als Wolf, Starkadds dienaar, Ingel doorstoken heeft, van diens hoofd gerold, door den neergeslagen duizelenden Saemund half waanzinnig haast gegrepen wordt; — Kroon die Starkadd niet opzet, al smeekt er hem Helga om, maar die hij in stukken breekt, waardeloos teeken voor hem die het levende symbool van het koningschap in Froth bemind heeft — zijn eenige, zijn vage liefde: — zelf het opperst symbool van gemeenschappelijke Strijd en Streving blijft op het tooneel ze gebroken achter, symbool ten laatsten male nu van gebroken levens.

Kroon èn sieraden. Sieraden die Saemund smeedt voor Helga, die Helga verwacht van Starkadd, die geroofd worden, die bemind worden, die het teeken en zinnebeeld zijn van Geluk en Liefde voor het Kind dat tusschen beiden staat, in beiden gelooft, door beiden omworven en vertreden wordt: Helga, zelf zinnebeeld van het niet begrijpende (zooals Hilde, Ingels vrouw, van het begrijpende) Aardekind.

Zei ik teveel, dat dit een drama van symbolen is? Van een Gedachte en haar Teekens? Mij dunkt, als het geheimschrift en zijn sleutel staan hier de symbolen en hun gedachte voor ons van dezen modernen germaanschen mensch.

Digitized by Google

IV.

De tegenstelling hierboven omschreven, heeft nog een ander beeld, ontleend aan de nieuwere europeesche geschiedenis. Het is dat van het Noorden en het Zuiden, van Germanen en Romanen. Dit is het beeld waar Stefan George zoo graag van spreekt, die de noordelijke duitsche geesten in voortdurenden pelgrimstocht naar het kunstvoller zuiden ziet en zijn eenheid zoekt in het Heilige Roomsche Rijk der Duitsche Natie. Ook dit beeld is in Hegenscheidts voorstelling opgenomen: Starkadd is — zelfs in den vorm van zijn lied, — de skald uit het noorden, waarheen, naar Saemund zegt, de verzachtende zeden uit het zuiden nog niet doordrongen.

Heeft men dezen trek aan het drama opgemerkt, dan ziet men het, in de eerste plaats, in zijn menschelijke algemeenheid, in de tweede plaats in zijn europeesche negentiende-eeuwschheid, en, ten derde, in zijn verwantschap met den germaanschen stam.

Niets belet ons dan ook nu wij het geheel zoo overzien hebben, nategaan hoe het in bizonderheden is uitgevoerd.

Gedeeltelijk deden wij dat al. Juist van de allerbeste verzen heb ik er aangehaald, en terwijl wij in het gevlei van Saemund het fijne gevoel voor de dingen-schoonheid bewonderden, genoten we in het lied van Starkadd het weerbarstige zee-zilt in den klank, en de beweging van golven in den maatslag: en zoo werden ons niet enkel door de dingen die zij zeiden maar ook door de geluiden die zij slaakten hun karakters openbaar.

Door de lichte vensters waarop wij zijn aangegaan hebben wij het geheimenis van het huis erkend, en nu kunnen wij zien of wat de vrienden van werk en dichter hadden meegevoeld overeenstemt met onze erkentenis. De schrijver van den Verrewinkelschen zomerdag, merken wij dan, heeft voor die dingenliefde oog gehad, Vermeylen daarentegen in zijn beoordeeling van den Starkadd meer voor het zee-gevoel. Zijn „eeuwige beminde" schrijft hij daar, „wier stem door het geheele werk bruischt en zingt".

Digitized by Google

Wij mogen tevreden zijn met die saamstemming. Door deze twee eerste, de *muzikale* uitingen van zijn gevoels-wezen, erkennen wij nu werkelijk dezen dichter in zijn oorspong en grenzen, en hem, zoo erkend, hebben wij niet minder dan zijn vrienden lief.

Deze Hegenscheidt, die niet alleen door Starkadd maar ook door Saemund wordt uitgesproken, en niet enkel door Starkadd en Saemund maar door al de hen omgevende personen en machten — want wij zouden hem onrecht doen door te meenen dat hij niet al zijn gestalten met gelijke liefde en om hunszelfs wil had voortgebracht —: — deze Hegenscheidt als de dichter die in één grenzenlooze levensliefde èn één teederheid voor al het bizondere zijn wezen verdeeld voelde en in muzikale stemmen en gestalten dat in zich verdeelde wezen deed uitwellen; — deze Hegenscheidt, zeker zoo te zijn, en strevende zoo te doen, is de mensch en kunstenaar dien wij in Starkadd te erkennen kwamen en zijn werk zal beter zijn naarmate hij er meer als een werkelijkheid in wordt erkend.

Door de gedachte al verwant aan het geloof in een gevoel door muziek zijn onbewustheid ontraadselend, is het geen wonder dat dit gedicht allereerst als klank geschreven is. In de beste plaatsen, zagen wij al, is die klank volkomen persoonlijke uitdrukking: ik zeg onmiddelijk dat er in het gedicht van zulke zeer goede plaatsen zeer weinig zijn. Toch zijn er goede, verscheidene, en die als men ze bij elkander stelt sommige hoofdzaken van het drama al vrij goed doen uitkomen. Zoo, in de eerste plaats, de alleenspraak van Saemund, nadat hij Ingel heeft trachten te belezen dat Froth sterven moet. Ingel hoe langer hoe meer te verwarren was zijn voorloopig doel geweest, en in vertwijfeling had die uitgeroepen:

> Wat windt, o Saemund, uwe koude taal
> Mijn arme, radelooze hersens op!
> Ik kan die groote dingen niet meer denken,
> Zij zijn te groot, en mijn gedachte woelt
> In hen en kan hun grenzen niet bereiken.

Digitized by Google

Als hij weg is, zegt Saemund:

het was bijna te veel
Voor u, nu gaat uw arm brein weer doorpeinzen
Wat kwaad en goed is in die slechte daad.
Een slechte daad, — waarom een slechte daad?
Wat kan wel slecht zijn als 't een krone geldt?
En de arme, hij wil koning zijn, en hij
Heeft een geweten, en 't spreekt hem niet vrij
Van goed en kwaad, — 't is een armzalig ding
Zoo een geweten voor wie koning zijn wil.
En toch zal dat gedacht van hem niet wijken,
Uit zwakheid zal hij 't kwade doen en 't weten
En 't zal hem neerslaan en voor steeds vernielen,
En de' afgetobden heb ik in mijn hand.
Waarom is zij voor hem dan slecht, die daad,
Waarom moet hij daardoor ten ondergaan?
Het moet toch zoo; zoo heb ik 't ook voorzien,
Wijl 't mij als eene deugd verheffen zal,
Tot haar, mijn doel, die gouden koningskroon.

Dit is goed, dit is zuiver; toch voelt men al dat het niet sterk is: dat er onder deze rustige deining een zwakheid loert. In zekeren zin is het waar wat Vermeylen zegt van die mildheid, die kuische macht die overal door het werk heen-vloeit: het is een werk vrijwel zonder gedwongenheid — kleine onbeholpenheden door onervarenheid daargelaten —, eens in den toon blijft zijn taal lenig en hoe laag ook nooit machteloos. Toch voelt men waar de zwakheid is: ze ligt niet in gevoelsdroogte die schraal en hard zou maken: ze ligt niet, bedoel ik, in afwezigheid van dichterlijke aandoening; maar ze ligt in een zekere kleinheid, een zekere onbeduidendheid van het gevoels- en voorstellingsleven dat zich onder die dichterlijke aandoening beweegt. Die dichterlijke aandoening kon de atmosfeer om een sterke, stralende wereld zijn: de aandoening van den dichter is werkelijk de sfeer die aan kracht en gloed wint door de hitte en sterkte van

Digitized by Google

het verbeeldingsleven waar zij de uitstrooming van is; maar ietwat mat en flauw beweegt ze zich over een weinig rijk en onuitgegroeid bestaan. Deze armoede, deze innerlijke geringheid, moet een eerlijk oordeel, juist waar het al het goede en schoone van dit werk erkend heeft, nu opsporen. Het is billijk, ook tegenover den Maker.

Wat is, afgezien van den geheelen bouw dien wij ons in volle grootheid voorhielden, de steen waarop hij rusten zal? Wat is van het geheele drama — nu de gevoels-tegenstelling in menschelijke gestalten belichaamd is — de innerlijke beweegreden?

Het is, in één trek gegrepen, de liefde die Starkadd aan Froth verbindt. Daardoor zijn die twee saamgebracht. Daardoor zullen beiden door Saemund gehaat worden. Daardoor zal de nijd van Ingel worden opgewekt. Daardoor de moord. Daardoor de wraak van Starkadd. Daardoor en daardoor alleen het bestaan, de gang en de ontwikkeling van het heele drama.

Zien we, hoe die aandoening verhaald en gemotiveerd wordt, hoe ze zich voordoet, hoe ze werkt op hen die haar voelen, hoe ze daadrijke levende schepsels maakt van hen, die door haar bezield, de tragedie durven dragen die het Onbewuste Leven heenvoert over Menschelijke Berekening.

Starkadd vertelt ervan. Voor hij naar Friesland gaat ter bestrijding van Froth's vijanden, onder den indruk van Froths dankbaarheid, op het oogenblik dat al de betrokkenen op elkander staan vol afwachting en angst om den schok te ontvangen die het noodlot van elk zal zijn, zegt hij het volgende:

'k Stond op een zachten avond aan den steven
Verzonken in die zelfde mijmeringen
Waarin 'k zoo hopeloos verloren ging;
Mijn mannen wisten dat zij ongestoord
Mij moesten laten in die oogenblikken,
Want, of het nog zoo pijnlijk was, ik minde
Dat wroeten in mijn eigen leege borst.

Digitized by Google

Ik staarde in de opgewoelde zee en voelde
Mij half wellustig op en neer gaan met
De kiel die stijgrend door de baren boorde.
'k Was weggezonken in een stomp niet-denken;
Als uit de verte kwam tot mij de stem
Eens deenschen zangers dien wij gastvrijheid
Aan boord geschonken hadden en wiens zang
Mijn volk vermaakte door zijn vreemde wijs.
En ik verstond zijn lied: van koning Froth
Ging hoog zijn zang en zijn begeestering.
Hij zong hoe na den roem der jeugdge daden
Ge uw volk te binden zocht door 't milde hart,
Hoe in uw daden en uw deugden, steeds
Het milde hart het eerste en laatste woord sprak;
O koningslied, hoe hadt ge een heldren klank!
En toen 'k vernam hoe 't noodlot u vervolgde,
Hoe ramp na ramp u dreigde te verdelgen,
Toen brieschte de oude moed weer in mijn borst.
Terstond wendde ik den steven naar dit strand,
Want eenen vriend, een vader moest ik redden.
Ik vond u en het lied had waargezegd:
Een vriend, een vader heb ik mij gered.
Nu viel het woord, mijn koning, wees genadig.

Ik glimlach, o vrienden die het symbolische van dit drama niet aanvaarden woudt, nu ik zie waar onze studie ons heenvoert. De Wiking en Skald, de Zee-zoon, niet voldaan door een leven vol daden en roemruchtigheid, krijgt van een Dichter zijn bevrediging. Het werkelijke leven is daar om de waarheid van het Lied te bevestigen. Door de opgewoelde zee richt de held die het Ideaal van den zanger ontvangen heeft den steven naar de Burcht waar de Koning woont, de fiere en milde, die hem Vader en Vriend zal zijn. Een schoon symbool is dit dat geheel de wonderbare vaart uitdrukt van den jongeling op zoek naar het leven. Maar is deze dichterlijke verzinnebeelding, van zoo treffend-*dekoratieve* werking, het motief waarop men een drama bouwt? — Waarlijk, ik

Digitized by Google

geloof dat dit drama ál te symbolisch is. Want niet anders dan de *mededeeling* dat Starkadd in Froth een vriend en vader gevonden heeft blijft hier over als de *rëeele* beweegreden. De *mededeeling* van een zeer fijn, zeer dichterlijk, maar zeer-weinig-algemeen-menschelijk gevoel. Men versta wat ik bedoel, want op het wel begrijpen van deze bewering komt het verstand van de zwakheid van dit drama aan. Wel als symbool, als symbool van die aanvaart van het jonge onbewuste leven is het gevoel van dezen Starkadd algemeen-menschelijk. Maar dat een jeugdige Wiking, door een lied begeesterd, met een goeden en wijzen ouden koning zoozeer dweept dat hij hem te hulp snelt en verlost van zijn vijanden: algemeen-menschelijk is dat niet als feit.

De fout — en ziehier ons afgedaald in het onbarmhartige hart van ons oordeel — de fout is dat een symbool van al te uitsluitend dekoratieve schoonheid hier is komen dienst te doen als een werkelijk dramatisch motief. Als zoodanig is het zwak, is het machteloos. Onder de dichterlijke aandoening die zich uit in symbolen als deze, beweegt een gevoels- en voorstellings-leven dat vaag en onbeduidend is.

Want een holheid van werkelijk leven is het die zoó dit symbool in de lucht doet hangen boven alleen maar de aanwijzing van een haast niet grijpbare menschelijke verhouding. En wanneer dit van het hoofdmotief van dit drama gezegd mag worden dan is het haast overbodig de overeenkomstige zwakheid aan andere deelen ervan te doen zien.

Toch zou ik ze kunnen aantoonen ook aan Starkadd's verhouding tot Helga. Als Ingel het afscheid bederven kwam door Starkadd te beschimpen en Froth hem onmiddelijk daarop ter vergoeding Helga tot bruid geeft, dan treedt ook deze verhouding in het volle licht, — maar noch geeft Starkadd, al gebruikt hij de liefste en dichterlijkste beelden, ons den indruk een werkelijk minnaar te wezen, noch doet Helga, al stelt zij zich zoo kinderlijk aan als denkbaar is, ons gelooven dat zij een kind is uit Gods vrije natuur. Beiden blijven dekoratieve, beiden blijven als werkelijke wezens onuitgegroeide gestalten.

Digitized by Google

Onmogelijk ook om een waardige werkelijkheid aan de dichterlijke grootheid van Froth onder te schuiven, was het Hegenscheidt, toen hij dien koning moest voorstellen aan den avond van dien dag in gesprek met Helga en Hilde. Er is in de natuurlijkheid waarmee die grijsaard ervoor uitkomt dat het gedrag van Ingel hem geschokt heeft, in zijn verbazing wat Ingel wel tot zulk een taal verleiden kon, en in de openhartige verklaring dat hij hem dien middag niet meer herkende, iets dat meer aan een goedigen predikant, vader van een ondeugenden student, dan aan een koning zich uitlatend over den troon-opvolger denken doet.

Waarlijk, de dichter van dit drama moet mij toestaan de maat van mijn wreedheid vol te meten met de verklaring dat er dichterlijke naïveteiten zijn die bedenkelijk veel van werkelijke onnoozelheden weg hebben.

De beste figuur, juist als werkelijk, lijkt mij Saemund. Komt het doordat hij zich van nature beweegt in een werkelijke wereld? Van hem voelt men tenminste doorgaans dat hij er op zijn plaats is, dat hij dus in een *drama* op zijn plaats is. En, hoewel niet over-oorspronkelijk, en hoewel ook hij geen *groote* ruimte van werkelijke verhoudingen om zich te scheppen weet, is er fijnheid in zijn spreken tot Ingel zoowel als tot Helga, en wordt hij zelfs groot als hij wenscht te sterven als Froth.

Mooie trekken zijn er overigens in dit werk. Zoo van Ingel, als hij niet door Froth's baard heen durft steken; zoo het heele tooneel als Froth aan de deur van zijn kamer komt, Ingel herkent als den moordenaar, zich neerzet en met zijn laatste kracht zichzelf den dolk in de wond tracht te stooten om den nieuwen koning te redden voor de schuld van den moord. Schoons is er zoo ook in het laatste banket, waar Starkadd zingt en de katastrofe volgt.

Zonder onrechtvaardigheid kan men dit drama niet *ver*oordeelen, al is ons oordeel nu ook, en volkomen terecht, geloof ik, hard geweest.

Volkomen terecht ook was het dat wij het uitspraken.

Niets is duidelijker dan dat nu, langzamerhand, in Zuid-

Digitized by Google

Nederland uitingen ontstaan van dat gevoels-leven, dat geheel Europa, dat ook Noord-Nederland heeft verjongd. Duidelijk is, dat die niet ontstonden zonder invloeden uit Noord-Nederland. Duidelijk, dat hier de gelegenheid is, waarnaar wij jaren hebben uitgezien, tot gemeenschappelijke krachtsaanwending door twee stammen van een zelfde ras. Wij voor ons zijn daartoe van harte bereid. Maar fataal zou het zijn indien de Vlamingen, alleen uiting gevend aan hun bewondering, hun arbeid zagen buiten verband met het oordeel van Noord-Nederland. Indien zij zich vastzettend in hun overtuiging dat de Vlaming een guller, een van gemoed dieper wezen is dan de Hollander, smaalden op onze geestes-fijnheid en onze kunst. Wij weten wel, niet voor niet zijn wij de erfgenamen van de zeventiende-eeuwsche beschaving, en zeer zeker zullen wij geen afstand doen van het recht dat onze voorouders ons overgeleverd hebben, in kunst en geest de gelijken van Europa te zijn; maar zoozeer hebben de beschavingen van de laatste eeuwen geen verwantschappen kunnen dooden, dat ook nu de gemeenschappelijke natuur ons niet liever zou zijn dan de alleenzame leer.

Bovendien is geen grens meer wat ze vroeger was. Er is geen reden niet een in de kunst te zijn al zijn wij twee in het staatkundige. Er is geen reden niet ook europeesch te zijn, hetzij men Vlaming heet of Hollander. Wij zagen het ook aan Hegenscheidt: de europeesche gedachten dringen door alle poriën van het gemeenschappelijk bestaan. In deze omstandigheden zijn de schuwheid van het zuiden en de hooghartigheid van het noorden gelijkelijk verouderd. Kinderlijke provincialismen zijn ze die we zullen afzweren in onze gedachten, zooals we er ook wegwerpen uit onze taal. Indien zij goeds hadden ter bewaring van het eigene, dan zal hun werking op ons karakter nablijven; maar niet ter scheiding of bestrijding, maar ter vereeniging en versterking van het verwante zal hun kracht worden aangewend.

Ik verzoek u, mijn vlaamsche vrienden, zooals gij uit uw taal niet alle gewestelijke woorden zult verwijderen, maar de goede en krachtige houden opdat die uw werk oorspronkelijk

Digitized by Google

en deugdzaam maken, — behoudt zoo van uw schuwheid tegen het noorden alleen zooveel als noodig is ter bewaring van uw persoonlijkheid, — maar, voor het overige, sluit u erbij aan, maakt u eraan gelijk.

Behalve dat gij dien goeden ouden dichter Guido Gezelle hebt zijn er nu onder u verscheidene jongeren die gebroken hebben met de vlaamsch-retorische opgewondenheid en die door verzen en proza hun verwantschap met ons hebben getoond. Eerste daad van oprechtheid en gastvrijheid jegens hen leek mij nevens de uiting van mijn genegenheid de onomwondenheid van dit Oordeel; — en zoo hoop ik dat gij het zult verstaan. —

Digitized by Google

LEVEN EN WERKEN VAN JONKER JAN VAN DER NOOT.

DOOR

AUG. VERMEYLEN.

VII. Kunst en invloed van Jan Van der Noot.

Jan Van der Noot, na de onpersoonlijke Rederijkers, is een individu. Heel bepaald zien wij zijne trekken, vatten zijn eigen geestesleven. Er is in hem de bijzondere gevoeligheid van een modern mensch. Uitdeeler der onsterfelijkheid, grootschfatsoenlijke »Patricius van Antwerpen", acht hij zich afgezonderd van de gemeenschap rond zich, veracht het volk, waarop hij zoo ongelukkiglijk rekende, kijkt laag neer op die arme menschen, die maar altijd als hanen in een korf vechten,

... te wyl' dat onverdroten,
De cock, d'een voor, d'een nae, uytgrypt en strax gaat kelen.

Maar den dichter blijft de vertrouwde natuur over:

Erghens by eenen poel, beexken, oft stillen colck,
Verde van 't ghirigh, sot, en achter-clappigh volck,
Gaen ick u schoonheydt groot soo levendigh af-beelden
In myn sile, schoon Lief, die deur u wesen soet,
In-wendighlyck soo wel ver-heugdt wordt en ghevoedt,
Dat ick heb' rechten smaeck van der hemelscher weelden.

Ontvankelijker voor vreugde, en door smart lichtgeraakt, lust het hem, zichzelf met zijn stadige liefde terug te vinden in de eenzaamheid der natuur, waar hij met zijne schoone en stil-gelukkige ziel spreken mag. Zoo voelt hij niet meer zijne betrekking tot de menschen, maar zoekt in zichzelf zijnen troost en steun.

Digitized by Google

Doch die individualiteit van een modern mensch — en dit bemerkt men al eenigszins bij Petrarca — draagt nog niet in zich al hare voorwaarden van evenwicht. Afgezien van het overdreven glorieus zelfgevoel waarin hij zich hult, en die wat ziekelijke ongerustheid om vervolgingen waarover hij gedurig klaagt, zal Van der Noot altijd iets missen, om een volledige persoonlijkheid uit te maken. Er is in hem een zonderling mengsel van distinctie en onbeschaamdheid, dat we dikwijls in de Renaissance aantreffen. De trotsche en eigen schoonheid van vele zijner zangen, hoe brengen wij die overeen met zooveel onzelfstandigs in zijn karakter? Die stem van harmonie stijgt uit een leven dat eigenlijk toch niet schoon was. Op sommige oogenblikken had Van der Noot een mooie ziel, maar een werkelijk groote, zichzelf steeds gelijke ziel bezat hij nooit. Begrippen, woorden en daden vloeien bij hem niet uit ééne bron.

Wat hij droomt kan hij niet willen, wat hij doet is wat anders dan wat hij zegt. Hij bazuint zijn hooge opvatting der dichtkunst uit, en verkoopt al bedelend zijn werk aan den eerste den beste. Hij stelt den poëet als goddelijk boven de menigte, en schijnt zelf afhankelijk van de geringste uiterlijke omstandigheden. Hij prijst de deugd en is een type van karakterloosheid. Hij herinnert aan Filelfo die in eenzelfde satire (IX, 9) de armoede prijst, en om geld bidt. Er is in hem gebrek aan eenheid.

Een geheel van leven tot schoonheid geworden kon zijne poëzie dus niet zijn. Bij zijn zuiverste gedichten staan er, die eigenlijk tot de kunst niet behooren, en veel van zijn oorspronkelijk en goed werk beweegt zich niet in een zeer breeden gevoelskring. De machtige noodzakelijkheid der groote kunst gaat er niet door. Wat is 't dan, dat hem in die 16de eeuw eene zoo buitengewoon uitstekende plaats verzekert? Eenvoudig, dat hij, hoewel een tweederangsdichter, toch een *dichter* is, in den reinsten zin van 't woord, wat in die eeuw iets heel nieuws was: een dichter die alleen van aandoening en schoonheid leeft. Hij is zelfs onze eerste »moderne" dichter. Proef maar die spontane en frissche waarneming, onmiddellijk uit-

Digitized by Google

gedrukt, dat gevoel der mooie vormen, die poëtische zinnelijkheid die de lieve beelden schept, dien zin voor deining van zachte sierlijkheid: al is zijne kunst niet eene, die alle betrekkingen herknoopt en samenvat, niet eene die ons een wereld brengt, toch is er een gratie van hooger in, en toch is Van der Noot de eerste nederlandsche zanger, die persoonlijk lyrisme in persoonlijken rythmus uit, een rythmus waarin zijn eigen stem klinkt.

Het geschiedde zeker wel eens — grootendeels een gevolg der kunstopvattingen van de Renaissance — dat zijn vorm maar een overgenomen conventie was, gewichtiger dan de willekeurige inhoud die er werd in gegoten. Maar dikwijls ook is het de aandoening, krachtig en lenig en zuiver, die haren vorm schept, afwisselend en zingend als de aandoening zelve. Er is misschien geen nederlandsch dichter die zooveel levende rythmen, zooveel oorspronkelijke strofensneden door onze poëzie heeft laten ruischen.

» . . . Il est devenu en sa langue, par ses perfections, graces, et vertus, poëte tant bon, tant grand et tant perfaict, en toutes sortes de vers et d'œuvres poëtiques, luy tout seul, comme entre les Latins Virgile l'est seulement es vers heroiques, Horace es vers liriques, Ovide es elegies, Tibulle es epigrammes, et autres en autres sortes de vers." Het staat in zijn werk te lezen, en hijzelf geloofde het. Wij glimlachen; maar welk vertrouwen in de nieuwe schoonheid veronderstelt die kinderlijke eigendunk niet! 't Is of Van der Noot zich een Colombus voelde.

Voor de eerste maal treedt het literair bewustzijn zoo vastberaden ten onzent op. Zeker kan hij zijn ideaal nog niet bepaald omschrijven; maar zeer beslist *wil* hij met de overlevering afbreken, wil eene heel andere kunst invoeren, naar uitheemsche voorbeelden opgebouwd. Hij verdedigt theorieën en kenmerkt eene »school." Wat er vóór hem was bestaat niet meer: hij is de eerste brabantsche poëet.

Nu is die bewustheid, gelukkig genoeg, nogal betrekkelijk, en men mag zeker door haar heel het werk van Jan Van

Digitized by Google

der Noot niet gaan uitleggen. Ik gewaagde daareven van een kunst naar uitheemsche voorbeelden opgebouwd, en wij weten hoe gerechtvaardigd de navolging van dichters scheen. Maar niemand kan plots het verleden in zich afschaffen, en bij Van der Noot bleef er, buiten zijn weten, veel van dat verleden voortwerken. Renaissance-idealen heeft hij verwezenlijkt inzoover zij met zijn vlaamschen natuuraanleg overeenstemden, en zelfs waar hij navolgt is hij dikwijls zeer oorspronkelijk. Daarbij bestond er, vergeten we 't niet, een echte verwantschap tusschen zijn voelswijze en die zijner meesters; veel was reeds in hem ontloken, dat hij bij Ronsard in fijneren vorm uitgedrukt vond. Over 't algemeen mag alleen beweerd worden, dat het lezen der italiaansche en fransche dichters zijnen zin voor schoonheid ontwikkelde, zijn kunstopvatting bepaalde, en een invloed had op zijn uitdrukkingsmiddelen.

Vooral de Pléiade komt hier in aanmerking, met eenige poëten die in hare loopbaan wentelden, als Tahureau en Olivier de Magny; in tweeden rang Petrarca, en wellicht de Spanjaard Boscan, die in de *Poeticsche Werken* dikwijls genoemd wordt, al kan ik op geene rechtstreeksche navolging wijzen, en van wien er verscheidene uitgaven in Antwerpen uitkwamen. Van de Oudheid heeft Van der Noot niet veel meer dan wat klassieke beelden en mythologische herinneringen: haar onmiddellijke invloed bleef zeer gering, en zeer uiterlijk. Naar 't gebruik van den tijd haalt hij vele gezagvolle namen van latijnsche schrijvers aan, bewerkt eens het *Exegi monumentum* of het *Impavidum ferient ruinae*. Maar in de *Poeticsche Werken* van 1592—94 citeert hij nog Horatius uit van Ghistel's onbeholpen vertaling der Satiren (Antw. 1569). De *geest* zelf der Oudheid is van weinig of geen beteekenis voor den algemeenen bouw zijner werken, en de vorming zijner kunstbeschouwing.

Van Petrarca en vooral van de Pléiade heeft Van der Noot zijn hooge opvatting der poëzie, als steeds hernieuwde openbaring van boven, — een opvatting die hij zelf, de hoogmoedige zanger der ode aan Marcus van Wonsel, diepgevoeld

Digitized by Google

heeft. Koning, door Gods genâ, van 't rijk der gedachte, »vates" en »profeet", is de dichter eene stem van 't Eeuwige. Est Deus in nobis, agitante calescimus illo. Ronsard had die gemeenplaats dikwijls genoeg hernomen, b. v. in zijn ode à Calliope (Blanch. II 134):

Dieu est en nous, et par nous fait miracles,
Si qu'un poëte et ses vers furieux,
Ce sont des dieux les plus secrets oracles,
Que par sa bouche ils montrent à nos yeux.

En waar Van der Noot aan Torrentius, den bisschop van Antwerpen, uitlegt wat een dichter is (P. W. 1588), vergeet hij natuurlijk dat motief niet:

Godt is, en leeft in ons, hy gaet ons opwaert dryven,
Hij (en niet wij) doet ons schoone veerschen beschryven.

In zijne »Apologie" noemt Ackermans de dichters kinderen Gods, »ende eertsche oft sterflyke Goden", en prijst Van der Noot wel eens zichzelf, zoo volgt hij »de beste Poëten", die het altijd »veur een maniere ghehadt hebben heur selven, oft (om beter te seggen) Godt die in heur woont ende werct, te prysen" ...

Wil de lezer nu den diepen zin vatten van wat die hemelsche zwanen zingen, dan hoeft hij ook goed, zuiver en godbegeerig te zijn. Het hoogste doel der kunst is dus de wijsheid, eene theorie, welke dien trek naar het nuttige, die den Vlaming eigen is, wel bevredigde. Geen schrijver der 16de eeuw kon zich een schoonheid denken, die afgescheiden van de deugd zou bestaan: die traditie gaat eigenlijk door onze geheele letterkunde. De fabel en de beelden zijn het hulsel, dat de edele geesten breken om de kern van wijsheid en waarheid te proeven. De dichters handelen zooals de artsen, zegt Grenerus in zijn »Apodixe", die, als zij »den kindern wormkraut geben wollen, dasselbig mit honich und zucker bestreichen, also durch die süssigheit des zuckers mit genüchten die gesuntmachung in bekommen".

Digitized by Google

Tengevolge zal de allegorie een overgroote rol spelen, wat weer heel goed overeenstemt met de vlaamsche overlevering. Grenerus schijnt hier wel de denkbeelden van Jan Van der Noot zelf weer te geven: »Die Nature begert für den unverstendigen verborgen zu sein. Und der Götter wesen und gestalt lest nit zu mit blossen worten in den unsauberen jrdischen menschen ohren zu gehen. Derwegen haben sie es gethan, umb der groben und prophanen verstandt, vor der würdigkeit solcher hoher und schöner meysterien (durch misztröstung solches zu begreiffen) hinder sich und abzutreiben. Und darwider, die guten und Göttlichen geister, durch den lust das verdunckelt zu verstehen (und durchs verwondern, wenn sie das verborgen gefunden und verstanden haben) an zu locken und zuerwecken. Dann (gleich Socrates zeuget) die schwere sachen seindt die schönsten." De kunst wordt dus als esoterisch beschouwd, en haar passende middel van uitdrukking is de allegorie, die teekens van 't eeuwige laat glanzen onder schitterend en boeiend uiterlijk.

Doch: dat was de theorie, niets meer; en gelukkig genoeg heeft Van der Noot die al dichtend meermalen vergeten. Het is juist bij hem een kenmerkende trek, dat hij, met meer bewustheid dan wie ook vóór hem, vaste begrippen omtrent het wezen en het doel der kunst behartigt, terwijl toch zijn kleuriger, beeldenrijker en fijner gemoed, onbewust, spontaner rythmenbeweging door zijn vers laat leven. Hij volgt stelselmatig de Franschen na, maar blijft zeer vlaamsch. Hij meent dat verbeelding en gevoelskracht alleen mogen uitloopen op een hooger ideaal: de deugd, — maar, wordt hij heden nog door zoovelen genietbaar gevonden, dan is het wel omdat hij (en wie buiten hem in onze 16de eeuw?) een liefde had voor de dingen zelf, en dikwijls de schoonheid verwezenlijkt heeft, eenvoudig omdat zij schoon is, zonder zich om wat anders te bekreunen. Hij wil eene poëzie voorstaan, slechts voor ingewijden bestemd, maar zie, zijn frissche natuur ging toch háren gang, en thans mag al wie maar open oogen en open ziel bezit, onbekommerd wandelen door het lustige boschje dat Jonker Jan Van der Noot op onzen grond liet groeien.

Digitized by Google

Overigens, in zijne poëtiek, zooals hij die van de italiaansche en de fransche dichters overnam, is er iets, dat den samenhang met de 16de-eeuwsche volksliteratuur verzekerde, iets dat recht tegen de humanisten inging, en eindelijk de oudheid zelf moest terugdringen: het gebruik der moedertaal. Van der Noot, hoewel bedreven in Fransch en Latijn, dicht in 't Nederlandsch, iedermaal een dichterlijk gevoel hem tot uitdrukking noopt. Wellicht wist hij, instinctmatig, dat een dichterlijk gevoel slechts door de eigen taal — geen willekeurig iets! — volledig kan weergegeven worden, dat zij alleen den »zang" der woorden kan doen uitkomen, buiten alle conventie der beteekenis, en als de eenige atmosfeer uitmaakt waarin de eigen rythmus, die dieper is dan alle woorden en maten, natuurlijk kan opdeinen.

Er is zeker wel iets van Jan Van der Noot's zelfgevoel in den trots, waarmede hij de taal van zijn volk verdedigt, en die zoo hoog stelt als welke andere, eenvoudig omdat zij de zijne is.

Het begrip der nationaliteit was bij ons nog maar weinig ontwikkeld. In zijn »Striit des Gemoets" (1590) verontschuldigt zich Philips Numan nog, omdat hij »soo hoogen saken (als die der salicheyt aengaen) in duytsche Poesye oft Rethorijcke" verhaalde. Doch in de voorrede der »Twee eerste Musyckboekskens" van Tielman Susato (1551) wordt al gewaagd van »*vaderlandsche* musycke" (Kalff, 16de eeuw II 448), en dat de taal het beeld is der volkseenheid wordt gevoeld, waar de »Twe-spraack der Nederduitsche Letterkunst" (1584) spreekt van de »beminders haers Vaderlands ende taals". Waarom zouden wij 't zelfde niet pogen als de Italianen, Spanjaarden en Franschen, welke »hun spraken die bij de onze te verlyken (behouden hun ghunst) schuymtalen zyn, verryken, oppronckeu, cierlyk ende bevallyck maken." Doch de eenheid der taal was nog verre van voltrokken: »De Brabander zal zegghen de vriendelyckste taal te hebben, de Hollander de zuiverste, de Vlaming zal óóck de zyne willen voorstaan, de Stichtse en Gelderse desghelyken om dat zij het Hóógduyts wat naarder komen, de Vries zal zyn spraacx

Digitized by Google

oudheyd bij brenghen." Van der Noot zelf kende geene andere nationaliteit dan »Brabant," en schrijft het »Brabantsch": van Vlaanderen en Vlaamsch, laat staan van Nederlandsch, is er bij hem geen enkel maal sprake. Zijn dialect scheen hem het zuiverste »duytsch", voor Brabant wilde hij volbrengen wat Petrarca voor Italië volbracht had en Ronsard voor Frankrijk.

Doch zijne denkbeelden, door zijn bewonderaars verspreid, zullen niet zonder invloed gebleven zijn op het groeiend bewustzijn van ons volk. Hoor Hendrick Ackermans, in zijne »Apologie," tegen de vijanden van zijnen dichter optrekken: »T'en is geen minder deugt het Vaderland te vereeren ende syns moeders sprake te ver-ryken, te ver-ciren ende van alle barbare, grove ende onaerdige redenen ende woorden te reynigen, dan het is met den sweerde de palen des Vader-lants te vermeerderen ende de boosdoenders daer wt te verdryven." De heele tirade is belangrijk, en verdient te worden aangehaald: »Soo hebben wy nochtans gesien dat d' onwetende goetdunckentheyt ende opgeblasentheyt, sommiger verwaender, afgunstigher, grover ende cleynhertigher menschen heur soo verhief ende opstack t' seghens d' eerste gheluyt synder schriften, dat het schene dat syn ontstervelijcke glorie (die tijt noch beginnende te groeyen) gantschelijck wtgeblust soude hebben gheweest, deur heur eeselslijck gheroep, ende Midialisch' oordeelen: d' een (ontdeckende syn eygen onwetentheydt ende ongeleerdtheydt) beschuldigde hem dat hy te diepsinnigh, ende te misterialyck schreve. D'ander seyde dat hy te vrymoedigh ende te stoudt was in nieuwoorden te maken: en dat constant beter Brabandts was dan standtvastich, plaisant beter dan behagelyck, abondant beter dan over-vloedigh; dierghelycke abandonneren beter dan begheven, consoleren beter dan vertroosten, ende duysent dier ghelijcke.... Andere te seer cleyn-hertigh, seyden dat men niet en can noch ooc niet en behoorde kunstighlyck oft gheleerdiglyc te schryven, dan in Griex oft in Latyn, en dat sy wel over-weghen ende verdoeldt syn, die heur onderwinden in d' Nederlandts anders oft beter te schryven, dan

Digitized by Google

sy lie ghewendt syn te doene, niet kunnende sulke afgunstige, waenhopige, cleyn-hertighe, oft onwetende (al waren sy oock groote Meesters in t' Hebreeusch, Griecx, oft d' Latyn) boterbeesten en tweevoetige esels bedenken noch verstaen dat de veurschreven Griecsche ende Latynsche spraken met den eersten oock barber, grof ende ongheschict gheweest syn, ende gebleven souden hebben, ten ware dat godlijcke ende gheleerde Poëten ende Oratoren...." enz. enz.

Van der Noot heeft op krachtdadige wijze aan de verzuivering der taal geholpen: »Hy die ons moeders tale, namendtlick onse Brabantsche ofte Nederlandtsche sprake (daer wt roeyende veel-derley gheschuimde woorden, binnen den tydt van 2. honderdt jaren herwaerdts, ontleendt van vreemde spraken die gheen gemeynschappe medt d' onse en hebben, ende in haer plaetse weder om brengende de goede, oude Brabantsche woorden, ende daertoe noch bequame, nieuwe, ongeschuymde woorden vindende ende makende) soo heerlijck ende rykelijck verclaerdt, ende verçirdt heeft, dat sy heur niet en derf schamen bij de beste spraken vertoondt ende geleken te worden."

Niet alleen Van der Noot werkte in die richting. In zijn »Tresoor der Duytscher Talen" (1552—53) poogde de Antwerpenaar Jan van de Werve de bastaardwoorden uit onze taal te roeien. De »Twe-spraack der Nederduitsche Letterkunst," Coornhert, Simon Stevin, de »Nederduitse Ortographie" van Pontus de Heuiter, lieten de waarde van 't Nederlandsch inzien, wilden haar verlossen van al het fransche onkruid, dat ze zoo erbarmelijk ontstelde. Maar op dat gebied heeft de dichter meer macht dan de geleerde: hij alleen kan zijn wenschen als daden uitzenden. De taalbeelden, in zijnen stijl vergroeid, blijven. Wanneer hij zijne taal wel voelt, volbrengt hij wat anderen begeerden, en zijne hervormingen worden dan opgedrongen onder den vorm van schoonheid en van leven. Zijn de behoeften van zijn volk in eenklank met de zijne, dan wordt hij de echte bevrijder der taal.

Men vergelijke de gedichten van Jonker Van der Noot met die der rederijkers die hem zijn voorafgegaan: de vreemde

Digitized by Google

wanvormen zijn verdwenen; hier en daar, nog een enkele die voortdobbert, maar overal is 't als een stroom van eigen taalschoonheid en eigen taalkracht die opwelt. De verzen mogen dikwijls nog onhandig en stram zijn: zij klinken in eerlijk »Brabantsch," men voelt er het jonge groene zelfstandige Nederlandsch in worden. Het is in Vlaanderen de leerling der Franschen, die het meest gedaan heeft voor 't verdrijven der fransche woorden.

Hij volgt de Pléiade zelfs niet na, waar zij die vreemde woordkoppelingen naar 't Grieksch of 't Latijn schept, die we later, misschien meer onder den invloed van Guillaume du Bartas dan van Ronsard, bij Spieghel en Karel van Mander zullen terugvinden. Gelukkig genoeg voor de poëzie van Jan Van der Noot was de ontwikkelingstoestand van het Vlaamsch een geheel andere dan die van 't Fransch. Hij mag oden van Ronsard met hun verzenverdeeling overnemen, de innerlijke vorm van zijn gedicht is toch oorspronkelijk, kleur, rythmus, wendingen zijn wel van hem: na hem kan er nog andere, leefbare, volgezonde vlaamsche poëzie uit komen. In de vertaling treft ons soms een onmiddellijker werkelijkheid, en wat ze aan edelen snit verliest, wint ze dan aan naïefheid en ronde gulheid. Men vergelijke, in de uitgave van A. Verwey, waar zij tegenover elkaar gedrukt staan, de bewerkingen naar Ronsard met den Franschen tekst. „Ronsard," zegt Verwey, »heeft de koele schittering, de gladde sierlijkheid, in het algemeen de verstandelijke zuiverheid van zijn al in begrippen geslonken moedertaal. Ik geef de voorkeur aan het veel krachtiger en beeldender Brabantsch waar Van der Noot de wilde ranken nog in voor 't snoeien had. Voel wat ik bedoel door vergelijking van Van der Noots Vrueghtydt met Ronsards Chanson waar ze naar bewerkt is. Ronsards sierlijke maar kille schetslijnen halen niet bij de soms verrukkelijke kleurige taalgroeisels van Van der Noot. Zijn vertaling van Ronsards beroemde *Mignonne, allons voir si la rose* is een jong vers. Ronsard heeft daar al zijn schittering, al zijn onfeilbaarheid van enkel-woord-artiest, maar er schuilt meer wezenlijke aanleg in het naïve de dingen zelf

Digitized by Google

voelende, het heele geval dramatiseerende stuk van Van der Noot." De tegenstelling is hier wel wat te scherp, en een enkel-woord-artiest mag Ronsard niet genoemd worden. Van der Noot is niet zoo veelzijdig en lenig, noch zoo verheven kiesch, en heeft weinig of niets van die zacht glimlachende melancholie der zinnelijkheid, aan Ronsard eigen, die vluchtige aandoening die bij hem door 't albast van een vers als een lichte vlam bloost. Doch met dit voorbehoud mogen wij Verwey's opmerking gerust onderschrijven. Om te toonen hoe Van der Noot een tekst van Ronsard gebruikt, wil ik nog eenige strofen van een »Ode aen Olympia" (P. W. 1592—94) afdrukken nevens eene »Ode à Cassandre" (Bl. II, 389) die ze feitelijk ingegeven heeft:

Schoon Jonghvrou, teerder vele
Dan eenigh rooscnop versch en root,
Di de rosier, als d'ele,
Voordt brengt t'smorgens eer d'licht
wort groot,
Di in des daeghs verhooghen
Veur allen menschen ooghen
T'gants ciraet van den Hove
Wordt t'heuren love,

O pucelle plus tendre
Qu'un beau bouton vermeil,
Que le rosier engendre
Au lever du soleil,
D'une part verdissant,
De l'autre rougissant!

Vaster dan d'Leyloof groene,
D'welck voordt cruypt, en dan zoo vast zit,
Met goey manier van doene,
Om den Abeelboom hoogh' en wit,
Vlechtende goedertiren,
In veelderley maniren,
Om den boom, zijn gruen ermen,
Medt recht ontfermen,

Plus fort que le lierre
Qui se grippe à l'entour
Du chesne aimé, qu'il serre
Enlassé de maint tour,
Courbant ses bras epars
Sur luy de toutes parts,

Soo slaeght (Meestersse schoone)
U ermkens oock om mijnen hals:
En wordt mijnder ghewoone,
En ick uws, in liefden onvals:
En medt suet eerlijck kussen
Laet ons ons lusten blussen,
In eendrachtigh verblyden,
Lief, t'allen tyden.
. . . . . .

Serrez mon col, maistresse,
De vos deux bras pliez;
D'un noeud qui tienne et presse
Doucement me liez;
Un baiser mutuel
Nous soit perpetuel
. . . . . .

Digitized by Google

Daer ontdeckt, sonder misten,
De loecht, t'schoonste weer dat ooyt was:
En d'loos serpent, vol listen,
En schuyldt daer niet onder t'groen gras,
Maer de Voghelkens cleene,
Vercierdt medt pluymkens reene
Singhen daer sonder truren
Lief, tallen uren.

Là le beau ciel décueuvre
Tousjours un front benin,
Sur les fleurs la couleuvre
Ne vomit son venin,
Et tousjours les oyseaux
Chantent sur les rameaux;

De sute Winden sweven
Daer altydt, met een suet gheluydt,
En de Lauriren gheven
Bequame schaduwen op t'cruydt:
De bloemkens suet van gheure,
Houden daer telcmans keure,
Vol heunighs, sonder sterven,
Heur versche verven.
. . . . . .

Toujours les vents y sonnent
Je ne sçay quoy de doux,
Et les lauriers y donnent
Tousjours ombrages moux;
Tousjours les belles fleurs
Y gardent leurs couleurs.
. . . . . .

Buiten de enkele stukken die rechtstreeks kunnen teruggebracht worden op een gedicht der Pléiade, zijn er bijzondere sporen van haren invloed in heel het werk van Jan Van der Noot verspreid. Zijn Olympia is een tweede Cassandre, en om niet bij deze achter te blijven geeft zij haren naam aan een bloem. Hoe dikwijls speelt de dichter niet met Cupido's, wier pijlen door zijn oogen den weg naar zijn hart vinden, — een gemeenplaats die tot in de provençaalsche letterkunde reikt. Waar hij zijne liefste beschrijft herneemt hij de geijkte vergelijkingen van zooveel fransche petrarchisten, en men zou heel eene lijst van beelden kunnen opstellen, welke hij van de Pléiade houdt: b.v. in het daareven aangehaalde brokstuk: Vaster dan d'Leyloof groene... Hij gebruikte het zeer dikwijls, en men zal wel geen twintig bladzijden van Ronsard of Bellay lezen, zonder het minstens éénmaal aan te treffen.

Van de dichtvormen, die Jan Van der Noot overplantte, komen de ode en het sonnet in aanmerking. Hij heeft maar enkele zoogezegd »pindarische oden" gedicht: op den Slag bij Grevelingen (Bosken, en P. W. 1581—85), aan de Vrouwen van Brabant (P. W. 1589—91); 't gebeurt ook wel eens dat

Digitized by Google

hij de verdeeling in strophe, antistrophe en epode op het sonnet toepast (Aan Grillo, P. W. 1593—94). Maar doorgaans vermoeden we niet waarom sommige zijner stukken »ode" betiteld worden, andere weer »elegie", en het schijnt wel dat hij van 't innerlijk wezen dier dichtvormen niet veel gevat heeft. Zijn »oden" zijn meestal strofische gedichten, die geenszins van het gewone »lied" afwijken; tot verzachtende omstandigheid zij hier alleen bemerkt, dat Ronsard zelf die kritiek lastig ontgaan kan. Op één uitzondering na (de Slag bij Grevelingen), vinden we nergens die kunstige verzenbouw, waarvan alle rijmen verbonden en door elkaar geweven zijn, derwijze dat de geheele stroof samenhoudt als een gewelf; maar dikwijls toch, en meer mogen we niet verlangen, die natuurlijk deinende ontwikkeling der gedachte door rythmen die afwisselen en regelmatig terugkomen, als golvingen van één harmonie.

Het aankweeken van het klinkdicht in de vlaamsche poëzie kon niet anders dan den zin bevorderen voor logisch-mooie samenstelling, de veerkracht der taal ontwikkelen, psychologische verfijningen en schakeeringen tot bewust leven nopen.

Of Jan Van der Noot nu de eerste vlaamsche sonnetten schreef? Men noemt er enkele uit den »Hof en Boomgaerd der Poësien" (1565) van Lucas de Heere. Maar, afgezien van de vraag of zij wel vroeger vervaardigd werden dan die van 't Bosken, zijn die zoogezegde »sonnetten" er eigenlijk geen: de rijmenopvolging gelijkt er nog op die van 't refereyn, de inhoud is epigrammatisch, en de verdeeling in »viereinen" en tercetten is al te willekeurig, on-gevoeld. Van der Noot, integendeel, dichtte met bijzonder geluk een groot aantal sonnetten, wier inhoud den sonnetvorm vereischte. Bemerken we, dat hij gewoonlijk niet het italiaansche schema volgt, maar dat, welk de fransche dichters in zwang brachten: abba abba ccd eed, of cdd cee. Reeds in het Bosken zijn er, op 19 sonnetten, maar twee die op ccd dee sluiten, en twee op cde cde.

Wat de metriek betreft bekent zich Van der Noot (aan Walcourt, P. W. 1581—85)

Digitized by Google

Als die aerdighlyk ierst in d' Brabandts sanck
Heerlyke veerschen schoon, hoogh van gheclanck:
Oock Ghemeyn veerschen suet: en dies ghelycken
Liricsche veerschen licht, in woorden rycke...

Het zijn de fransche termen, en Ackermans zal ons die uitleggen: »D' eerste bestaende de manlijcke in 12. de vrouwelijcke in 13. sillaben, hebbende beyde sekeren snede, pause oft steunen op de seste sillabe. De tweede manire van veerschen, hebben de manlijcke 10. en de vrouwelijcke 11 sillaben, ende hebben beyde de pause, snede oft steunen op de vierde sillabe. Dit advertere ick oock daerom datmen elcke snede wel distinctelijck ende bescheydelijck moet pronuncieren, anders diet onwetdlijck distingueren, verachtent wt haer selfs onwetentheyt, en ten is gheen wonder dat sy dan daer gheenen smaeck in en vinden. De derde maniere syn van 2. 3. 4. 5. 6. 7. 8. oft 9. sillaben, na dat de wyse, sangh', oft Harmonie is, der Hymnen, Oden oft der Lyrikens diemen maken wilt. En soo elck veersch des iersten stocx is, soo moet oock elck veersch van al d' ander stocken des selvighen ghesangs wesen."

Hadden de metrische hervormingen van Jan Van der Noot niets meer geweest dan Ackermans ons weet te vertellen, dan zouden zij van geringe beteekenis blijven. Maar door die »heerlyke, ghemeyne en liricsche" verzen leefde en sloeg de nieuwe rythme. Wij hebben genoegzaam aangeduid wat de jambe voor ons is: de eigen vorm der nieuwe kunstgevoelens. Inzoover de fransche dichters die kunstgevoelens ten onzent ontwikkelden en den smaak verfijnden, ontstaat die rythme onder den middellijken invloed hunner gedichten. Maar heel de wording onzer poëzie zocht in die richting, de eigen betoning onzer taal leidde er natuurlijk toe, en wellicht was de werking van de vlaamsche muziek en 't vlaamsche lied voldoende om 't jambisch vers zijn eigen wetten te laten vinden. Zeker is het, dat de regelmatige afwisseling van staand en slepend rijm grootendeels aan die werking te danken is, en niet uitsluitend aan fransche navolging. Hetzelfde was ge-

Digitized by Google

beurd in de fransche poëzie. Marot, kort na Jean Bouchet en Charles Fontaine, liet de staande en de slepende rijmen regelmatig afwisselen, voornamelijk in zijne psalmen, »afin," leert ons de *Deffence et illustration* van du Bellay, »que plus facilement on les pût chanter, sans varier la musique pour la diversité des mesures qui se trouveroient à la fin des vers." Dat gebruik werd algemeen na 't voorbeeld van du Bellay en Ronsard, en deze wettigt het op de volgende wijze in zijn *Abbregé de l'Art poetique* (Bl. VII 320): »Apres, à l'imitation de quelqu'un de ce temps, tu feras tes vers masculins et fœminins tant qu' il te sera possible, pour estre plus propre à la Musique et accord des instrumens, en faveur desquels il semble que la Poësie soit née."

Vóór Van der Noot wordt die afwisseling aangenomen door Datheen en de Heere, in hun vertalingen van Marot's psalmen, en later in vele stukken van Coornhert's Liedtboeck, voornamelijk die, welke op een psalmwijze geschreven zijn. Weliswaar zong men vlaamsche liederen wel eens op een zonderling manke maat: men weet dat het muzikaal accent dikwijls op doffe lettergrepen viel, derwijze dat de klemtoon heel anders gelegd werd op het gezongen dan op het gesproken woord. Maar nu begon de smaak daartegen op te komen, en allengskens ging men pogen om verzen te schrijven, waarin de woorden op de muziek zouden passen, zonder hun natuurlijken klemtoon te verplaatsen, en zoo raakte men vanzelf tot jambische verzen. Wanneer Marnix in 1580 zijne psalmen liet verschijnen, had hij reeds vele verzen in dien zin verbeterd, zooals bewezen wordt door de vergelijking met den vroegeren, onuitgegeven tekst, die onder de handschriften der Universiteits-Bibliotheek van Gent berust. De »Twespraack der Ned. Lett." roept insgelijks de aandacht op het bestaan van »lange" en »korte" lettergrepen (geaccentueerde en niet-geaccentueerde worden hier bedoeld) verder van »twijfelinghen." »Maar onder ons," lezen we daar, »ist zó heel vreemd, dat wy Rymers naulyx òyt daar af hebben hóren spreken, ick laat staan, dat wy in ons dichten daar op zouden achten. Maar in de Liedekens zyn wy gedwongen, tselfde

Digitized by Google

(dickwils onwetende) waar te nemen; want sullen die ghevoechlyck ghezongen worden, zó moeten de silben na de noten òfte de noten na der silben voeten ghevoeght worden. Oóck vintmen dat sommighe Rymers hun gedichten zoet, der anderen wreed vallen (dit komt doort wel ofte misstellen ende voeghen der silben: Colyn van Ryssel in zyn Spieghel der Minnen schynt uyter naturen (òf mogelyck met voordacht) op veel plaatsen zoet vallende silben waer ghenomen te hebben. Daar zynder óóck huydensdaeghs, dieër op beghinnen te achten..."

Inderdaad, Jan Van der Noot was niet de eenige, die »er op begon te achten," en het ware niet juist, uitsluitend aan hem de invoering der nieuwe maat toe te schrijven. Onze dichtkunst zelf voelde de behoefte aan vastere rythmen. Andere individus, in Noord- even als in Zuidnederland, zochten hetzelfde als hij, althans op 't gebied der techniek, en vonden het tegelijkertijd: Jan van Hout, Coornhert, Marnix.

Als onmiddellijke voorganger van Jan Van der Noot wordt gewoonlijk Lucas de Heere voorgesteld (1534—1583). Een voorgevoel der Renaissance heeft hij zeker gekend. Hij had in Frankrijk en Engeland geleefd, stond in vriendschappelijke verhouding tot schilders en humanisten, ging met Marnix om, en volgde liever, zooals hij zelf beweert, latijnsche, fransche en hoogduitsche voorbeelden (waarom hoogduitsche?) dan »den ouden vlaemschen treyn van dichten, die (om de waerheyt te zegghen met oorlove) in veel zaken te ruut, ongheschickt en ruum is gheweest." En de uitgever van *Den Hof en Boomgaerd der Poësien* laat ons weten »dat den Autheur jeghenwordich in zijn dichten ghebruuct heeft reghels mate, dat is (op datt verstaen die van der conste niet en zijn) alle de reghels, oft versen van een Referein, oft ander werc, zijn van eender mate van syllaben."

Maar daartoe bleef eigenlijk zijne rol beperkt. Hij steekt nog diep in de rederijkerij, die ceremoniemeester aller openbare plechtigheden te Gent. Hij verdedigt wel het gebruik der moedertaal tegen de humanisten, maar poogt weinig, om die taal van hare gedrochtelijke bastaardwoorden te reinigen.

Digitized by Google

Hij volgt fransche dichters na, maar 't is toch nog altijd Marot, en inzonderheid den Marot, die nog ver van de Renaissance staat. Zijne »sonnetten" verdienen nauwelijks dien naam, en dat hij sommige verzen »ode" of »elegie" betitelt, heeft weinig betrekking met hun innerlijken vorm. Zijne »Refereynen" zijn gansch van den ouden stempel, en daar klinkt nog de stem der Middeleeuwen: »Swerelts samblant, is als drijfzant, niet zonder God." Hij telt de lettergrepen van zijn vers, maar eilaas, hij weegt ze niet, en zoolang zij geteld en niet gewogen worden kan er van een nieuwe rythmiek geen spraak zijn.

Heeft Lucas de Heere nu invloed uitgeoefend op Jan Van der Noot? *Den Hof en Boomgaerd* is van 1565, en de enkele stukken, waarin men eenig trachten naar de jambe vermoedt, zullen niet veel vroeger vervaardigd geweest zijn, b.v. de ode aan »Adolf van Bourgoignen" (in de P. W. 1594 ook door Van der Noot bezongen) die zeer waarschijnlijk in 1563 geschreven werd. Maar veel, in het *Bosken*, dagteekent van vóór 1565, en de ode op den slag bij Grevelingen, die al veel verder gaat dan al wat de Heere ooit voortbracht, is van 1558. Wat mocht Van der Noot toen van den gentschen rederijker weten, die reeds in 1554 op twintigjarigen leeftijd naar Engeland vertrokken was, en eerst in 1559 in Vlaanderen terugkwam? De twee poëten zullen elkaar eerst in 1568 te Londen aangetroffen hebben, en het schijnt me dat toen de Heere veel meer te leeren had van Jan Van der Noot — die maar eenige jaren jonger was — dan Jan Van der Noot van hem. Het stukje dat de Heere voor het *Theatre* schreef, en waarin hij betreurt dat de dichters van den tijd nooit dergelijke verzen »wt den Gheest" dichten, »in de plaetse van schalen en kannen," is gemakkelijker en vloeiender dan *Den Hof en Boomgaerd*, en zulks is wellicht aan de lezing van Jan Van der Noot's werken te danken. Al wat men beweren mag is dat Lucas de Heere vaag gedroomd heeft van wat Van der Noot tegelijkertijd volbracht. Dat is al iets, terwijl zooveel andere rederijkers, Fruytiers (*Ecclesiasticus* 1565), de Deene (*Warachtige Fabulen der Dieren* 1567), van

Digitized by Google

Ghistele (Horatius' vertaling 1569) en Houwaert (*Milenus Clachte* 1577) tot boven de ooren in de rijmelarij maar aldoor bleven vastzitten.

Doch in Holland repte zich iets. Wij zien er, te Leiden, en wel waarschijnlijk onder den invloed der humanisten, de literaire hervorming plotseling doorgedreven, bijna zonder voorbereiding. 't Is in de jaren, toen Van der Noot al zijne Olympiade voltooide. Zou 't echter de rechtstreeksche werking van zijn eerste boeken zijn, die zich in 't Noorden zoo beslist laat voelen? Het valt moeilijk te bewijzen.

... »En bevinde oock seer goet, en wel luydende," zegt Karel van Mander in de voorrede tot zijn *Grondt der edel vry Schilder-const* (1604) »datmen zijn tweede syllabe altijts hardt oft langh neme, en d' eerste cort, ghelijck sulckx in onse sprake eerst in het ghebruyck is ghecomen door den grooten Dichter d' Heer *Ian van Hout*, Pensionaris der Stadt Leyden, die uyt *Petrarcha*, *Ronsard* en ander, sulcx van in zijn jeught waer ghenomen, en ghevolght heeft."

Die Jan van Hout, die niet pensionaris maar wel secretaris der stad Leiden was, van 1564 tot 1609, met uitzondering van enkele jaren, is de schrijver van den felsten aller aanvallen tegen de Rederijkers, in zijn Opdracht der vertaling van Buchanan's Franciscanus: daar wordt de poëzie streng gescheiden van de rhetorica, en in den scherp misprijzenden toon voelt men heel het bewustzijn van een nieuw kunstleven. Dat Jan van Hout zich zoo ver voelde van al wat naar de kamers van rethorycke rook, wordt ons begrijpelijk wanneer wij zijne gedichten lezen. B.v. de ode op de verlossing van Utrecht (gedicht in 1577):

Al ist dat men het leeuken naeckt
Van jonghs op voet en huislick maeckt,
Zijn leeuwen-aert en sal daarom noch niet verflauwen:
Want als men hem ten lesten terght,
En tot verstorenisse verght,
Bruickt hij straks sijn geweld, sijn tanden, steert en klauwen ...

Digitized by Google

Of beter nog, die vertaling van de horatiaansche ode: *Eheu fugaces, Posthume* (1578):

Eylaes, eylaes, hue vliegen zo
Zeer snellic voort (o vrunt van Loo)
Mit vlercken van de wint de scielic vliende jaren:
Want de un-betemde doot vertrect
Geensins, of eerlic zijn bedect
Mit rimpels diep tgesicht, den cop met grize haren;

Al waert ooc dat op elcken dach,
Gi offer-duende, dedet slach
Ten hundert stieren vet, om d'altaers te verlaeyen
Des swarten Pluto, die niet pleecht
Van tranen brac te syn beweecht,
't Gemuet is hem versteent, gi zult hem zo niet paeyen....

Men hoort het, de nieuwe maat gaat hier zonder aarzelen of rondtasten, zoo beslist mogelijk. Misschien reeds al te beslist. Mogen wij Jan van Hout beoordeelen naar de enkele stukken die van hem overblijven, dan schijnt hij humanistenpoëzie in 't Nederlandsch geleverd te hebben: niet meer zoo rechtstreeks gevoeld, zoo spontaan gekleurd en bewogen als die van Jan Van der Noot, maar met iets geleerds en kouds erin. Die verzen zijn een voorspelling van Daniël Heinsius meer dan van Hooft.

Er is, geloof ik, meer leven uitgegaan van dichters, die de literaire traditie minder bewust verbraken, en door hun mannelijk gemoed altijd ver van alle dilettantisme gehouden werden, van alle liefhebberij van »den vorm om den vorm zelf". Ik bedoel Dirick Volkertsz. Coornhert, en Marnix. Beiden zijn scherpafgeteekende individus, staande buiten het ouderwetsche gedoe der Kamers. Wat baten ons »rethorisienen"? roept Coornhert uit in zijn vertaling der Odyssee (1561):

Sulcke nueswijsen moet ick vraghen,
Door wat recht sy de vrijen plaghen,
Met huer wetten dwaaslijck vercoren?...

Digitized by Google

En in de »Rymerien", die de Comedie van Lief en Leedt" voorafgaan (gedrukt in 1582):

> ... want ick noyt Camer
> En heb gehanteert, daer de const van reden-ryck
> Geplecht wert, met vele wetten verscheydelyck:
> Van woorden, cesuren, en alreley maten,
> Met sulck eygen behaech, dat sy alt werck haten
> Welx vrye voet niet danst na den pijp van haer wet...

Bij Coornhert is er veel van de Renaissance in den breeden zin: de zucht naar zelfstandigheid, naar zelfkennis, de ruime waarneming der dingen, — maar hij treedt op tegen 't valsch klassicisme dat met mythologische namen speelt, en zijne kunst is wel in zijn eigen grond geworteld.

Uitgeweken naar Duitschland, om zijn onafhankelijkheid te vrijwaren, ontmoet hij er Jonker Jan, en teekent platen voor zijne Olympiade. Coornhert was toen bij de vijftig, Van der Noot wat boven de dertig jaar. Of zij later nog verdere betrekkingen met elkaar hadden weten wij niet. Evenmin, of Marnix, die ongeveer denzelfden ouderdom had als onze poëet, hem in de jaren '80 te Antwerpen gekend heeft. Waarschijnlijk, — al heeft Van der Noot den calvinistischen burgemeester nooit bezongen. Wat er van zij, de kunst van Marnix en van Coornhert welde uit een heel andere bron dan de zijne, leefde in een andere atmosfeer. Maar men voelt er hetzelfde trachten in naar vaster maat en reiner geluid.

Van 1561 dagteekenen al goede jamben van Coornhert in zijne vertaling der Odyssee, en in zijn Liedtboeck van 1575 (sommige liederen zijn van veel vroeger) passen meestal regelmatige rythmen op de wijzen:

> Als aanden troon klaar en doorluchtelicken
> De gouden zon met helder licht verschijnt:
> Dan moet het licht der bleycke sterren wycken,
> Voor 't meeste licht altijd het minst verdwijnt.

Digitized by Google

In 't groene woudt als laeuwe Westerwinden
Beweghen 't lof, dan plucktmer rooskens root,
Maar als het zuyd zijn stormblaas wil ontbinden,
Verwelckt de bloem, dan vintmer doornen bloot.

Wij zagen hoe de muzikale wijs ook Marnix er toe bracht zijne Psalmen (van 1576, verschenen onder verbeterden vorm in 1580) op trotsklinkende zuivere jamben te laten heenstappen. In zijne sonnetten aan Lucas de Heere (1576) is het ontwikkelingsproces van het alexandrijn volvoerd. Zoo droeg hij hem zijne Psalmen op, terwijl hij hem een zilveren beker schonk:

Godt houdt in syner handt den beker der gerichten,
Daer wt, hy bitt'r oft soet eenn' yegelyck en schenkt,
Na dat syn wysheyt groot verordent end gehengt,
Maer gheensins by gheval also de dwasen dichten.
Nu moet syn kerck' altyts (want hys' int cruys wil stichten)
Drincken den eersten dronck met bitterheyt vermengt,
Maer tgoddeloose volck dwelck vry te wesen denckt,
Den droessem drinken wt, end' soo den bodem lichten.

Wat willen wy dan doen Lucas in tegenspoet?
Sullen wy truerich syn, end geven op den moet?
Neen, neen: maer wel getroost den beker met den dranck
Nemen van Godes handt gewillich end in danck
End met dees Psalmen soet syn bitterheyt vermenghen,
Die ick u t' samen wil met desen beker brengen.[4].

In 1585 zendt Coornhert gedichten uit Boëtius aan de kamer In Liefd' Bloeyende. Het zijn er weer die gezongen werden. Is dit minder gedragen dan welk lied ook van Jan Van der Noot:

Want ick heb veren vluchtigh,
Daar met ick vlieghe luchtigh
Van d' Aard ter luchtwaarts hoogh en klaar,

Digitized by Google

Wanneer het snel ghemoede
Die aan doet rasch met spoede,
Veracht het d' Aardsche goeden swaar.
Het stijgt dan verde boven
De Hemels hoogh om loven,
En siet te rugh de wolcken dicht.
Het vlieght snel boven 't vuyre,
Beweeghlyck van natuyre,
Wiens wermt de vochte lucht verlicht.
Tot dat het sonder merren
Oprijst in 't huys der sterren,
En neemt syn wegh by Phebum schoon:
Voort stijghet na den ouden
Saturnum voocht der kouden,
Het hoogste licht an 's Hemels troon.
Daar vlieghet op en neder
Al waar het klare weder
Des luchts klare ooghen glinstringh maalt,
Tot dat het zat van kijcken
Van daar opwaarts gaat strijcken
Na Godt daar al 'tschoon licht van straalt...

Men ziet het: wie de ontwikkeling onzer dichtkunst van Houwaert tot het klassieke tijdperk wil begrijpen, hoeft van Jan Van der Noot èn Jan van Hout, van Coornhert èn Marnix uit te gaan, niet uitsluitend van één dier dichters.

Het beste van hun werk is al klassiek, wat den vorm betreft. Door hen is de taal gezuiverd, het vers bezield. De dichters die na hen komen, en in dezelfde richting zoeken, zullen niet verder gaan, tot eindelijk Hooft en Vondel zich oprichten.

Hoef ik er nog op te wijzen, dat in die ontwikkeling van 't vers, niet de regelmatigheid van het metrum ons van belang schijnt? In 't Bosken reeds, zijn er alexandrijnen, zoo ordentelijk en fatsoenlijk jambisch als 't maar kan. Jan van Hout levert er, zonder veel beproeven, die bijna onberispelijk zijn. Bij andere dichters duurde de evolutie langer: Coornhert,

Digitized by Google

b.v. en van Mander, komen er vanzelf toe, langzamerhand. Maar wat baat ons die strenge schoolsche tucht der jambe? De dichter zal die breken, en Hooft zal die veel minder nakomen dan Jan van Hout of Daniel Heins. Wat is 't dan, dat we voor zoo gewichtig houden, in die wording van 't klassieke vers van Houwaert tot Hooft? Alleen wie verzen *voelt* kan het vermoeden. Het is een rythmus, een geheimzinnige sierlijkheid der bewegingen: iets van die bijzondere *gratie*, die 't geringste werk afgerond en op zich zelf volledig kan maken, zonder dat daarom de samenhang aller dingen zich daar hoeft te weerspiegelen; het is die hooger atmosfeer waaruit de dichter niet treden zal, harmonie van 't brandend geluid der passie even als van 't makkelijk minnedicht; het is de onbepaalbare innerlijke *maat* van al wat in schoonheid leeft, en die werd ons door de Renaissance gebracht. Die maat is er soms bij Van der Noot, en zeer dikwijls bij Hooft. Maar Spieghel heeft ze niet, Roemer Visscher heeft ze niet. Is 't wel uit *hun* poëzie dat de schoonheid van Hooft kon opbloeien? Spieghel heeft wel een eigen stem en een persoonlijk gebaar, en, alom geëerbiedigd, mag hij den achttienjarigen Hooft een woord van vereering ontlokt hebben: toch kan men hem bezwaarlijk een rechtstreekschen voorganger van Hooft noemen.

Ik vrees wel, dat een geleerde, die geen kunstenaar is, die zienswijze niet spoedig zal deelen. Maar toch mogen wij hopen, dat het eindelijk uit is met dat al te eenvoudige terugbrengen van onze wordende klassieke letteren op de groep Coornhert-Spieghel-Visscher, welke die wording niet voldoende verklaren kan. Zoo autochtoon is de hollandsche 17de eeuw niet, en in Vondel zelf vinden we de vlaamsche natuur nog volledig uitgesproken. Men weet hoe de uitwijkelingen, die zich vóór Spanje terugtrokken, Noord-Nederland gingen bevruchten. Zij stichtten er talrijke kamers, waaronder de Orangie Lelie van Leiden, de Witte Angieren van Haarlem, 't Wit Lavendel van Amsterdam, waar, in 1612, Vondel met zijn *Pascha* optrad. Het is ook vastgesteld dat Cats en Heins, voor hunne betere versificatie, veel aan vlaamschen

Digitized by Google

invloed verschuldigd waren. Maar wat ons vooral belangrijk schijnt, is dat het, buiten Coornhert, Vlamingen zijn, welke aan Holland dien rythmus leerden voelen, waarvan ik even gewaagde, die »maat" der Renaissance, dien zang, die vrijheid van beweging en ruimte van gebaar, dat luchtige en schoone en levende iets, zonder hetwelk geen klassieke letterkunde mogelijk is. En die klassieke letterkunde had waarschijnlijk in Vlaanderen haar eigen organen tot stand gebracht, — wellicht in dat Antwerpen dat Michel de l' Hospital in 1580, toen het al aan 't kwijnen was, nog de rijkste stad van Europa noemde, — zonder de politische omstandigheden die alle frissche krachten uit ons land roeiden: alle elementen waren rijp, en eene dichtkunst had hier kunnen opbloeien, kleuriger misschien, sappiger en guller en vrijer dan de hollandsche.

In 't voorbijgaande zij echter bemerkt, dat niet veel gewicht te hechten is aan de rol, welke men soms den Leuvenaar Jacob Duym toeschrijft. In zijn *Gedenck-Boeck* (1606) beweert hij »de Fransoische maet" te volgen, die hem nog een nieuwigheid lijkt. Daarom misschien geeft Snellaert hem op, als den eerste, die de heldenverzen in Holland geregeld invoerde, wat nog o. a. door Stecher herhaald wordt. Doch de meeste alexandrijnen van Duym zijn mank en onbeholpen, met niets van de Renaissance, — en zijn eigen bewonderaars hadden 't al veel verder gebracht.

Onder de Vlamingen, die na Van der Noot, en heel op 't einde der eeuw, de Hollanders tot een harmonischer en opener poëzie voorbereidden, is vooral Karel van Mander te noemen. Eene plaats onmiddellijk nevens Van der Noot, komt hem eigenlijk niet toe, nog veel minder die eens voorgangers van onzen poëet. Hij was tien jaar oud, toen Van der Noot al zijn ode aan Carloo dichtte, en zijn ontwikkeling schijnt niet een zeer snelle geweest te zijn. In zijne jeugd levert hij veel rederijkers-gerijmel. *De Gulden Harpe* is er nog vol van, al werd zeker een goed deel van het boek in Holland gedicht, dus na 1583 (onder de gedagteekende stukken is het vroegste van 1584). Eerst in Haarlem brengt hij zijn

Digitized by Google

beste werken voort. Doch met zekerheid kan men hun datum niet vaststellen: vroeger dan 1595 heeft van Mander niets uitgegeven, en veel verscheen eerst na zijnen dood.

Hij bekent zelf, in het *Schilderboeck* van 1604, dat hij »over eenighe Jaeren", wanneer hij aan zijn »Grondt der edel vrij Schilder-const" begon te schrijven, »gheen recht verstandt van de Fransche dicht-mate (had), dan evenwel geen behagen in onse ghemeen oude mancke wijse. Ick segghe manck, om dat wy de reghelen niet op eenderley mate en ghebruyckten: daerom volghd' ick de langhde van d' Italiaensche Octaven"... De uitslag was niet heel bijzonder: hij telde eenvoudig de lettergrepen, zonder zich om den rythmus te bekreunen. Het gebruiken van »de Fransche dicht-mate" schijnt toen nog een uitzondering geweest te zijn; ziehier althans hoe van Mander er daar van gewaagt: »'Thadde misschien den Dicht-verstandighen beter behaeght, dat ick dit mijn ghedicht met Fransche Voeten hadde laten voorttreden: Dan 't hadde my swaerder, en de Jeught duysterder moghen vallen. Ick bekenne wel, datmen Gallischer wyse, op Alexandrijnsche mate wel wat goets soude doen: Dan daer hoeft groot opmerck, en langhen tijdt toe, om vol schoon stoffe, en vloeyende te wesen." En in zijn vertaling der Bucolica (1597) gebruikt hij misschien voor de eerste maal de jambische versmaat:

> Nieu Fransche wijs ic volgh', hoe wel t' sal wesen
> Voor veel wat vremts, om dat ment niet en plach.

Heeft Lucas de Heere een invloed op hem uitgeoefend? De twintigjarige Karel bracht slechts eenige maanden op zijn atelier door. Kende hij Van der Noot's werken? Misschien, schoon hij zelf Jan van Hout aanwijst als den eersten nederlandschen dichter die jamben schreef. Een man, geheel van den nieuwen tijd, is van Mander zeker niet. Maar Italië had zijnen geest tot de lauwere lucht der Renaissance geopend. Later was hij veel aan Spieghel schuldig, met wien hij in betrekking stond; hij ontleende hem zijn bijzondere woord-

Digitized by Google

vormingen, en me dunkt dat hij van hem leerde hoe 't alexandrijn te smeden. Maar bij den Vlaming, al streeft hij bewust naar meer regelmatigheid en tucht, gaat er een zachter, liefelijker beweging door 't vers; zijne poëzie zal altijd warmer, ruimer, bloeiender zijn, met iets van dien bevruchtenden adem, die uit het kille Noorden een groote kunst zou doen groeien. Luister naar die vertaling uit het 14e boek der Iliade:

Hij nam zijn Huysvrouw soet, dus segghend', in zijn aermen,
De moeder Aerde groot begon allenx verwaermen,
En met den lenten nieuw, te worden nieuw alom,
Wt haren schoot herwies al menich cruyt en blom.
T' cruyt Loto bloeyde root, tSaffraen goudgeligh gloeyde,
Den schoonen Hyacinth van purper verwe bloeyde.
T'cruyt bloeyde dick, en sacht, en sy te saem gherust
Omhelsden int hoogh bedde elckander daer met lust...

Of uit het 5e boek van Lucretius:

Alsoo den Westen windt blaest soetlijck in de rieten,
En doetse als binnens mondts een sacht gheluydt ghenieten,
Heeft hy t' begin gheleert, een voysken op de Fluyt
Met vingher snel ghedans te spelen overluydt,
Hoog, middel, op en neer, en droeve clachten maken .... enz.

Karel van Mander had in Holland heel een kring van bewonderaars en volgelingen rond zich, waaronder Abraham van der Mijl wel de talentrijkste zal geweest zijn. Uit dien kring verschijnt, vier jaar na van Mander's dood, *Het Nederduitsche Helicon* (1610), waarin men den invloed nagaat dien hij op de noord-nederlandsche letteren uitoefende, al is in dat boek de geest der Renaissance nog zeer vermengd met vroegere, onzuivere bestanddeelen.

Maar reeds waren de grooten van 't klassieke tijdperk opgestaan, en verrukkelijke liederen van Hooft opgenomen in *Den Nieuwen Lusthof* van 1607, in *Den Bloem-Hof van de Nederlandsche Jeught* van 1608 en 1610.

Digitized by Google

In *het Nederduitsche Helicon* wordt de naam van Jan Van der Noot nog tweemaal gemeld. Maar de nieuwe Republiek vergeet spoedig den vlaamschen apostaat. Al zijn we geneigd het wel te gelooven, wij weten niet of Hooft hem gelezen heeft. En Vondel? Er is een gedicht van Jan Van der Noot, dat aan de Burgemeesters en Schepenen van Antwerpen (P. W. 1594), dat treft door eenige overeenkomst met den beruchten brief, dien de achttienjarige Hooft in 1600 uit Florence aan de Kamer In Liefd' Bloeyende zond. Maar voldoende is die overeenkomst niet, om een werking van 't eene gedicht op 't ander vast te stellen.

In deze vluchtige schets kunnen wij alleen de algemeene beteekenis van Jonker Jan Van der Noot aanduiden. Hij is onze vroegste Renaissance-dichter, de eerste heraut wier stem de 17de eeuw voorspelt. Hij is de grondlegger eener klassieke letterkunde, die zonder den val van Antwerpen veel spoediger had opgebloeid, als hoogste openbaring van den geest van Groot-Nederland. Hij heeft de breede lijn gekend, en 't hel geluid van Hooft, en dien »zwier" van den nieuwen tijd. Lang vóór Hooft heeft hij 't zelfde gepoogd als hij, naar hetzelfde land van schoonheid uitgezien, en het soms bereikt. En al kunnen we geen rechtstreekschen invloed nawijzen: toch is 't grootendeels aan Van der Noot te danken, dat onze verreinde en leniger taal een orgaan van rijker leven werd, en dat zich in onze dichtkunst eene ruimer atmosfeer verspreidde, waarin Hooft en Vondel zich met kalmer gemak mochten bewegen.

Digitized by Google

VAN DE ARMEN

DOOR

IS. P. DE VOOYS.

I.

I.

Een bruigom, lief, voor jou en 't jonge leven
was ik, — als zon in d'ochtend deed ontwaken
den stouten droomenstoet, of 't warmte-blaken
van middag mij verlangen teer kon geven
naar zachte rust in je armen, om te waken
in avondduister over blij gedreven
stil toegelachte plannen, die ik even
nog los van werk in 't zomerzijn kon maken.

Ik ging met bloemen en met bloemgedachten
langs d'avondweg in 't koele stille donker;
wat droomt en ruischt er in de zomernachten?
Bij 't snel bewegen van de voeten dronk er
mijn borst de koelte, en 't oor het trillend zachte
van 't late vogellied, dat eenzaam klonk er.

Digitized by Google

2.

Een vreemde kwam ik in het herfstig land
van Brabant, toen al lag verbloeid de hei
met lichten paarsen nagloed, toen voorbij
d' oogst was op d' akkers, ledig in 't vierkant
van elze- en eikenstruiken, en 't gerij
van beeten-karren 't west'lijk rijker land
bedrijvig vulde op veld en wegen — want
tehuis was enkel ik op Hollands wei.
Ik dwaalde zoekend door de dorpe' en steden
te luist'ren of een stem zou spreken gaan
die mij gemeenzaam klonk.
Ik had vermeden
bij breeden horizont het menschbestaan
en vroeg alleen om vreugde.
Wat geleden
door velen werd hoorde ik en heb verstaan.

3.

Want toen nu de aarde 't blije kleed verloor
van groen geboomt en bloemen, toen de regen
door guren westewind gedragen, wegen
beslikte en groefde diep met wagensporen,
toen hei verbruinde en najaars luchten zwegen
dan plots met kraai of eksterkrassen, — voor
de zon alleen in enk'le dagen gloor-
-rijk lichte kleuren droegen, meestal tegen
den avond schoonst, wen zon was weggezonken, —
toen leerde ik zien hoe menschen samenleven,
hoe stoere en slijtende arbeid wordt gedaan.
En bij dat werken heeft geen lied geklonken,
als hadden allen zwaar en veel misdreven,
ik voelde zuchtend hen aan d' arbeid gaan.

Digitized by Google

4.

De lente kwam: ik juichte luide tegen
het groen, dat mij zou zien een bruidegom;
de zon ook, die aan hemel hooger klom,
tot waar zij lachend breeden lichtenzegen
zou dalen doen op haar en mij, in drom
van lieven en van vrienden langs de wegen
van 't zomer-Holland rijdend, met verkregen
het langgedroomde heerlijk heiligdom.

Maar hoe er binnen mij de vreugde brandde,
een vale grauwe rook bleef bange hangen
om dicht bebouwde steden, op de landen
in dorre droogte. 'k Zag de ruwe wangen
met klammen gloed en droef ontstemd verbande
de wereld van mijn ziel de bruidsgezangen.

5.

En toen het groene leven, 't zonnekind
op d' aarde, weer ging sterven, 't kleed
des witten rouws de gronden dekte, wreed
in groote flardenreepen ruwe wind
het scheurde en hemel regenleekend deed
den weeken grond vergrauwen, werd gezind
mijn ziel tot schreien, daar ik oovral vind
zoo bittere armoe, die ik nooit vergeet.

Maar zacht teruggedrongen werden tranen
en stille weemoed wachtte zonder klachten,
al kon mijn ziel zich niet gelukkig wanen.
De dagen werden zwaar van machtgedachten;
ik zag verlangend als in diepe lanen,
wie toch de luidgesmeekte hulpe brachten?

Digitized by Google

II.

1.

Hoe ligt de wereld voor mij als een heide:
het dorre bruin bedekt het gele zand
van wilde vlakte, een eenzaam somber land
waar ginds in poel een drenk'ling mij verbeidde.
En ik stond stil geroerd met loome hand
te staren in het teere kleurverblijden
der luchten; — hoorde ik niet hoe luide schreide
tot God een menschestem mij nauw verwant?

Ik was niet wreed, in stilte voelde ik beven
een wil om uit te barsten lichtend breed
in vlammengloed van liefde. O, om het even,
hoe arm, afzicht'lijk, zondig ge allen deedt,
uw leven is mij lief, ik wil u geven
mijn ziel, die pijnde in wonden om uw leed.

2.

Maar gij, die niet in arm'lijk huis geboren,
gegroeid zijt als een plant uit zuidklimaat
met teere zorg van elken dag, gij praat
zoo rustig in uw kring, waar niet komt storen
de kreet van honger, woede om 't wreede kwaad
der onontwijk'bre zorgen. — 'k Moet behooren
tot u, in 't eigen lief en leed verloren
dat mijn ook is, en dat dus gij verstaat.

En velen uwer heb ik lief, de stemmen
van 't blije mooi zijn weerszijds resonant.
Hoe voel ik toch bij u een angst mij klemmen;
't wordt wilde vrees bij andere arrogant
zich stompend wegen banend langs mij heen
en groeten wiss'lend of ik vriend hun scheen.

Digitized by Google

3.

Langs oud kasteel op 't sling'rend smalle pad
met elzenstruiken onder laantjen eiken
liep ik mijn werk in angst te vergelijken
met zwaren taak der armen, want ik had
zoo juist fabriek verlaten, en bereiken
kon nog het rat'len mij, — gedempt wel wat —
van 't rusteloos getouw, en 't oog vergat
het dorre grauw lokaal niet. Wel ontwijken

kon ik 't om aan het Buiten rust te vragen,
maar niet die manne', in 't ruiten boezeroen,
die turen op de draden lange dagen.

Ik wilde voor mijn leven boete doen,
en pijnend werd het ademfrisch behagen
in 't eenzaam dwalen bij het herfstgroen.

4.

In leege deftig kalme straat, met boomen
nog jong in dubb'le rij en kiezelzand
het midden, streng begrensd door steenen rand,
zag ik en hoorde een karrekoopman komen.
De platte bak op wielen, vuil met krant
bedekt, vol grove beeldjes, duwde in loomen
en kreup'len gang, — een beeldje in hand genomen
met wijzend roepe' — een man, die boetgezant
mij scheen. 't Doorpijnde bleek gelaat, het lijf
verwronge' in vuile en stuk gesleten kleeren
riep schor d'ellende van het wreed bestaan
der armen, en hun vreugdeloos bedrijf,
door straat, waar zonnig wonen rijke heeren
die met versnelde stappen langs hem gaan.

Digitized by Google

5.

Een bonkig donk're hemel dreigt met regen
en door het zwoegend Tilburg blaast er guur
de wind langs grijze straten, leeg dit uur
nu rondom ratelt in fabriek 't bewegen
van 't levend ijzerlichaam. Langs den muur
in donker stoffig muf lokaal staat tegen
het licht een grijzend arbeider, verlegen
nu ik hem vraag naar 't werk en een blessuur
van zwaar in raderwerk beklemde hand.
Een makker spot hoe hij geen kousen heeft,
om 't lijf alleen de blauwe kiel en broek.
Ik hoor in bitt'ren lach het wreed verband
hoe koud die oude man daarbuiten leeft,
en 'k beef voor 't weten, killer dan ik zoek.

III.

1.

De grintweg lag, een streep van bleekend geel,
door bruin van 't ruige dek der vlakke heide,
waar riet in gril'ge geele lijnen scheidde
een bleeken waterglans van bultfluweel.
Een forsche wind kon hemel niet bevrijden
van 't wolkendek, al brak het vaal geheel
en streek in scheuren gulden gloed. Te veel
nog drukte 't grijs mijn eenzaam ochtendrijden.

En daar in 't breed alleen ontwaakte 't leven,
het trotsche hoogverheerlijkte eigen zijn,
door menschgewoel zoo diep teruggedreven.
Verwijtend, juichend, schreiend vreugde en pijn,
ging 't uit in vlakte als leeuwrik boven dreven
naar d'eersten glans van morgenzonneschijn.

Digitized by Google

2.

Toen brak een schoone dag zich open, knop
van bloem gelijk, gewekt door lentelicht
dat schemert aan den hemelrand, tot schicht
van gouden gloed het blauw verdiept, en op
de jonge groene boome' en velden sticht
een rijk van jubelglans; een blije klop
doortintelt 't pas ontwaakte lijf, en op
gaat rijzen vreugd, die dof te slapen ligt.

Vervreemd aan zorg en leed, van donk'ren dag
gescheiden door de rust en stil gedroom,
is blij de morgen als van vredig leven.
De oogen die als verjongd in d'ochtend zweven
vervullen 't hoofd, als lente kalen boom
met blad, met groete, en stillen blijen lach.

3.

Op blijden tocht ligt kronkelend omhoog
de weg, omzoomd door groen op witte berken;
de trossen loover wuiven, menschen werken
op d' akkers aan den kant, in bosschen vloog
en floot gevogelt. Plots met zwaai en sterke
versteiling sta 'k boven op berg, en boog
omlaag zich 't land. Verwonderd speurt het oog
de al afgelegde baan als streep langs kerken.

Gedachten gaan terug hun eigen wegen
en zien nog ginds de droeve dagen staan.
Is dan niet immer vreugd omhoog gestegen?
Het vreemde leed is heen. Had ik gedaan
mijn eigen smart in 't beeld der armenscharen
en zal 'k in hen nu eigen vreugd ontwaren?

Digitized by Google

4.

Wel scheen de vreugd aan eerste zon geen einde
te kennen, maar bij warmer middagbranden
toen wolkenheuvels kwamen aan luchtranden
en 't breed gezicht op aarde zich verkleinde,
verdrong bedreigde lente over de landen
naar voren 't eigen leven, waar omlijnde
een streng gedenk de zorgen, tot dan heinde
en ver de wereld draagt het pas verbande.

En d' uren vloden die ik blij kon wanen —
ik heel alleen gelukkig in mij zelven
en toch de aarde betredend overal.
O, dat ik vluchten wil en blijven zal,
en immer ducht de lage kerkerwelven,
waaruit geen arme zich een weg kan banen.

IV.

1.

Er klinkt door dezen tijd verward geluid
van stemmen, die in strijd de klanken jagen.
Ik luister strak en scherp of één zal dragen
het blij geluid dat mij de wereld duidt.
En schijnbaar kalm, ga 'k nedrig allen vragen
wier wil zich heft naar hoog, als blij gefluit
van leeuwerik in zonnemorgen uit
den dauw gestegen hemelwaart;

maar klagen
zou 'k moeten, daar ik wanhoop ooit te vinden
één die mij vrede brengt en niet zal breken
mijn roerlooze aandacht. Nu is droef verblinden
het werk van velen mij, dat gaat verbleeken
als uitgebloeid verdorde bloem, verplant
van hen in mij, waar groot verlangen brandt.

Digitized by Google

2.

Die mannen hoor ik vaak, die zien en weten
den eeuw'gen samenhang van stroom der dingen
in groei van 't menschenbosch, waar samendringen
wortels, stammen en kronen. Wel vergeten,
verveend is 't vroeger woud, maar wisselingen
van groei op zelfden grond zijn hun te meten,
en zekerheid wordt hun 't begrip dat heeten
profetisch zij het »komen". Zegeningen
van licht en liefde en schoonheid zien zij dagen —
wel ver nog als het scheem'ren in den morgen
aan zwaar met wolkengrijs behangen lucht.

Wie die als ik met schrik van menschen vlucht
en om zijn liefde zwaar zich pakt met zorgen,
heft d'oogen niet als and'ren licht zien dagen?

3.

En weten doe ik dat hun kennis hopen
eens was, verlangen naar hetzelfde licht
dat ik nog zoek, en hun ook was ontwricht
als mij de sterkgespierde hand, die open
tot grijpen wachtte op werk dat blij verricht
meer brood en lust voor velen zou doen koopen.
Ik zie ze gaan, door straat en stegen loopen,
den blik meewarig — woedend soms — gericht
naar ruw verweerd gelaat, gekromden rug,
van d' ouden moeverwerkten, naar de deuren
gëopend voor een leeg en vuil vertrek.

En staren zij met blijden glimlachtrek
om den verwijtensmoeden mond, en treuren
niet d' oogen in geleden leed terug, —

Digitized by Google

4.

dan komt in mij zoo zacht bewond'ring weeken
het stug verwijt dat mij het leven doet,
en had ik garen ellek licht begroet
dat hen verrukt de handen uit doet steken;
dan wilde ik juichen met den breeden stoet
waarin zij krachtig 't vaandel zelf geleken,
zooals hun gloeiend hoofd een weg gaat breken
door stomme macht met hellen strijdensmoed.

Maar luister ik als hunne stem gaat klinken
en spreken zij hun zek're kennis uit,
wordt mij de wereld wijder dan hun strijd;
en somber bromt weer op het oud verwijt,
de stormen in mijn ziel zijn niet gestuit —
ligt soms de wind, de golven rijze' en zinken.

Digitized by Google

HET TREURSPEL „GHETTO",

DOOR

L. VAN DEYSSEL.

De fout van Ghetto 1) is, dat de figuur *Rafaël* uitgewerkt is in een stijl welke niet past in den algemeenen stijl van het stuk.

Een tooneelstuk moet in één stijl geschreven zijn, even als een gebouw in één stijl gebouwd. De inzetting der figuur *Rafaël* in een aan het drama vreemden stijl brengt nu een gelijksoortigen indruk te weeg als een brok kermis-draaimolen in een eeuwen-oud en donker kerkje doen zoû.

De oorzaak van deze door den auteur zelf niet bemerkte fout is dat hij zich zonder het zelf te weten tot zijn figuur *Rafaël* in een andere verhouding heeft geplaatst dan tot de andere figuren.

Hij beeldt niet af *Rafaël* als een geëmancipeerden jongen jood op de zelfde wijze als hij van diens omgeving meer orthodòxe óude joden maakt.

Zijn afbeelden der oude joden heeft van het begin af aan den stijl van het stuk bepaald, hij geeft ze namelijk objektief, zonder tegen hen partij te trekken, zonder ze ook zelf met lyriesch pathos eene levensbeschouwing of levenswijze te laten verdedigen. Indien ze een levensbeschouwing of levenswijze verdedigen, geschiedt het door dat de auteur de gewone dingen van hun daaglijksch leven bizonder karakteristiek doet uitkomen.

Met *Rafaël* wordt het ánders. Van dien is niet de hoofdzaak dat hij op zekere wijze leeft en daardoor contrasteert met de anderen. Van zijn leven zien wij weinig, hij doet niets dan theoretizeeren met lyriesch pathos.

---

1) GHETTO. Burgerlijk treurspel door Herman Heyermans Jr. Amsterdam, S. L. van Looy, 1899.

Digitized by Google

Dien ten gevolge vertegenwoordigt zijne figuur als kunstmotief niet eene waarde, welke al of niet opweegt tegen de waarde, die de anderen vertegenwoordigen.

Daardoor ontbreekt de waarlijke Drama-strijd en kan het orthodoxe hier evenmin met het geëmancipeerde strijden als, bij voorbeeld, een regiment infanterie kan strijden met een windvlaag.

Indien *Rafaël* alléén had zijn liefde voor de arme dienstbode *Rose*, zonder daarbij een soort van denker te zijn, en die neiging werd in strijd gebracht met de neiging van hebzucht van den ouden heer, dán zoude de Drama-strijd er zijn, dan zoude die namelijk gevoerd worden door zich op gelijk terrein bevindende partijen.

De aanleg van dit Drama verbiedt ons er over na te denken wie gelijk heeft, de oude joden of de jonge jood. Wij bemerken van het begin af aan duidelijk, dat men ons heeft uitgenoodigd deze levens-afbeelding te aanschouwen, niet om partij te kiezen voor de een of andere levenswijze. Ook indien dus het lyriesch pathos van *Rafaël* op zich-zelf, uit het tooneelstuk gelicht, goed lyriesch pathos ware, zouden wij, hoewel die deugd erkennende, de onevenredige plaatsing daarvan in dit Drama betreuren.

Door onwillekeurig voor den jongen jood partij te kiezen en aldus te misdoen tegen het wezen van het drama, is echter de auteur er noodlottig toe gebracht slecht lyriesch pathos te schrijven.

Van den éenen kant beseffende dat zoowel eene wetenschappelijke uit-een-zetting van een levens-stelsel als bepaalde elegische lyriek al te zeer buiten de manier van dit treurspel zoû vallen en ook de volzinnen van *Rafaël* min of meer in den gesprekstoon moesten gehouden worden; van den anderen kant niet bij machte om zijn figuur *Rafaël* even objectief als de andere figuren te beschouwen, en niet kunnende verbergen dat hij, de auteur, het met *Rafaël* eens is, geeft hij lyriesch pathos betreffende zekere levensopvatting half en half in gesprekstoon, waardoor het leêg en hol lyriesch pathos wordt.

Digitized by Google

De aanleg van het Drama heeft ons van het begin af aan gewend er mede te verkeeren als met het kunstwerk dat het is, en onze waardeering ontstaat door de treffende juistheid der levens-afbeelding er in gegeven.

Passen wij deze waardeering nu ook toe op de figuur van *Rafaël* en vragen wij: *wat is* Rafaël *in zoo verre* als die *Sachel* een prachtige hebzuchtige-oude-jood is, dan luidt het andwoord: die *Rafaël* is een uitnemende halve-malle en duffe-geborneerde-dweeper, maar hij is dit slechts in ontwerp, en niet uitgewerkt tot een figuur zooals de andere figuren. Niet luidt zoo het andwoord omdat wij vóór de orthodoxie zouden zijn en tègen de emancipatie, maar omdat een persoon wiens bestaan zich alleen openbaart door een soort van opgewonden dwaas gebazel, welk ook het onderwerp daarvan zij, aldus het best gekenschetst wordt.

Nu hebben wij echter aan *Rafaël* kunnen bemerken, dat de onbewuste bedoeling van den auteur geweest is ons *Rafaël* geheel ánders te doen schatten dan hier werd aan-gegeven, — namelijk als de heldhaftige vertegenwoordiger eener nieuwere, edelere, zienswijze betreffende het leven — en, wanneer wij ons nu dáárvan rekenschap geven, blijkt de omvang der vergissing.

Het is geöorloofd een tooneelstuk met eene leerstellige strekking te schrijven. Het is geöorloofd de voorstanders der orthodoxie en de voorstanders der emancipatie over hunne inzichten te doen redetwisten in een letterkundig werk, en aan dit werk den vorm van een tooneelstuk te geven. Alles is geöorloofd. Alles is geöorloofd mids het goed gedaan worde. Daarom is het niet geöorloofd binnen het geheel van één zelfde werk de eene partij ons te geven in den vorm eener zeden-afbeelding en de andere in dien eener pathetische ontboezeming.

Willen wij vóór *Rafaël* zijn, dan behoorde de auteur ons tégen *Sachel* en de zijnen te maken. En dit doet hij volstrekt niet. Men behandelt een onderwerp niet op deze wijze, indien het doel is, den toeschouwer of lezer er tégen te stemmen. Wij worden door den auteur evenmin tegen den ouden *Sachel*,

Digitized by Google

den vader van *Rafaël*, gestemd, als Rembrandt ons stemt tegen de oude mannen en vrouwen, die hij afbeeldt en die vermoedelijk even zoo over het leven dachten als *Sachel* en de zijnen.

En zie nu hoe de kunst zich wreekt. Terwijl het de — ik herhaal: den auteur zelf onbewuste, maar door den toon van *Rafaël* zich verradende — bedoeling was, ons *Rafaël* als een edel denkend mensch te toonen, die gelijk heeft zich te verzetten tegen het bedorven leven zijner omgeving, keert de werking der bedoeling, — om dat de auteur geene bedoeling hebben mocht in de kunst, waarin hij zich had begeven, — zich tegen den auteur zelf en doet hem tot het tegenovergestelde komen van hetgeen zijn verlangen was.

De wijze, waarop *Rafaël* spreekt, veroorzaakt bij ons de gedachte, dat het hier nog om iets anders te doen is dan om het zien van afbeeldingen, dat wij ons ook even moeten afvragen: wíe van die drama-figuren den indruk op ons maakt van gelijk te hebben.

En dan bemerken wij als onze globale impressie, dat de orthodoxen gelijk hebben, en zien wij *Rafaël* half als een geesteszieke, half als een ledigen bombastischen enthousiast, het gewone betrekkelijk goede leven zijner verwanten verstoren en allen ongelukkig maken.

Dat hier een gewoon en ordentelijk levend joodsch huishouden verstoord wordt en ongelukkig wordt gemaakt door het abnormale denken en doen van een half-mallen zoon, — ziedaar den indruk, dien wij krijgen, nu de schrijver ons noopt bij zijn treurspel aan nog iets anders dan aan kunst alleen te denken.

De schrijver van Ghetto is sterk als kunstenaar in het waarnemen en weêrgeven van het werkelijke-leven, hij is uiterst zwak en onbeduidend als profeet eener betere levensorde dan de thands bestaande. Het is daarom, dat de lezer of toeschouwer aan *Rafaël* volkomen ongelijk moet geven. Indien het mooyer is de profeet eener betere wereldorde te zijn, dan een gewoon, naar de oude zeden, levend lid van een huisgezin, zoo

Digitized by Google

is het toch mooyer een gewoon, naar de oude zeden, levend lid van een huisgezin te zijn dan te zijn een half gare, weeke, drieste en absoluut vage betweter.

Het is noodzakelijk bij dit bestand-deel van Ghetto lang te verwijlen, om dat de schrijver van dit treurspel ons onlangs beloofd heeft eene nieuwe vertakking van het naturalisme te weeg te zullen brengen. Hij was zeer tegen de (overigens voor velerlei uitlegging vatbare) leuze van »de kunst om de kunst". Hij schatte het Fransche naturalisme gering en stelde zich voor: eene kunst, die als inhaerent bestand-deel zoû hebben de bevordering van het verlangen naar eene betere wereldorde.

Ik betoog hier thands niet de onmogelijkheid van zulke kunst. Noch is mijn pogen door diepere ontleding de oorzaken bloot te leggen, waarom een kunst of voorstellingswijze, als welke wij in de goede gedeelten van Ghetto aantreffen, in den lezer alleen welbehagen in die kunst zelve kan gaande maken.

Ik betoog alleen dat, — nu Ghetto zeker wel als een voorbeeld der door den auteur aangekondigde kunst mag worden beschouwd — die kunst niet is tot stand gekomen en de aankondiging zich tot dusverre niet bewaarheid heeft. Want waar Ghetto kunst is, stemt het ons niet tegen het bestaande, en waar het ons tegen het bestaande tracht te stemmen, is het geen kunst.

De auteur van Ghetto is een gróot talent, maar tot nu toe nog niet de schepper eener nieuwe of in de hedendaagsche letterkunde onvertegenwoordigde, zienswijze of schakeering van zienswijze gebleken. De kritiek, die haar onderwerp overziet, bespeurt natuurlijk welke elementen in Ghetto aanwezig zijn, en zegt dan tot den schrijver: O, néén, indien gij dát bedoeldet, dat gij uw sterk en fraai, min of meer Ibseniaansch en hier en daar even door Maeterlinck aangetikt realisme, zonder innerlijk verband zoudt samenbrengen met wat waardeloos afval van Multatuliaansche anarchistische lyriek, — dán hebt gij het mis, dat ís niet een aanwinst en eene nieuwe combinatie, dat is alleen een onzuiver-making van uw sterk en groot realisme.

Digitized by Google

Wat is de figuur *Rafaël?* Wel verre van een type van nieuw leven, de incarnatie eener levens-opvatting, te zijn, is hij een bleek en als uitgewischt karakter-beeld naast de forsch en kleurig gekarakteriseerde *Sachel*, *Esther*, *Aäron* en *Rebbe Haëzer*.

Indien wij goed nakijken wat er voor vasts overblijft onder de winderigheid zijner woorden vinden wij, hier aanwezig in den toestand van zwak- en klein-realistiesch motief, een droomerigen, sentimenteelen en opgewonden jongen, die veel van buiten, van de vrije-natuur houdt en vindt, dat de menschen, liever dan al-door in benauwde stadswijken te wonen en met slinksche streken handel te drijven, zonder met slinksche streken handel te drijven buiten moesten wonen in de heerlijke vrije-natuur.

Hij vindt dat zijn vader te weinig dóet aan het graf van zijn moeder, waar hij, daarentegen, soms een halven dag bij blijft mijmeren, ofschoon het niet eens de gewone gedenkdag is.

Nu kan het wel zijn, dat hij daarin geen ongelijk heeft, misschien heeft in der daad zijn vader te weinig gevoel voor die dingen; misschien ook is het omgekeerd en is de zóon overdreven in zijn opvattingen. Want dit kan óok zijn, niet waar? Men kan ook ál te gevoelvol zijn en al is het aandoenlijk, dat een zoon zoo aan de nagedachtenis zijner moeder is gehecht, — men kán ook ál te lang bij een graf blijven mijmeren.

De omstandigheid, dat wij op deze wijze dit drama-motief kunnen bespreken, toont reeds de gebrekkigheid er van aan.

Zij bewijst, dat de meening van *Rafaël* over het graf zijner moeder, ons hier niet gegeven is als gedeelte eener beeld geworden levens-conceptie, maar als een der uitingen van een, dokumenteel of om den wille van het verschijnsel gezíen, toevallig erg gevoelig, overigens ordinair, joden-jongetje.

Menschen, die ontevreden zijn van aard, en als ze in de stad wonen het buitenleven zooveel heerlijker vinden en ook hun medeschepselen dát zouden toewenschen, zal men altijd wel gevonden hebben. Terwijl het best kan wezen dat als *Rafaël* buiten woonde, hij zijn tijd zou besteden aan droome-

Digitized by Google

rijen over de heerlijkheid van het stádsleven. En een gevoelen omtrent „God" zooals *Rafaël* dat heeft en uit, wordt door duizenden met hem gedeeld die zich zelf niet meer dan gewone aanhangers van door Multatuli gevulgarizeerd pantheïsme achten en te verstandig zijn om met een poehaërigheid, die er een schijn van originaliteit aan zou geven, dit te komen napraten.

De meeningen en handelingen van *Rafaël* hebben in dit Drama het wezen van tot eene realistische persoons-beschrijving behoorende karaktertrekjes, dat wil zeggen: zij staan er als om zich zelfs wille gegeven, zonder andere dracht dan die hunner schilderachtigheid. Zij staan er dus even als de meeningen en daden der andere personen er staan, namelijk karakterizeerend en anders niet.

Zij hebben echter een anderen schíjn dan hun wezen is, en deze schijn is zoo fel aangebracht dat hun wezen er nauwelijks meer kenbaar onder is.

De schrijver, denkende de figuur van *Rafaël* te releveeren, heeft, den aard zijner kunst miskennende, aan die figuur een schijn gegeven, welke niet uit het wezen zelf der figuur voortkwam en daardoor het wezen der figuur weggedoezeld onder dien lossen, niet aan het wezen verbondenen, en daarom waardelozen, schijn.

Niet alleen door haar uiterlijk voorkomen leeft de omgeving of het dekor met de figuren *Sachel*, *Esther*, *Aaron* en *Rebbe Haëzer* mede; de schrijver heeft haar buitendien een soort van mysterieus leven geschonken, waardoor zij als een levend wezen nu en dan met die personen schijnt mede te doen. Van het begin af aan doet zoo de warmte meê en zoo doen de geruchten en geluiden, die de oude blinde *Sachel* en *Rebbe Haëzer* hooren. Een der beste plekken in het treurspel is uit dezen factor ontstaan. Het is het 6e Tooneel van het IIe Bedrijf, waar *Haëzer*, na lang de goede joodsche huisselijkheid en den goeden joodschen geest te hebben geprezen, aan *Rafaël* voorhoudt wat hem gebeuren zal als hij wèggaat van zijn tehuis:

Digitized by Google

... En kom je bij chrístenen en is 't Vrijdagàvond dan verlang je naar je soepje èn je pudding — èn naar de kast — èn naar de lamp — èn naar de klok. *Zooals 'n klok thuis tikt, tikt se nergens. Hoor* — En geef me nou nog 'n kopje

zegt hij. Na »hoor" is er even stilte in de kamer...

Ook de gewoonte-geluiden, die niet bepaald woorden zijn, die deze oude rabbijn laat hooren, doen zoo meê. Hij heeft een manier van met den klinker a te werken, die onvergetelijk achter blijft in onzen indruk, om dat zijn »Ja-ja-ja" 's zijn »La-la-la 's, zijn »Ha-ha-ha Tja-tja" 's, de stem zijner natuur is, die spreekt zonder dat hij, min of meer bewust, woorden vormt.

Terwijl deze bizonderheden het soort kunst bepalen, waarin deze figuren zijn afgebeeld en, voor het uiterlijk, de æsthetische waarde, welke zij vertegenwoordigen, bepaalt, samen daarmeê, de weemoed en liefde van *Rebbe Haëzer* het innerlijke dier æsthetische waarde.

Wilde dus, in onze waardeering, *Rafaël* het pleit winnen, dan moest zijn figuur het in schoonheids- of kunstwaarde van de andere figuren winnen. Want het is hier geen worsteling van spierkrachtigen noch een twistgesprek van rechtsgeleerden, maar het zijn hier: levensopvattingen vertegenwoordigende figuren, die in kunst tegenover elkander worden gesteld.

Waar zijn nu de attributen van *Rafaël*, zijn zuchten, zijn gillen, zijn treden, die de stem van de klok en de ongeärtikuleerde geluiden van *Haëzers* natuur zouden staan? Waar is de geur van lindenbloesem, die hij in zijn kleêren meêbrenge van het kerkhof, wáar de zon-weêrkaatsing van de winkeldeur-ruiten of de opvlamming van de olielamp, die zijn binnenkomst vergezelle? Welke oogenglans of -verkleuring wordt bij hem gesteld tegenover het blinde kijken van den vader?

En welke zieners-verheffing of hoogere liefde zoû bij *Rafaël* de weemoed en liefde van *Rebbe Haëzer* slaan?

De weemoed en liefde wordt niet in de gedachten of woorden, maar in den tóon van *Rebbe Haëzer* gevonden en deze toon ontstaat door de wijze, waarop de gedachten en woor-

Digitized by Google

den zich schikken om *van zelve* zijn door het leven gevormde innerlijke natuur weder te geven.

Het sentiment van *Rebbe Haëser* kunnen wij aan de materie der woorden, waarin het zich uit, onttrekken en het proeven en keuren zoo als de kenners het de stoffelijke zelfstandigheden doen.

Vergelijken wij er dan het sentiment van *Rafaël* mede, dan verhoudt dit zich er toe als niets tot iets.

De oorzaak hiervan is dat *Rafaëls* gedachten en woorden niet voortkomen uit zijn innerlijke natuur. Hij heeft persoonlijk slechts ontevredenheid en opgewondenheid aangebracht. Daarmeê hebben zich wat oppervlakkige, onverteerde gedachten uit zijn lectuur vermengd, en deze samenstelling is natuurlijk geheel iets anders dan wat men sporen eener profetische of heldenmoedige innerlijke natuur zoû kunnen noemen.

In kunst gaat de geestelijke waarde steeds samen met de uiterlijke waarde. En evenzoo als *Rafaël* en *Rose's* hartstocht voor elkaâr en *Rafaëls* gedachten over het levens-ideaal van véél minder gehalte zijn dan de gehechtheid aan elkander en aan hún soort leven van *Sachel*, *Esther*, *Haëser* en *Aaron*, — zien wij, in hun hoedanigheid van stukken kunst, *Rafaël* met zijn liefje als wegzinkende oleografiën, waar de anderen als uitnemend schilderwerk in ons geheugen blijven staan.

Opmerkelijk is, hoe zich in het 6e Tooneel van het 1e Bedrijf een eigenschap van het drama verraadt, die met de reeds behandelde hoedanigheid verband houdt.

Rafaël is thuis gekomen en kondigt zijn besluit aan om het vaderlijk dak te verlaten.

De vader vindt het vreeselijk, nooit in zijn leven heeft hij zoo iets verschrikkelijks gehoord. Woest wil hij de reden weten. Nu zal *Rafaël* hem die doen kennen.

En hij vertelt hoe hij eerst zielsveel van zijn vader hield, hoe ontzettend hij 't vond dat vader blind was en dit zijn liefde nog vermeerderde, als hij hem tasten zag door den winkel, door de bergplaatsen... tot eens op een goeden dag, terwijl hij aan de mogelijkheid van zoo iets zelfs nimmer

Digitized by Google

gedacht had, hij plotseling ziet, dat zijn vader den voet op de bascuul houdt toen er balen gewogen werden en op die wijze in zijn voordeel zijn handelsgenoten bedriegt.

Dit is een geweldige ontdekking voor *Rafaël.* Hij vindt het onoverkomelijk. Zijn vader is een... dief. De liefde voor den vader bezwijkt onder deze ontdekking.

Deze bizonderheid bevestigt, naar mijne meening, mijn inzicht in het ware wezen van *Rafaël,* en is daarom ook in strijd met de schijn-geäardheid door den auteur hem verderop gegeven.

Deze overgroote afkeer van diefstal toch, komt mij voor volkomen.... burgerlijk, niet socialistiesch of anarchistiesch namelijk, van aard te zijn.

Rafaël kan de ontdekking van den diefstal alleen dàn zulk een ontzettende verrassing vinden, indien hij acht, dat deze daad fel contrasteert met de overige levenshandelingen van zijn vader, zoo als hij die kent.

In de dweepers-natuur nu, waarmede de auteur hem heeft omkleed, past het gevoelen, dat, even als de andere groote bestanddeelen der bestaande wereldorde verkeerd zijn, ook álle handel diefstal is.

In de waardeering van iemant, die alle handel diefstal acht, kan er nauwelijks eenig onderscheid zijn tusschen de meer gewone daden van handel en die welke door de voorstanders der tegenwoordige samenleving diefstal worden geheeten.

In plaats van te denken: »de verkeerde levensorde houdt in dat ook mijn eigen vader wel den heelen dag bedriegen en stelen moet. Dat hij nu zijn voet op de bascuul zet om het gewicht van de balen grooter te doen schijnen verschilt inderdaad weinig van het verzwijgen der slechte hoedanigheden van te verkoopen waar om de waarde grooter te doen schijnen, hetgeen elke koopman dagelijks doet", — vindt hij juist het onderscheid ontzèttend.

Dit bewijst zijn leven in gevoelens, die in de socialistische terminologie wel eens burgerlijke gevoelens worden genoemd.

Het verloop der gesprekken en gebeurtenissen in het treurspel doet ons weten dat *Rafaëls* afkeer van de be-

Digitized by Google

staande levensorde dagteekent van deze vreeselijke ontdekking. Zijn gedachte-gang is nu deze: »hoe slecht moet niet eene levensorde zijn, die de menschen tot zóó ellendige daden brengt".

De fout wat betreft de algemeene bedoeling van dit treurspel, in deze redeneering, is dat de handeling van *Rafaëls* vader zulk een vreeselijke misdaad geächt kan worden juist alleen indien men haar beziet *van uit* de waardeeringen dier zelfde samenleving, aan wie men verwijt zich door zulke of soortgelijke handelingen te kenmerken.

Indien toch de eigendom iets conventioneels en niet iets essentiëel menschelijks is, is een vergrijp tegen den eigendom een vergrijp tegen de conventie, maar niet tegen de essentiëel menschelijke deugd.

In plaats van zijn vader die handeling zoo bitter te verwijten, moest *Rafaël*, zoo hij iets anders dan »burgerlijk" *van nature* was, die veeleer toejuichen als eene heilzame verbreking der conventie.

Indien men zoude aanvoeren, dat de handeling van den ouden *Sachel* krenkend is voor ons gevoel, niet zoo zeer wijl zij een vergrijp is tegen den eigendom, — hetgeen er slechts de uitwendige kant van is — maar wijl zij *het vertrouwen schendt,* dat zijn genoten in hem stellen, — luidt ook weder de tegenwerping, dat de handeling alleen iets op zich zelf heel bizonders en ergs kan toeschijnen aan iemant, die meent, dat wederzijdsche schending van vertrouwen en dergelijke misdrijven *niet* het wezen zelf uitmaken der samenleving, waarin déze handeling werd bedreven, en daar dus *niet* regel zijn.

De krenking van zijn burgerlijk gevoel stemt *Rafaël* tegen de burgerlijke samenleving. Was hij niet van nature burgerlijk, hij zoû *(door dit bizondere geval)* niet gekrenkt zijn geworden. Is hij dus tegen het burgerlijke, dan is hij tegen zich zelf, want hij is zelf burgerlijk. Is hij tegen zich zelf, vernietigt zijne opvatting zich zelve, dan is hij dus geen positieve factor, dan vertegenwoordigt hij dus niet iets, maar *niets.*

Digitized by Google

Dit gebrek in de logische en moreele keerzijde van het drama, gaat samen met een fout van techniesch-æsthetische bewerktuiging en voorkomen.

Het mouvement der bladzijden, waar *Rafaël* aan zijn vader vertelt wat schandelijks hij van hem zag, beschouwd als stukje tooneelliteratuur, gelijkt treffend dergelijken wendingen in de burgerlijke komedies van Sardou en zijn gelijken. Ik stel mij voor uit die school bijv. een bankierszoon, die zijn vader heeft zien knoeyen met papieren: »Ik hield van u, vader, meer dan van wie ook ter wereld,... maar toen ik dát zag, dát..." en zoo verder. Men ruikt den geest van Les bourgeois de Pont- Arcy of Le fils naturel.

De auteur heeft beseft, dat de aard van zijn drama hier de inlassching van een zeer bizonder feit, van een heftig geval, noodzakelijk maakte, om het karakter van *Rafaël* te motiveeren.

Indien *Rafaël* werkelijk was wat de auteur van hem had willen maken, namelijk een *van nature* ander mensch dan zijn vader, een mensch, wien de nieuwe levensopvatting *tot natuur* was geworden, — dan had de auteur *Rafaël* het ouderlijk huis en de ouderlijke levenswijze moeten doen verlaten alléén wijl zíjn níeuwe levenswijze daarin niet langer passen kon.

Nú heeft de schrijver, door de werking van het drama te verplaatsen naar het plan der kleine-realistiek, der oppervlakkig felle bizonderheden, zijn onvermogen getoond om een levensbegrip in een dramafiguur te belichamen en die figuur, door uit het wézen van begrip en figuur voortkomende mouvementen, met de andere figuren in strijdende aanraking te brengen.

Zoolang niet een figuur tot stand komt, in welke de door den schrijver voorgestane levensopvatting tot een menschen-*natuur* is geworden, heeft hij die opvatting niet in kunst verwerkelijkt en de kunst niet gegeven, door zijne leerstellingen aangekondigd.

Ik heb reeds aangegeven dat de schrijver, wilde hij een

Digitized by Google

harmoniesch drama maken, een liefde had moeten toonen tusschen *Rafaël* en *Rose* en deze doen strijden tegen de neigingen en hartstochten van *Rafaëls* verwanten.

Dit schijnt dan ook juist de inhoud van het tooneelspel te zijn. Het is mijne bedoeling duidelijk te maken, dat het wel zoo schijnt, maar niet zoo is.

Niet even zoo als er liefde voor het oude leven en weemoed in *Rebbe Haëzer* blijkt, blijkt er liefde voor *Rose* uit *Rafaël*.

Wanneer zij dood is spreekt hij wel min of meer als een minnaar, — namelijk stamelend en niet in rhetoriesch golvend pathos — maar dan is het te laat voor den strijd. En onmiddellijk daarna heeft hij 't trouwens reeds weder over de plichten, die hij heeft, »gróóte plichten opgelegd door den God dien julie niet kennen en de Christnen niet kennen" en zoo voort. De buitensporige vaagheid der woorden zoû ons doen meenen, dat *Rafaël* door den schrik van *Rose's* dood van streek is, kenden wij hem niet als den onverbeterlijken rederijker, die hij is.

Ik betoog dus, dat niet even zoo als er liefde of gehechtheid, jegens ándere zaken, in *Rebbe Haëzer* en de zijnen blijkt, in *Rafaël* liefde voor *Rose* is gelegd. Wel zegt hij, dat *Rose* »één in extaze" met hem is geweest, wel trekt hij haar op zijn schoot en wil de toekomst, door zijn vader hem toegedacht, prijs geven, om met *Rose* te leven.

Maar niet aan de verzekeringen, die de personages geven, noch aan de daden, die hij hen laat verrichten, kan men bespeuren of een dramaschrijver een bepaald *sentiment* in zijn werk heeft weten te brengen.

Dit kan alleen bespeurd worden aan den tóon der samensprekingen en aan de sóort der dramatische wendingen, die de daden of bewegingen der personen bevatten.

Zoo is er in het stil aantreden van *Rose*, met rood geweende oogen, in het 5e Tooneel van het Ie Bedrijf, meer dramatiesch gehalte dan in het weggaan van *Rafaël* aan het einde van het drama. Dit, als een voorbeeld, wat de daden of bewegingen betreft.

Digitized by Google

En wat *Rafaël's* táal tot *Rose* aangaat, — niet alleen spreekt hij haar niet met háár geldenden goed uitgedrukten hartstocht toe, maar hij spreekt haar evenmin met háár geldenden slecht uitgedrukten hartstocht of opgewondenheid toe; want, wèl bezien, geldt zijn opgewondenheid niet *Rose*, maar: »'t nieuwe leven". 1)

Hij wil *Rose* »opheffen" van haar »làgere levensplan". 2) Hij zegt tot haar »Jij ben 'n deel van 't niéuwe leven" 3).

Even voor hij haar op zijn schoot trekt, zegt hij tot haar »in extase" :

«Als je goed luistert, hoor je 't breede rumoer van 't opgaande volk, zie je banieren en vlammende oogen, voel je de lucht sidderen..." 4).

Mogen wij aannemen, dat er menschen zijn die meer zijn dan gewone menschen en in mindere of meerdere mate profeten- of helden- naturen; en andere die, door ten onrechte zich voor profeten- of helden-naturen te houden daar zij werkelijk slechts abnormaal opgewondenen zijn, mínder zijn dan gewone menschen; dan behoort de jeugdige Israëliet *Rafaël*, die in de huiskamer achter zijn vaders winkel aan het dienstmeisje *Rose* nagenoeg voorstelt goed te luisteren ten einde o. a. banieren en vlammende oogen te zien, tot de laatst genoemden.

Ook indien de uitdrukking »vlammende oogen", zonder nadere aanduiding, iets voorstelde, kan zij, na zoo dikwijls gebruikt te zijn, thands nog slechts als futloos leesboekenbezinksel dienst doen.

De auteur is er niet in geslaagd eenige liefde voor *Rose* in *Rafaël* aan te brengen, ten gevolge van die éene, zelfde, hoofdzakelijke fout van dit treurspel.

Hij wilde het namelijk zóo maken, dat *Rafaël* niet alleen

---

1) IIe Bedrijf, 1e Toon., blz. 51.
2) id., blz. 49.
3) » » 51.
4) » » 51.

Digitized by Google

maar *Rose* zoû beminnen, maar dat hij haar zoû beminnen als »'n deel", of vertegenwoordigster, »van 't nieuwe leven".

Twee elementen dus: de reëele figuur *Rose* èn: het »nieuwe leven". Deze moesten verbonden worden, wijl het niet om de realistische afbeelding eener minnarij alleen te doen was, maar de gelieven, met hunne liefde, moesten tevens vertegenwoordigen, moesten verbeelden: »het nieuwe leven".

Nu vertegenwoordigt of verbeeldt de figuur *Rose* echter in geenen deele het nieuwe leven. Dat zij een »deel van 't nieuwe leven" is, komen wij alleen te weten door *Rafaëls* mededeeling. Met andere woorden: zij is dat alleen in *Rafaëls* idee, maar geenszins in de drama-werkelijkheid. In de drama-werkelijkheid is zij een gewoon verleid dienstmeisje, geheel passend in het oude leven.

De figuur *Rose* in de plastische werkelijkheid van het Drama niet een deel van het nieuwe leven zijnde, zoo kan, daarin, de figuur *Rafaël* haar ook niet als zoodanig beminnen. De twee elementen zijn onverbonden gebleven, en daar *Rafaël* het nieuwe leven bemint, richten zich nu zijne peroraties over *Rose*, die hem wel voor een zonderling broekje moet houden, heen, tot het »nieuwe leven", waarvan hij zelf overigens niet recht weet wat hij er meê bedoelt.

Zie ook op deze wijze uitkomen wat er heeft plaats gehad bij het maken van dit drama:

De figuren *Sachel*, *Esther*, *Aaron* en *Rebbe Haëzer* is de auteur gaan afbeelden met geen andere zorg dan om iets af te beelden zoo getrouw en innig mogelijk naar de natuur.

Deze toeleg brengt onmiddellijk zijne belooning mede. Want *om dat* de auteur zich om *niets* anders bekommerde, zijn nu, *door de kracht der afbeelding als zoodanig*, die figuren iets meer geworden dan enkel afbeelding in beperkten zin, en wel: onvergetelijke vertegenwoordigers, belichamers eener levensopvatting.

De figuren *Rafaël* en *Rose* is de auteur gaan afbeelden met een andere zorg dan alleen om iets af te beelden zoo getrouw en innig mogelijk naar de natuur.

Digitized by Google

Deze toeleg brengt onmiddellijk zijn straf mede. Want om dat de auteur zich om iets anders bekommerde dan om de afbeelding als zoodanig, heeft de kracht tot afbeelden hem begeven en zijn die figuren iets geworden, dat minder is dan enkel afbeelding in beperkten zin.

Rafaël is een personage, dien de intelligente toeschouwer moet verwenschen, aangezien hij zich voordoet als ware hij de auteur zelf, die telkens te midden der drama-figuren op het tooneel komt om zijne meening te zeggen, en aldus de werking van het tooneelspel onophoudelijk verbreekt.

In het Drama hebben de moreele waarden of waarheden het wezen aangenomen van aesthetische waarden.

Die æsthetiesch het best is, is moreel het best. En als wij aan een Drama-figuur gelijk geven, zullen wij het aan díe doen welke de dramamaker, — daarbij binnen de algemeene kunst-soort, waarin hij werkt, blijvend — ons als het beste stuk kunst heeft weten voor te zetten.

Een der meest treffende eigenaardigheden van een kunstwerk is, dat het, ook in weêrwil van zijn maker zelf, een volstrekt vertrouwbare weêrspiegeling geeft van den aard van zijn maker.

Evenmin als in een gedicht, waar sprake is van rotsen en wraak, rotsen en wraak noodzakelijk zich uitdrukken, maar zich zeer wel alleen kan uitdrukken de razende poging om in een stijl te schrijven, dien men niet machtig is, — evenmin houdt een tooneelspel een pleidooi in voor iets anders dan voor de deugd, die door het gehalte van het tooneelspel zelf wordt bewezen.

Wat is het, dat een kunstwerk zegt? Niet de voorstellingen, welke zich verbinden aan de zelfstandige-naamwoorden en andere woorden, die er in voorkomen. Maar naauwkeurig de geestelijke gesteldheid van den schrijver.

En daar hij zelf waarschijnlijk niet weet hoe hij is of hoe hij toen was, kan hij dat in het kunstwerk als in een sekuren spiegel aanschouwen.

Digitized by Google

Als een schrijver in zijn werk de regels plaatst:

De Heldenmoedigheid doortintelt al mijn aâren,
Wees gij een Held zoo als uw vaders helden waren

bevindt zich in die regels niets heldenmoedigs. En daarom bevatten die regels niet een pleidooi voor den heldenmoed. Toch drukken zij iets uit, toch bepleiten zij iets. Zij bepleiten namelijk het genoegen van een huisselijken achttiende-eeuwschen rederijker te zijn, die, zonder het flauwste besef van dichtkunst of heldenmoed te hebben, met een Goudschen pijp in een gloeyend hoofd boven een vel papier, onbeteekenende regels woorden zit op te schrijven, waarvan het laatste regelwoord op het laatste woord van den vorigen regel »rijmt".

Het wézen zulker regels is dus: dìt in te houden.

Daarentegen kunnen regels, waarin de woorden »held" noch »moed" voorkomen, heldenmoed inhouden, uitdrukken en bepleiten. De heldenmoed, dat is: datgene, wat in iemant is op het oogenblik dat hij doet datgene, wat men een heldendaad noemt, dat levens-bestanddeel, dat gevoel, die gewaarwording, kan namelijk ook aanwezig zijn in een kunstenaar en deze kan dat uitdrukken in zijn werk, bijv. in versregels.

Dit is dan een bestanddeel van die regels, dat ontstaat door de manier waarop de woorden naast elkander zijn geplaatst.

Want door de manier, waarop de woorden naast elkander zijn geplaatst, ontstaat een op-een-volging van klank-bizonderheden, die het gevoel bevatten, door den schrijver in die regels gelegd, zooveel als een geluidslijn.

Deze geluidslijn nu, kan heroïesch of heldenmoedig van natuur zijn.

De woorden, met hun beteekenis op zich zelf, doen niets ter zake.

Zoo dat heldenmoed uitgedrukt kan worden, bij voorbeeld, door woorden, die in oppervlakkige beteekenis overeen zouden komen met den volzin:

Gij hebt daar lang niet kwalijk aan gedaan,

Digitized by Google

door zulke woorden op zekere wijze naast elkander te stellen. Want deze wijze doet een geluidswezen ontstaan, dat de aandoening van den spreker bevat en deze aandoening kan heroïesch van natuur zijn.

Wat is nu — volgends deze stelling — de aard van den maker van Ghetto, wat is de deugd van Ghetto, en voor welke zaak wel is daarom Ghetto een pleidooi?

De aard van den maker van Ghetto, als zoodanig, is eene genegenheid voor het leven gelijksoortig aan die van alle groote realisten dezer eeuw.

Niet op andere wijze dan Courbet, Zola, Jozef Israëls, is hij het leven genegen.

Hij meent, uit neiging voor »het nieuwe leven", van het leven, zoo als het is, afkeerig te zijn. Hij vergist zich. Men kan niet op deze wijze afbeelden dat, waarvan men afkeerig is. Want de innigheid bij dit afbeelden toont vereenzelviging aan.

De uitkomst van deze kunst kan niet zijn door waarachtigheid van afbeelding de menschen tegen het afgebeeldde te maken, want de graad van deugdelijkheid in de afbeelding bereikt is afhankelijk van de mate van toegenegenheid van den afbeelder voor zijn onderwerp.

In zijn leerstellig twist-schrijven heeft de auteur van Ghetto de houding van den realist durven aanvallen, die, een ouden vrek ziende, niet denkt: »welk een ellendeling!" maar: »wat een prachtige oude vrek!"

Dat is alleen een misverstand dat ongeordendheid van begrippen bewijst.

De neiging van den kunstenaar verhoudt zich anders tot het leven dan die van den hervormer, maar doet er niet voor onder.

Dáárom, om dat ik níet denk bij het zien dezer afbeeldingen van het Joodsche leven: »de wereld moet anders worden", maar alléén: »wat is dat mooi, wat prachtig!" — dáárom is het: kúnst. En om dat het waarlijk kunst is, is de Schoonheid hier min of meer tegenwoordig.

Wat geeft de schrijver mij hier eigenlijk? Niet het Jood-

Digitized by Google

sche leven zooals het is. Om dat te zien, heb ik slechts zelf naar de Jodenwijk te gaan. Maar hij geeft mij zijn mooye zien van dat leven. Het is zijn mooye zien, dat hij mij geeft.

Een kunsteloos verhaal van de Joodsche zeden zal wellicht gedachten van moraal en sociaal-ekonomie bij mij in werking stellen. Wordt mij iets moois te zien gegeven, dan blijven die onaangedaan.

Vindt iemant het dus beter zich met moraal en staathuishoudkunde bezig te houden, — hij doe het en houde zich met de kunst niet op.

Het is, zeg ik, zijn mooye zien, dat de kunstenaar mij geeft.

Hoe komt zijn zien zoo mooi?

Om dat hij ziet met genegenheid.

Hij vindt dit niet leelijk en slecht, hij vindt dit mooi en goed, want de mooiheid van zijn zien, het meest eigenlijke zelve van zijn werk dus, is niets dan de omzetting of uitdrukking der genegenheid met welke hij ziet.

En genegenheid heeft men voor dat, wat men mooi en goed vindt.

De wereld moge, in de waardeering van den moralist of hervormer, zijn zoo als zij wil, zij moge blijven wat zij is of zij moge veranderen, — de kunstenaar, althands dat type van die menschensoort dat wij ook weder uit dit werk leeren kennen — is dáárom kunstenaar, wijl de wereld, hoe zij ook zij, zich tot hem verhoudt als een lieſje tot haar beminnaar.

Zij heeft wratjes op haar oor, kijk, zij heeft zelfs zomersproeten, — zijne genegenheid vermindert er niet om, hij vindt de wratjes en de zomersproeten prachtig, om dat zij van zijn lieſje zijn.

De oude vrek is voor den kunstenaar dáárom niet een ellendeling, maar een prachtige oude vrek, wijl hij het wratje is van zijne beminde, die de wereld is.

De aard van den maker van Ghetto is: te zijn een liefhebber van het Joodsche leven naar de oude zeden, een Jood, wiens gevoel leeft naar de oude zeden en die bemint; de

Digitized by Google

deugd van Ghetto is: mooiheid in dat oude Joodsche leven te toonen en het op die wijze aan te prijzen; en evenals de fiktieve auteur der aangehaalde regels over »Heldenmoedigheid" daarmee een pleidooi schrijft, allerminst voor Heldenmoedigheid, maar wèl voor 18e-eeuwsche rederijkers-huiselijkheid, heeft de auteur van Ghetto een pleidooi geschreven voor het leven volgends de oude Joodsche begrippen en tegen dweeperige, ledige gedachte-afwijkingen.

Beschouwen wij het kunstwerk Ghetto als een groot psychologiesch portret van zijn maker, dan zien wij een mooyen, geest- en gemoedrijken Jood, die door een leelijke hoofdpijnkwaal wordt gekweld.

Ik herhaal, dat dit geenszins een polemiesch inzicht van mij is. Zoodra de hervormingskunst-leer zich zal hebben verwerkelijkt, zal ik het erkennen. Ik zie alleen duidelijk dat, zonder het te willen, ja zelfs precies het tegenovergestelde bedoelend, de auteur de bestand-deelen in Ghetto zóo heeft gemaakt en geschikt, dat, in het geheel onzer zuivere impressie, het hervormingsgezind gedeelte zich voordoet als een zieke plek in een gezond lichaam.

De schrijver van Ghetto sprak eenigen tijd geleden, — na een oordeel over het eerste gedeelte van zijn Diamantstad — den wensch uit, — overigens zonder dieper indringen in het vraagstuk maar alleen het Multatuliaansch misverstand herhalend — dat men niet zeggen mocht: »wat is dat mooi!"; doch: »is het zóó in de wereld? Nu, dán ga ik meêdoen om dát te verhelpen".

Het is echter schromelijk onverstandig en onrechtvaardig aan den lézer te wijten, dat zijn schrijven niet het door hem gewenschte gevolg heeft.

Indien ik na de lezing van uw werk zeg »wat is dat mooi!" komt dat wijl gij met uw schrijven niet anders tot mij gezegd hebt dan: »zie eens hoe mooi is dat!"

Gij zijt de schrijver, ik ben de lezer. Ik ben lijdzaam en heb mij aan u overgegeven.

Gij kunt met mij doen wat gij wilt, indien gij een wil hèbt.

Digitized by Google

Indien gij een andere werking dan mooi-vinden in mij wilt gaande maken, moet gij mij anders toespreken.

Ik kan mij voorstellen, dat na een rede van Bossuet of Savonarola over armen-verzorging, mijn aard en inzichten zouden veranderen en ik uit de menschen-kategorie die men kunstenaars noemt, zoû overgaan in die der armen-verzorgers of maatschappelijke hervormers. Omdat de bedoeling van Bossuet of Savonarola een andere ware, dan de bedoeling van Rafaël, Jan Steen en Jozef Israëls.

Zij beelden niet af, zij roepen en dwingen.

Zij bedoelen het ondervinden der gewaarwording van medelijden en de voldoening over de aan ongelukkigen verschafte verbetering en vreugde mij heerlijker te doen vinden dan het zien van licht en kleuren, schemeringen en menschenaangezichten.

Indien gij dien kant uit wilt, ga uw gang. Indien uw gevoel daarvoor machtiger is dan mijn gevoel voor mijne »kunst", zal ik mij voor u buigen.

Maar dan moet gij 't anders aanleggen, dan worden al uw beschrijvingen en wedergevingen nietig en belachelijk. Dan moogt gij niet langer »verliefd verpoozen" bij de rimpels in het gelaat uwer oude blinde joden en jodinnen.

Tot nu toe werd op het misverstand in Ghetto gewezen en van de voortreffelijkheid van dit treurspel nauwelijks gerept.

Op het verkeerde bestanddeel na, is dit treurspel voortreffelijke kunst.

De auteur van Ghetto is eene natuur met veel verscheidenheid, een veelkleurige mozaïek vol leelijkheden, maar waartusschen materie van de aller-edelste soort wordt gevonden.

In het eerste gedeelte van Diamantstad zoowel als in Ghetto wordt dat gevonden, wat van alle elementen van de literatuur het zeldzaamste en het kostbaarste is. Het is wat de best geschoolden zonder meer, de rijkst belezenen zonder meer, de zuiverst methodischen zonder meer, toch niet bereiken kunnen.

Digitized by Google

Nu zal hem alles gaarne vergeven worden, want hij is een echte zíener, een zeer merkwaardig artiest.

Met Kamertjeszonde, Diamantstad en Ghetto werkt deze schrijver in het procédé, dat hij meester is. Dit is een volstrekte voorwaarde om iets goeds te maken.

Een groot gedeelte van de slechte literatuur-proeven der laatste jaren is slecht omdat de schrijvers iets anders wílden dan zij kónden.

Die binnen het procédé blijft dat in zijn macht is, doet dubbel wijs. Want, gesteld dat men, theoretiesch gesproken, zeggen kon dat iets, wat ik nu, om maar eens wat te noemen, de symbolische visie zal betitelen, beter zou zijn dan de naturalistische visie, — dan zal hij die in de naturalistische visie thuis is maar niet in de symbolische, indien hij iets naturalistiesch maakt, niet alleen iets beters geven dan als hij zich aan het symbolische waagde, maar tevens heeft hij kans iets zóo voortreffelijk naturalistiesch te maken, dat dat iets beters is dan het bestaande symbolistische.

Zoo is taart een fijner gebak dan brood; maar het is heel wel mogelijk dat iemant een zóó uitmuntend brood bakt, dat het iets fijners is dan welke bestaande of bekende taart ook.

De auteur van Diamantstad heeft het eens in een twist-artikeltje doen voorkomen alsof maatschappelijke omstandigheden de oorzaak waren der waardeloosheid zijner vroegere werken.

Dit heet ik hem liegen. Wel zou hij, toen hij »niet vrij" was en wellicht genoopt op een bepaalde plaats te publiceeren, noch Kamertjeszonde noch Diamantstad hebben kunnen uitgeven, maar zoowel met de Schetsen van Samuel Falkland als met de allegorische fantasiën, waarvan ik mij er een uit het tijdschrift *Nederland* herinner, werkte hij niet in een tam en gemuilband naturalisme, maar wel deugdelijk in procédés, die hij niet machtig was.

Het is dus zijn overgang tot eene schakeering van de algemeene naturalistische visie, die zijn werk zoo goed heeft gemaakt.

Ghetto, op de verkeerde bestand-deelen na, is één uitmuntend stuk werk.

Digitized by Google

Onmiddellijk, bij de eerste regels, — en zonder dat er hier sprake van uitvoerige beschrijving is natuurlijk — bemerkt men, dat een kunstenaar begint, dat is: iemant bij wien de innerlijke vermogens van gezicht en gehoor arbeidend zijn:

EERSTE BEDRIJF. *De bedompte uitdragerswinkel van Sachel. Het is avond. Er brandt een kleine olielamp.*

EERSTE TOONEEL. *Sachel. Rose. Een jood.*

Een jood. Goeienavond . . . . . (*knoopt een pak los*). Warm. 't Is om er bij neer te vallen. Is Esther 'r niet?

Het rezumeerend woord »bedompt" is reeds goed. Maar nu de jood: »Goeienavond .... (knoopt een pak los) Warm."

Nu zijn wij er.

Kunst is een zonderling iets. Omdat hier nu staat »Warm.", en niet: »Wat is 'et warm", of: »Hè, foei, wat warm!" bemerk ik in-eens, dat hier kunst gaande is.

Niet aan het woord »warm" op zich zelf bemerk ik dat. Maar aan dat woord *in verband* met hetgeen voorafgaat. Na »goeienavond" en de stilte, even, terwijl de jood bukkend het pak losknoopt, komt »Warm."; niet »warm" met een uitroepingsteeken er achter, maar »warm" met een punt.

Deze wending duidt in-eenen de kunst aan, waarin hier gewerkt wordt. Zij duidt niet aan, dat hier iemant aan 't woord is, die »bizonder scherp oplet" en »natuurlijk weet weder te geven", maar iemant met een zuivere en diep het leven reproduceerende verbeelding.

Dit woord op deze plaats verschaft onmiddellijk de gewaarwording, dat het hier kunst en ernst is. Dit woord klinkt tot dieper in ons dan waar wij leefden, toen wij de lezing nog moesten beginnen, en het omgeeft het werk, dat het kenmerkt, met den eigenaardigen damp, die kunst omgeeft, zooals de duisternis het een vlammenden smidsoven doet.

Juist, dát en niets anders, zegt de jood; niets anders, hoe weinig ook maar verschillend, zal de jood op dit oogenblik en in deze omstandigheid zeggen. Het voorafgaande moment van stilte en de punt achter het woord geven den *toon* weder.

Digitized by Google

En déze is het juist, waarvan het betrappen zoo zelden voorkomt en de aanwezigheid van kunst bewijst.

Terwijl om b.v. naauwkeurig de eigenaardige woorden op te geven, waarvan straatjoden zich bedienen, slechts eene scherpe oplettendheid van noode is en slechts een min of meer aardig relaas daarvan de uitkomst; is voor het *hooren* van den *toon* verbeelding noodig en de uitkomst is: kunst.

Zooals hier begonnen is, gaat het nu het geheele goede gedeelte van het tooneelstuk door.

De bizondere zegswijzen der joden zijn natuurlijk ook in de dialogen opgenomen, maar nimmer om zich zelfs wille, steeds ondergeschikt gemaakt als aanvullende bestanddeelen, aan het meer waarde-hebbend gegeven van den *toon*.

De, op een ander plan van beschouwing zich voordoende, behandelde, hoofdfout daar gelaten, — is dit Ghetto een voorbeeld van goede samenstelling om dat er volstrekt geen zorg aan de samenstelling besteed schijnt te zijn, — en ook werkelijk niet ís, want het is in één, volgehouden, aandachtspanning en kunstkoorts zoo opgeschreven — en tòch de verschillende gegevens van karakteristiek en drama-gang zoo uit elkander voortkomen en zich groepeeren als bij de meest gewikte en gewogene in-elkander-zetting maar mogelijk zoû geweest zijn. Zonder hapering wordt het leven er in wedergegeven precies zooals het is en gaat, en zie, dit leven is een drama.

De eerst opkomende jood is een bijfiguur, die inleidt de hoofdfiguur *Aäron*. Het motief van het sjaggeren, beginnend met den eersten jood, wordt voortgezet door en neemt toe met *Aäron*, terwijl het nog steeds levenloze waar geldt. Van zelf gaat het nu tusschen *Aäron* en *Sachel* over in het versjaggeren van levenloze tot het versjaggeren van levende koopwaar. Er wordt echter, ofschoon ieder hoe langer hoe meer reeds weet wat hij bedoelt, eerst in 't algemeen gesproken, daarna wordt het allengs meer toepasselijk, — voor een meisje met hoevéél zoû *Sachel* zijn zoon geven, voor een jongen met hoeveél *Aäron* zijn dochter, — tot eindelijk, terwijl het gesprek onder-tusschen ook over de kiloos katoen of

Digitized by Google

wol, die *Aäron* te koop heeft, doorgaat, — *Rebecca*, *Aäron's* dochter, en *Rafaël*, *Sachels* zoon, zich aan de te-kennengevingen duidelijk ontpoppen als de levende waar, waarover *Sachel* en *Aäron's* handel gaat.

En even zoo zijn de andere figuren en motieven in-éengevlochten.

Voorwaar, dit Ghetto is een uitnemend kunstwerk.

Maart '99.

Digitized by Google

RIDDERVROUWE EN POORTERSKNAAP

DOOR

ALBERT VERWEY.

Volg de verborgen paden
Van lust en weemoed.
Er groeien donkre zaden
Van dood en deemoed.

In groenen schemer
Van bosch of onder water
Is een gewemer
Van wortels: bloemen later.

Hun zieklijk-blanke
Gestalte en kleuren,
Hun doordringend-kranke
Droevige geuren,

Al hun zeldzame leven dat den dood begeert
Leeft van die vreemde verwachting vol, in zich gekeerd.

Digitized by Google

Er volgden de donkre paden
Van bosch langs water
Riddervrouwe en poortersknaap: de zaden
Van hartstocht nu in hen: de bloemen later.
Hun vlucht was langs woud-holen,
Verdwaald van reddende stroomen,
Door een bleek maanlicht.
Zij kenden elkander, verstolen
Zochten ze vol schromen
Elkanders aanzicht.
Hun handen beefden, hen droegen de paarden
Langs wegen waar ridders en roovers dreigden.
Hen velde, haar verloste zijn zwaard en
Zij renden verder: hun harten hijgden.
Door de duistere bosschen — de stroom was ver verborgen —
Voerden de paarden hen: ze ontstegen ze ijlig
Bij een hut in een lichting — ver was de morgen
Toen ze er bleven, veilig.
Zij vol verlangen,
Hij vol vereering —
Om zijn hals sloeg ze haar armen: haar wangen
Aan de zijne, deelde haar mond zijnen zoete leering.
»Te groot, o vorstin," was zijn beven,
»Mij die belooning!
Gaf 'k u van mijn liefde mijn leven
Ook ter betooning" —
Bitter haar lach toen. »Te groot". Niet zijn armen
Sloeg om haar leên hij,
Die te verwarmen.
Knielde als voor zoo vorstlijke liefde te kuisch, te kleen hij? —
Zweeg ze? maar in haar brandde

Digitized by Google

Die droom van een avond.
Haar mond, om zijn schande,
Droomde in zijn bloed zich lavend.

Ze ontkwamen: in haar Stede
Om gezocht misdrijven
Stond naast hem de beul op 't schavot, hem te ontlijven.
Zij — op raad en bede —
(Haar vrienden, zijn vader, stonden daar allen)
Zou, voor 't zwaard daald', haar sluier doen vallen.
Vrij zou hij uitgaan. Maar in stille wreede
Verliefde bloeddroomen zat ze op haar troon en gaf geen teeken.
't Hoofd viel: 't bloed stroomde: kil en snel was het bleeken
Van haar wangen en haar lippen —
Maar den sluier lieten — ook toen niet — haar handen glippen.

Langs de verborgen paden
Van lust en weemoed
Groeien donkre zaden
Van dood en deemoed.

Digitized by Google

EENIGE SOCIALISTISCHE EKONOMIE

DOOR

F. V. D. GOES.

J. STOFFEL: *Op den verkeerden weg.*
St. Anna-Parochie, J. Kuiken Jzn., 1899.

I.

Er was een tijd dat de schrijver van deze brochure in de arbeidersbeweging vrij algemeen aangemerkt werd als iemand op wien te rekenen viel. In Mei-meetings, in vergaderingen voor Algemeen Kiesrecht was J. Stoffel een populair spreker. Hem, die in groote praktische vragen één lijn trok met de arbeiders, kon de theoretische vergissing dat met landnationalisatie alles in orde zou komen, wel vergeven worden, meende men; sommigen waren van oordeel dat de landnationalisatie toch een stap was in de richting van afschaffing van het privaat bezit.

Sedert is de toestand veranderd. Het socialisme doet zich kennen als een beweging, die zich van burgerlijke vooruitstrevendheid steeds scherper onderscheidt. Ieder die zich met politiek bemoeit, moet, of hij wil of niet, bij den tegenwoordigen stand van zaken, van twee dingen er één kiezen: vijandschap tegen, instemming met de partij der arbeiders. Het is nu niet meer mogelijk het standpunt in te nemen van den heer Stoffel vroeger. Hij is niet zoo zeer van meening dan wel van houding veranderd. Hij vond het eertijds zoo'n groot bezwaar niet met socialisten meê te werken, al verschilde hij theoretisch van hen. Er was ook van zijn kant eenige lankmoedigheid ten opzichte van wat hij onze theoretische fout achtte; en in elk geval bevatte het programma van de sociaaldemo-

Digitized by Google

kratie toch de afschaffing van het eigendomsrecht op den grond...

Nu, echter, komt geen lankmoedigheid meer te pas. De knechten van den rijkdom, de priesters van den geldgod scheiden zich af van hunne natuurlijke tegenstanders. Zij zien hunne tegenstanders een macht worden in den lande, de organisatie van het proletariaat toenemen, zijne afgevaardigden dringen in de wetgevende lichamen. Van tijdelijk samengaan, van het steunen van praktische eischen, is geen sprake meer. In deze brochure verklaart Stoffel zich tegen de regeling van werktijden bij de wet, op den door de massa der liberalen zelfs in ons land reeds verlaten, oud-liberalen en anarchistischen grond, dat de vrijheid van de arbeiders niet beperkt mag worden. »De Staat mag zich", zegt bij (bl. 25) »niet bemoeien met de verhouding tusschen werkhuurders en werklieden; deze moet door de betrokkenen zelven geregeld worden, enz. Dit zou volwassen menschen tot kinderen maken".

Ook, mag men vragen, indien de volwassen menschen, tegen den zin van werkgevers als Stoffel, zich vereenigen tot eene onafhankelijke partij en een zwaren strijd hebben te strijden vóór een of ander punt van hun program, waar verkorting van arbeidstijd bovenaan staat, bij de wet is verwezenlijkt? Ziet Stoffel niet dat het de strijd is, die alle denkbeeld van gunst verleend of voogdij uitgeoefend, te niet doet en uitsluit? Of plegen de sociaaldemokraten, die over de geheele wereld den Staat pogen te dwingen, die het staatsgezag in handen willen nemen, zich te gedragen alsof zij van volwassen menschen kinderen willen maken? Ik moet verklaren dat ik mij geen voorstelling kan vormen van iemands geestelijke toerekenbaarheid, die zoo zeer hecht aan misgeboorten van zijn eigen brein, dat een zoo patent en in het oog springend feit als de internationale eisch van regeling der werkuren bij de wet, hem niet even aan het nadenken brengt — de vraag niet doet rijzen of deze eensluidende eisch van alle georganiseerde arbeiders in ieder beschaafd land wellicht een motief kon hebben, dat hem, eenzamen schrijver, minder helder voor den geest stond, misschien tijdelijk ontgaan was? —

Digitized by Google

Neen, men zegt bang te zijn dat de arbeiders behandeld zullen worden als kinderen, en tegelijkertijd noemt men een van hunne dringendste en algemeenste wenschen, de begeerte van zwakkelingen die steun, van onmondigen die voogdij vragen. Hoe ver moet de arbeidersbeweging mannen als Stoffel achter zich hebben gelaten, die zoo meenen te moeten oordeelen over haar program?

Maar dit is nog het ergste niet. Stoffel, vijand van algemeen kiesrecht; Stoffel, lofredenaar van S. van Houten: »een moedig man met een diepen blik, een staatsman van groote geestkracht, waarop Nederland trotsch mag zijn"!.. (bl. 22).

De bezitters zijn door Van Houten, zegt zijn bewonderaar, ten strijde geroepen tegen het socialisme. En wederom beroept Stoffel zich op hebzucht en egoisme om de bezitters tegen het socialisme aan te hitsen. Dat Stoffel's cynisme nog minder glad is dan dat van Mr. van Houten, is het eenige wat voor hem pleit. Eerst beweert hij dat de Staat — »het spreekt van zelf" — »aan ieder, hetzij man of vrouw", het kiesrecht moet geven. Maar de heer Stoffel kent zich het recht toe te beslissen hoe men *dat* recht zal hebben uit te oefenen. Zoo blijft, zal men zeggen, van laatstbedoeld recht niet veel over. Dat moet ook niet, antwoordt J. Stoffel. Er is nog een ander recht, krachtens hetwelk hij spreekt. En dat is »het fundamenteele recht van eigendom op datgene wat een mensch zelf heeft voortgebracht of als zoodanig van een ander ten geschenke heeft gekregen". Dit recht nu, »het eigendomsrecht" »staat hooger dan het algemeen kiesrecht". (bl. 26). De heer Stoffel bedoelt natuurlijk dat het recht van *zijn* eigendom hooger staat dan het kiesrecht van een ander, immers acht hij het kiesrecht (van een ander) gevaarlijk voor het eigendomsrecht (van hemzelf) En geen reaktionnair in geene enkele partij zal kans zien, de nette omschrijving te verbeteren van het staatsrechtelijk beginsel, dat de politieke bevoegdheid van de burgerij ondergeschikt moet blijven aan het belang van den geldzak. Het is, zegt Stoffel, »het is eenvoudig een eisch van staatsbehoud, om dat recht alleen te geven aan hen, die belang hebben bij de handhaving van het eigen-

Digitized by Google

domsrecht, dus alleen aan hen, die iets te verliezen hebben". Men ziet dat ook deze bekeerde de dingen niet ten halve doet. Eene fraaie verkiezingsleus voor 1901, overigens, die wij aan radikalen en radikaal-liberalen beleefd ter overweging geven. —

II.

In het begin van het vorig jaar verscheen bij den uitgever Versluys te Amsterdam een werkje, dat in zijn titel het burgerlijk karakter van den inhoud als op het voorhoofd droeg: *Het eenig geneesmiddel* 1). De auteur vond het in de afschaffing van het erfrecht; landnationalisatie was inbegrepen. Overigens bleef de wereld zooals zij was, partikuliere exploitatie van de produktiemiddelen, konkurrentie, onvermijdelijk klassenverschil enz. — Het was, in een woord, de toekomststaat zooals kooplieden en industrieelen er zich een droomen wanneer ze hun oogen dicht doen.

Een toekomststaat als deze zweeft ook den heer Stoffel voor den geest. Ook zijn schets van een voorbeeldigen Staat is een utopie — zonder het idealisme dat de socialistische utopieën heeft gekenmerkt. De landnationalisatie, schreef ik bij de beoordeeling van genoemd boek zonder te vermoeden dat Stoffel deze opvatting zoo spoedig zou komen bevestigen — »is het socialisme van den middenstand, zoover hij voor eenig socialisme vatbaar is." En geen wonder: van ouds is de klasse van handel en nijverheid vijandig aan de klasse van grootgrondbezit, aan de renteniers. Die nietsdoeners, aan wie zij huur, pacht en rente hebben te betalen,; wier belangen op het gebied van belastingen strijdig zijn met de hunne; die in den omtrek van zich uitbreidende steden dikwijls slapende rijk worden, terwijl de handelaren en de fabrikanten op steeds zwaardere lasten zitten; — geen wonder dat zij in den heilstaat van de nijvere bourgeoisie niet voorkomen. »Geen hypotheek; goedkoop geld omdat het niet meer in grond kan

1) Door P. M. Schelling.

Digitized by Google

worden belegd; haast geen belasting omdat het Rijk leeft van pacht; en lage pachten omdat de demokratische Staat tegen vaste, matige tarieven zijn bebouwde en onbebouwde perceelen zal verhuren —" 1); waar de nijvere bourgeoisie sterk is, als in Engeland, moet de landnationalisatie een populair beginsel zijn.

De heer Stoffel, zeide ik, maakt in zijne brochure wederom propaganda voor deze burgerlijke utopie. De beperking van het kiesrecht tot de klasse van bezitters maakt de schets volledig. Wie nog twijfelde over de vraag welk klassebelang achter het stelsel van landnationalisatie stak, kan zich nu inlichten.

Zie hier, in het kort, het beeld van Stoffels volmaakte samenleving. — Geen overheidsbemoeiing met arbeidsvoorwaarden. De patroonsklasse, dus, regeerende als de sterke over den zwakke. Hoogstens eenige »politie-maatregelen," ten gunste van vrouwen- en kinderarbeid, ongevallen, toezicht op gevaarlijke bedrijven; en verder betere armenzorg, onderwijs, goede verkeersmiddelen. De Staat, eindelijk, eigenaar van den grond en alle staatsuitgaven gekweten uit pacht. — Het zuivere liberalisme, in één woord, maar in één opzicht gewijzigd: de handel en industrie wil, nog meer dan tot dusver den Staat voor zich in beslag nemen, en de andere kapitalistische groepen op den achtergrond dringen.

Eén plekje op aarde is er waar men reeds Stoffels ideaal verwezenlijkt vindt — het is de door de Duitschers bezette Chineesche haven Kiautschau met bijbehoorend grondgebied van 540 vierkante Kilometers, »bewoond door zeventigduizend Chineezen, die dezen grond in privaateigendom bezaten" (bl. 32). Dat was volgens onzen schrijver zeer boos van deze Chineezen; hij vindt het uitmuntend dat de Duitsche indringer hun den grond direkt afnam, en, zoodra hij den voet aan wal zette een proklamatie uitvaardigde inhoudende »dat niemand grond mocht verkoopen aan een ander, dan tegen een billijken taxatieprijs aan de Duitsche regeering." »Alleen

1) Tweemaandelijksch Tijdschrift. Afl. Maart '98; bl. 151 e. v.

Digitized by Google

voor zoover hun grond niet voor verkoop in aanmerking kwam, kunnen zij daar rustig blijven wonen." De heer Stoffel wijdt verder uit over de verkoopkondities, die hierop neerkwamen dat de regeering zich het recht van vóórkoop toeeigent en behalve als eenige belasting een zeker bedrag van de waarde heft, om de zooveel tijd van de getaxeerde waardevermeerdering een derde deel tot zich neemt, rekening houdende met de kosten door de eigenaren besteed om waardevermeerdering te verkrijgen. »Op deze wijze — lezen wij — heeft de Duitsche regeering den vloek der grond-spekulatie bezworen, en een vaste steeds ruimer vloeienden bron van inkomsten geopend, zonder eenige belastingen, drukkende op den arbeid of het inkomen, uitsluitend voor zich nemende een waarde, die niet door privaatpersonen, maar door den arbeid van allen is ontstaan, de eenige rechtmatige bron van inkomsten voor de gemeenschap." — De vloek der grondspekulatie — van andere spekulatie heeft Stoffel nooit gehoord. Van industrieëlen, landbouwende en andere, die zich vereenigen om noodzakelijke levensbehoeften: graan, vruchten, vleesch, steenkolen, petroleum, metalen — moedwillig zoo duur mogelijk te maken, die de produktie verminderen om de winst te vermeerderen, dat alles begrijpt deze utopist onder de rechten »op het arbeidsprodukt," onder de zegeningen van de »vrije mededinging". Alleen de woeker in grond, de eenige woeker die Stoffels engere klasgenooten kwelt, wijl het de woeker van anderen is, heeft zijn verontwaardiging gewekt. En hij besluit met deze formuleering van hunnen en zijnen hartewensch: »aan niemand een monopolie, aan allen een gelijk recht op de waarde van den grond, welke door den arbeid van allen is ontstaan". Aan niemand een monopolie — aan allen, met andere woorden, de heilige vrijheid gelaten om deel te nemen aan dien verkwistenden, vernielenden, demoraliseerenden strijd om brood en om winst, die, naar het schijnt, onze kapitalisten van handel en nijverheid te meer aantrekt naarmate hij hen harder slaat — een noodlottig loterijspel waaraan allen zich willen wagen schoon maar weinigen kunnen winnen.

Digitized by Google

III.

De ekonomische stelling welke bij den heer Stoffel dienst doet als rechtsgrond voor de landnationalisatie, heeft geen groote waarschijnlijkheid. Het is begrijpelijk dat het industrieele en kommercieele kapitaal ongaarne een cijns voldoet aan den grondeigenaar, met weerzin een hoogen rentestandaard ziet. Maar daarom is het nog niet waar, dat de waarde van den grond ontstaan is door den arbeid van *allen*. Zij is ontstaan door den arbeid van hen die op den grond hebben gewerkt. Van stukken woesten grond kan geen waarde worden bepaald om de eenvoudige reden dat zij geen waren zijn, evenmin als maagdelijke bosschen of onontgonnen mineralen. Worden zij evenwel gekocht en verkocht, dan wil dit zeggen dat de kooper op den arbeid, welken hij op den grond zal laten verrichten, den prijs van den grond meent te kunnen verhalen. Hij neemt den grond, de bosschen, de mineralen tot zich gelijk de eerste bezitters, die de grondslagen van het kapitalisme bij de wijze van oorspronkelijke aanschaffing hebben gelegd, in eigen land of wingewest bodem en rijkdommen van den bodem tot zich namen. Het geld dat hij er, anders dan zij, voor betaalt, geeft te kennen dat de tijd van eerste inbeslagneming voorbij is, dat privaatbezit en ruil den regel maken welke de verhouding bepaalt tusschen menschen. Dan eerst treden de woeste landerijen, de bosschen en de delfstoffen de warenwereld binnen, worden zij opgenomen in het gebied van de kapitalistische produktie en krijgen zij, nadat maatschappelijke arbeid aan ontginning en exploitatie is ten koste gelegd, *waarde*.

Nu is het zeker waar, dat de beschaving gevorderd moet zijn, de bevolking toegenomen, de kapitalistische produktie uitgebreid, eer de behoefte aan nieuwe gronden voor kultuur of woningbouw zich doet gevoelen; en in dien zin is de eigenaar van zoodanige gronden in de nabijheid van zich ontwikkelende steden of in vooruitgaande landbouwstreken, deze voor hem gelukkige maatschappelijke wending verschuldigd aan den arbeid van zeer velen, onder dewelken hij zichzelf

Digitized by Google

niet rekenen mag. Dit is het slapend rijk worden, waarvan wij ons levendig kunnen voorstellen dat het de kategorie van medeburgers, wier tolk te zijn de heer J. Stoffel zich tot een door ons zoo min benijd als bewonderd levensdoel heeft gemaakt, geducht pleegt te ergeren als zij op hunne eigen winsten zien, waarlijk niet verkregen wijl zij dutten, of op hunne verliezen, geleden ondanks zij klaar wakker waren. Ook hebben wij er allerminst bezwaar tegen dat Rijk of gemeente van winsten op deze wijze gemaakt, een behoorlijke belasting heft. Landnationalisatie, men vergete het niet, staat ook op ons program als deel van een logisch geheel, niet als universeel geneesmiddel. Lag het bij ons, zulke dingen als het millionnair worden van lieden, die weilanden en tuingronden bezaten in de buurt van Amsterdam en in Den Haag toen de oude stad aanving zich uittebreiden, zouden niet gebeurd zijn.

Maar, hoewel alle waren bestemd zijn om verkocht te worden, is alles wat verkocht wordt, daarom nog geen waar. De eigenaars van gronden om Den Haag en Amsterdam, hoewel zij groote sommen geld ontvingen, hebben niet gehandeld in waren. Evenmin bij voorbeeld als een Oostersch of Afrikaansch vorst, die tegen betaling de souvereiniteitsrechten op een deel van zijn gebied overdraagt aan Europeesche maatschappijen of partikulieren. Beiden, eigenaars en vorsten, stellen anderen, de koopers, in staat waren te leveren. Eerst als dit bouwterrein in perceelen is gesplitst, en voor het doel geschikt gemaakt; als het de fundeering en de rioleering ontvangt, als het met de woning één is geworden, — wanneer aan den grond arbeid is besteed, wordt het een waar, of deel van een waar. De waarde van het grondstuk wordt dan, evenals de waarde van alle waren, door den gebruikten arbeid bepaald — door de hoeveelheid maatschappelijk noodigen arbeid. Volgt hieruit, dat de werklieden, de gravers en bouwers, de teekenaren en architekten, een *recht* kunnen laten gelden op de opbrengst van het huis? Het antwoord op deze vraag, om herhaling te vermijden, straks. Zeker is het, dat zij niet onvoorwaardelijk bevestigend mag worden beantwoord; maar minstens even zeker, dat de bewering van den heer

Digitized by Google

Stoffel volgens welke de verhoogde waarde van het oorspronkelijke terrein ontstaan was »door den arbeid van allen", in geen geval juist kan zijn. Wij zeiden, eerst bij waren kan van waarde sprake wezen. En nu blijkt dat wij op de bewering van Stoffel meer hebben aantemerken dan een verkeerde ekonomische uitdrukking. De oorspronkelijke houder droeg zijne rechten over, en profiteerde van de maatschappelijke beweging die het voor anderen wenschelijk maakte deze rechten te bezitten. Doch »de arbeid van allen", welke niet de waar voortbracht, maar de vraag naar waren deed ontstaan; welke de voorbereiding van het kapitalisme schiep en de mogelijkheid van zijn ontwikkeling; deze algemeene faktor, waarin de arbeid van alle voorafgegane geslachten vervat is, werkt niet alleen ten gunste van de grondeigenaren. Hij werkt ten gunste van de geheele kapitalistische klasse. Kortheidshalve gebleven bij het geval dat de voorstanders van landnationalisatie gaarne aanvoeren, mag men vragen of dan werkelijk alleen de eigenaars van aangrenzende gronden van de uitbreiding der steden voordeel hadden? De kleine patroon, de handwerker die door grootere behoefte aan zijn artikel, door goedkooper verlichtingsmiddelen en beweegkracht, door verbeterd vervoer en verkeer, en door een ruimere keus uit goede werkkrachten, zijne beperkte werkplaats kon uitbreiden, kans zag direkteur te worden van een fabriek, overgegaan in een vennootschap; de winkeliers die hun debiet, de advokaten en doktoren die hunne praktijk zagen toenemen: steekt in de vermeerderde »waarde" van al dit bedrijf niet een zeer groot gedeelte van »den arbeid van allen"? De landbezitters, het is waar, hebben zonder risiko en inspanning hunne winsten gemaakt, zij hadden een monopolie, de anderen stonden bloot aan konkurrentie. Dit maakt dat de begunstiging, tegenover de verdienste van eigen inspanning en zaakkennis, in hun geval meer in het oog valt, de jalouzie van Stoffels mandatarissen sterker prikkelt; en eene beweging voor zwaardere belasting of wel voor opheffing van het privilege bij het groote publiek dieper doordringt. Ook wij zijn voor de beteekenis van dit privilege geenszins blind; maar wel blind zouden wij zijn,

Digitized by Google

indien de drukte door een woordvoerder van handel en industrie over de bevoorrechting van ééne kapitalistische groep gemaakt, ons deed voorbijzien de bevoorrechting van de geheele kapitalistische klasse. Zij, en zij alleen, heeft het voordeel gezakt van »den arbeid van allen", die vóór het tijdvak van hare heerschappij op de aarde hebben geleefd. Het grondbezit mag als een monopolie van een groep drukken op den stand der werkgevers wijl het hunne beschikking bemoeilijkt over een onmisbaar produktiemiddel — het privaatbezit van *alle* produktiemiddelen drukt als een klassemonopolie op de arbeiders, wijl het eene voor hen noodlottige scheiding bewerkt tusschen den mensch en zijn bestaan. »De arbeid van allen" — die is het inderdaad waaraan de kapitalisten hunne bevoorrechte positie verschuldigd zijn; de arbeid van vroeger van hen, die het kapitalisme hebben voorbereid, en de arbeid van de werklieden die thans nog het kapitalisme onderhouden. Partij kiezen tegen de grondbezitters moge in de praktijk veelal van de socialisten worden gevorderd, zij zullen het nooit doen met de valsche theorieën van de landnationalisatie. —

IV.

Het betoog van Stoffels ideaalstaat, eensdeels een ekonomisch onhoudbare uitzonderingsmaatregel tegen het grondbezit, is anderdeels een even gebrekkige verdediging van de positie van de patroonsklasse. Stoffel, wiens gemoedelijkheid van vroeger in zijn woordenkeus is overgebleven, kleedt zijn weerzin zoowel als zijn voorkeur in een idealistisch gewaad. Zelfs komen onze lieve Heer en Jezus Christus te pas, verwonderd dat de Deventer apostel in hunnen naam den dienst predikt van Mammon en Baal. 1) Zijn groote ethische drijf-

1) De dingen waarover de burgers van Stoffels toekomstmaatschappij vrij moeten beschikken, zullen zij krijgen krachtens een natuurlijk recht niet alleen maar volgens een bijzondere wilsbeschikking van de Voorzienigheid. Eenmaal erkend, zegt de schrijver, »het gelijk recht van alle menschen op het gebruik van het licht, de lucht, het water en den grond" — zal hun niet langer ont-

Digitized by Google

veer is de liefde voor recht, en deze openbaart zich hoofdzakelijk in een liefde voor het eigendomsrecht. De mensch moet vrij beschikken over het arbeidsprodukt zijner handen, dit is de korte tekst van zijn betoog; en hij verzuimt niet er telkens met prijselijke nauwgezetheid bij te voegen, dat hij deze stelling wil uitbreiden ook tot verjaars- en andere eerlijke geschenken. Dit zijn zijne geboden, één voor tien.

En niets, meent Stoffel, staat in onze maatschappij eene volledige uitoefening van het eigendomsrecht in den weg, als het privaatbezit van grond en bodem. Overigens vindt hij aan den aardschen knikker niemendal dat hij zou moeten verzwijgen. Tenzij, natuurlijk, het streven van socialisten en sommige radikalen om aan de rijken en gegoeden iets af te nemen ten voordeele van de arbeiders, zooals de vrienden van sociale wetgeving zeggen te willen doen. 1) Maar het bedrijf dat hij, Stoffel, vertegenwoordigt, is van zulke booze praktijken volkomen vrij. En nu gaat hij aan het bewijzen.

---

houden worden — »het natuurlijk recht om hun arbeid toe te passen op Gods gaven." Hieronder verstaat de heer Stoffel: »het licht, de lucht, het water en den grond." Een diskussie tusschen den heer Stoffel en een geloovigen grondeigenaar zou zeer goed kunnen zijn. De fabriek van de firma Stoffel is in de oogen van vele medeburgers niet minder een gave Gods.

1) Ziehier een proeve van Stoffels angst- en smartkreten:

„. . . Groote Goden, waar gaan wij heen?

Is het dan reeds zóóver gekomen, dat het eigendomsrecht, het recht van den man — of de vrouw — op zijn eigen arbeidsproduct, om dit te gebruiken zooals hem zelf het beste voorkomt — mits geen inbreuk makende op de gelijke rechten van anderen — het heilig recht van den man — of de vrouw — op zijn eigen persoon, een zaak is geworden, die zou afhangen van de willekeur eener regeering, die daarover naar goedvinden der meerderheid zou mogen beschikken?

Is het nu al *recht* geworden, dat de Staat neemt van den eenen burger om het aan den ander te geven, wanneer de meerderheid uitmaakt, dat dit is »in het algemeen belang"?

Is het eigendomsrecht in den laatsten tijd een fictie geworden, die alleen geëerbiedigd wordt, zoolang de regeering haar gelieft te handhaven? . . . . Is dit nu de laatste ontdekking van de rechtswetenschap, dat er geen recht uit eigen kracht bestaat, maar dat alle recht gemaakt wordt door de Staatsmacht?" (Bl. 14 en 15.)

Weet men dan in Deventer niet dat de Staat jaarlijks voor vele tientallen

Digitized by Google

Wij zagen hoe zeer ten onrechte Stoffel, als woordvoerder van het industrieele kapitaal, den grondbezitters verwijt dat zij, en zij alleen, dit worden van het werk van anderen. Men zie nu hoe ver van alle ekonomische waarheid, het betoog van de billijkheid van het andere kapitalistische privilegie verwijderd blijft.

Aan een niet onbekenden liberalen voorstander van sociale politiek, den heer Westerouen van Meeteren, zal Stoffel het nimmer vergeven dat hij eenmaal »voor het eerst" de socialistische gedachte heeft uitgesproken, dat de werkgever den arbeider nog meer schuldig is dan het loon." Helaas, wat heeft deze »onwaarheid die wijd verspreid is" al »veel kwaad gebrouwen." 1) »Zij is de oorzaak geweest, dat de menschen den ondernemer en als zoodanig werkhuurder, zijn gaan beschouwen als iemand, die gewoonlijk zijn arbeiders besteelt." Vreeselijk? En hoe krijgt hij dat gedaan, volgens »de menschen?" Wel, »hij geeft hun de ruilwaarde van hun arbeid en steekt op zijn gemak de meerwaarde in den zak." Zoodat »als hij aanspraak wil maken op den naam van een fatsoenlijk mensch, (hij) dan zijn arbeiders ook loon moet geven als ze ziek zijn of werkloos, en pensioen als ze oud zijn. Hij moet zorgen voor hun opvoeding en hun goed gedrag, en hij moet hun een menschwaardig loon geven."

Niet vreemd, welbeschouwd, dat zulke verderfelijke stellingen — verbeeld u, een menschwaardig loon! — thans »diep doorgedrongen in onze samenleving," de meest rampspoedige werking hebben gehad. Zij hebben »de verhouding tusschen ondernemers en arbeiders onnoodig slecht gemaakt; zijn oorzaak van wantrouwen, haat, talloos veel twisten en onge-

---

millioenen van de burgers afneemt en daarover beschikt naar besluiten eener meerderheid? Verder verplichte de heer Stoffel, als hij tot bedaren is gekomen, het lezend publiek met de mededeeling van de wijze, hoe bij meeningsverschil over recht men eene andere beslissing dan die van de meerderheid zal kunnen volgen; en welk recht eene minderheid zal laten gelden om *hare* zienswijze op te leggen aan het geheel; eindelijk hoe men, bij strijd over recht, te weten zal komen wat door *het* recht wordt geëischt.

1) Bl. 16 en vervolgens.

Digitized by Google

regeldheden, verwaarloozing van plichten van de zijde der arbeiders, ondergang van het bedrijf tot schade van allen". En dit alles door een stelling, een gedachte!...

Zoo kan een los woord, onnadenkend uitgesproken, voor het eerst door den heer Westerouen van Meeteren, misschien in een oogenblik van niet volkomen toerekenbaarheid of althans van niet geheel normale helderheid des geestes daarheen geworpen, onberekenbare onheilen stichten. Dubbel betreurenswaardig, inderdaad, nu er juist eene zoogenaamde sociale kwestie bestaat, welke, door het in omloop brengen van zoodanige lichtvaardige en — zachtst gezegd — onjuiste beweringen, groot gevaar loopt buitengemeen gekompliceerd te worden. Terwijl men toch met een klein beetje verstand — aangenomen dat het geen kwade wil is geweest — alle last had kunnen vermijden.

Immers, zegt de heer Stoffel: »de eenvoudige waarheid is, dat de verhooging van loon, die in de bovengenoemde eischen aan den »fatsoenlijken" werkhuurder worden gesteld, door velen van hen niet *kan* betaald worden, omdat het product niet meer waard is."

Welnu, zou men zeggen, wat niet kan dat kan niet; waar niet is, verliest de keizer, laat staan de arbeider, zijn recht. Vervolgen wij intusschen het betoog dat ons zal moeten aanwijzen, hoe het is gelegen met de andere fatsoenlijke ondernemers, die in het minder frekwente maar gelukkige geval verkeeren, dat het produkt *wel* meer waard is. Doch ook hen, vinden wij, weet de heer Stoffel vrij te pleiten van den exorbitanten eisch dat ze hun arbeiders een menschwaardig loon betalen. Er is namelijk een tweede misverstand, waaruit het eerste is voortgekomen. 1) »De meeste menschen meenen

1) De schrijver vertelt nog van een derde misvatting, wederom schuldig aan het stichten van »onnoemelijk veel kwaad" en wederom algemeen verbreid: »het is het geloof dat men maar arbeiders in dienst behoeft te nemen om het een of ander ding te gaan fabriceeren en dan onmiddellijk *winst* maakt." De brochure heet *Op den verkeerden Weg* en is een bestrijding van het socialisme. Duidelijker, wellicht, dan uit eenige andere blijkt uit deze plaats dat ook deze brochure geen uitzonderling maakt op den regel, die ons leert dat alle bestrijding

Digitized by Google

dat de prijs van den *arbeid* (het loon) *niet* mag afhangen van vraag en aanbod en de prijs van het produkt *wel*." En waarom acht de schrijver dit onzinnig? Omdat »het produkt *is* het loon van den arbeid of behoort het ten minste te zijn."

V.

Hier is echter een tegenstrijdigheid. Eerst laat de schrijver het loon afhangen van vraag en aanbod, dan noemt hij het produkt het loon van den arbeid. De oplossing is blijkbaar dat het woord arbeid staat voor twee zeer verschillende dingen; in het eene geval voor de funktie van eigenlijke arbeiders, in het andere voor het totaal der aangewende werkzaamheid. Inderdaad hebben wij te doen met een welbekenden en ouden *truc* van pleitbezorgers van het kapitalisme, om onder *arbeid* te willen verstaan het geheel der verrichtingen van alle personen die bij de produktie betrokken waren, zelfs met inbegrip van hen die geldelijk risiko hebben gedragen als eenige bezigheid. Nu, dat zij allen tezamen »het produkt" ontvangen »als loon," zal wel niemand ontkennen. Maar dit is geen bijzondere karakteristiek van de kapitalistische, dit komt voor bij ieder stelsel van voortbrenging. Ook de onvrijen van Griekenland en Rome, ook de negerslaven konden gezegd worden tezamen met hunne

---

van het socialisme neerkomt op noodkre en van een wankelend kapitalisme. Een wetenschappelijk betoog richt zich niet tegen zotte vooroordeelen. Het zijn tobberijen van lieden als Stoffel zelf, geen algemeen verbreide, allerminst socialistische meeningen. Verliezende ondernemers, verdwijnende kapitalisten, zij behooren ongetwijfeld tot de gebeurlijkheden in de kapitalistische maatschappij; maar men zal even weinig de kategorieën van deze produktiewijze willen bestudeeren aan zoodanige gebeurlijkheden, als de anatomie van het menschelijk lichaam aan het kadaver van een misgeboorte of de werking van stoom als beweegkracht aan een gederailleerde lokomotief. Men onderzoekt het stelsel in zijn normale vormen, en normale vormen zijn toenemende kapitalen, winnende ondernemers. De kapitalistische klasse ziet haar bezit aangroeien; of om den onpersoonlijken, burgerlijken term te gebruiken, het nationale kapitaal vermeerdert zich. De vraag is: hoe? Een onbevangen studie vau deze vraag is van de kapitalistische schrijvers niet te verwachten.

Digitized by Google

meesters het produkt te ontvangen van hun arbeid. De vraag blijft, en het antwoord wisselt met het stelsel van voortbrenging, in welke verhouding de betrokken personen over het produkt plegen te beschikken.

De heer Stoffel gevoelt dat hij aan deze vraag zich niet kan onttrekken. Te zeggen dat het produkt het loon is van den arbeid, moge fraai zijn, duidelijk is het niet. Wij willen gaarne vernemen hoe in het kapitalisme de verdeeling van de totale opbrengst plaats vindt. Lezen wij de brochure verder, dan zien wij gebeuren wat te verwachten was: in plaats van de beschrijving van het kapitalistisch proces treedt het pleidooi van zijn zedelijke grondslagen. Reeds was de verduistering van de ekonomische waarheid door de lofrede begonnen in de laffe generalisatie van den arbeid. En deze leugen maakt een andere onvermijdelijk. Het verschil in werkzaamheid verstopt, kan het overeenkomstige onderscheid in de belooning geen licht verdragen. Zooals in deze ekonomie één woord is voor allen arbeid, is er maar één woord voor alle loon. De arbeider krijgt zijn loon, en als arbeider is ook de kapitalist het zijne waardig.

De ondernemer, verzekert de schrijver, »verdient niet op zijn arbeiders, voor zoover hij hun de marktwaarde van hun arbeid betaalt." Is het woord verdienen hier de benoeming van een staathuishoudkundig proces? — neen, het bedoelt eene moreele verhouding. Er zijn treffende gevallen dat tegelijk de »marktwaarde" van »den arbeid" daalt en die van »het produkt" stijgt, zou dan de schrijver nog willen betwisten dat er op de arbeiders gewonnen wordt? — Winnen, zal hij antwoorden, ontken ik niet dat men doet, maar ik beschouw de winst als iets dat den ondernemer toekomt. Immers, zegt hij, de ondernemer verkrijgt zijn inkomen in de eerste plaats uit zijn eigen arbeid en zijn organiseerend talent, dat een hoogere soort van arbeid is. »Wanneer," gaat hij voort, »wanneer de ondernemer tevens kapitaalbezitter is, dan waagt hij zijn geld en verkrijgt in het gunstigste geval, boven zijn ondernemersloon, de kapitaal-rente die hij in elke andere belegging kan maken, vermeerderd met de risico-premie.

Digitized by Google

In het ongunstigste geval verdient hij de risico-premie niet en verliest op den duur zijn kapitaal." (Bl. 17).

Met het welnemen van den heer Stoffel, de omstandigheid dat men in de geïnteresseerde wetenschap al die rubrieken zoo keurig weet te betitelen, zal geen ernstig onderzoeker mogen afleiden van de waarheid dat het ten slotte de arbeider is die én risiko-premie, én kapitaal-rente, én ondernemersloon heeft op te brengen, terwijl hij zelf met de marktwaarde van zijn arbeidskracht naar huis kan gaan. De kans dat de kapitalist alles kan verliezen, hoe belangrijk ook voor de betrokken personen, verandert niets aan de wijze waarop winst ontstaat. De ondernemer, wien dit ongeluk overkomt is enkel in technischen, niet in ekonomischen zin een ondernemer. De omstandigheid dat een West-Indisch planter somtijds door zijne slaven werd vermoord, de plantage in den brand werd gestoken en de zwarte werklieden in de bosschen vluchtten, is geen type of model voor de studie der produktie met slavenarbeid. Het feit van zijn failleeren bewijst dat voor den onvoorspoedigen ondernemer in het kapitalisme geen plaats was. Hij die praktisch de zegeningen van het kapitalisme niet geniet, kan ook niet theoretisch gezegd worden tot het kapitalisme te behooren. Hij heeft schijnbaar aan de kapitalistische produktie mêe gedaan, maar in werkelijkheid niet anders dan de vruchten doorgebracht van vroegere beter geslaagde exploitatie van hem zelf of van derden, door het betalen van loon, het verslijten van machinerieën, het huren van grond.

Wat den werkelijken kapitalist betreft, ontkennen wij dat hij arbeidt? Natuurlijk niet. Maar zijn bezigheid bestaat uit het leiden van een produktie — wij willen voorloopig niet spreken van de kapitalisten die een ondernemer salarieeren en zelf niets doen — welke gericht is op de exploitatie van werklieden. Behalve voor de technische, heeft hij voor de finantieele zijde van het bedrijf te zorgen — te zorgen dat ondernemersloon, kapitaal-rente en risiko-premie behoorlijk worden opgebracht. Dat is zijn dikwijls bij een en denzelfden persoon berustende werkkring; en geene moreele of andere

Digitized by Google

aspekten van dezen werkkring mogen ons beletten zijn ekonomisch karakter te doorzien. Kan hij het bedrijf in technischen zin alléén doen? Zoo niet, dan moet hij met anderen werken, waaronder arbeiders; van de gezamenlijke opbrengst, hen betalen »naar vraag en aanbod", en het overige in den zak steken (of in dien van zijn mede-kapitalisten.) Het leiden van produktie is eene bezigheid die in elk maatschappelijk stelsel past, het maken van een overschot (in geld) is het kenmerk van het onze.

Dit overschot, nu, ontstaat enkel en alleen uit de opbrengst van »het produkt" boven de »marktwaarde" van de arbeidskracht. De technische eigenaardigheid van deze waar is, dat hij zich laat gebruiken tot het voortbrengen van een produkt, waarvan de waarde buiten alle evenredigheid staat met hare eigen waarde. Geene andere waar heeft die bepaalde nuttigheid, eene nuttigheid welke vooral door de kapitalisten, de koopers van de arbeidskracht, wordt op prijs gesteld. Echter niet op een prijs, die, in het beste geval, de waarde te boven gaat. Nu heeft in het algemeen de waarde van de waar arbeidskracht, niets ter wereld te maken met de waarde van eenige andere waar die zij helpt voortbrengen. De waarde van iedere waar wordt bepaald door de hoeveelheid maatschappelijk noodigen arbeid aan hare produktie besteed. De hoeveelheid arbeid aangewend om een snoer paarlen te vervaardigen, is eene grootheid klaarblijkelijk niet in het geringste afhankelijk van de hoeveelheid arbeid, noodig om de arbeidskracht te onderhouden van den visscher die de paarlen duikt en den werkman die het kollier rijgt. Laatst bedoelde grootheid kan in geld uitgedrukt een bagatel, de eerste een schat zijn. Niet steeds is deze verhouding zoo gunstig voor den bezitter van de arbeidsmiddelen. Maar altijd moet zij een overschot opleveren; in geld uitgedrukt: een kleinere of grootere *winst*.

Verder is het ongetwijfeld een gewichtige kwestie hoe deze winst verdeeld wordt, vervalt in kategorieën van risiko-premie, rente, ondernemersloon enz. Doch hoe dit zij, anders dan uit winst kunnen deze porties van diverse kapitalisten, of porties

Digitized by Google

die een en dezelfde kapitalist onder verschillende benamingen opstrijkt, niet worden gevonden.

Nu zal men moeten erkennen dat de heer Stoffel, het moge onwillens zijn, de bondigheid wat ver drijft door het hier aangeduide kapitalistische proces, te reduceeren tot »eigen arbeid" en »organiseerend talent" van den ondernemer. Geen eigen arbeid, noch het schoonste talent brengt inkomen, kapitaal, brengt *geld* voort. De ondernemer ontvangt de kapitaal-rente, zegt Stoffel, die hij in elke andere belegging kan maken. Fraaie ekonomie, die zich van de termen bedient van de effektenbeurs! Wie *maakt* uwe rente, Mijnheer, wie anders dan de arbeider, die er hard voor moet werken in de ondernemingen waarvan *gij* de obligaties bezit en de koupons moogt snijden?

Evenmin als het vorige, blijkt uit het volgende dat de schrijver van het kapitalistisch stelsel iets meer begrijpt of iets meer wil weten, dan wat zijne lastgevers direkt finantieel interesseert.

»Wanneer de ondernemer *geen* kapitaal bezit, dan moet hij het leenen tegen de gewone rente, vermeerderd met de vrij hooge risico-premie, die het kapitaal, in de industrie belegd, eischt. Zijn belooning is dan eenvoudig ondernemersloon, d. i. arbeidsloon."

Met dit tweede kapitaal is natuurlijk kapitalist bedoeld. Maar is het 't produktieproces. en de elementen van het kapitalisme verklaren door te zeggen, dat het kapitaal iets *eischt*? Wat wij moeten weten, is door wie en op welke manier de eisch van de kapitalisten is te vervullen.

In de verdacht-naieve verbeelding van hunnen woordvoerder, echter, bestaat de noodzakelijkheid van het systeem te verklaren geenszins. Moesten wij hem gelooven, dan rijpten aan het kapitalisme de heerlijkheden van rente en premie zoo natuurlijk als aan den boom zijne vruchten — uitgezonderd de boomen door den bliksem getroffen of opgegeten door de rupsen. — Nog meent hij te moeten protesteeren tegen eene voorstelling, evenals de vorige enkel geschapen door zijn angst. In beide door hem genoemde gevallen, zegt

Digitized by Google

hij, »is van een extra *winst* waarin goedgeloovige menschen — die buiten de industrie staan — de arbeider willen laten deelen en waaruit zij den ondernemer, ten behoeve van de arbeiders, alles en nog wat willen laten betalen, geen sprake." Het zal wel waar zijn, maar evenmin als in de werkelijkheid is er sprake van geweest in de kritiek. De totale winst laat zich splitsen in de verschillende vormen van het op de arbeiders verdiende overschot; en al wat men hun wederom in verschillende vormen teruggeeft, moet gevonden worden op het aandeel van den kapitalist.

Waarlijk, indien de heer J. Stoffel volstrekt met de publieke zaak zich wil bemoeien, deed hij beter met eerst het socialisme te bestudeeren dat hij bestrijdt. Niet zoozeer om het socialisme maar om de beschrijving van het kapitalisme dat hij, hoewel niet buiten de industrie staande, ver af is van te kennen; en welks werking en organisatie, trouwens, eerst door de organen van de arbeidersklasse zijn onthuld.—

VI.

Zooals alle goederen, behalve hun blijvenden aard van verbruiksartikelen, in dit ekonomisch tijdvak een voorbijgaand karakter van ruilvoorwerpen vertoonen, is alle arbeid, behalve algemeen menschelijke werkzaamheid, te beschouwen als een bijzondere maatschappelijke verrichting. De algemeen menschelijke werkzaamheid zal steeds bij eenige verdeeling van arbeid en verschil in neiging of bekwaamheid bij de menschen, deze groote splitsing veroorloven van eene leidende en eene uitvoerende funktie. Tegenwoordig vervalt de bijzondere maatschappelijke verrichting welke ruilvoorwerpen of zaken van waarde levert, in onderscheidene kategorieën, waarvan wij de twee grootere hebben opgemerkt: de bezigheid van de bezitters der produktiemiddelen, de bezigheid van de bezitters der arbeidskracht.

Verder, tengevolge van dezelfde oorzaken die deze laatste scheiding hebben teweeg gebracht, valt het bezit van de produktiemiddelen, een voorbijgaand wijl maatschappelijk

Digitized by Google

voorrecht, samen met de leiding van de produktie, een blijvende menschelijke taak. Hieruit volgt, dat tegenwoordig aan de leiding van de produktie verbonden is het stoffelijk voordeel, dat het bezit der produktiemiddelen oplevert. De uitoefening van deze taak, derhalve, schijnt rechtens en onveranderlijk aanspraak te maken op het genot van dat privilege. Wij zagen den heer Stoffel de verschillende vormen waarin het voorrecht door den kapitalist tot zich wordt genomen, voorstellen, onder de generale benaming van loon voor arbeid, als de eenvoudigste en billijkste zaak ter wereld.

Letten wij, evenwel, op het kapitalistisch proces, dat de *winst* verschaft aan de bezitters van de produktiemiddelen, dan vinden wij dat dit aandeel van den kapitalist in de opbrengst van den gemeenschappelijken arbeid, in het algemeen gesproken, grooter wordt naarmate het *loon*, aandeel van den arbeider, kleiner is. Aangezien alleen en uitsluitend door het in gebruik nemen van arbeidskracht het overschot aan waarde boven de betaalde arbeidskracht ontstaat; en bovendien de kapitalist veelal in overmacht dit laatste bedrag vaststelt, is er een tegenstrijdig belang van kapitalist en werkman, ligt in het stelsel het beginsel van een onoverkomelijke veete tusschen chefs en uitvoerders der produktie. Niet vreemd, dus, dat de inkomsten van de eersten bij de laatsten veelal doorgaan voor diefstal van loon. De eersten zien enkel op hun bezigheid als leiders van de voortbrenging. De laatsten alleen op *hun* emplooi als machines van winst. Van hier de strijd over recht en onrecht in de kapitalistische maatschappij, — ideeële verschijningsvorm van de ekonomische tegenstelling.

De maatschappelijke tegenstelling ligt niet in de verdeeling van arbeid tusschen leiders en uitvoerders als zoodanig, maar in de verdeeling van de opbrengst van den arbeid tusschen ondernemers en werklieden. Echter, zoolang het kapitalisme in zijn aanwas stond, en den strijd te voeren had tegen de middeleeuwsche machten van adellijk grondbezit en lijfeigenschap, van internationale kerk en nationaal despotisme, zoolang bleef die tegenstelling verborgen. Een andere, voor

Digitized by Google

het oogenblik sterkere en aan de ontwikkeling van het kapitalisme vijandige tegenstelling, welke in het feudalisme was wat de verhouding van arbeider en kapitalist thans is geworden, belette de opleving van dit nog nauwelijks vermoede geding. Het was de macht van de heeren van den grond, die tevens heer wilden zijn van zijne vruchten. Allen, dus, die bij de opkomende warenproduktie waren betrokken, die vrije beschikking over arbeidsprodukten, vrijheid van arbeid en ook staatkundige vrijheid behoefden, moesten gezamenlijk den klassenstrijd voeren tegen den gemeenschappelijken vijand. De steden tegen het land, de Staat tegen de Kerk, de burgers tegen vorsten en heeren — vormen van den strijd, die alle toekomstige veeten bedekte, waarvan de beginselen lagen in den schoot der nieuwe maatschappij. En de ideëele vormen waarin deze feitelijke verhouding zich openbaarde, getuigden van het goede recht van al die vrijheden. Daarbij behoorde de vrijheid van den ondernemer, den hoofdpersoon in de nieuwe maatschappij, om den werkman, zijn politieken helper, ekonomisch op kapitalistische wijze te exploiteeren.

Niet eer het kapitalisme had overwonnen, ontwikkelde zich de tegenstelling die er onafscheidelijk van is. In de middeleeuwen was uitbuiting en afpersing te over, maar de daders waren veeleer lieden die buiten de produktie stonden en leefden van den roof dien zij met direkt geweld of indirekten dwang op de nijvere helft van de bevolking wisten te behalen. Aan het kapitalisme was het voorbehouden, de groote sociale tegenstelling te trekken binnen den kring van de produktieve werkers. Was te voren het belang van allen die arbeidden één geweest in den zin van aller bescherming te behoeven tegen een machtigen vijand, thans kwam een tweeledig en tegenstrijdig belang, in het wezen der nieuwe voortbeweging besloten, de werkers scheiden in roovers en beroofden. Althans tegen het einde van den feudalen tijd waren nog enkel kleine maar machtige parasietische klassen over. De ekonomische belangen van de beide eerste standen in Frankrijk voor de Revolutie, waren eenvoudig die van een regeerende groep, welke gaarne zoo ruim mogelijk leefde ten koste van een rijke

Digitized by Google

bourgeoisie, en de mindere klasse nauwelijks voor menschen hield. Geen wonder dat de derde stand als één man zich tegen haar verklaarde, en, toen het oogenblik was gekomen, niet rustte voor hare macht was vernietigd. Geen wonder, bovendien, dat men de heiligheid van den eigendom opnam onder de menschenrechten, die voortaan de rechten van den kapitalist zouden zijn.

De drakonische wetten tegen de associatie van werklieden bewijzen dat de revolutionnaire bourgeoisie haar nieuw belang gevoelde. De beweging van den kommunist Baboeuf getuigt van eenige aanwezigheid van het besef aan den anderen kant. Maar nog zou het na 1795 vele jaren duren, eer in Europa het kapitalisme al zijne vijanden had geslagen. Zoo lang ook bleef de tegenstelling sluimeren. Zoo lang vertegenwoordigde het kapitalisme den vooruitgang. Zoo lang viel samen met den voorspoed van het kapitalisme, het belang van de meerderheid der bevolking in ieder land. En zoo lang genoten de kapitalisten, leiders van de produktie, het batig saldo op den arbeid van de werklieden, zonder dat de werklieden, anders dan bij hooge uitzondering, eenige klacht lieten hooren.

De eerste klachten kwamen uit Engeland. Met de voltooiing van het kapitalisme tegen het einde van de 18e eeuw, nam ook de moderne klassenstrijd in Engeland een aanvang, en viel in enkele oogen de ideëele weerschijn van het kapitalistisch onrecht. De dichters van het begin der 19e eeuw hebben het bespeurd en niet de dichters alleen, ettelijke jaren eer men er de uitdrukking van vindt in de litteratuur van Frankrijk of Duitschland. In 1830 streden in Frankrijk de arbeiders met de burgers, zooals in 1789, tegen de herstelde aristokratie; in Februari en Maart 1848 nogmaals en nu voor het laatst: reeds in Juli keerden zich de burgers tegen hunne bondgenooten van gister. In Nederland herhaalden zich op kleinere schaal de gebeurtenissen van 1848 in Parijs. Te vergeefs trachtten eenige vreemdelingen aan de arbeiders hier een weinig van het proletarische klassenbesef bij te brengen. Zij werden er op de Nieuwmarkt te Amsterdam

Digitized by Google

met roeden voor geslagen. En het duurde tot na 1870 eer over het Hollandsche proletariaat iets van het besef der groote kapitalistische tegenstelling, dat de internationale beweging zijner broeders bezielde, langzaam begon te lichten. Nu is het algemeene verzet tegen de kapitalistische heerschappij onafscheidelijk verbonden aan de kritiek van het kapitalistisch onrecht.

De stilzwijgend aangenomen grondslag van de met de tijden wisselende begrippen van het eigendomsrecht, is blijkbaar het gevoelen dat de belooning van den arbeider de opbrengst is van den arbeid. Van het oogenblik dat de mensch zijn hand uitstrekte tot eenige bezigheid, moet dit besef in hem aanstonds de kracht hebben gekregen van een zedelijk axioma. De wijze waarop dit axioma zich deed gelden moet afhankelijk zijn gebleven van de wijze waarop het werk werd verricht. Met andere woorden, van de produktiewijze zijn in alle tijden, behalve de instellingen van het eigendom, ook de begrippen over eigendomsrecht het gevolg geweest. Wij zagen dat zoolang het kapitalisme den maatschappelijken vooruitgang vertegenwoordigde, oude en verouderde sociale toestanden deed plaats maken voor een nieuwe orde die het belang van de meerderheid diende, het kapitalistisch eigendomsrecht niet werd aangevochten. Wij zagen dat de tegenstelling in het kapitalisme vervat, onderdrukt werd door de tegenstelling aan het kapitalisme vijandig. Alleen met de onbelemmerde ontwikkeling van het systeem, groeide ook het antagonisme in zijn binnenste. — Maar dit is niet alles.

Het bijzondere kenmerk van de kapitalistische produktie is de snelheid waarmee hare evolutie wordt voltrokken. Tegelijk met hare voltooiing doen zich verschijnselen voor van teruggang. Onmiddellijk na de klasse die door haar wordt gedragen, treedt de klasse op die haar zal te niet doen. Nauwelijks vrij om zich te bewegen, legt zij de grondslagen voor de ekonomische vormen die haar zullen vervangen. In ieder land, bijna, dateeren van den eersten kapitalistischen bloei heugenissen van kapitalistische gruwelen, die geleid hebben tot het eerste proletarisch verzet. En deze verschijnselen van terug-

Digitized by Google

gang, willen wij zeggen, verscherpen de tegenstelling — gelijk de omstandigheden van opgroei haar hebben verduisterd. De bourgeoisie heeft inderdaad overal althans van een groot deel der arbeiders de positie verbeterd. Vrijheid van handel, verbetering van onderwijs, afschaffing van lasten op levensmiddelen, vrijheid van vereeniging, maatregelen voor volksgezondheid en volkswelvaart — punten van een program tegenover welk het zwarte ondankbaarheid en volslagen gebrek aan taktiek zou hebben geschenen, een speciaal program te stellen. Het stond in het gesternte geschreven dat het lotgeval der moderne menschheid regeert, dat de bourgeoisie, om het stoffelijk profijt te vergrooten, in haar systeem aan de direktie der voortbrenging verbonden, en tot den laatsten gulden te genieten, voor de noodzakelijkheid zou worden geplaatst van een reeks van hervormingen — als weldaden ontvangen door dezelfde klasse, aan welker ekonomische diensten zij al het hare was verschuldigd. Zoo kon zij, behalve de winst, zich het voordeel verzekeren dat de winst haar werd gegund. De onbevangenheid waarmee de maatschappelijke gunsten genoten werden, evenaarde in haar goeden tijd de lijdzaamheid waarmee de maatschappelijke grieven werden geduld — toegeschreven aan natuurlijke en bovennatuurlijke oorzaken, maar aan de sociale niet. En wat de bourgeoisie leerde, en wat haar geleerd werd, strekte geenszins om de onkunde te verhelpen die hare kracht was.

Intusschen, hoe wenschelijk ook in den zin van voorbereiding eener hoogere maatschappelijke regeling, hebben de verschijnselen van kapitalistisch verval, zeiden we, de strekking om de kapitalistische tegenstelling te verscherpen. De rol van den arbeider als winstmachine, de rol van den ondernemer als maker van winst, worden in hunne onderlinge verhouding duidelijker — voor den ondernemer niet, maar voor den arbeider. En deze uitdrukking vatte men niet op in een beperkt stoffelijken, maar in een algemeen ekonomischen zin. Om haar waar te maken is volstrekt niet noodig, en allerminst is zij eensluidend met de bewering, dat de arbeiders al armer, de ondernemers steeds rijker worden. Niet zoozeer

Digitized by Google

de afmeting van het deel der beiden is het wat de aandacht trekt, maar de wijze waarop beider deel tot stand komt. Want, naarmate het stelsel zijn vooruitstrevend en revolutionnair karakter verwisselt met trekken van behoud en reaktie, zien wij in zijne vertegenwoordigers het leiderschap van de produktie meer en meer ondergaan in de exploitatie van de produktiemiddelen. Winstmaken was ook vroeger het doel, maar in de ekonomische omstandigheden lag dat het besturen, het bevorderen van de voortbrenging de funktie was, die boven de andere den aandacht trok. Het kapitalisme bracht een menigte artikelen van dagelijksch gebruik onder bereik van een grootere menigte dan ooit te voren. Het lokte de plattelandsbewoners bij massa's naar de steden waar zij betere loonen verdienden, en, ondanks alle bezwaren, in eenige opzichten een hoogeren levensstandaard vermochten te voeren. Het schiep nieuwe bronnen van bestaan voor iedereen. In vreemde werelddeelen opende het kapitalisme markten voor overtallige voorraden, en effende het een arbeidsveld voor een overtollige bevolking. Zelfs indien dit alles niets dan schijn ware geweest of meer dan opgewogen door de nadeelen, — schoon wel niemand de historische verdiensten van het kapitalisme zal loochenen — is het onderscheid tusschen deze periode van het kapitalisme en de tegenwoordige voor ieder voelbaar.

De konkurrentie mag de prijzen hebben verlaagd, zij heeft ook tot op de grens van onbruikbaarwordens en somtijds over de grens, het gehalte van zeer vele artikelen doen dalen; zoodat de handel in surrogaten en het bedrijf van vervalsching de gewone industrie dreigt te verdringen. Het stelsel waarin wij leven heeft de betrekkelijke overbevolking geschapen, door den arbeid van de proletariërs aantewenden, niet voor de behoefte, maar voor de winst. Koloniën en volkplantingen konkurreeren om het hardst met het kapitalistisch moederland; en de vraag is eer hoe men de goedkoopere arbeidskracht van minbeschaafde vreemde werklieden in Europa zal kunnen gebruiken, dan hoe men den arbeiders van overvulde steden en kwijnenden landbouw een uitkomst in den vreemde

Digitized by Google

zal verschaffen. Nieuwe markten te openen mocht vroeger een weldaad schijnen, ook voor de bewoners van de verre landen. Nu nog maar weinige streken van Europeesch-kapitalistischen invloed zijn vrij gebleven en iedere Europeesche Staat het resteerende afzetgebied begeert met een drift alleen geëvenaard door vreęs voor mededingers, is het gevaar voor koloniale en handelsoorlogen dermate toegenomen, dat de hersenschim van vrede in het kapitalisme, door een Russisch despoot wederom opgesteld, voldoende is om de halve bourgeoisie in geestdrift te ontvlammen. En althans voor het Europeesche proletariaat, voorgelicht door het wetenschappelijk socialisme waarin het zijne inzichten terugvindt, is het geen geheim meer, dat dit alles anders kon zijn — en anders zou zijn, indien de kapitalistische klasse alleen de taak had van voortbrenging en verdeeling te beheeren overeenkomstig de behoeften van de verbruikers.

VII.

Niet noodzakelijk, zeiden we, om de kapitalistische tegenstelling in de afgaande dagen van het kapitalisme te verscherpen, is het armer worden van de groote massa der werkers. Wij willen daarmêe niet zeggen dat het armer worden uitgesloten is. In dien zin lijden de proletariërs direkt stoffelijk nadeel omdat hunne positie, als het geheele systeem wankelt, zeker niet vaster wordt. Welk vak is veilig voor den inval der broodroovende machine? Welke arbeiders voor de gevolgen van de overproduktie — die *hen* naakt en hongerig laat? De immer dreigende krisis; de werkeloosheid, nooit rustende helper van den kapitalist die den arbeider tot rusten noodzaakt; — van het systeem onafscheidelijke euvelen die waarlijk niet de achting verhoogen voor de leiders van eene produktie, welke veeleer den ondergang schijnt te bedoelen van welvaart en beschaving.

Naarmate wij de eindpaal der kapitalistische ontwikkeling naderen, wordt de afstand grooter tusschen de beide klassen. Uit die grootere verte gezien, is voor den proletariër de

Digitized by Google

positie van zijn meester duidelijker, De kleinere patroon, type van de ondernemers uit het begin van het kapitalisme, stond dichter bij den werkman; tusschen hunne bezigheid, tusschen hunne belooning, was niet het verschil van thans. De werkman kon eenigermate verwachten patroon te worden. Voor het doen van zaken was het groote kapitaal niet noodig van tegenwoordig. Een talrijke middenstand maakte den overgang minder plotseling. Het was niet zoo juist te zeggen waar de arbeid, in engeren zin, eindigde en de uitbuiting begon.

Het kapitalisme, verder, dat de warenproduktie voltooide en de rol van het algemeen equivalent eerst recht gewichtig maakte, heeft een ontzaggelijke uitbreiding gegeven aan het geld- en kredietwezen. Het systeem der staatsschulden; de overname van alle belangrijke takken van bedrijf door vennootschappen, samentrekking van produktie en distributie in een geringer getal handen, werkende met het geld van groote en kleine bezitters; hebben nogmaals den handel in geldswaardige papieren doen toenemen. Wij willen er hier alleen van zeggen dat het schouwspel van dit veelomvattende bedrijf, waarbij op den voet van gelijkheid met andere groote kapitalisten een wereld van financiers betrokken is, de beteekenis van het kapitalistisch proces als methode van afpersing en voorwendsel tot winstbejag, ten koste van haar produktief karakter, wereldkundig maakte.

Uit het vorige is genoegzaam gebleken dat het verval eener produktiewijze de doorvoering is van hare eigen ekonomische konsekwenties. Minder door menschen verstoord, dan door zijne eigen werkingen, zien wij het kapitalisme de voorwaarden scheppen welke het socialisme behoeft. Wij zien het kapitalisme bezitsvormen in het leven roepen en wederom verderven. Door de werking van het kapitalisme wordt privaatbezit van produktiemiddelen in steeds kleiner kring saâm-, worden takken van bedrijf onophoudelijk aan het beheer van bijzondere personen afgetrokken; het gebied van het partikulier initiatief voortdurend beperkt; dagelijks het openbare bestuur met een nieuw ekonomisch bedrijf of toezicht belast.

Digitized by Google

En meer wellicht dan eenige andere groep van teekenen van verval, dragen deze laatste er toe bij, dat het bijzondere emplooi van den kapitalist zichtbaar wordt voor ieder die oogen heeft om te zien. Immers, zoolang de levensvoorwaarde en grondslag van het stelsel in voortgaande ontwikkeling was begrepen en haar terrein uitbreidde: konden welke excessen ook van het partikulier initiatief niet ongedaan maken, hoe duidelijk hare toepassing op winst, geenszins op voortbrenging was gericht, dat de chefs van de zaken niet alleen een dikwijls veelomvattenden arbeid en grooter inspanning dan één hunner ondergeschikten zich getroostten, maar ook het op deze wijze gewonnen geld wederom waagden in hunne onderneming. Het leiderschap van de produktie mocht meer en meer opgaan in de exploitatie der produktiemiddelen, geheel onkenbaar werd het nimmer. Er werd door de kapitalisten gewerkt en er werd geproduceerd.

Thans, echter, kunnen wij het bedrijf van den kapitalist nauwelijks meer aanmerken als iets tweeledigs. De exploitatie der produktiemiddelen wordt, in de periode en ter plaatse welke wij beschouwen als het slot van de kapitalistische orde — wij bedoelen de laatste jaren van de ekonomisch meest gevorderde landen — wordt zijn eenige en uitsluitende bezigheid. Niet aan de goede gezindheid van den kapitalist lag het, maar aan de ekonomische omstandigheden, dat hij vroeger, om te winnen, ook produceerde. Winst zonder produktie, hoe dan ook, was onmogelijk; daarentegen het geval van produktie zonder winst zeer bestaanbaar. — Maar nu, terwijl het partikulier initiatief zichzelve afschaft en de konkurrentie een natuurlijken dood sterft; nu de kapitalisten zich vereenigen en wederom vereenigingen van kapitalisten samengaan, nu wordt op alomvattende schaal het feit publiek dat zij geen voortbrenging maar voordeel bedoelen.

Als nieuwen trek hebben wij ten eerste de uitgebreidheid van de schaal. Hier ziet men de inspanning niet van een enkel huis of eenige bijzondere onderneming, maar de nijverheid van een bepaald vak van gansche distrikten, van rijken, ja van de wereld, maatregelen nemen om de behoeften van

Digitized by Google

geheele bevolkingen, van de menschheid, ondergeschikt te maken aan de behoeften van eenige rijke lieden. De metalen, de grondstoffen of wel gefabriceerde waren van voeding en kleeding, de verlichtings- en verwarmingsmiddelen, de bouwmaterialen — de voor het bestaan-zelf van de menschen meest onmisbare goederen komen in bezit of onder kontrole van deze rijke lieden, de leiders, neen, de eigenaars van de produktie. Zij beschikken over leven en dood van hunne medemenschen, en, indien zij ons vergunnen te leven, is het enkel wijl de dood hun minder profitabel zou zijn. En dit is niet anders dan het innerlijke beginsel van het kapitalisme, maar uitgevoerd en werkelijkheid geworden in zoodanige afmetingen, dat het tot ééne ongerijmdheid is aangewassen zoo geweldig als het stelsel zelf.

Doch hiermee is van de koncentratie der produktie (of van verdeeling of vervoer) het voornaamste niet gezegd. Nieuw is verder het gebruik dat zij van hare ekonomische macht weet te maken om de voortbrenging te beperken, en in dit geval met dezelfde noodlottige gewisheid die zij aanwendt in het uitbreiden van de voortbrenging — aan elkander tegenovergestelde middelen voor één en hetzelfde doel. Vermeerdering of inkrimping van de voorraden om de prijzen te regelen; opdrijving of verlaging van de prijzen om de winst te vergrooten; inkrimping en opdrijving, door het uitkoopen van konkurreerende ondernemingen of wel het gedeeltelijk stilzetten van eigen werkplaatsen —; in bepaalde omstandigheden, derhalve, het vergrooten van de winst door de verkleining van de produktie. Dit op groote schaal, regelmatig, zonder gevaar of risiko, met beschikking over alle speciale bekwaamheid en geestkracht in de leiding van groote ondernemingen vereischt, en onder bescherming van de openbare autoriteiten, weinig meer dan de politieke agenten van de geassocieerde nijverheid — het moet de oogen van de meestverblinden openbreken voor de waarheid, dat hier in den kapitalist de exploitant van de produktiemiddelen den leider van de produktie volkomen heeft verslagen. Ook dit ligt van den aanvang af in het kapitalisme besloten. De regel bij producenten groot

Digitized by Google

en klein, scheen beperking van de produktie een gewone voorzichtigheidsmaatregel; een noodzakelijk kwaad, morgen weer voor uitbreiding plaats gemaakt, dat ieder in zijne zaken kon overkomen, maar het behoud van de zaken ten doel had. Doch zooals nu, toegepast door de rijksten van de rijken, door de vereenigde vereenigingen, zonder de geringste achting voor het leed dat duizenden werkers en honderdduizenden verbruikers wordt toegevoegd; de winstgelden stroomende uit een kraan geslagen aan het lijf der menschelijke samenleving; opgehoopt onder weinige families, enkel tot bevrediging van nietswaardige ambitiën of grove lusten of van een weelde die zich behaagt in maaltijden van een ton gouds en feesten van een half millioen, of wel aangewend tot politieken zwendel en nieuwe finantieele ondernemingen, in het beste geval gebruikt voor weldadigheid, wetenschap of kunst, die inkomsten verdienden van zuiverder herkomst — nu is, met deze toepassing, het beginsel getreden in een onaangenaam licht.

Doch deze koncentratie in trusts, rings, kartellen, syndikaten, verscherpt nog op een andere wijs de inherente kapitalistische tegenstelling. Zij scheidt, namelijk, principieel evenmin een nieuw maar nu een ongehoorden omvang aangenomen verschijnsel, in de kapitalistische klasse de lieden die de produktie besturen van de lieden die de winsten rapen. Tot dusver onderstelden wij de twee bezigheden van den kapitalist in één persoon vereenigd, hoe de onderlinge verhouding van deze twee-éénheid ook mocht zijn. Doch sedert de invoering van de vennootschap, en in iedere grootere onderneming ook van afzonderlijke werkgevers is dit het geval, heeft het kapitalisme de verrichting van het beheer in den loondienst neergedrukt. Onder de geëxploiteerde werkers, ja somtijds onder de proletariërs in engeren zin, bevinden zich veelal direkteuren, opzichters, technische en administratieve beambten, de hoogst geplaatsten niet uitgezonderd. Wat op kleinere schaal niet zoo duidelijk scheen en ook niet zoo volledig plaats vond, herhaalt zich nu in afmetingen die geen twijfel overlaten. Hoog en laag, al wat arbeidt in elke belangrijke nijverheid is de loonknecht en

Digitized by Google

behoort als zoodanig tot de onderdanen, in het beste geval tot de hofhouding van de weinige grootmachtige individuen, die den naam dragen van koningen der industrie.

Het uitgangspunt en het motief van dit onderzoek was de opmerking dat, met aanwending van het zedelijk axioma dat de opbrengst van den arbeid het loon is van den arbeider — een axioma zoo oud als de arbeid zelf — de kapitalisten als leiders van de produktie de voordeelen eischten, welke aan het bezit van de arbeidsmiddelen met exploitatie van de arbeidskracht verbonden zijn. Terwijl daarentegen de proletariërs, leveranciers van de arbeidskracht en zoo goed als volkomen van de arbeidsmiddelen gescheiden, de bewering volhouden dat de kapitalistische winst is *hun* onbetaald gebleven arbeid, dus als loon van leiding niet in aanmerking komt, maar de onverdiende vrucht is van een bevoorrechte positie.

Wij kunnen er thans aan toevoegen, dat een absolute zedelijke maatstaf voor de verdeeling van de maatschappelijke arbeidsprodukten niet is te vinden. Wat feitelijk bestaat is een tegenstrijdig belang in de produktiewijze, en dientengevolge een tweesoortige zedelijke maatstaf bij de betrokken personen. Doch wij zagen dat de materieele tegenstelling wordt onderdrukt gedurende zekere tijden van hare historische ontwikkeling, welke wij kunnen samenvatten als hare periode van opgang en bloei. Het onderdrukken van de kapitalistische tegenstelling, zagen wij, neemt haar niet weg, maar heft hare werking tijdelijk op. De ekonomische omstandigheden van opgang en bloei zijn namelijk van dien aard, dat de kapitalistische produktie aan de groote meerderheid van de menschen ten goede komt, en daarom de leiders den schoonen schijn verleent van de welvaart der menschheid niet enkel te bevorderen maar ook te bedoelen. In die omstandigheden kan van kapitalistisch onrecht geen sprake zijn. Wie meent dat het kapitalisme, wegens zijn ekonomische grondslagen, altijd een noodzakelijk, een immoreel stelsel is geweest, doet, meenen wij, de historische waarheid geweld aan. Grondslagen eener maatschappij zijn als zoodanig voor

Digitized by Google

geen kwalifikatiën vatbaar, alleen toepasselijk op menschelijke daden en gedachten. De geschiedenis leert ons de onmisbaarheid, de betrekkelijke uitmuntendheid van het kapitalisme. Menschelijke handelingen overeenkomstig hare wetten maken alleen dan op de meerderheid der tijdgenooten den indruk van onzedelijk, indien zij geacht worden de belangen van de meerderheid opzettelijk te schenden. Maar dit laatste kon eerst toen de meening worden en het stelsel zedelijk in diskrediet brengen, toen het kapitalisme haar goeden tijd achter zich begon te laten. Handelingen naar de wetten van het opkomend kapitalisme heeten zedelijk; handelingen naar de wetten van het teruggaand kapitalisme, onzedelijk.

Mogen wij op dit oogenblik bij de groote meerderheid van de arbeidersklasse en bij eene toenemende minderheid van de bezittende, het besef konstateeren dat het kapitalistische systeem onrechtvaardig is, dan hebben wij dit moreele gevoel aan te merken als de geestelijke weerspiegeling van de verschijnselen die wij als teekenen van verval leerden kennen. En onder deze teekenen zijn begrepen de vastere stoffelijke omtrekken, en in de gedachten de duidelijker voorstellingen van de nieuwe maatschappelijke orde. Wij zullen niemand tegenspreken die het kapitalisme een reaktionnair, een hatelijk, een onzedelijk stelsel noemt. Maar men geve aan dit oordeel geen terugwerkende kracht, noch dringe zijne voorstellingen van goed en kwaad die van dezen tijd afkomstig zijn, aan vroegere tijden op. —

VIII.

Wij willen van den heer Stoffel thans met een kort woord afscheid nemen. De direkte aanleiding tot het schrijven van zijne brochure, meenen we, was een kamerrede van Mr. Troelstra bij het laatste begrootingsdebat. Bij het ontwikkelen van zijne gronden voor sociale hervormingen, noemde deze spreker de basis van ons maatschappelijk stelsel kort en goed *diefstal* begaan aan de arbeiders. Den heer Stoffel willen wij aanstonds toegeven dat dit woord, niet te nemen in eenigen

Digitized by Google

bepaalden juridischen maar in den algemeen ekonomischen zin, in eene zuivere akademische uiteenzetting kwalijk op hare plaats zou zijn. Maar in een kamerdebat heeft het zijne goede beteekenis. Niet de daad van iederen individueelen werkgever op dit oogenblik en in ons land is diefstal, maar de vasthoudendheid van de regeering zijner klasse, die het op de exploitatie van de arbeiders gegronde stelsel door gepaste hervormingingsmaatregelen weigert te verzachten. Het onderscheid is bovendien dat de bijzondere persoon geen keus heeft, en de Staat wel. Bijzondere personen moeten het stelsel toepassen zooals het ligt; de heerschende partijen hebben het in haar macht den overgang tot een beter en hooger stelsel te bevorderen. Willen zij dit niet, geven zij hun steun aan het behoud, toonen zij door afkeer van ingrijpende hervormingen, door het voordragen van schijnhervormingen, dat zij het stelsel van exploitatie genegen zijn, dan verdienen zij een oordeel welk geen partikulier patroon die de gewone verhoudingen in acht neemt, zich heeft aan te trekken.

Niemand minder dan den heer Stoffel, voorts, zouden wij op dit punt het verwijt willen doen van overgevoeligheid. Representant van de Nederlandsche nijverheid, die ongeveer nergens van den eersten rang is en ook overigens de trekken van het meest geavanceerde kapitalisme niet vertoont, weet Stoffel te zeer van nabij dat er hard gewerkt moet worden, om een matigen overvloed niet te mogen beschouwen als iets wat men eerlijk heeft verdiend. De inspanning, anders gezegd, is veelal zoo groot, en het inkomen somtijds zoo klein, dat geen enkel moreel bezwaar schijnt over te blijven.

Maar wat is het dat ook aan dit gedeelte van Stoffels geschrift, een pijnlijke wending geeft voor hen die den auteur vroeger hebben gekend? Wat is het dat ons veroorlooft in zijn naam de aanduiding te lezen van de mate van scherpzinnigheid en royaliteit welke algemeen de sociale bespiegelingen van zijne kollega's kenmerkt?

Het is dat zijn betoog niet zoozeer een vergoelijkende strekking heeft voor de patroons, als een reaktionnaire tegen over de arbeiders. De strekking, niet dat het kapitalisme

Digitized by Google

zekere betrekkelijke verdiensten nog altijd kan laten gelden, maar dat het socialisme verkeerd is. De voorname verdienste van het kapitalisme is de voorbereiding van het socialisme. Echter, willen de vertegenwoordigers van het kapitalisme thans nog op iets van dien roem voor zichzelven aanspraak maken, dan moeten zij het socialisme niet bestrijden maar bevorderen. Het is juist in het licht van dit stelsel der toekomst dat wij het tegenwoordige onrecht noemen; zoodat hij die van het tegenwoordige het recht wil prijzen, met opzet de voorkeur moet geven aan het duister.

Inderdaad moet de heer Stoffel om het kapitalisme als een in haar wezen rechtvaardige regeling voortestellen, en hare socialistische belagers als lieden die het recht verzaken, zich schuldig maken aan in het oog vallende onwaarheid. Hij moet niet enkel de verschijnselen wegcijferen die ook in ons land van de kapitalistische tegenstelling kond doen; hij moet bovendien de tegenstelling zelve principieel ontkennen. Zijn reeds geciteerde woorden kunnen als bewijs volstaan.'

In hoevele ondernemingen is het dat het »organiseerend talent" van den ondernemer werkelijk wordt aangewend — en in hoeveel het talent van betaalde dienaren? Is ze zoo onbetwistbaar als de schrijver meent, zijne stelling: »hoe meer ondernemingsgeest, hoe grooter de produktie"? Heeft de heer Stoffel nooit gehoord van ondernemingsgeest die de produktie beperkte, hetzij dan om de onderneming te bewaren, hetzij uit winstbejag zonder deze verzachtende omstandigheid? 1)

Stoffel negeert principieel de tegenstelling. »Het organiseerend talent is een hoogere soort van arbeid." Wie zoo spreekt heeft voor zijn geestesoog nimmer het dubbele emplooi van de chefs der produktie gescheiden gezien. Organiseerend talent zooveel men wil: maar is niet onvermijdelijk,

1) Het andere deel van de stelling: »hoe meer vraag naar arbeidskrachten hoe hooger het loon" is evenzeer volkomen onjuist voor dezen tijd. Minder vraag en lager loon is dikwijls het gevolg van grootere produktie, die, uit louter ondernemingsgeest, onophoudelijk voert tot overproduktie.

Digitized by Google

altijd en immer in de kapitalistische onderneming, de organisatie van den arbeid tegelijkertijd ook de exploitatie van de arbeiders? Doch deze lieden meenen dat hemel en aarde zullen voorbijgaan eer een tittel of iota van het evangelie van *waarde* en *winst*. Wie zoo spreekt heeft een nog hoogere soort van arbeid niet bevroed, die de menschheid verplichten zal door in haren dienst te werken voor hare behoefte — wijl de hoogst geprezen arbeid thans het grootere deel der menschheid in den anderen zin verplicht in zijnen dienst te werken voor zijne behoefte.

Juni '99.

NOOT.

Ik vraag verlof deze bladzij te vullen met een plaats uit de brochure van Mr. S. van Houten: *Liberaal of* $\frac{\textit{Vrijzinnig-}}{\textit{Sociaal-}}$ *Democraat*, welke even goed als de aanhalingen van Stoffel, het onderwerp had kunnen leveren van bovenstaande beschouwingen. De opmerkingen van den heer Stoffel, trouwens, hadden voor ons alleen de beteekenis van typisch te zijn voor het gevoelen van zijne standgenooten. Voor velen zal het gezag van Mr. van Houten zwaarder wegen. Welnu, men leze in het volgende de teekenen van dezelfde algeheele onbekendheid met het wezen van de kapitalistische voortbrenging. In verband met den verderen inhoud van de brochure, die gericht is tegen het praktische deel van het arbeidersprogram, kunnen wij deze valsche theoretische voorstellingen ook in dien zin valsch noemen, dat zij de ekonomische wetenschap verlagen tot het pleidooi van het burgerlijke klassevoorrecht:

Het is, schrijft de Heer van Houten, »een onnadenkend napraten van domme en laffe vleierij, wanneer de arbeiders zich de eenige scheppers van den rijkdom noemen, of meenen dat hun persé onrecht geschiedt, als hun loon voor hunne behoeften onvoldoende is. De waarde toch van een arbeidsproduct wordt niet *bepaald* door de hoeveelheid arbeid en de behoeften der arbeiders, resp. den in machinerieën, gebouwen en grondstoffen verborgenen indirecten arbeid. Elk ondernemer weet dit. Het is juist omgekeerd. De marktprijs van het arbeidsproduct bepaalt, hoeveel aan de ter productie samenwerkende krachten, d. i. aan de arbeiders, ondernemers en kapitalisten gezamenlijk kan ten deel vallen. Bij de onzekerheid der uitkomsten, van welke de werklieden, die van de hand in den tand leven, niet afhankelijk kunnen zijn, laten zij de goede en kwade kansen, die de fluctuatiën van den marktprijs opleveren, aan den ondernemer over. Diens geest is daardoor steeds op de markt voor het arbeidsproduct, resp. zijne cliëntèle gericht. Afgescheiden van den invloed, dien speculatieve fluctuatiën van de waarde der producten op alle ondernemingen en alle bezit uitoefenen, is de bron van rijkdom van ondernemers hun organiseerend talent, hun energie en scherpe blik. Het kan natuurlijk hier en daar voorkomen, dat het beknibbelen op de loonen voordeel geeft, maar zelden. Wie lager loon

Digitized by Google

geeft dan zijne concurrenten, krijgt het slechtste werkvolk... In ieder geval zijn de inkomsten (van den werkhuurder) even rechtmatig verkregen, als die van de werklieden. Als de werklieden er voordeel in zagen, het volle arbeidsproduct te genieten, maar dan ook alle risico te dragen, zoude de coöperatieve productievereeniging veel meer in zwang komen. En met welk recht de arbeiders voor de besparingen van andere klassen der maatschappij, die ook werken, al wordt hun arbeid niet in handelswaardige materieele voorwerpen belichaamd, een deel opeischen, verzuimen de socialisten te motiveeren".

Ja, hoe zal men den heer Van Houten overtuigen, die de socialisten blijkbaar niet leest en vergaderingen houdt waar hij geen debat toestaat? Van den ondernemer is het te begrijpen dat zijn geest »steeds op de markt gericht is". Maar de ekonomist, die iets meer wil zijn dan de advokaat van de ondernemers, moest, meenen wij, eenigszins verder zien. Hij moest niet, sprekende van de waarde, onmiddellijk overspringen op den marktprijs. Want dan begint hij met zich te verraden, en blijkt het dat hem, als woordvoerder van de ondernemers, de zaak slechts kwantitatief, niet kwalitatief interesseert. De geldman vraagt dadelijk en alleen naar het *hoeveel*. De man van wetenschap behoorde eerst het *hoe* te onderzoeken. Maar deze haastigheid heeft de studie van de kategorie die de grondslag is van het kapitalisme, *het verschijnsel van de waarde*, van meet af bedorven. Voor het speciale, het kapitalistische heeft men in de leer der kapitalisten nooit oog gehad; de waarheid is ondergegaan in laffe algemeenheden. Natuurlijk bepaalt de *marktprijs* (opbrengst) hoeveel de *gezamenlijke* voortbrengers zullen ontvangen. Maar hoeveel krijgt *elk*? De bron van rijkdom als algemeen menschelijk bezit is zeker mêe het »organiseerend talent"; maar het is ongeoorloofd in een ekonomisch betoog geen verschil te maken tusschen deze beteekenis van het woord, en rijkdom als geld, als kapitaal. Het winstproces, dat het kapitaal schept, kent men alleen in den uitzonderingsvorm van »beknibbelen"! (Vergelijk het antwoord van minister Pierson aan Troelstra). Nieuw is de opmerking dat de arbeiders geen kapitalisten worden wijl zij er »geen voordeel" in zien. »Ieder ondernemer weet dit", zegt Mr. van Houten van *zijne* ekonomie. Gelukkig kunnen wij van de onze zeggen dat een toenemend getal arbeiders het weten.

Digitized by Google

BOEKBEOORDEELING.

KUNST.

Studiën zur Deutschen Kunstgeschichte. Holländische Miniaturen des späteren Mittelalters, von WILHELM VOGELSANG. Strassburg, S. H. ED HEITZ. 1899 (115 p. p. in 8°).

De stof welke in dit geschrift wordt behandeld, is van zoo'n groot belang voor de geschiedenis der Noord-Nederlandsche kunst, dat, ook al ware de behandeling nog zwaarder en nog vermoeiender, men er zich toch doorheen zou moeten slaan. Zooals het thans is, de indrukken welke wij van dezen arbeid hebben ontvangen nagaande, vinden wij naast de vele suffe en kleurlooze en toch enkele waardoor wij tot de overtuiging komen, dat de schrijver wel degelijk hart heeft voor den aesthetischen kant van zijn onderwerp. — De welwillendheid eischt dan, dat wij het ongenietbare van dit werk toeschrijven aan de heerschende mode bij onze oostelijke naburen, welke zich vooral bij het samenstellen van proefschriften tot het verkrijgen van den doctors-titel laat gelden. Men getrooste zich de moeite, met potlood gewapend, vat te krijgen op de groepen waarin de heer Vogelsang, met het oog op de verluchting, zijn handschriften wil indeelen, men poge zich, door al te schaars in den tekst aangebrachte afbeeldingen, een begrip te vormen van het doen van zekere artiesten, men teekene met zorg aan de vernuftige en werkelijk ook gevoelde opmerkingen van den schrijver over het werk der 15e eeuwsche Noord-Nederlandsche miniaturisten, om dan te beseffen, dat hier een even nuttige als consiencieuze studie verricht is.

Digitized by Google

Na eene korte bespreking der 14e eeuwsche handschriften, waarbij de heer V. tot de conclusie komt, dat de noordelijke provinciën in de 14e eeuw geen kunst met eigen uitgesproken karakter gehad hebben, gaat hij tot het zuiver ornamentale werk der 15e eeuwsche manuscripten over. Wat hij daar opmerkt betreffende een eigenaardig ornament, bestaande uit eenvoudige pennestreepjes of kleine krulletjes welke blaadjes vervangen, kan als hulpmiddel bij het definieeren eener herkomst dienst doen. Van meer beteekenis in het 3e hoofdstuk, over de bijbel-handschriften der 15e eeuw. Schrijver die in de belangrijkste Europeesche bibliotheken het materiaal heeft nagegaan, is er in geslaagd, door vergelijking, eendere manieren, ja, bepaalde meesters te herkennen. Een helaas te klein aantal afbeeldingen in den tekst illustreert eenigszins zijn betoog. — De Noord-Nederlandsche bijbel-illustraties, zooals die zich reeds in de eerste dertig jaren van de 15e eeuw vertoonen, karakteriseerende, merkte hij de solide teekening, het individueele der physionomiën, het groot opgevatte plooien der stoffen op. En naast de ietwat te strak gekleurde miniaturen wijst hij op de wit-en-zwart verluchtingen, op de penteekeningen waarvan de techniek een bijzondere aantrekkelijkheid heeft naast de nog armelijke kleuren-gamma der bonte illustraties. Waar hij de *grisaille-manier* behandelt en de eerste houtgravures hiermede in verband brengt (p. 106) en dan tevens wijst op het eigenaardig schilderachtige effect door die verschillende technieken verkregen, toont de heer V. voor de diepere beteekenis van zijn onderwerp zin te hebben.

De zwakke kant van zijn werk komt het meest uit in het 4e hoofdstuk (Gebet- und Ritual-Bücher des 15 Jahrhunderts). Wij betreuren het dat de schrijver niet meer in vergelijkingen is getreden met de Zuid-Nederlandsche miniaturen. Een duidelijker beeld ware verkregen van een specifiek Noord-Nederlandsche verluchtings-kunst. In het verwijt dat hij den schrijver van de »»Origines de l'art Hollandais" maakt (p. 68), namelijk »*dass der Autor örtlich trennt was nur zeitlich geschieden werden muss*", een verwijt dat wij buitendien ner-

Digitized by Google

gens door den heer V. met eenig voorbeeld gestaafd vinden, meenen wij het bewijs te moeten zien, dat hij voor zich niet tot een heldere diagnose is gekomen. Dit verwondert te meer wanneer wij lezen wat hij (p. 64) over het Haagsche Bijbelhandschrift zegt. — Door den schrijver der »Origines" op grond van litterarischen aard in overweging te geven zijn definitie van »*travail flamand*" te wijzigen in »*gout flamand*" toont hij toch te gevoelen waar hem de schoen wringt. Maar verder, (p. 76) waar hij naar aanleiding van eenige miniaturen in een handschrift van de Leidsche Universiteitsbibliotheek in het midden brengt: »*sein Faltenwurf ist durchdacht, aber nicht übermässig reich immer in der eckig gebrochenen Art, welche wir in dieser Epoche erwarten*", krijgen wij den indruk alsof het gebrokene der plooien een algemeene eigenschap is welke, zonder onderscheid, in beide scholen voorkomt. Nu is juist, naar onze meening, hier een zeer kenmerkend onderscheid te maken tusschen Vlaamsch en Hollandsch werk, een onderscheid dat zich niet alleen laat constateeren bij miniaturen, maar dat zich ook bij eene andere kunst, bij de beeldhouwkunst, handhaaft. Nooit toch vervalt de Hollandsche meester in het parti-pris van den Vlaamsche; wanneer hij een sterk sprekend gebroken-plooien effect maakt, dan zal hij daar altijd eenige groote rechte plooien tegen aanbrengen, ten einde een tegenstelling te krijgen en zoodoende de waarde van zijn partijen te verhoogen.

Laat het gezegd zijn, dat wij deze opmerkingen alleen maken om den deugdelijken arbeid van den heer Vogelsang doeltreffender te maken.

A. PIT.

Digitized by Google

Digitized by Google

TER

NAGEDACHTENIS

VAN

JAKOB MARIS.

Een die 't penseel voerde en geen andre daad
Behoefde: een droomer, die geen drama dacht,
Maar bouwde uit hollandsch land, en stad,
[en vaart
Verheerlijkte Aard: een zulker die bij ons
Koningen heeten, wij hun onderdaan.

Digitized by Google

Digitized by Google

BEZWAARLIJKE LIEFDE

...SMUSEUM

DOOR

F. C. JR.

Tusschen tafel en kanapee ging hij met gelijke vervelings passen op en neer, in vage benauwdheid.

De kamer was in schemering, maar in den eenen raamhoek scheen de lamp op zijn schrijftafel door de gekleurdpapieren kap een rooden gloed uit, en hij voelde, verstrooid er heenziende, daar een gezelligheidscentrum, in de lichtsfeer der lamp een hoekje saamgetrokken stilte-aandacht en als het uiterlijk aspect van een geestesstaat, die ernst en wegzijn uit de buitenwereld beduidde.

Maar hij ging in de gevoelige schemering naast de tafel, waarop nog het theegoed stond; pogend zijn verlangen te koelen in beweging, benauwd door de holheid van den tijd en de zwaarte van zijn lijfsbestaan.

Hoog uit het vage donkere, aan het penant tusschen de twee ramen, rusteloosde de bleeke tik van een oud porceleinen klokje, waarvan omlaag de gewichten stil koperglansden.

En er was een vermoeiend accent, telkens op de tweede tik, alsof de tijd mank ging. In zijn prikkelbare leegheid van zijn moest hij daar telkens op letten en die kreupele stap volgen door de stilte, verveeld-zenuwig-nieuwsgierig of het werkelijkheid of maar verbeelding was, dat de tweede tik zwaarder klonk.

Hij zag nog eens op naar de kleine ronde wijzerplaat, die vaag uit de wand bleekte en waar de grove stompe wijzers in de laagte de bekende scherpe hoek van halfnegen vormden.

Digitized by Google

Halfnegen pas... En hij moest tot minstens tien uur wachten...

De kamer stond om hem, leeg en onverschillig. Die intieme lichthoek met de aandachtschijn over het opgeslagen boek werd hem tot een ergernis, omdat het even smartelijk deed indenken in de zielerust en vruchtbare concentratie van een, die daar zou zitten, onbewust van alle uiterlijke dingen, de uren door.

Staande met de rug naar het smalle penant tusschen de ramen, zond hij vaagzoekende blikken uit in de schemerholle kamerruimte.

Bleek-vervig rezen de rechte, hoekende lijnen van de deur in de rechterhoek. Daarnaast de posten der hooge dubbeldeuren, die in 't midden der kamer naar de alkoof openden. Die stonden nu open en flauw bleekten hun langwerpige vakken in de alkoofdonkerte, waar een lampet in zijn kom bleek opschimde aan de achterwand.

Terug in de kamer, werden zijn blikken getrokken tot al wat, aangeraakt door de uiterste lampeschijn, er stil lichtleefde onder het transparante vloers van duisternis tusschen de wanden; een gewreven stoelrug, de rand van een theekop, en, sprekender, de zilverigen buik van trekpot en melkkan. Uit het wanddonker was er zwak geglim van glas voor drie geëncadreerde platen.

En onwillekeurig ging, van het koel-schaduwige met de vage vormen en triestig lichtgeglim, zijn kijken weer naar het hevig-blakende, aandachtvolle van de bureauhoek. Dáár was het doel-bewuste, strevende, hièr het neutrale, schaduwdroomende der stille verschijningen, maar in geen van beide voelde zijn onrustige ziel zich nu eigen. Het uur was haar vreemd en de dingen. Zij stond vastomkneld door het hedenoogenblik en strekte machtelooze armen naar verder, naar het toekomende, dat draalde...

Wat moest hij hier nog op die kamer doen?

Alvast maar uitgaan?... Rondloopen?... Maar waar?...

Hij zette zich neer, ver van het licht, op de versleten kanapee, zoodat de veeren stroef staalgonsden onder het vaal-

Digitized by Google

zwart trijp en leunde zijn hoofd tegen de schelpvormige rug, zijn luisterende aandacht naar de geluiden op straat gekeerd. Het raam was opgeschoven. Flauw bewoog de gordijnfranje op de windkoelte, die bij tusschenpoozen naar binnenluwde. En telkens, als het gordijn even afstootte, blonk, dóór het wuivend nachtloof der boomen heen, het donkere watervlak, van traag spiralende lichtslangetjes doorschoten. Soms zag hij ook een strook van de overkant, bij plekken hellicht bevloeid, waar winkels uitstraalden. Zwarte figuurtjes schoven daar onophoudelijk voorbij, en een gedruisch klom van die beweging der avondstad op, waarvan telkens enkele geluiden zich helder-duidelijk afscheidden en dat een gevoel van open lucht en wijdheid gaf.

O! de avondtijd ging voort, het leven vloeide wijduit in de geluiden en de lichten daar beneden, krachtig en zelfgenoegzaam en hij zat hier, uit de tijd vervreemd en boven en rond hem stond deze kamer, die wel voor een ander gesteld scheen. Hij voelde zich zoo vreemd in het tijdsoogenblik, vreemd en ongelukkig of hij onrecht leed... Hij kon toch nu nog niet naar 't café'tje gaan!... Wat zou zij zeggen, als hij daar al zoo vroeg aankwam... En dan: 't ging ook niet voor de baas van 't zaakje... Zooveel verteerde hij niet op een avond... Het was al wel dat hij haar twee, drie uur iedere avond voor zich alleen had. Langer ging bepaald niet... Zij moest toch ook wel eens wat voor de zaak doen 's avonds... Dat had zij meer dan eens gezegd... Overdag kwamen er haast geen klanten... De schippers en stokers... nu ja, daar konden de twee meiden zich mee bezighouden... Maar zoo'n enkele *goeie* klant, een heer, die er verdwaalde en die zooveel verteerde als de anderen samen, die moest door *haar* geholpen worden... die waren natuurlijk niet tevreden met zulke hosklossen van meiden...

Die kwamen expres voor haar... Misschien?... neen, zeker! Want wie belandde in zoo'n kroegje, zoover van het centrum, die er niet bepaald wezen wou? Een enkele verdwaalde... nu ja... maar dat gebeurde toch maar heel zelden en dan nog niet 's avonds. —

Digitized by Google

Neen 't waren wel allemaal »vrindjes"... en wat voör, godbeware..!

Het schrijnde hem bij dit denken. Zijn liefde voor haar was als een wond, die bij de minste aanraking pijnlijk klopte. God, god! die »vrindjes"! hij kende die grove meneeren, die jeunesse dorée van de stad... Hij zag hun rood-ronde vleesch-koppen, open gezondsheidgezichten. Met hun hoed los uit hun oogen geschoven, keken ze brütaal rond, was hun doen kalm-insolent, omdat zij hier in stad op *hun* terrein waren. Zij luierden breed in hun stoelen, erg op hun gemak, de stevige beenen over elkaar of zaten ruiter-te-paard, de armen over de leuning, de beenen wijdgestrekt, rookwolkjes te poefen. die ze onverschillig nakeken. Zij voelden zich heel thuis in *hun* koffiehuizen in hun eigen stad. Brutaal-luidruchtig gingen ze met elkaar om, gaven elkaar schertsend een forsche klap op de schouder met hun groote, welverzorgde heerenhanden, waarvan de dikke vingers goudberingd waren. Hun breeë blanke polsen staken uit hagelwitte manchetten... Zij waren gezond-grove vleeschmenschen, juist door hun grofheid zoo zeker van doen, in het overwichtsgevoel hunner zware sappige mannelijkheid bij al die vrouwen, voor wie het uiterlijk alles is. Zij behandelden haar insolent, zij keken haar aan met brutale, lichtende oogen, legden hun arm als bezitnemend om haar middel, grepen haar vast met forsche greep in 't weeke armvleesch, alles beleedigend, ruw-achteloos, of op een uitbundig-hatelijk-opzettelijke manier, als om te toonen, dat zij hùn zaak, hùn eigendom was voor een glas bier en een fooi.

En *zij* merkte dat niet op, lachte hun vriendelijk toe, vond ze »aardige ventjes", en was gevleid door hun brutale complimenten, zag in die luidruchtig-brutale vertrouwelijkheid niets dan het joviaal doen van goede bekenden, de prikkelende omgang, waaraan zij gewend was en die zij niet gaarne zou willen missen. Soms, een zeer enkele maal, scheen zij wel èven de vijandige sekse, de vijandige stand in die brutale rijke jongens te voelen, maar dan was 't enkel om zich boven hen te wanen, sterker dan zij, in haar verlokkende en bekorende vrouwelijkheid. Zij zag niet het fatale, het algemeene,

Digitized by Google

de in gunstiger omstandigheden levenden, die haar en haar gelijken, de armen en kortbloeienden exploiteerden om een vluchtig plezier, maar zij zag enkel haar invloed voor een oogenblik, op één enkele, en zij had een gevoel of dit altijd duren zou.

Arm, hulpeloos kind!... Hij en zij, zij hadden elkander zoo lief en toch was hij machteloos haar lot te veranderen. Hij kampte tegen zijn eigen zorgen, hij zei zich, dat hij 't te zwart inzag, dat zijn sentimenteele aard hem 't geval tragisch kleurde, maar immer duidelijker en onontwijkbaarder voelde hij de smart-overtuiging in zich worden, dat hun beide levens twee gescheiden paden begingen en hij tégen haar aard, haar gewoonte, haar aanleg, haar gansche levensrichting met zijn weinige middelen niets vermocht. Maar al was het een zwaargeleden waarheid in hem, hij wilde 't niet erkennen, hij moest zinnen op een of andere uitweg, en zoo was zijn gansche lief-hebben geworden één doffe zorgelijkheid om haar en haar toekomst en moest hij dag op dag in die tredmolen van kwellende gedachten gaan, waar hem alle levenskracht allengs verging...

Opziende van de kanapee bij de raamhoek, waar hij zijn pijnlijk denken had ondergaan, naar de schemerwitte wijzerplaat van het klokje, zag hij de zwarte wijzerpunten bijna in elkaars verlengde strekken.

Halftien... Hij moest nu maar langzaam gaan. Hier blijven diende tot niets... Als hij nog wat omliep, zou hij niet vóór tien uur dáár hoeven te zijn...

Hij trok zijn jas aan, zich verlucht voelend, dat hij nu hier weg mocht. Deze kamer, met die irriteerende gezelligheidshoek bij zijn schrijftafel gonsde al te leeg-stil, schemerde al te doodsch. Dit was voor hem niet, hij behoorde elders te zijn, eigenlijk al lang. God weet, wat intusschen daarginds met haar gebeurde...

Deze gedachte joeg zijn hart op tot bonzende slagen in een sensatie van onduldbare onrust. Maar hij bedwong zich: dit was maar dwaasheid. Hij wist dat nu al lang: er gebeurde nooit iets, en naar gewone meening was zij ook zoo

Digitized by Google

weerloos niet. Hij moest zich leeren matigen, hij moest wat zelfbestuur overhouden...

Zoo ging hij opzettelijk bedaard de lamp uitblazen en het gordijn oprollen... Even luisterde hij naar het avondstadsgeruchten, dat buiten levendig en men zou wel zeggen opgewekt, gaande bleef. En weer voelde hij zich zeer verlaten tusschen de dingen, die hem onverschillig omstonden, terwijl buiten een vreemde wereld roesde en jaagde. In de open kamerdeur draalde hij een oogenblik, zag in de kamerholte in 't rond, met een vaag angstgevoel voor het weerzien hiervan in de nacht als hij thuis zou komen, en... sloeg toen de deur dicht.

Niets bewoog in huis, toen hij de vaaldonkere trappen afdaalde naar de stille dichte deur in de diepte.

Maar op straat was het opeens heel anders. Daar, in het open wijde, lucht-waaiende scheen hij meer mee te leven. Het was er niet, als boven op zijn kamer, hol-stil, willig aan zijn gebruik en dienst overgegeven, maar ook zonder wezen als hij het niet met zijn geest vervulde.

Hier leefde alles een eigen leven, dat hem opfrischte en de begeerte wekte mee te doen.

Klein naast de hooge huizen, ging hij op een pleintje toe, waar een eindelooze beweging van menschen en daverende wagens druischte. Een brug leidde er over het breede water naar de kade aan de overkant, die de gansche avond dòòr krielde van gaande en komende menschen, donkerbewegend of scherpbelicht uit de felstralende winkels, die vreemdschel lichtten, zij aan zij, met doodstille woonhuizen in de lange strekking er tusschen.

Maar schuin over de brug, waar onophoudelijk zwarte stroom en tegenstroom onder lantaarnlicht bewoog, stond een machtig gebouw, teruggetrokken achter de lijn der andere huizen, en dofroslichtend uit zijn vele hooge vensters. Dat was het Gemeentehospitaal, en avond aan avond zag hij tegen donker-worden dat starre sombere gebouw aan zijn vensters opkleuren in dien gedempt-roodige schijn. Die bleef de avond lang en de heele nacht.

Digitized by Google

Terwijl alle licht doofde in 't rond, de lantarens eenzaam schenen, bleven die vele groote raamoogen roodgloeien, kalmros lichten in geduldige trouwe wacht, en menigmaal had hij gesoesd over hetgeen dit hooge breede gebouw borg achter zijn muren te midden van dit drukgonzende centrum der stad. Dat waren zoovele levens-in-nood, elk zijn eigen kleine levenscentrum, middelpunt van vele verhoudingen en belangen. Het werd alles daar aangebracht, het een wist van het ander niet en de groote drukke stad wist niets van hen allen. Zoovele levensdrama's, niet zeer beteekenend of belangrijk, maar toch het een-en-al voor wien 't betrof, namen daar hun einde en zij waren alle eenzaam voor elkander en voor de buitenwereld. Alleen zichzelf kenden en wisten zij en niemand anders en niemand wist van hen. En het groote sombere gebouw nam ze allen op en waakte de nacht uit, alsof het niet slapen noch rusten kon om zooveel geweten ellende.

Huiverig in de kille avondfrischte, maar vrediger in zijn gemoed door de opluchtende wijdte, waarin hij klein ging, in het rijke leven, dat hij merkte van alom, gaf de jongeman aan al die bekende verschijnselen van licht en beweging maar verstrooide aandacht. Hij ging nu tusschen de menschen, in de snelle wisseling van donkere gestalten, waarboven rose gelaten, die hij maar vaag gewaar werd... alles onder het doorschijnend donker van de woelige stad-avond. Enkele woordklanken sloegen aan zijn oor, een brok ernst-gesprek van twee deftige heeren, van wie de een zijn woorden begeleidde met breed gebaar. Drie slungelige meiden kwamen hem tegen, arm in arm, giechelend telkens omkijkend. Zij keken hem driest aan uit hun verhit-roode gezichten, stootten elkaar aan en hij hoorde bij 't langs gaan iets als: kijk-h ij... het in Engelsche kiep op! — en weer proesten en giechelen. Toen waren ze achter hem en passeerde hij werklui, moezwaar-beenend in hun vuilwitte werkbroeken, blikken kruikjes schommelend aan de handen, rauw-grommig pratend onder elkaar. Haastige gedaanten schoten tusschen de groepen door: pakjesdragers, krantombrengers met zwakknikkende beenen, zwoegend achter hun uitbultende tasch, brievenbe-

Digitized by Google

stellers in blauwe mantels, die forsch aanschelden en een naam luide riepen tegen hooge duistere trappen op.

Toen weer moest hij zijn pas vertragen om het welgemoede gaan van verliefde paartjes, wel drie vóór elkaar: nette uitgedoschte heertjes en dametjes, de hoofden teeder naar elkaar toegebogen, wandelend tevreden-innig.

Vrouwen kruiste hij, met opvallend wiegende gang verfomfaaide gestalten met verwaaid-gepluimde hoeden en aan haar flodderige rokken rafelranden. Achter de dichte voiles waren de gezichten lijkig, en hem troffen in 't stil-voorbijgaan hun snelle vragende blikken.

Maar zwaar van zorgelijke gedachten, waren hem al die uiterlijkheden gemeenzaam en onverschillig. Hij voelde zich alleen daar gaan, onder het gewone gewoels-décor van een onverschillige weeksche avond. Zoo was 't gisteren geweest, zoo zou 't morgen weer zijn, en hij daarin, doende dezelfde daden op dezelfde uren. Het was vreemd en eenigszins angstig, dat hij ze toch altijd weer zoo betrekkelijk lustig deed...

Omdat 't luidruchtig gewoel van al die menschen hem ten slotte vermoeide, week hij af van de drukbezochte avondwandelweg naar de parallelle straat. Daar werden stroom en tegenstroom meer verspreid langs de twee trottoirs en over de middenweg. De niet-wijde straat verlengde zich recht naar de verte, gezellig en feestelijk van licht tusschen de rijk stralende winkels.

Maar heviger dan op de kade was hier tusschen de echoënde wanden het rumoer. Hooge karren schokten zwaarraderend langzaam voorbij en de stap der groote schonkige paarden sloeg klikkend de steenen; rijtuigen ratelden in draf langs deze heen; vuile kerels met begroezelde gezichten en verwarde haren, trokken, aan zeelten over de schouders, zware tweewielige karren. Schuingebogen schokten zij moeizaam voort, schreeuwden rauw tegen wat hun in de weg liep; nog enkele venters stelde hun platte wagens bij de trottoirrand, handelden in vlugge gebaren met twee, drie koopers, om de kar opmerkzaam staande, wierpen onderwijl

Digitized by Google

hun zangerige keelklanken in de lucht tusschen de tallooze geluiden. En op de trottoirs trokken slenterend de paren — mannen en vrouwen, kinderen voortsjorrend aan de hand, — van winkel tot winkel, staarden en wezen en sjokten weer voort.

En hij ook onder dezen, nu verdoft van hoofd in dit schitterend, druischend leven, dat zonder ophouden om hem raasde. Hij trachtte niet buiten dit hem omgevende te denken, stond voor uitstallingen, hel verlicht, van zware rollen roodbaai en grof geelend linnen en paarskatoen hoog opgetast. Dat was droog-ruw-vezelig en armoedig goedkoop, en hij verwonderde zich vaak hoe menschen het de gansche dag uithielden in zoo'n winkel, duf-rokig en schemer-somber, waar het linnen felkrakend scheurde en de nagel afschampte bij het uitmeten... Toen zag hij de vroolijke uitstalling van een groote kruidenierswinkel: breede vakken donkere rozijnen tegen lichtbruine amandelen en 't kleverig glanzig groen van de stukken sucade. Binnen in 't gezellige-lichte repten witte mannen de bezige handen achter de lange toonbank, waarboven als een klokkespel van weegschalen koperglansde. Maar vóór de toonbank stonden de klanten, oogstarend, wachtend stil.

Hij ging weer loom verder tot een volgende winkelkast, waar kinder- en vrouwengoed was uitgestald. In 't blauwwit licht schemerden de opgehangen kinderpakjes, delicaat-wit, stijfjes uitstaande met kostbaar borduurwerk aan hals en korte mouwtjes, dat deed denken aan het langdurig kriebelig werk dat hij vroeger wel had zien doen in lange avonduren. Eindelooze strooken waren dat altijd, dik opgerold en alleen bij kleine stukjes op groen leer gelegd. Zoo werden de ronde en ovale gaatjes zuiver omboord. Het duurde eindeloos en scheen nooit haast te hebben, als ware het meer tot tijdpasseering, dan om tot een doel te komen. Het leek aangenaam kostbaar, met die peuterig-fijn bewerkte sterretjes en rond omboorde gaatjes, iets zeldzaams van langdurige, moeilijke arbeid. Daarbij hingen onder de strakke glanzing van dit blauwig licht, goedkoopere schortjes van gesteven geel linnen roodgeboord, en beneden

Digitized by Google

kinderhempjes poppigklein met blauwe linten en kousjes met de voetjes neergestrekt... een aangename luxe van zuiver-wit en frissche kleur, die gedachten wekte van zachtverzorgde kindsheid, en degelijke, rustige welgesteldheid.

Terwijl hij zich afwendde tot voortgaan, brak ineens weer het broze ijs van zijn gedachten in een angst-opgolving, die zijn leden verlamde en zijn hart kloppen deed.

Het was de onrust, die weer in hem woedde, hoe hij 't daar ginds wel zou vinden en wat er gebeurd mocht zijn al dien tijd van zijn blinde afwezigheid.

Redeneeren hielp daar tegen niet. Al zijn gedachten liepen de hoofden te pletter tegen die starre benauwing van onrust, die zijn oogen zwaar maakte. Het was dat zijn lichaam elders moest leven, dan waar al zijn denken heenging, dat hij zoo nietig zich voelde in 't wijde leven en machteloos moest overlaten aan het toeval van zoovele tegenstrijdige invloeden, om zijn lot en het hare te beschikken.

Hier tusschen de geellicht-fonkelende straatwanden ging hij; in de wind-huiverige frischte, die in kille ritselingen neervlaagde van het diep staalblauwende hooge, en hij was beklemd om het vol-druischend, onwetend leven, dat hier krachtig en nuchter-sterk verliep. Dit hiér wist niet van ginds. Als zij ginds nood leed, zij, zoo fijn in die ruwe brutale omgeving, aan geen ding en geen mensch hièr zou het blijken. Dit gerucht, dit gewoel ging brutaal-mechanisch de uren door tot het in de late nacht verdoofde en hij, zijn zwaar gevoel dragende, was hierin klein-verloren, een infiem deeltje van dit al-leven, dat hem niet achtte en om hèm niet was. Zoo ging het wel met elk, zoovelen daar bewogen, die ieder zijn gevoelens en verlangens in zijn lijf veilig besloten droeg. Maar de minste waren zeker zoo boordevol gevoel als hij en dat maakte hem zoo kwetsbaar en zoo angstig voor de harde druk der dingen.

De onrust klopte al feller in hem, naarmate hij verder kwam en de gedachte hem doorschoot, hoelang hij hier nu al liep, hoe ver geleden het was, dat hij op zijn kamer in 't donker over haar dacht.

Digitized by Google

Al sneller bewogen zijn beenen onder het zat-gepeinsd lijf en zijn gedachten, terugtrekkend van de avondverschijningen rondom, strekten nu alle naar haar en hoe 't daarginds zou zijn.

Voor zijn geest was de donkere straat, het geele binnen van het lokaaltje. Hij rook de vuile blauwige tabakswalm, waardoorheen schonkige ruig-zwarte mannenlijven gezeten aan tafeltjes bewogen. En er was donker mompelen en grof horten van vrouwestemmen, een dikke laag van lawaaiend zwaarlallend mannenpraten en zwetsen, doorsnerpt telkens van een scherpe vrouwekreet. Dat waren de meiden. Maar hààr zag hij ook, door de walm heen, ergens in een hoek ingesloten, fijnbleek in een roode blouse, en breede handen waren op haar en zweetig-roode dronkemanstronies naar haar heen...

Dit visioen deed knagende pijn, al wist hij dat 't waarschijnlijk zoo niet was, hij vormde het alle avonden, erger of minder, en maar eens had hij het werkelijk zoo gezien: op n avond toen de baas van 't zaakje uit was en zij alleen een beginnende ruzie van dronken stokers had bedwongen. Dus kòn 't toch waarheid zijn...

Hij ging dan nog sneller. Flauw bemerkt vielen de straatverschijningen aan beide zijden langs hem weg. Mechanisch week hij voor de zware trage wagens en de ratelende rijtuigen. Tusschen druk pratende menschen schoof hij heen, vóor hen om en voorbij op de brug over het breede zwartgolvende water, waarin de oever-lichten als beweeglijke goudfranjes breedgespreid lagen. Toen sloeg hij links af op de donkerder, eenzamer kade, waar nauwelijks enkele zwarte gestalten brommend pratend hem tegen kwamen. De hooge huizen waren naast hem stil en bij tusschenpoozen hoorde hij nu zijn eigen stappen. Weêr een hoek om, haastig, haastig stappend, was hij nu in haar straat. Die lag breed en donker uit met schaarsche geluiden van ver.

Vele van de niet-hooge huizen aan weerskanten waren winkels of café'tjes, soms drie, vier naast elkaar. Die schenen dofrood naar buiten uit, met hel licht boven de deur. Uit enkele lawaaide dronkemansrumoer en gezang.

Digitized by Google

Terwijl hij schuw langs de huizen sloop, trachtend zijn voeten neer te zetten zonder geluid, rinkelde een eind vóór hem een café-deur open en een vaag-donkere figuur strompelde uit en bleef staan zich steunend aan de deurpost.

Verdomme, verdòmmè, hoorde hij de kerel schor-vloeken, vreemd-hard in de stille donkerte, toen zwaaide die langzaam verder, aldoor onderdrukt mompelend voor zich heen.

Hij liep zachter om de vent niet voorbij te gaan. Zoo dicht bij het doel en het eindelijk weten-hoe-het-was bonsde zijn hart jagend-snel in zijn borst, ook van onrust dat weer iemand uit een der deuren zou komen, die hij langs ging of iets gebeuren kon, dat hem opmerkte en belette binnen te gaan. Maar de ruig-schurige steenvakken en de kaalvervige deuren schoven langs zonder dat iets hem ophield. Zijn stappen waren nu nog maar twee, drie huizen van 't cafétje verwijderd, hij zag deur en vensters van een doffe gloed doorschenen. Het tuimelraam boven de deur geopend, gaf een inkijk naar het witlicht plafond. Het was stil daarbinnen.

Toen, terwijl het bloed in zijn slapen klopte en zijn ooren suisden, sloeg hij de hand aan de klink en duwde de deur open...

Dadelijk viel hem zijn onrust af bij 't leeg-zien van 't gezellig-vierkant, zuiver-licht-overschenen lokaaltje. Er was niemand en tusschen de hoog-witte ommuring, van reclameprenten hier en daar gekleurd, dreef een soezige, gemoedelijke binnenhuisrust. Hoog-op achter de kleine toonbank, links, stond het buffet, stil glasfonkelend, rood en groen beplekt, onder het licht der groote petroleumlamp, feluitstralend van het plafondmidden.

In het midden een ronde bruine tafel, mahoniehout, op een zwaar voetstuk. Het blad was bruin-glimmerig onder het loodrecht-vallend blauwig-licht. Een grofzwarte breikous met lange pennen en eene kleine krant, vettig zwart gedrukt op goor papier lagen er op.

Langs de wand, het buffet tegenover, een suf-leege aaneenrijing van hoogpootige tafeltjes en donkerbruin-gewreven Weener-stoeltjes, onnoozel rug-aan-rug en elkaar-tegenover.

Digitized by Google

Ook nog een tafeltje en stoelen aan weerskanten van de deur voor de vensters, die op gezichtshoogte met roode gordijntjes waren afgesloten.

Er was niemand, maar van achter kwam gelach: een naïef jong-frisch geluid, met toch heel even iets cynisch-spottends in het uitbreken en de diepere toon, die de reeks trillerende schokjes sloot.

Dadelijk daarop kwam een korte zware vrouw in de deur van 't kleine kamertje staan:

— God! daar hei je meheer al! Dag meheer! zei ze en het ronde vollemaansgezicht met de glinsterspleet-oogjes knikte hem vriendelijk toe.

— Dag Marie, zei hij terug. Toen riep ze naar achter:

— Juffroúw, Elly... kom u's gauw, meheer is d'r.

— Nou al, hoorde hij haar zingzangende stemmetje, half geërgerd, half plagend.

En zij kwam ook door 't halfdonker van het klein-kamerhokje in 't volle licht van het café, middelmatig groot met een wel wat Duitschig-blond, heel bleek gezichtje boven het brutaal rood harer blouse. Zij reikte hem haar kleine smalle hand.

— Wat heb je me laten schrikken... zei ze coquet pruilend, voor hem staande met groot-verwijtende oogen en mokkend gesloten mond.

— Je laten schrikken, poes? Waarom?

Hij zag bezorgd neer op haar wasbleek gezicht, lijkig in 't meedoogenloos-schelle licht, waarin de rimpels op haar voorhoofd, haar kleurlooze wenkbrauwen, de al-vermoeide trekken om neus en mond scherp-zichtbaar opkwamen. Het breede, toch magere gelaat in de krans van kroesblond haar werd er oud van en 't deed hem pijn, dat op te merken. Alleen haar mond en ronde kin waren eigenlijk nog mooi, waarboven de wat lange, fijne neus wel pikant uitkwam.

Maar het bovengezicht was te breed aan de slapen en 't voorhoofd te breed en gerimpeld, de oogen te licht, met een katachtige uitdrukking over de ietwat valschig ophoekende wenkbrauwen. Hij wist haar gezicht zoo wel en altijd weer en eigenlijk voortdurend onder 't met haar spreken en

Digitized by Google

vrijen, was 't in zijn hoofd bezig — hemzelf maar vaagbewust — die lijnen en vormen na te gaan, genietend van de fijn-rose gelipte mond en zachtrondende kin en altijd weer in onvrede over haar breed-laag voorhoofd, met de lange rimpellijnen en bleeke wenkbrauwen en zoekend naar wat toch die vreemd-schrille expressie van haar lichte oogen maken mocht.

Maar nu was hij geschrokken van haar bleekheid en ouwelijk uitzien, dat hem vol meelij maakte.

— Waarom schrikte je dan zoo, vroeg hij nog eens, drukte een kus op haar mond, die zij vluchtig teruggaf.

— Ik schrik altijd, als jij binnen komt,... zoo ineens, antwoordde ze met die zacht-musicale stem, die een genot was te hooren. Ik was net bezig de kaart te leggen in de achterkamer, voor Marie. Ik verveelde me zoo...

— Zoo? En wat zei de kaart? Komt 't uit? Vroeg hij zich tot een opgewekte toon dringend, terwijl hij langzaam met haar naar achter liep.

— Och, gekheid natuurlijk... ze zou veel geld krijgen van over zee... Hoe ken dat nou? Maar 't komt toch wel 's uit, niewaar Marie?

— Wâ zeg u? vroeg deze in 't donker van 't kamertje voor een open kast bezig.

— Komt 't nie wel 's uit als ik de kaart leg? Laast met die vrijer van over 't water. Die is toch gekomen.

— Dat lekkere bruine ventje, die bootsman van de ertsboot? Nou of-tie gekomen is!

— Zie je nou wel, lachte Elly naar hem op, kom, ga nou maar mee... naar achter.., hé, hebje niet wat meegebracht? wat lekkers?

— Nee kind, van avond heusch niet.

— Nare jonge, pruilde zij in kindertoon, brengt nooit wat voor Elly mee, die zoo van chocolaadjes houdt en van pralientjes en van caramels, maar die krijgt ze van stoute mannetje niet... ga weg, stoute mannetje!

Zij stootte hem van zich af en deed of ze hard heenloopen wou; maar hij hield haar om het middel vast, trok haar naar

Digitized by Google

zich toe, lacherig, verliefd. En ineens brak zij weer in lachen uit, hetzelfde lachen, dat hij gehoord had bij 't inkomen, en waarin iets vulgairs doorklonk.

— Doe ik niet gek? vroeg zij toen — net een klein kindje, hé? Zoo doe ik nou altijd, ook tegen vreemde menschen. Die moeten dan wel denken dat ze een gek voorhebben, niet? Maar ik kan 't niet laten.

Zij zaten nu in 't kamertje, 't hokje tusschen café en achterkamer, dat met een raam — naast de smalle deur — op 't café uitzag. 't Raam had schuine neteldoeksche gordijnen en ook een rolgordijn met franje. Een geschulpte bruine mahonie-tafel stond er dicht voor, en rondom op 't gesleten bruin tapijtje, langs de wanden drie stoelen met roodtrijpen zittingen. Tegen 't wit papier van de muren een boekehanger en een chromo, en op de tafel een groote pluimige Maquartboeket in vaas met zilveren voet.

In dit hokje, waar 't schel-gelend licht uit 't cafétje, onderschept door 't gordijn, koel-schemerde, glimlichten slaande op de stoelruggen, op de tafel, op de zwarte lijst van de chromo, zat hij nu avond aan avond al de maanden dat hij haar kende. In dit lichtdonker waren hem haar fijne blondinetrekken het liefst. Zij zaten elk op een stoel bij het tafeltje, het gezicht naar het raam en vrijden. En de tijd verliep snel, maar telkens wipte zij even heen om iets te gaan zeggen aan de meiden, die de gewone klanten bedienden of een hand te gaan geven aan een kennis, die wel alleen voor haar naar deze uithoek was gekomen en nu stil en mistroostig over zijn cognacgrok te staren zat, nu en dan zijdelings blikkend naar 't kleine deurtje of Elly niet kwam. En hij volgde dan haar ingehouden-levendige gang door 't lichte naar 't tafeltje van de kennis, haar bleekgezichtje in een vriendelijkheidsplooi. Zij schudden elkaar kort de hand, hoog op, krachtig, zooals men dat altijd heeren kelnerinnen ziet doen, en dan bleef zij met de hand op het tafeltje geleund even praten, opgewekt praten, telkens even lachend naar zijn verlevendigd gezicht, maar in haar vakmatige gewoonte-vriendelijkheid was toch altijd iets ingetogens en zacht-gracelijks.

Digitized by Google

Van-uit het kamertje haar lippen bewegen ziende en hoorend haar lach-schater, voelde hij wel een onrust van jaloezie, maar 't duurde nooit lang zoo'n gesprek en 't was nu eenmaal de noodzakelijkheid van haar betrekking. Zij kon immers niet heelemaal voor hem alleen zijn en op die wijze ging de klant tenminste eenigszins bevredigd weer heen.

Als hij Elly dan met een tweede joviale handdruk afscheid had zien nemen en de »kennis", — zij wou zelden zeggen, wie 't was — was opgestaan en met een tikje aan zijn hoed stijf weggestapt, kwam zij weer vlug naar 't kamertje en met een sprong van de deur op de stoel naast hem. En kinderlijk uitgelaten pakte ze hem dan wel, zijn hoofd tusschen haar handen en zoende hem op de mond.

Dat was een vriendje van me, zei ze als hij haar nader vroeg, met plagerige glinster-oogen voor zich kijkend, terwijl haar bovenlip, opgetrokken, een rei kleine witte tandjês ontdekte... en wàt een aardig vriendje... Ik heb er een heele boel zoo...

Maar als hij dan, onrustig en onvredig, verder vroeg, haar verwijtend dat ze 't wat aardig vond al die »vriendjes" en om gestreeld en beginnegapt te worden, werd ze even hartelijk-ernstig.

— Ja jòngen... dat moet je wel even doen zoo... anders komt er geen mensch meer. Als je dat nou niet wil moet je me niet hier laten... De zaak is de zaak toch.

En hij zweeg in 't grievend voelen van zijn onmacht om haar te onderhouden of ergens beter te plaatsen. Hier was ze ook nog betrekkelijk veilig en hoefde zich niet te overwerken...

Maar deze avond hoopte hij wel dat er niemand meer komen zou. 't Was toch al bij tienen. Zij had gebabbeld van wat ze die dag gedaan had en zat nu zwijgend in gedachten. In 't kamerhokje, in 't licht-leege lokaal vóór hen, was 't nog immer de suizende binnenhuisstilte, waarin de scherpe tik van een klok uit de achterkamer eenzaam scheen te wandelen.

Digitized by Google

Buiten galmde een zeldzaam geluid of stappen trokken voorbij de deur met brommend praten.

Voor 't eerst in de avond voelde hij zich rustig in deze gemoedelijke binnen-rust met haar naast zich.

— Is de baas niet thuis? vroeg hij, eenigszins verwonderd dat hij dit niet eerder gedaan had.

— Bredée? vraag-zong haar stem. — Nee, die is uit — van avond vroeg al uitgegaan. Maar hij zal zoo dadelijk wel thuis komen.

Zij had afgetrokken geantwoord, alsof haar denken niet bij haar woorden was.

Hij zat haar aan te kijken. Haar hand was in de zijne warm, haar gezicht stond ernstig met staar-oogen en gesloten mond. Waarover ze wel denken zou?

Zij wist zelve niet waaraan ze dacht. Het was aan niets bepaalds, meer een grijze loomheid van denken waarin allerlei aspecten van de avond en van gisteren scherper kleurend opdoken. Zij voelde het leven dof-beslagen, het leven van de gansche dag en dat van de avond en ook dat van gisteren. Misschien was 't van verveling. Ellendig zoo'n dag dat er niemand kwam! Dan zat ze maar voor 't raam te haken, met het stomme gekakel van die meiden om 'r. Als Jan nog maar thuis was geweest, maar die had ook de heele middag uit gemoeten. Hij verveelde zijn eigen ook als 't zoo stil was. En je verdiende nog 's wat als er een paar heertjes kwamen.

Dat had ze waarachtig ook wel weer noodig.

Ben was een goeie jongen, een best ventje en ze hield wàt van 'm... maar... heel veel zat er oòk niet an... En ze had een nieuwe zomermantel zoo hoognoodig...

— Wat zeg-i?... Iets drinken?... Ja, we magge waarachies wel wat drinken, je bent hier maar niet voor je plezier, hè! Wat dan? Vermouth maar weer? Toe dan...

En toen zij de flesch en twee glazen gekregen had en weer op de stoel zat, klaagde zij uit:

— O, 't was zoo vervèlend vandaag... zoo vervèlend,

Digitized by Google

jongen, 't was om dood te gaan. Geen sterveling gezien de godgansche dag... Ja, drie schippers, geloof ik, in 't geheel. Wat is dat nou?

— En wat hebben jullie dan de heele dag gedaan? vroeg hij.

— Nou, veel gehaakt en gepraat en gekheid gemaakt, gezongen en gedanst, verbeel je! Ja, je weet niet wat je beginne moet om zoo'n dag om te krijgen... En je wordt eindelijk zoo geeuwerig... Toen hebben we eindelijk maar gedronken, alle drie, om op te vroolijken, en toen zijn we zoo raar geworden dat we bijna niet gegeten hebben.

— Wàt heb je gedronken? vroeg hij ongerust.

— Och, bitter...

— Nou maar, schàam je je dan toch niet... Dat deugt nou heelemaal niet voor je... Je weet dat je maag d'r niet tegen kan. Wil je dan per se je ziek maken!

— Och, wat hindert 't, zei ze met een ongeduldige schouderbewegen.

— Wat 't hindert? Dat je weer voor drie dagen ziek ligt, en dat je d'r een maagkwaal mee krijgt. Je weet dat je een zwakke maag heb...

— Nou ja, 't is goed, hoor... as je je zoo verveelt, dan moet je wàt hebben... wees nou niet zoo zanekerig.

Zij keek boos voor zich en weerde zijn hand af.

Hij kon zoo zemelen, die jongen, zoo echt vervelend en dan kon-i zoo sentimenteel doen. Niks geen man!

En dan kon ze hem niet goed uitstaan, met zijn bleeke meisjesgezicht en zijn snorretje van drie haren. Hè, gisteren was er nog een heertje hier geweest, diè had een prachtige snor, zoo'n zwarte met lange punten, die zoo breed over de lippen heen hangt en dan een beetje opkrult. Maar dat was heelemaal zoo'n mooie jongen geweest. Zwart haar en groote donkere oogen, zulke stekende oogen. Daar werd je koud van als die je aankeek... Hè, zoò'n man!

Och, dèze jongen was ook wel lief,... zoo zacht vooral... Die heer was vreèselijk aardig voor d'r geweest en had drie

Digitized by Google

maffies fooi gegeven. En toen-i wegging, handjes geven, en zeggen, dat-i zèker gauw terug zou komen en dan wat voor d'r mee brengen... Ach, dat zeien ze zoo dikwijls en deeën 't toch niet. Maar misschien dèze wel. 't Was een èchte heer anders, wat fijn gekleed.... een die geld had ook. Hè, ze zou wel!... Niet dat ze niet van Ben hield... Ze hield heel veel van 'm... bepaald. Zij verlangde altijd nog 's avonds dat-i maar kwam. Je moest altijd wel iemand hebben om verliefd op te zijn... Wat had je nou anders?... Zoo'n vrijertje gaf nog 's variatie en je kon er 's mee uitgaan... En 't was zoo aardig hem zoo verliefd te weten. Alleen was hij soms wel lastig... Hij wilde altijd zoo bedillen. Dit niet doen, dat niet doen. Ze wist heel goed wat ze doen moest. Maar hij meende 't zoo goed en hij geloofde haar zoo onschuldig...

... God, ze had hem al wat leugens verteld! Maar je kon toch niet àlles zeggen en hij zou zeker niet zooveel van haar houen, als hij alles geweten had.

... Zulke jonge ventjes zijn toch wel onnoozel... Zij woonde hier nou altijd maar alleen met die man en die twee meiden en 't was toch nog geen oogenblik bij 'm opgekomen dat er iets tusschen haar en Jan Bredée was. Natuurlijk was er dat! Hoelang kende ze hem nou al? Drie jaar wel en toen-i haar gevraagd had om in dit zaakje te komen had zè 't maar aangenomen. Omdat: ze mocht 'm wel en 't was een kalm leventje na die drukke betrekking in de Poortstraat; nou en toen was 't vanzelf zoo tusschen hen gekomen. Als je altijd zoo vlak op mekaar leeft... En die Ben dacht altijd maar van niet. Hij had 't haar 's eens gevraagd en toen had ze gezegd dat 'r niks van an was. Dat begrijp-i! En sedert vroeg hij nooit meer. Hij was vast overtuigd... goeie Ben! hij meende 't zoo goed met 'r... maar daar hadt je niet altijd an en...

— Hè? wat zeg-je ventje? Ben zat haar stil aan te kijken zelf z'n gedachten nagaand. Bij haar zwijgendheid vanavond en de soezige stilte in huis, voelde hij telkens zijn denken van het oogenblik wegtrekken. Hij bleef haar stil-bleeke

Digitized by Google

gezichtje aanstaren met de weg-peinzende blik in de lichtgrijze oogen en de fijn-ernstige mond.

Wat had 't kind vanavond? Waarom scheen ze zoo gedrukt? Was 't toch, haarzelf misschien onbewust, haar leven dat haar drukte en de zorg om de toekomst. Als zulke luchtige schepseltjes een enkele maal in zich keeren, wat moest 't hen dan triestig en zorgenvol maken...

Arm kind, arm kind, 't was veel beter niet te denken, nooit te denken, waar 't leven voor haar heen ging. Hij behoorde haar af te leiden... maar als zoo vaak wist hij niet waarmee. Zijn gedachten gingen zelf te zwaar om voor veel luchthartigheid ruimte te laten. Hij zou haar zoo graag geholpen hebben, maar hoe? Waar moest zij heen, wat beginnen om veiliger te leven, gedekt voor de dreigende toekomst? Wie zou haar willen hebben, een kelnerin? En dan zou zij zelf niet eens willen... Hij voelde 't wel en dat was de meeste pijn, dat haar eigen wezen haar lot maakte. Hier zaten zij nu tezamen en zij had hem lief en hij wilde niets dan haar best en toch voelde hij haar *eenzaam* leven. In de dagen leefden zij nu schijnbaar samen, maar hoe lang kon dat duren. Hij was machteloos om in te grijpen in haar leven; zijn zorggedachten omfladderden haar als zwakke vogels, van de ochtend tot de avond, maar geen handbreed week zij daarom van haar noodlottig gebaande levensweg af. Zij bleven ver van elkaar en hij zag haar gaan als een klein fijn figuurtje ergens omlaag in een verre diepte. Een eenzelvig gaan, altijd omlaag, naar een onbekend donker einde.

— Wat zijn we stil vanavond, hè? zei ze nu zelf met dat ingetogen-vragend, zacht-melodieuse stemmetje, dat voor hem ook haar wezen resumeerde... 't Is ook zoo stil... zoo akelig... dan ga je zoo denken... Ga maar 's mee naar voren, dan gaan we pret maken.

Zij trok hem kinderlijk-onstuimig van zijn stoel op en 't deurtje uit in 't licht café, waar haar roode blouse ineens weer opvlekte. Zij klapte uitgelaten in de handen en danste lacherig, dat haar tandjes blonken tusschen het lippenrood,

Digitized by Google

rond de tafel, terwijl haar klein geknepen oogen uitdagend naar hem blikten. En plotseling met een dolle sprong, sprong zij aan zijn lijf vast, haar armen om zijn nek, haar knieën om zijn heupen. En hij, even wankelend, droeg haar zwaar rond door het vertrek, met zijn lippen op haar week zijig halsvel gedrukt.

— Lieveling, lieveling, mijn engel ben je... de woorden kwamen dof uit zijn mond, terwijl hij haar slank, soepel lijf aan zich drukte, heftig. Zij liet hem begaan, met het hoofd op zijn schouder, zalig als een poes die zich gestreeld voelt.

Maar eindelijk kon hij niet langer en liet haar, overbuigend, op de grond neer. Zij liet haar armen los, gaf hem een volle zoen op de mond, en stond met een luchtige sprong bij de deur van 't kamertje, naar hem heen zeggende:

— 'k Ga 's even naar Marie kijken... dàg...

Hij, hijgend en tevreden, drentelde met de handen in de zakken in 't café'tje, tusschen al die stijf-stille dingen, de tafel en de onnoozele stoelenrijen. Hij lette 't alles op en hij vond 't nu knus hier, achter de roode gordijntjes, met het geelglimmende nette houtwerk der wanden rondom. De stoelen waren zoo vertrouwelijk, de ronde tafel huiselijk-goedig en er was iets weelderigs in de rustige fonkeling van het buffet. 't Was niet te denken nu dat deze glanzende, propere, welverzorgdheid soms beslagen werd met tabakswalm uit walmende pijpen, dat deze gemoedelijke binnenhuisrust verstoord kon worden, elk oogenblik, door grof praatgebrom, of lollend dronkemansgezang.

Terwijl hij, telkens op één been steunend, de reclamekaarten stuk voor stuk bekeek, die van de muren vuurrood schelblauw of hardgroen vlekten, hoorde hij Elly's stem in de achterkamer.

Daar zat Marie aan de leege tafel te breien, stil òp in 't lamplicht, de vingerhanden rusteloos bewegend. En van dicht boven haar geelde het licht de vleeschkop met de volle kin en de varkensachtige spleetoogjes... De kamer rondom haar, schraal gemeubeld, was rustig dommelend in schemer-

Digitized by Google

dofheid. Elly was naar achter gekomen uit een plotseling gevoeld meelij met Marie, die de heele tijd daar zoo zeurig alleen zat.

— Wat is 't nou vervelend, hè, vanavond? zei ze, dat er nou ook niemand 's komt... En dat je nou ook altijd zoo achter gaat zitten!... Kom oók 's voor, da's veel gezelliger. Jakkes! 't is hier zoo doodsch...

— Och... vond Marie... 't gaat nogal... Wat zal ik nou vóór doen? Zij had haar oogen niet opgeheven van de breikous, die ze tusschen haar stompe werkvingers bewoog met knitterend geluid van de lange naalden.

— Toe, kom nou maar... hield Elly aan... Hij wou je wat tracteeren, zeid-i... om wat op te vroolijken, toe kom! je zal òns toch niet hinderen...

Marie stond op, legde de kous op tafel.

— Nou vooruit dan maar, zei ze, bereidwillig-opgeruimd in haar boersche dialect.

En zij gingen naar voor, waar nog de jonge man naar de reclamekaarten stond op te zien.

Elly ging naar hem toe, stak haar arm door de zijne.

— Zeg, geef Marie wat; die meid verveelt zich zoo... Ze heeft de heele avond nog niets gehad, zei ze zacht naar naar hem op.

— O, mij goed, laat ze maar wat nemen, gaf hij onverschillig terug.

— Neem maar wat je blief, Marie, meneer vindt 't goed, niewaar? zingzangde haar stem nu weer luidop.

— Ja zeker, ga gerust je gang, Marie. Hij had even 't hoofd naar de meid heengewend en zag haar breed-vriendelijk-lacherig hem toeknikken.

— Nou dan een grokkie, asteblief, dank u meheer, zei ze achter 't buffet gaande. Uit een lange flesch goot zij een geele gulp cognac in een glas, ging toen naar achter om warm water te halen en kwam dadelijk daarop met het dampend glas terug.

— Op uw gezondheid, meheer... juffrouw... wenschte zij boersch-joviaal, hard sprekend, nam een vlugge slok met

Digitized by Google

gewend gebaar en zette toen het glas op de ronde tafel neer.

— O... danki, danki wel, Marie, antwoordde hij, glimlacherend, èven-verlegen. Dankje Marie, knikte neerbuigend-vriendelijk Elly.

— En we hebben nie-eens wat te drinken... besloot ze, beteekenisvol naar hem oogknippend. ... Die Marie was ook altijd zoo gek, zoo ordinair met 'r gezondheid drinken. Ze voelde zich er vaag om schamen, dat die meid zoo deed en ze was ook onzeker hoe hij 't op zou nemen.... Ze wenschte maar dat Marie nu weer gauw wegging. Al haar meelij was heen.

Maar Marie bleef bij de tafel haar grok drinken, haar stompe vingers om het glas dat zij aan haar gebogen arm ophield. Telkens nam ze genietend een lange slurpteug. Haar andere hand steunde met gekromde vingers en platte duim, meid-achtig, op de tafel. En de anderen bleven tegenover haar talmen, hij, verveeld kijkend, met nog altijd handen in de zakken, Elly aan zijn arm geleund, haar hoofd tegen zijn schouder. Marie met haar goedig-gemeen gezicht, waarvan de verwaterde trekken en omrande oogen nu scherp-duidelijkten onder de felle lichtstraling, praatte evenwel; tusschen haar drinken in, rustig voort met haar doordringend harde stem in 't boersche dialect:

— Dat 'r nou ook zoo net niemand komt vanavond, hè? da's nou toch ook zoo vervelend... en gisteren was 't zoo vol...

— Zoo? was 't gisteren vol? vroeg hij, om iets te zeggen.

— O heere jee! en laàt nog... niewaar juffrouw?

Elly knikte, maar hij, door die laatste woorden van Marie pijnlijk verrast, wilde nu meer weten.

— Nog laat? vroeg hij... nog nadat ik weg was...?

— O ja, begon Marie... en Elly viel haastig in, alsof zij zijn denken begreep:

— Ja, jij bent immers nog al vroeg weggegaan gisteravond?

— Nou, 't was toch al over elven...

— Nee; precies elf uur.

Digitized by Google

Hij voelde weer dat smartelijke van vage argwaan en angst opkomen, dat hij zoo vaak ondervond in zijn verhouding tot haar. In haar toon merkte hij een gemaakte onbevangenheid die hem wilde bevredigen en afslijpen de impressie van Marie's zeggen.

Maar deze, die daar niets van merkte, ging onverstoorbaar en argeloos voort al die dingen te zeggen, die Elly liever verborgen had.

— O, 't was al over twaalven, toen klopten ze nog... weet u wel? toe u en meheer al in bed lagen.

Elly voelde haar hart bonzen. Zij hield haar hoofd tegen Bens schouder gedrukt, omdat zij haar wangen schaamrood gloeien voelde. Zoo'n stomme meid, zoo'n kip zonder kop! »Toen u en meheer al in bed lagen." Moèst-i nou niet begrijpen dat ze *samen* in bed lagen! Dat lamme dier van een meid.

Elk luid woord van haar, zoo stom-zonder-erg uitgezegd, trad als met zware voeten haar gepijnd hooren. Zij dacht dat hij nu dadelijk iets zeggen ging, dat toonde hoe hij nù eindelijk begreep hoe hier de toestand was...

Maar zij hoorde hem verder vragen en haar angst zonk, want zijn argwaan scheen, over Marie's laatste woorden heen, zich aan iets anders te hechten.

— Zoo? en heb jullie opengedaan?

— Wel ja... waarom niet? Die hebben nog wàt goed verteerd...

— En wat waren 't dan voor menschen?

— Nou... een paar heertjes, wat 'n nette ventjes, niewaar Elly?...

— Ah! 't waren heertjes... en ben jij ze komen bedienen? Zóó, in je nachtjapon?... Was 't erg gezellig met die nette ventjes? vroeg hij, op haar neerziende, wanhopigspottend.

Maar hier voelde zij zich in haar onschuld gerust:

— Bé'je mal! zei zij en 't klonk in haar stem of zij zijn veronderstelling een verachtende trap gaf. Bé'je gek! ik heb even een rok aangedaan en heb in 't buffet wat wijn voor

Digitized by Google

hun gekregen... Ik heb ze goeien dag gezegd, maar verder heb ik ze niet angekeken... Marie heeft ze bediend, niewaar Marie?

Deze, die nu ook begon te begrijpen dat de meneer jaloersch was, haastte zich toe te stemmen. De juffer was er niet bij geweest, zij had ze bediend... maar ze waren niet lang gebleven.

— Natuurlijk, hè? dat begrijp je... toen ze zagen dat *ik* niet voorkwam, zei het meisje in naief-rustige zelfbewustheid.

— Ik heb toch nog drie maffies fooi gehad; en ze zeien dat ze vandaag terug zouen komen, rammelde de andere voort.

— Zoo... hebben ze dat gezeid?

— Ja, die eene zei dat-i vast kwam, u kan 'm wel, die lange zwarte, die wel 's meer hier komt.

Weer voelde Elly het gesprek angstig-gevaarlijk. Ze wist wel wie Marie bedoelde... 't was zoo'n lange jongen, zoo interessant bleek en met zwart haar. Hij had haar verleden een flesch eau-de-Cologne beloofd, maar dat hoefde Ben allemaal niet te weten. Wat hoefde nou die Marie weer te zeggen dat *zij* die vent wel kende!

Ze haastte zich iets te zeggen, dat afleiden kon:

— En d'r is toch de heele dag niemand geweest, lachte zij, och, ze waren zeker dronken...

— Nou... zoo dronken toch niet, hield Marie vol... en die lange heeft wel driemaal naar u gevraagd.

— Da's dan zeker en goeie kennis van je... begon hij toen de deur open rinkelde en achter elkaar twee mannen uit het donker nachtgat in 't lichte traden. Zij stapten zwaar binnen, met een »g'n avond samen" en een tik aan hun petten en zakten breed neer aan een tafeltje, tegenover elkaar.

De jonge man en Elly hadden de groet beantwoord, zij met een coquet-vriendelijk lachknikje naar hen heen en waren toen achteloos, om niet het air te hebben de bezoekers te mijden, gedrenteld naar 't kleine deurtje en zoo 't kamerdonker binnen.

Marie was gebleven en vroeg met een vette vriendelijkheid en breed-lachend, wat ze gebruiken wilden. Met grommende

Digitized by Google

keelstemmen, dof en kortaf, bestelden ze bier en bleven, toen de glazen gebracht waren, blokkig tegen elkaar over met de armen op hun tafeltje hangen, zonder een woord te spreken. Bij de groote ronde tafel stond Marie, een hand daarop gesteund, naar hen te kijken, het oogenblik afwachtend, waarop zij zou vragen of ze niets van hen drinken mocht.

Ben en Elly waren stil gaan zitten op hun stoelen, die nog aangeschoven stonden en keken door 't raam naar wat er volgen zou. Hij had zijn arm om haar middel geslagen, maar zij spraken niet en bleven onbeweeglijk.

De twee groezelig-zwarte kerels, — stokers waren 't — praatten nu zacht, de hoofden tegen elkaar, in grof-rasperige fluistering. Afwisselend omsloten de vuil-zwarte stompvingers de glazen en brachten die naar de mond tot een korte, snelle slok, dàn weer streek een hand een leeren pet naar achter om met de zwarte nagels in het haar te krauwen.

Eindelijk kon Marie het niet langer uithouden. Zij kwam een paar passen nader en zei toen met haar schreeuwerig-schelle stem, die vroolijk moest lijken:

— Snoeshaantjes, krijg ik nou niet 's een lekker glaassie bier van je!

De mannen schokten op, keken schuin naar haar rond-rood gezicht omhoog en zeiden niets.

— Toe, laat me nou 's een glaassie van je drinken, toe, ik heb nog niks gehad van avond, fleemde zij weer.

De eene vent scheen onverschillig-brommend zijn toestemming te geven en Marie haalde haar glas van 't buffet. Daarna zette zij zich ook aan 't tafeltje, dronk gezondheid, en begon een rad gesprek, door veel schel gelach onderbroken, met de elbogen op de tafel en de kin in de hand. Zoo was haar vettige facie vlak bij de donkere koppen der mannen, tusschen hen in, en terwijl zij sprak, flikkerden haar spleet-oogjes gestadig van de een naar de ander. Maar wat zij zeide, konden die in 't kamertje niet hooren, behalve een enkele schaterende uitroep. Ook niet wat de mannen, nu minder ruig en stroef dan straks, antwoordden.

Zij bleven luisteren, maar hij kon niets opvangen en begon

Digitized by Google

zich te vervelen. Elly scheen iets meer te verstaan. Haar fijne mond vertrok soms even tot lachen, terwijl haar halfgeloken oogen strak-oplettend staarden.

— O, die Marie! Wat gemeen! heb je gehoord?... riep zij ineens. Hij had niets gehoord.

— O, schànde? nee, ik zeg 't je niet,... ik doe 't niet, hoor? zoó geméen!... Hij deed nu als wilde hij absoluut weten wat Marie gezegd had, trok haar tot zich, drukte haar vast, en zoende haar op de kroeshaartjes achter het oor, al fluisterend:

— Toe, zeg 't nou, zeg 't nou... wat zei ze... Marie?

Elly vaag-glimlachend drukte met de handen hem af, terwijl zij haar hoofd om en om draaide, dat zijn lippen zich niet vastdrukken zouden.

Zoo worstelde zij zachtjes eenige oogenblikken, tot op eens haar hoofd onder zijn arm doorglipte en zij naast haar stoel vóór hem opstond.

— Schei toch uit, dat kietelt zoo!... riep zij hem toe met vlakke handen langs haar hoofd glijdend.

— Kijk, nou heb je me heele haar in de war gemaakt, da's gemeen...

Hij wilde opstaan, haar weer vatten, maar zij week naar de deur der achterkamer, zeggend vinnig-helder:

— Nee, ik moet eèrst me haar doen, hoor! blijf nou maar zitten... blijf maar even zoet zitten, dan kom ik dàlijk weer bij je... stilblijven, hoor!

Hij, gehoorzamend, zakte weer op de stoel terug en haar gestalte was met een sprongetje in de achterkamer verdwenen.

Daar was het schemerstil. De lamp brandde er laag over de tafel, waarop nog de zwartwollen kous van Maria achteloos geworpen lag, met de lange glimnaalden als een kleine omgeworpen stellage om een wijd-gapend gat. Rond-omhoog somberden de wanden, onder de stil-witte dekking van het plafond.

Zij draaide aan de lamp, dat de kamer opvroolijkte en ging een kam uit de waschtafellâ halen, om haar pony op

Digitized by Google

te kammen. Het smalle spiegeltje was aan het penant tusschen de vuil-grijze deurposten. Vitrage gordijnen hingen voor de tuindeur, stijfplooiend elkaar tegenover.

Zij, het aschblond krulhaar boven haar voorhoofd opkroezend, lachtte haar eigen gezicht toe, dat de rei van kleine tanden doorblonk. Zij vond dat zij er goed uitzag zóó. Maar morgen zou ze toch eens probeeren 't haar anders op te steken, hooger op, dat 't wat meer leek... 't Was jammer dat ze zoo weinig haar had. En 't viel nòg uit. Als 't zoo doorging zou ze d'r wat onder moeten leggen. Dat deeën d'r zooveel. Als je ze zag zou je gelooven dat 't allemaal eigen was, maar jawel... Nou... wat was er ook tegen? 't Was toch maar een rolletje haar onder je eigen haar... Een heele pruik, dat was wat anders, die zou ze nooit op willen zetten... dat was vies... Die Fransche meid, die bij Leuckart kelnerin geweest was, die droeg een blonde pruik... en ze had zwart haar... Maar iedereen kon 't zien... en de heeren zaten d'r altijd om te lachen... Dan maar liever weinig haar dan zoo... En je werd er ook kaal van... Zij zou die wenkbrauwen ook nog even bijtrekken, en dàn nog een beetje poeieren, ze zag zoo bleek...

Tusschen spiegeltje en waschtafel bleef zij drentelen. Met 't crayon trok ze, onbewegelijk staande, het gezicht vooruitgestoken, voorzichtig de ronde welvingen langs. Toen poeierde zij zich luchtig met coquet-vlugge hoofdbewegingkjes... Terwijl zij haar handen waschte, kwam haar in gedachte dat zij het kleine gouden medaillon aan het zwart fluweel wel om kon doen. Dat stond zoo goed op de hals...

Zoo bleef zij dralen, om nog niet zoo gauw terug te gaan. Dat was zoo lekker, te weten dat een jongen daar zat te wachten en dan hier zoo in je eentje rond te scharrelen en te denken. Ben was wel een goeie jongen... zoo hartelijk... en hij meende het zoo. Zij hield ook wel van hem... Toch niet meer zoo als vroeger. Toen dacht ze soms heele dagen aan hem en voor-i dan 's avonds kwam kon zij het haast niet houen van ongedurigheid. Nu verlangde ze lang zoo niet meer. Soms, als er heeren waren, wenschte zij

Digitized by Google

haast dat hij maar niet mocht komen... Maar hij kwam altijd en als hij er dan was, was 't toch ook weer goed... Zij drong haar gedachten om vriendelijk voor hem te zijn. Zijn beeld was voor haar, zooals hij nu zat en geduldig op haar wachtte. Maar tegelijk zag zij ook die aardige jongen van gistermiddag in 't fijn zwart en met 't havana-bruin rond hoedje op. Hè, dat was een echte heer, zoo echt chic... Hij had haar ook handschoenen beloofd... Zou hij 't doen? Daar was zoo iets gebiedends in zijn manieren. Hij sprak zoo kortaf en zijn zwarte oogen keken haar zoo brutaal door en door. Hij had ook een mooie dikke zwarte snor. Bepaald een mooi ventje...

Maar nu werd zij zich haar gedachten bewust en haar blijheid was heen.

Terwijl zij het fluweeltje stond te strikken voor de spiegel, was er een scheuring van droefheid in haar als ze aan Ben dacht. Het was toch zoo'n goeie jongen, hij had zulke trouwe oogen... ze mocht 'm toch ook zoo graag... Maar hij was niet chic, voor geen cent... en hij kon haar ook niet veel geven... tien gulden elke maand, wat hâ je daaran? En hier verdiende ze niet genoeg; het was hier niks gedaan. Een enkele keer als er 's een royale vent kwam, maar hoe dikwijls gebeurde dat! Wie kwam hier in deze buurt en in zoo'n gat...

Ze was mal, dat ze zich had laten overhalen door die Jan Bredee, maar ze wist toen ook al niet waar ze naar toe zou; ze was toen net zwaar ziek geweest en om toch ook weer met allemaal vreemden te beginnen... En ze was toen nog zwak ook...

Och, hij was toch wel een goeie, lieve jongen, hij meende 't zoo... Die avond dat ze zoo lang bij die dikke gezeten had, die 'r absoluut mee op reis wou nemen, had hij tranen in zijn oogen gehad toen ze terugkwam... Als hij maar meer d'r had kunnen helpen... en een fijne heer was hij ook niet... zooals die zwarte...

Gek! ze had vanmorgen de kaart gelegen in bed en altijd was 't uitgekomen: op groot geld en op een zwarte jongen.

Digitized by Google

Dan zou ze met hèm kwaad moeten worden... Arm ventje!... Hij kon toch ook wel zeuren... maar om 't zoo ineens af te maken, dat ging niet, daar had ze 't hart niet toe... Gek! zoo'n gevoelig hart als z ij had... Een ander had 't al lang gedaan... Je mot toch leven!... Maar hij zou zoo beroerd zijn... Nee, 't kon niet... 't kon niet!... Hij zou d'r misschien de tering van zetten... Dan die andere maar... Dat was òok jammer!

Een oogenblik stond zij roerloos haar beeltenis aan te zien; toen, geërgerd, schudde zij heftig het hoofd:

Och kom, zij zou wel zien hoe 't liep... nu maar naar 'm toe, hij zat er wel een half uur alleen, die goeierd!

De jonge man had intusschen stilgezeten in 't half-duister kamerhokje. In de rust van het hel-lichte café hoorde hij de hortende grommingen, als de stoker — zijn kameraad was weggegaan — sprak. Daartegen, één lijn van heete fluistering, Maries stem, die onafgebroken ijverde. Zij scheen hem tot iets te willen dringen, hem te willen overhalen, waartegen hij zich op een stompe, doffe manier verzette.

Maar Ben luisterde niet lang. Het gerucht van die twee en de stilte maakten hem haast slaperig en hij zat, afgezakt van de stoel, zijn geest in rust. Het was zoo diep-rustig hier, zoo besloten en veilig. Hij voelde niet meer de gejaagdheid van onrust om haar zijn en haar stemming.

Zij was wèl aan hem. Hij voelde 't in haar begroeting, in haar zoenen, in haar vleiige stem, dat ze van hem hield. Wat kon zij kinderlijk-naïef en vroolijk zijn en met zoo weinig blij. Hier, in dit kleine kroegje, was ze eigenlijk ook wel goed geborgen. Die stokers en zeelui deerden haar niet, dat was geen gevaar voor haar... maar de meneeren, de makkelijk levende rijke jongens, en die zochten haar hier niet, in zoo'n buurt en in zoo'n lokaal... Zoo zou ze wel langzamerhand dat vroegere rumoerige leven leeren vergeten. En altijd alleen, samen met hem, dat mòest toch wel invloed op haar oefenen.

Als ze nu maar niet hoefde te drinken... en als hij maar

Digitized by Google

wat meer geld had. Zij had niet veel noodig, maar zelfs dat kostte hem moeite haar te geven.

Eenige tijd bleef hij zich kwellen met die gedachte, toen zonk ze weg in de dompe rust rondom. Hij vond 't wel prettig even alleen te zijn, 't moment te voelen, en een enkele keer in kalme bevrediging aan haar te denken, nu zij zoo dichtbij was en hij haar straks weer voor zich zou hebben. Hij dacht aan haar klein oor en de val van het blonde haar daar overheen. Dat was zoo zuiver fijn gevormd en rozig-blank. Op het halsplekje er onder was 't lekker zoenen, en van 't oor af ging de kinlijn zoo mooi week-rond. Het voelde frisch en week-glad aan. Daarbeneden was haar volle hals zoo warm.

Maar hij werd ongeduldig. Waar of zij nu bleef? De tijd ging ongebruikt voorbij, de enkele uren dat hij bij haar kon wezen... Waarom kwam ze nu niet? 't Was al bij elven...

Juist wou hij gaan kijken, toen zij in de kamerdeur kwam.

— Waarom zit je niet? ga gauw zitten op je stoel! riep zij, en hij:

— Wat voer je dan toch uit? Heb je al die tijd je haar opgekamd?

Terwijl hij, zittend, haar op zijn knieën trok, zei ze plaag-ziek, haar lippen lachend-vochtig en de oogen glinsterend rechtuit ziend:

— Dat gaat je nie-an, wat ik gedaan heb... Stil, hou je kop recht en niet zoo met je gezicht trekken... Is die vent 'r nou nòg al? vroeg zij opeens, door de vitrage spiedend in 't cafétje.

— Ja, waarom niet?

— Nou, voor zijn dubbeltje is-ti d'r lang genoeg geweest... Kijk's... luister's... die Marie zit 'm te belezen, geloof ik.

Zij hoorden, oplettend een oogenblik in de stilte.

— Toe nou, snoeshaantje! toe nou! verstonden zij duidelijk uit de fluistering van Marie.

— Hoor je wel, die Marie wil 'm plunderen, de stakkerd, fluisterde zij half-geërgerd, toch lachend; zoo'n gemeene meid, hè?

Toen, met haar handen op zijn schouders, keek zij hem

Digitized by Google

vol aan eenige oogenblikken. Haar blauwe oogen staarden, half-gesloten, begeerend in de zijne. Haar lippen waren even van elkaar. En langzaam kwamen haar vooruitgestoken lippen nader tot zijn mond en sloten zich eindelijk met kracht er op. Hij gaf de zoen terug en zij bleven lang zoo, met de lippen opeen, wiegend hun lichamen, de armen om elkaar.

En daarna, terwijl een gloed hem doortoog, zoende hij haar overal op haar gezicht, lag zij met het hoofd tegen zijn borst, hij op haar ziende, tevreden, met alleen een kleine onrust dat de tijd zoo gauw voorbijging.

Zij intusschen moest telkens aan dat lieve ventje van gisterenmiddag denken. Terwijl Ben haar zoende, stelde zij zich voor dat die 't was. Dat moest wel lekker zijn... Maar hij zou 't zeker veel heftiger nog doen, en ook brutaler. Hij zou haar eerst vastpakken, want hij was sterk, en dan haar zoenen of ze wou of niet. Zij zou niet willen, maar dat zou haar niet geven. Zij deed haar oogen dicht onder die gedachte en drukte zich dichter tegen Ben aan, en hij genoot 't zoete gevoel van trotsch bezit over dit willig zich gevend soepele lichaam.

Dan weer keek ze op, duwde hem recht op zijn stoel, leunde achterover in de hare.

— Nou moet je 's even stil blijven zitten, zei ze, sst... sst! niet an me komen... handjes thuis... en ze praatte met coquette haaltjes in haar stem over dit en dat, vroeg hem allerlei onverschillige dingen, quasi om hem af te leiden en rustig te houden, tot hij ineens weer haar bruusk om het middel pakte en naar zich toe trok, wat zij, geschandaliseerd doende, toeliet. En onder zijn zoenen lachtte haar witte tandenmond open, terwijl haar oogen als bezwijmd toesloten.

Intusschen, onder het zwaarder dempende nachtuur, voelde hij rust en stilte in het huisje hoorbaar ademen, terwijl buiten alle leven scheen gedoofd.

Toen rinkelde de deur en de andere meid kwam binnen, achter haar een manspersoon, die zij, half omgewend, drong om binnen te komen. Maar hij, buiten de deur, scheen te weigeren en eindelijk sloeg zij driftig de deur dicht.

Digitized by Google

— O, daar is Anna... had Elly geroepen... nou ga rechtop zitten, laat ze ons zoo niet zien, jongen!

De meid, die rood zag in 't licht, ging door 't café en 't kamertje naar de achterkamer.

— Dag meheer... o, dag juffrouw, ik zag u niet.

— Dag Anna. Voor de deur van de achterkamer stond zij stil:

— Nou, wat zeg u daarvan!.. die sloome duikelaar, hij wou niet eens binnen komen, hij was zeker bang dat-i me tracteeren moest, zoo'n kale, dooie diender!...

— Ja, da's naar voor jou... antwoordde Elly onverschillig en geërgerd over die ruwe heftigheid in Bens bijzijn.

Weer ging de café-deur en »meneer" kwam binnen.

Het was een lange, sluike jongen, met een flauw blond gezicht, vaalbleek in het licht. Zijn oogen keken flets boven een even opgewipte neus, die zijn heele gezicht een uitdrukking gaf van stompe ontevredenheid. Hij droeg een laagbollig hoedje en een roode das.

— Dàg m'neer Lange... zei hij luchtig, in 't kamertje voorbijgaande.

— El, kom je even achter? vroeg hij, al in de achterkamer getreden.

— Ja... wat dan?... D'r is niks geweest, zeg, riep ze, het hoofd naar de deur omgewend... de heele avond geen kip gezien.

— Zoo... nou dan mô'-we maar vroeg sluiten, klonk 't terug.

— Toe, ga jij nou maar weg, zei Elly zacht, zich weer tot Ben keerende... ga van avond nou maar 's vroeg weg ... anders moet die man voor jou alleen openblijven.

— Waarom? laat-i maar sluiten, dat hindert òns toch niet.

— Ach nee, maar 't is zoo gek voor die meiden ook... en zooveel verteren we ook niet.

— Nou, haal dan nog wat... mij is 't goed.

— Och nee... ga nu vandaag maar 's wat vroeger, dan kan ik ook 's bijtijds naar bed... Gisteren was 't ook al zoo laat en voor jou zelf is 't toch ook veel beter, dat je niet alle avonden zoo laat gaat.

Digitized by Google

— Nou, als je me dan bepaald weg wil hebben, goed, dan ga ik, maar 't is nog maar even over half,... maar je heb nou genoeg van me zeker... zei hij opstaande, geergerd.

Maar zij klemde zich, hartstochtelijk doende, aan hem vast.

— Nee... nee... dat is 't niet... jij bent mijn lekkere, mijn heerlijke man... geef me een zoen... nee niet zoo slap, een stevige zoen... zoo... nòg een... en ga nou maar... 't is maar alleen voor van avond, morgenavond mag je weer blijven.

— Ja? nou dan ga ik maar heen. Hij trok zijn jas aan, zij zette hem zijn hoed op met hare handen en keek of hij recht stond. Arm in arm gingen ze het café door, waar de stoker en Marie waren weggegaan.

Nog even draalden ze in de open deur, half in 't koele nachtzwart, waar zwakke geluiden uit de stadsverte aanwoeien. Een paar huizen verder waren twee donkere gedaanten, staande voor elkaar, toen wandelden ze gearmd verder.

— Daar staat Marie met d'r stoker... zei Elly.

Daarna waren zij zwijgend bij elkaar, vaag luisterend in de nacht. Hij voelde zich al van haar gescheiden, dit nogbijeen-zijn was vol onrust. Hij wilde 't doen eindigen.

— Zul je nu op je zelf passen, lieveling? Niet veel drinken, en niet te aardig zijn met de heertjes... vroeg hij smeekend.

— Bè je gek? D'r komen hier nog al wat heertjes, was haar minachtend antwoord. Haar stem klonk niet meer zoo zacht-vleierig, maar harder, als ongeduldig.

— Nou, dag kind! zei hij, zich vermannend, en zoende haar nog eens op 't voorhoofd.

Daarna was hij op straat en viel zijn gestap langs de huizen.

— Da-àg... riep zij hem na, weer met haar gewoon stemmetje van naïeve vleiing.

Toen sloot zij de deur en ging nadenkend 't kamertje door naar achter.

Bredee stond zich al uit te kleeden. Voor de bedstee

Digitized by Google

trok hij z'n groezelig halfhempje af, waar de rooie das van neerbengelde.

— Is die vent d'r weer de heele avond geweest? vroeg hij schorrig.

— Ja, gaat 't jou wat an? antwoordde ze hard.

— Ja, wis en bliksems... die kerel verteert niet en houdt jou de godgansche avond van de klanten af, ás ze d'r zijn.

— As ze d'r zijn, dat mag je d'r wel bij zeggen! smaalde Elly. Zij stond voor 't spiegeltje haar gezicht te bezien, met loome handen het fluweeltje losmakend.

— 't Is hier een mooie boel — vervolgde zij — d'r komen geen vijf menschen per dag. — As ik dàt geweten had — nou!

— As jij 't maar niet met één vent aanlei... dan zouen de andere ook wel komen... gat hij koeltjes terug, terwijl hij op een stoel zittend, met één been opgetrokken, aan zijn onderbroekspijp trok.

— Nou... ik doe dan wat ik wil... daar heb ik nou lol in, zei ze driftig... ik doe genoeg voor de zaak, ik zit verdikkeme! de heele dag voor 't raam. Dan zal ik 's avonds dan toch wel kennen doen wat ik verkies.

— God, mensch, ga je gang... doet wat je wil, hoor, 't is je eigen schaai... Hij sprak het onverschillig weg, terwijl hij, nu in zijn hemd en met lange magere bloote beenen, het dek opsloeg en in bed stapte.

Terwijl hij zich behagelijk strekte, dat de planken kraakten, vroeg hij:

— Wie draait 't licht vóór uit?

— O, dat zal ik wel doen, Marie is nog niet binnen, antwoordde Elly, langzaam naar voren gaande.

— Roep ze dan, en sluit maar gauw, riep hij haar achterna.

Zij klom eerst op de stoel, toen op de tafel en draaide, de arm strekkend, de lampkraan om, het bleek-ernstig gezicht opgeheven in 't licht. Langzaam slonk de vlam, werd van wit gelig, toen blauw en verdween na een paar krampachtige flikkeringen. Tusschen de wanden sloeg plots het donker neer, en Elly, op de vloer, moest er even aan wennen, eer zij bij 't bleek lantaarnschijnsel, dat schuin naar binnen viel,

Digitized by Google

haar weg kon vinden, de tafel langs naar achter. Innerlijk voelde zij zich onvredig, vol verwarring. De woorden van Jan hadden toch indruk gemaakt. Zij deed d'r eigen schâ... Zij zou zoo graag veel geld hebben, hoopen geld, om zich chic te kunnen kleeën... Maar als je bij één bleef, dan vorderde je ook niet veel... Dat was niet wàar! als die eene maar moppen had! Dat chique ventje... dàt was zeker wel een rijke jongen... hij ging zoo royaal met zijn geld om, hij had wel bij de acht gulden verteerd... Maar, 't ging niet, ze kon d'r Ben maar niet zoo ineens wegbonzen... Die jongen meende 't ook zoo heel echt met 'r. In de achterkamer bleef zij staan peinzen bij de tafel, verstrooid luisterend naar het ronkend ademen van Jan, dat uit de bedstee klonk.

Toen, met een zucht, begon zij zich ook uit te kleeden.

Als er maar iets gebeurde, waardoor ze vanzelf van mekaar moesten, was de gedachte waarmee ze naar bed ging.

Digitized by Google

DE MAN EN DE SIRENE

DOOR

HENRI DE REGNIER.

Onder de laatste sterren van een dageraad op zee, staande op den steven van een schip dat men niet ziet, spreekt de waker; zijn stem verwijdert zich naarmate het helder wordt.

DE WAKER.

Ik ben degeen die waakt staande op den steven . . .
Er zijn er die ankers en zeilen kennen,
Andren de sterren,
Sommigen zijn er wijzer en die spelen
Den weg op 't kansbord en slapen dan in te-vreê,
Zonder bekomring naar wat wind zich richt de steven;
Doch ik, ik weet de Zee!

Zij is gedweê vandaag onder de sterren,
De neergaande, en het touwwerk zucht heel zacht,
De zeilen zonken;
En de wind viel en het vaartuig is loom —
Allen waren slaapdronken —
En wie den wind kent en het tij voorspelde een schoonen [nacht
Aan 't schip voor anker;
En zingende heeft elk zijn riem geheven,

Digitized by Google

Want die de wolk kent lachte naar dien op den steven —
Dwaas dus die waakt en wijs de slaper!
En ik alleen bleef luistrend waken,
En ik alleen
Zie helder, door mijn droom,
En ik alleen,
Ik weet de Zee,
Geheel de Zee,
En dat er zijn Sirenen op de Zee.

Er zijn Sirenen die zingen en kammen
Hun wierhaar en zijn moedernaakt;
De drie schoonste kwamen en zwommen
Rondom waar kiel en water raakt,
In verre zeeën....
Zij kwamen niet weer maar soms van beneën,
Als de lucht kalm is en 't weer te-vrêe,
Is 't of 'k gelach en zingen
Omhoog hoor dringen,
Want ik, ik weet de Zee.

Zij hebben wierhaar en de monden
Geverfd als met koralen-rood;
Soms was 't of lachen klonk uit diepe gronden
En boven 't water zich een vrouwe-borst mij bood —
Armen die ze opensloot...
Men zegt zij zijn er niet en dat hun lijven
In staarten eindgen die in 't water drijven,
Van schelpen, schijnbaar blauw,
Terwijl hun haren gouden boog beschrijven
In 't zonlicht, schoon zij grauw...
En dat zij valsch zijn en hun lach geheimvol-zoet,

Digitized by Google

In grotten roos-licht en zwart-bang,
Wang tegen wang
Insluimren doet
Ten doode; —
Dat wijs doet wie hun niet vertrouwt,
Maar met dichte oogen vlode;
En dat men hun gedaanten bootsen moet
In lak en goud,
En spijkren ze aan den steven,
Hunne gelijkenissen aan den steven...

Maar ik weet binnen in mij zeekre dingen,
Want voor 'k de riemen hief dorschte ik het koren,
Hanteerde 't snoei-mes, dreef 't ploegijzer door de voren,
At druiven en dronk wijn,
Waaruit de droomen zijn
Die heldre geesten tot de toekomst door doen dringen.
Ik sliep op de aarde neven naakte zeisen,
Ik deed den bijl tegen de stammen rijzen,
Woonplaatsen der Dryaden:
Hun bloed dropte op mijn hand met de vallende bladen.
Ik zag de Faunen, honig-stelers, en op 't water
De Nimf lachende naar den Sater,
Die danste, slank, een roos tusschen de horens;
En de Griffoenen vluchtend voor de Eenhoren.
Centauren, ros en zwart, renden over het strand.
O nieuw verstand
Dat me opging en deed weten wat ik moet gelooven,
Deed weten wat er aan is van wie boven
En onder de aard ons aanzien met hun wondervollen lach;
En die ons toespreken met stemmen zacht,
En die ons toespreken met lang geklag,

Digitized by Google

Van dag tot nacht,
Van nacht tot dag.

In heldrer hemel
Sterft het gewemel
Der sterren, de wind het zeil zwellen deê,
De wind kwam aan over de Zee,

Er zijn Sirenen op de Zee.

De blauwige dageraad wordt helderder. Van lieverleê onderscheidt men een strand waarop een naakte vrouw slaapt; haar hoofd rust op de knieën van een jonkman gehuld in ruime en donkere kleederen. Hooge rotsen beletten het gezicht achter het kleine strand.

HIJ.

Die man spreekt vreemde woorden
In 't trage dagen,
Ik wenschte dat ik op de zee zijn schaduw zage,
En zijn gelaat terwijl hij droomt staande op den steven;
Ik had hem willen roepen dat hij 't hoorde,
Maar zijn scheepje lag geankerd en zoo bleven
Zij mij verborgen door de rots, en door uw hoofd,
't Zware, bekoorlijke, in mijn schoot,
Die mij hier zittende weerhouden hebt —
En 't vaartuig vlood
En de zee ebt...

Slaapster, uw hoofd weegt zwaar nu gij zoo rust,
Met de oogen en al de moeheid uws lichaams hier,

Digitized by Google

Verruklijk rein op de zeekust
Tusschen schelpen en wier,
O gij, de rustige en de
Moede glimlachend naakte en Onbekende.

Slaapster, het zand koelt de palm van uw handen;
Als ge opstaat, de armen rekkend, en de vloed
Van uwe haren tot uw heupen storten doet,
Zullen die zachte zanden
De' indruk bewaren van uw sluimer en de
Vriend van uw slaap kent nog uw ziel niet, de Onbekende.

Zij slaapt: ik droom,
En 'k droomde in 't donker
Lang voor die stem te zingen ging in 't donker;
Ik droom
Van haar die kwam tot hem die kwam,
Vreemde die Vreemdling tot zich nam,
En die nu slaapt bij hem die waakt;
Ik weet van haar
Slechts dat zij schoon is en in slaap geraakt
Kalm moede en naakt, —
En glimlachte als in droom en bovenaardsch
Toen die man zong de Zee en de Sirenen.
Zij sliep weer in maar hare lippen schenen
Te glimlachen naar mijne.
En op mijn knieën woog haar hoofd heel zwaar,
Zwaar door den last des lossen haars,
Zwaar hing haar hals te kwijnen,
Zwaar haar gedachten schijnen.

Zij denkt aan dingen die ik heel niet weet,

Digitized by Google

Niet weet ik haar gedachten . . .
— Toch stierf de nacht en dag zich reedt —
't Is me of achter haar trekken, trekken lachten,
Half uitgewischte die te lachen trachten,
Andere lippen achter háre lokken,
Zie 'k haar vlak aan dan voel ik me aangetrokken
Door één rechtop, en dat is mijn Gedachte
In 't zwart gekleed!

Haar vleesch is zacht zoo op het zand, haar vleesch
Is schoon zoo nu de lucht erover rees,
Zoo bleek en klaar, waarin, helaas, mijn ziel
Treurt om de ziel die in dat lichaam viel,
En zich verbergt zoet in zijn slaap en levend bleek,
Schoon ik al zachtjes streek
Met hand langs oogen, borsten, buik en mond
En het gond-blond
Van haren waar zij onder ligt bedolven
Lenig als wier en langzaam als zee-golven,
Geheimnisvol, en 't schuim dat voorhoofd hoog
Dat kroont hun boog,
Die neerruischt rijk en vorstlijk tot den rooden grond,
Waar raadslig schoon en wreed
Die slaapster sluimert, ach! die ik niet weet.
Want ik weet noch haar denken noch haar doen,
Het noodlot niet dat haar hier heenbracht toen
Dien avond 'k haar zag staan aan 't strand der zee,
Rein alsof juist ontstaan
Rank uit een schelp of blank uit een schuimvaan,
Uit het zand van het strand of het zout van de zee.
Of is zij een
Van die gevangnen die de hooge schepen hout en goud

Digitized by Google

Roofden aan d'oever, naar de haven voerden,
En die verkocht worden op 't havenhoofd
Met vogels en koraal?
Dwaalde haar kindsheid aan een kalmen stroom,
Welks kronkling zij te volgen placht van wilg tot wilg?
Droeg ze op haar schouders soms de water-kruik?
Of in gewijde hand de dooden-urn?
Liepen op de asfodellen langs den weg
Haar voeten naar een marmren tempel?
Bewonen haren droom boomen en steden?
Of is haar eenge erinnering de groote zee?
'k Heb dorst naar u te kennen, zuster, ik wil drinken
Aan uw verleên als aan een bron bij wilgen.
Sta op, o zuster, loop op mij geleund
Met mij en laat onze gezichten spiegelen
In ons gedachten, daar ook 't zinnebeeld
Van ons vervlochten handen ons uit wederspeelt.
Ontwaak, rijs op o zuster!
Ik kan niet leven als gij slaapt.
O die maar slaapt als zijnde een die 'k niet weet!
Sta op o naakte!
Laat van uw haren róllen 't gouden wier.
Sta op o slaapster!
Als gij zoo ver blijft waarom dan gekomen
Dien avond toen 'k op 't strand u vond?
En 't is in u dat de zon op moet gaan,
U die 'k niet weet,
En wezen zult!

Zij ontwaakt.

De zee vloedt weer: niet zingt nu meer
Die man zijn zang waarnaar ge lachte in droom.

Digitized by Google

Hij sprak van schaduw uit een breeden boom,
Van druiven, bijen . . .
Hij zingt niet meer
Zijn lied aan 't dagen en de dag werd rood —
Rijs rozerood,
Glimlachend naakte en onbekende ziel!
Uw vleesch moog vlijen
Zich in zijn sluimer, maar kom gij mee?
Kom uit u zelve mee! zie, de hemel is klaar.
Kom mee naar dáar,
Ver van 't dor strand en de onafzienbre zee.

De zon verschijnt.

*

Een open plek in een bosch. Een diepe bron spiegelt tusschen bloemen. Rondom, hooge boomen. Het weer is warm en met wind; zooeven regen; er vallen nog droppels van de bladeren.

Op het mos gezeten houden weefsters stoffen ontplooid op hun schoot. Er zijn er drie die beurt om beurt spreken, de oudste rechtop; anderen arbeiden zwijgend, waarvan twee nog antwoorden.

DE EENE.

Het lot weefde onze dagen, onze jaren,
Mijn zusters, en wij zitten neven hen,
En elk jaar weeft ons leven in zijn garen.

DE ANDERE.

't Is me of ik in den wind hun vleugels ken,
Want de tijd vluchtte heen voor ons, en de uren
Vlogen, nu de uilen, dan de tortelen.

Digitized by Google

Mijn leven, moet nog meer uw schreien duren?
Iedre drop regen is een traan van mij.
Mijn leven, moet ge in dood uw lust bezuren?

Want als úw snik klaagt in den wind voorbij
't Verleên dat met mijn Schaduw ginder droomde,
Van drank dof waardoor 't leed vergeten zij.

Hun paar diep in mijn donkre erinring doomde,
Rampgroep, helaas! sluimergraag opgewekt,
Aan puin 't hoofd stootend dat de lichtspleet schroomde.

Zie daar die beiden die nu met zich trekt
Mijn Leven: samen komen zij genaderd,
't Gelaat neerleunend, waar uw glimlach trekt,

't Getouw toe, waar 'k in bloemen wier geädert
Hun lijkt, laas! noodlot weef van list en logen
Wier draên hand beven doen die hen vergadert.

Eene Andere.

Arbeidzame, vóór zwaardre draden
Zit ik en weef en knoop met gouden pen
Van 't lang bedrog de leenge en kronkle draden.

Weer een Andere.

Arglistge die schoone patronen ken
Trek ik ze op naakte stof en splits met ijver
De kleurschiftende zij der logenen.

Digitized by Google

ZIJ DIE HET EERST GESPROKEN HEEFT.

De stof is dof en vet als doode vijver
En waardoor binnenin een beven vliegt,
Als weeft een spin daar en spant draden stijver.

ZIJ DIE DAARNA GESPROKEN HEEFT.

De zijde is zacht gelijk de huid, zij liegt;
Er doemen trekken uit van noodlot-wreeksters;
De zijde is ijdel als de ziel, zij liegt.

ALLEN.

Wij weven 't kleed der vrouw, der logenspreeksters.

DE OUDSTE DIE EEN SPIL DRAAIT.

Gij die het leven weeft in rustge werken,
Wil nu van 't purper bloedende om mijn spil,
Roô draad aan draad, de heevge wollen merken.

Mantel of vuurge hemd. En de Dood wil
Er eens en voor altijd 't leven mee stelpen,
Daar 't woest zich voortweve of afgrijslijk spil'.

Dan zal mijn ebben wiel mijn rood spil helpen.

DE EENE.

Op moede handen vielen losse bladen,
De regen floersde in 't bosch het blauw verschiet,
Roset-festoenen weefden drop en draden.

DE ANDERE.

De wind wart en mijn hand weerhoudt ze niet,
De zij wier tinten schiften en bewegen
Waar in de lucht een wolk verdiept of vliedt.

Digitized by Google

ALLEN.

Nu schreit het windgelaat tranen van regen.

DE OUDSTE.

Treedt in, de spil is stil, de taak gedaan.
De Weefsters gaan nu huiswaarts met de Spinster.
Hoor wind en regen die door 't boombosch gaan.

Nu geen getouw meer hier, geen naaldgeglinster.
't Regent op onze haren, de wind treurt.
De angst van veilharten luidt als herfstbeginster.

De boomen spreiden de armen beurt om beurt
Den dollen wind te vangen die ontwijkend
Bewogen blaren drijft en met zich sleurt.

Regen is op 't bronwater nederstrijkend.
Slagregen lacht al: Iris boog zich kromt.
Sterk en ontembaar balsemt de aarde opprijkend

Naar haar die tusschen bloemen schrijdend komt.

Het koor is heengegaan. De zon schijnt weer, men hoort droppels die van de takken vallen; de lucht wordt zoeler. Het paar komt het bosch in; hij in een donkeren mantel. Zij lachend en leunend loopt golvend; een licht gaas omschemert haar naakte leden. Haar luchtig bij elkaar gebonden haren vallen half los op haar nek. In haar hand heeft ze rozen.

ZIJ.

Wilt gij mijn rozen?
Zij zijn frisch in mijn vochtge handen.
Ik knielde plukkend ze op de heete landen.

Digitized by Google

Wilt gij mijn rozen?
Neem deze schoonste:
Ik wensch dat gij haar geur aêmt gij die wandelt
Niet naar hen nijgend.
Dien bleeken handen wensch ik — die ommanteld
Zoo zwaar, zoo zwart, — te zien ontstijgend
Een zulk een bloem gelijk een vlam de schoonste.
En 'k wensch dat waar gij gaat
Vóór mijn heldre lachen de bloem in uw hand staat.

Zij reikt hem de bloem die hij niet neemt en die valt.

Regen en zon weven in goud en zijde
Uw donk'ren mantel en vervroolijken uw weg,
't Licht doet zijn vreugde-stoffen rond u glijden,
Waarom is ook uw kleed zoo droevig, zeg?
Waarom hebt gij
Die roos verworpen zonder zelfs glimlachen?
Waarom woudt gij niet lachen
Tegen die bloem van mij?

Hebt gij liever mijn lippen?
Mijn mond is nog vochtig en frisch
Van bloemen te kussen vóór ik ze u schonk.
O gij die de rozen niet mint die 'k vond
Tusschen de doornen,
Hater van bosch-aromen,
Dien de vroolijkste dag versombren kon,
Als hulst wier geblaart zwart wordt in de zon.

Alles lacht en zingt: van blaren
Dropt dauw op bloem en mossen,
't Bosch druipt van dauwtranen,

Digitized by Google

Diamanten reegnen in spiegelbronnen,
Mijn lippen zijn zoet. Proef ze.

Gij wilt ze niet? —

Boomen — een wolk bedroeft ze.
De lucht wordt kilder.
Het goudbosch dooft, wordt groen en stilder.
Een rukwind. Regen.

De zon schijnt weer.

Ik wist wel dat ge mijn mond wilde.
Waarom zijn koud uw handen die ik tegen
Mijn lippen druk onder uw mantel
Wanneer een glimlach uw gelaat begiet
Zoodat ge schoon en blijde zijt,
Al tracht ge alweer naar ernst en zwijgendheid,
Ondanks dit bosch dat zingt en waar gij wandelt?

Aanschouw dat woud reegnen van zon en ruischen
Van heldre tranen die als oogen vonken
Van emerald en goud gelijk een pauw aan 't pronken.
Kwam niet een droppel langs mijn wangen bruisen
En beeft en schuilt in 't hoekje van mijn lippen
En gaat dan koel tuschen mijn borsten glippen
Zoodat ik, heet, wat bleek, beef als gestreeld?
Mijn vocht haar stort of 't zich in stroomen deelt.
Zoo zwaar is 't dat zijn wicht mij neer doet bukken
Als heet gesmolten goud mijn hoofd te drukken.
Ach, sluimren wou 'k in dat wat 'k in mij voel
Van weelden, achter 't hoofd mijn handen.

Digitized by Google

Voel
Mijn bloote huid vol geuren en vol hette
Van reuken die me in walm van wierook zette
En adem in mijn adem 't heele woud.
O mijn reine oogen zijn als bronnen koud,
Ik heb huidplekken die fluweelig zijn als mossen,
Mijn borsten lijken mij vandaag ontloken.
Ik ween — zijn jonge twijgen uitgebroken
Rondom me? Ik lach — goudbijen gaan door bosschen.
En in de zachtheid van de lucht waardoor ik ren
Lijkt het me of ik grooter en schooner ben
En wonderheerlijk van oneindig leven!

Hoor ook den wind die zingt en lacht en waait.
't Is of hij klinke-lachen 't bosch door zaait.
Loover windt zich door loover
En ginds, heel ginder, over
't Groen pijnbosch — en een roodige eik ruischt mee —

Klinkt wel de wind heel ernstig, dat 's de Zee.
Herinnert ge u het strand, schelpen en wier
Waar 'k naakt en rustig lag
En hoe gij naar mij zag
Terwijl ik sliep in 't zand bij schelp en wier?

De wind zwijgt: zie nu in de bron
Hoe mijn gezicht daar schijnt onder zijn kroon
Van haar en woud.
Zij spiegelt als de wind zijn adem houdt.
Mijn sluier waait rondom mij als een mist
Van zon en wie 't niet wist
Zou zeggen dat het de oude schuim was mij doend blijken
Het zeekind dat ik ben,

Digitized by Google

En heel mijn heet vleesch voelt zich naakt en wijken
Kan 'k niet van 't water.
Zie hoe het helder is in die fontein
Tot spiegelen,
En hoe 't voor wie er zich in baden koel moet zijn.

Zie me aan de randen van dit heldre water
En achterwaarts mijn haren vallend gaat er
Een gouden waterval naar 't zilvren veld.
En zie mijn borst die zijn twee borsten zwelt
Zal aan 't om mij gevallen kleed ontgolven,
En rechtop — naast wier voet is overdolven
Door 't water: irissen, zwaardbloemen, rieten, —
Zal 'k staan dien Nimfen lijkend die men ziet en
Niet ziet, in 't woud of als de zee-sirenen.
Dan daalt mijn roze lijf in 't heldre nat
En in zijn breeden cirkelplooi gevat
Zal 'k u, o koud kristal der bronnen, voelen
Mijn beenen, buik, borsten en schoûrs bespoelen,
Dan langzamer en lachig met toe-oogen
Dompel ik 't hoofd onder en doe verdwijnen
In 't groen gras van mijn haar de gouden schijnen.
Zeg, wilt gij niet dat 'k zij ben die ontspringt
Aan 't water, heel verblind, en opgetogen
Begeert en reikt dat nu uw arm omringt
Haar slanke naaktheid en haar sluimren liet?

Zij wendde zich tot hem. In haar half open kleed staat ze naakt. Met de handen omhoog tilt ze haar haren op en verschijnt zoo een oogenblik tegen het verlichte bosch dat plotseling een wolk verdonkert.

Digitized by Google

HIJ.

Hij gaat tot haar met opgeheven vuisten dreigend. Zij krimpt in elkaar.

Ik wil het niet!

O woud dat weidsch van goud en zonlicht lacht,
Haar ziend die naakt van kruin tot voetzool pracht,
Doof 't vlammen van uw waatren, boomen, rozen;
Wees duister, diep, stilzwijgend, red van boozen
Lust hem die in zijn zwarten mantel kwam
Tot u, die wou dat hij nooit nooit vernam
Uw eeuwgen kus die dof en dronken maakt,
Gedurig stijgt, lachend zijn lippen raakt.
Wind uit het duister, kom van grot en struik
Ter Vreemde in bloei die met ontblooten buik
En naakte borsten geil dorst openbaren
Haar dronken-voorjaarsvleesch en zomerharen.
Troebel 't nat dat spieglend meeplichtig is,
Blaas in 't gelaat haar uw verdoemenis,
Voer meê, dat nooit hen mijn gedacht hervond,
De woorden die zij uitsprak met dien mond
Dronken van haar vocht vleesch en donshaar heet
Die lip aan lip den echo staamlen deed.
En ik zoo 'k ooit dat onrein naakt beminde,
Aan 't zeestrand eens bij 't dagen, zweer dat 'k wilde,
Zwartmantelige toovnaar die de gaven
Bezit van droefheid wetenschap en avond,
Opwekken in haar wat een god eraan ontbrachte:
Een ernstge ziel gelijk aan mijn hooge gedachte.
Waarom zijt gij zoo op mijn weg gekomen?
In slaap voel ik uw adem op mijn handen stroomen

Digitized by Google

En uw mond weet van niets dan van lachen en zoenen.
Een eeuwge zon schijnt u de wang te kleuren,
Uw haren vallen los bij 't minst gebeuren,
Uw borst dringt uit uw kleed: uw buik verheft
't Doorzichtig gaas als gij 't nauw zelf beseft,
Gij die in dierelijke loomheid droomen
Ligt met ope oogen, lustloos, tusschen bloemen,
Of tusschen rozen leunt op de ellebogen.
'k Speur vreemde wildheid in uw geur en oogen.
Ga, 'k jaag u weg, onreine, en 'k haat het guld
Ambergegroei dat u in de oksels krult,
Uw mond die als een vrucht aan mijn mond smolt,
Uw haar waarvan de golf rondom u rolt
En dat ik om mijn vuist wou slaan en rijten,
Uw borsten waar mijn tanden ge in deedt bijten,
Uw buik waaronder, leg 'k mijn hand daarop,
'k Een sprong voel als van een wild beest zijn kop,
En heel dien hijgende' en beestachtgen gloed
Dien ge in den rooden zomer uit u dampen doet.

De wind blaast.

'k Verjaag u — ga — word anders of word niet.
'k Ben zat van die zich als een beest geliet,
Zich kromt en rolt, uitrekt en naakt is. Ga.
Opdat ik niet in al mijn toorn opsta
Als de wind ginds die blaast en de eiken slaat
Doof als mijn toorn, scherp als mijn haat,
En sla uw gemeen lijf met deze koorde,
Dat met uw hooge haren die zich kronklen door de
Twijgen, hoog op den storm, u nagesleept
Door wind en regen, gij zult vlien, door mij gezweept.
En ik ellendge met mijn twee verwoede handen

Digitized by Google

(Zij droegen 't Boek, helaas! de Lamp hielden zij branden)
Slaande om 't nog ernstger noodlot, enkel leed,
Den geheimzingen plooi van mijn zwaar zwarte kleed,
Ik zal zien vlieden waar 't woest woud zich dringt
Den wanhoopskreet die uit dien mond zich wringt,
En krommen zich terwijl de wind haar manen strekte
Het goudharige Beest dat mij de handen lekte.

Gij schreit? — Ik zie uw tranen en 't is als
Vergaert een ernstge hand de haren in uw hals.
En zachter in uw tranen zijt gij nu.
Een weinig maken ze al een vrouw van u.
De nacht is zwart en 't vleesch schijnt zich verreinen,
Het lijkt of heeft die schauw u nieuw geboren.
Als een gewijde zuster zie ik uit u schijnen,
Gezegend, snik, die u heeft weergeboren!

Asch heeft haar haren minder rood gemaakt,
Nu zij geknield ligt is zij minder naakt,
De zomer sterft en dit is 't nieuw getij.
Wilt gij nu in mijn hooge huis met mij?
Wilt ge u nu bij de lamp aan tafel zetten
En met den vinger aan de slaap stilzwijgend letten?
Wilt ge de ballingschap des drooms met mij gedeeld,
D'arm op het Boek geleund, kalm Afgodsbeeld,
Gelijk aan mijn Idee, de hand aan 't boeke-slot?
Wandelt ge in vreê nu naar uw avondlot?
Want gij schreit en wordt weergeboren door dien rouw,
En deze hier maken van u een vrouw.

Hij wijst haar de weefsters, die langzaam tusschen de boomen naderen. Zij dragen stoffen, een van hen sandalen. Zij komen in een langen, bleeken zonnestraal tusschen twee wolkbanden.

Digitized by Google

Sta op, want de uren zijn daar die zich haasten.
Kleed haar. Geef haar den sluier, de sandalen,
Den mantel die zich dichtgespt en het kleed dat sluit,
Vlecht ordlijk haar zwaar haar dat ze als een bruid
Onschuldig 't voorhoofd heeft omgeven door hun
honing-goud.
Haar halsband zij van zilver, haar sieraad van goud.
Want schoon en êel moet de Gedachte wezen.
Reik haar nu de gevlochten korf: in deze
Den sleutel van de huisdeur en het brood.
Ernstig en hoog is 't lot dat haar nu noodt.
Nu dan, o Zuster die uw ziel hervondt,
In regenvlaag en tranenstorm hervondt,
Gij die lang liept op zandge en mosge wegen,
Met naakte voeten op te zachte wegen,
Klinken nu tusschen de harde cypressen uw sandalen,
En weerklinken kuisch op het marmer van de zalen,
Lang weg in 't donker stervend als in een gewelf;

De weefsters hebben haar gekapt en gekleed.
Zich omwendend neemt hij haar bij de hand.

Vaarwel als aan u Zee, groen Woud!

ZIJ.

Hem volgend.

Hij wilde 't zelf!

De wind heeft opgehouden, de zon is verdwenen; er vallen groote droppels regen. De weefsters blijven alleen achter.

Digitized by Google

EEN VAN DE WEEFSTERS.

Zie nu hoe onder 't donker het bosch schreit,
Zusters, de wind zweeg en de regendroppen
Gieten zich één voor één uit of een schreit.

Irissen reiken hoog hun kruikge koppen,
Marmer is de fontein en steen de bron,
Hun doornen-wrok spitsen de struike-toppen.

De wind zijn moordwerk met de roos begon,
De dag die komt zal alle bladen doemen,
Om haar die stierf klaagt het bosch zonder zon.

Haar lijfsbevalligheid groeide in de bloemen
Der borsten uit: Natuur lachte uit haar mond,
Heur haar plachten de groote boomen roemen.

Zij was 't goed vleesch en weeldes zoetste vond,
De lust der liefde en dronkenschap te leven,
Zon op de bloem en hemel op de bron.

Zij heeft om hem dit heele woud begeven.

DE OUDSTE.

Zij toch was de Natuur: hij wou de Vrouw.
En hij begreep haar naaktheid niet en maakte
Van deze die een vlam was een flambouw.

Digitized by Google

Van dat wat daagraad wind en naakt was maakte
Hij zweep regen en weefsel en hij zal
Den dag vloeken waarop hij eerst haar raakte.

Want die Lamp steekt in brand zijn woningwal,
En nauwlijks zal ze over zijn drempel treden
Of ook de dood woont in die woning al.

Zij trok den rouw aan met de sombre kleeden,
List kraakt uit haar bedachtgen muilentred,
En haar gevlochten haren zijn trotsheden,

Haar sluiers leugen; 't ringen-goud lijkt net
Haar eeden valsch waarom 'k haar zie glimlachen;
't Marmren gelaat heeft wreeden trek gezet.

O zuster, weenen zal hij straks om dat glimlachen.

DE EENE.

Het brood dat in die korf haar handen grijpen
Is de asch der Hoop en voortaan wat hij eet.
Nu zal de Smart haar wijn bij trossen rijpen.

DE ANDERE.

En die springt en blinkt aan haar gordel, heet
Sleutel der schaduwdeur waarachter treuren
Wantrouwen die bloed drinkt en leven vreet,

Digitized by Google

ALLEN.

Wellust die knauwt en de zorgen die scheuren.

DE OUDSTE.

Daar hij de goudharige Nimf niet wist
Die zich in de fontein naakter wou baden,
Daar hij de naakte aan 't strand niet heeft gegist

Te zijn Sirene, die in zeeën waden,
Daar hij de goudharige Nimf niet wou,
Laat hij nu gaan waarheen hem 't Lot wil raden,

En tot den Dood, helaas! leide hem de Vrouw!

De hemel is heel en al zwart. Een bliksem schittert en breekt als een zwaard.

*

Bij ondergaande zon hetzelfde strand als bij den dageraad. Op het zand ligt hij dood, naast hem is zij in een lang soort kleed, groenig, waarvan de sleep slangachtig geschubd is en kronkelt.

ZIJ.

O arme broer met uw oogen van droom en weten,
Die waakte in 't donker en glimlachte niet,
Droevige broer met uw oogen van droom en weten
Die waakte in 't donker
Van dat sterren rezen totdat ze zonken,
Zijt gij zoo vol verdriet,

Digitized by Google

Zoo vol verdriet, mijn broer, dat gij niet wilde leven,
Zoo moe mijn broer dat gij nu zijt gebleven
Sluimerend op het strand daar mij de zon
De gouden haren zoelt die als een bron
Rollen ruischen en leven
In gouden kwijningen als wier,
Slaapt gij nu hier?

De bloemen nochtans balsemden de heldre morgens,
Er groeiden rozen in het bosch verborgen
En iris bij de bron en stroomen,
En langs de zee zag men te voorschijn komen
Op 't duin uit roze zand het strandgewas,
De blauwe distel en het bleekgroen gras.
En ik was schoon en naakt en gloeiende,
Zoet aan uw lippen,
Met heel mijn lijf en met mijn lippen;
Mijn mond was in kussen voor u ontbloeiende
En aan mijn borsten kondt gij met uw handen raken,
Geheel mij raken.

Mijn haren daar moest gij meê doen
Zooals men geel wier, schelpen, grasjes raapt
Waar goud in blauwen weerschijn slaapt.
Mijn oogen daar moest gij meê doen
Als met het water dat op 't strand in plassen ligt,
Wang-zacht, — daar spiegelt ge uw gezicht.
Mijn buik moest gij raken
Zooals men speelt
Met de hand op een golf, even te raken
Haar boog en zwaai als zij zich schuimloos deelt.
En glimlachend moest gij 't spoor van mijn stappen volgen,

Digitized by Google

Lachen, zingen en spelen zonder zorgen,
Zonder den tred van 't Noodlot na te spellen op het boek
Van 't strand waar de zee schrijft en uitwischt wat
[elk vruchtloos zoek
In 't droef tooverboek van uw trachten.

In uw gedachten
Moest gij wind brengen, zon en liefde.
Mijn levend vleesch
Was uw geliefde
En op uw ernstge' en bleeken droomenmond
Mijn frissche mond.

Ik heb in mij voor uw schim geen gestalte;
Ik ben de schim niet die uw droom begeert;
Waarom verbergt ge in zware kleeren mijn gestalte
En sloot over mijn vleesch den grauwen mantel
Waarvan de gespnagels mijn hals bezeerden?
Waarom hebt gij den leugen me omgeworpen
Dat ik andren vrouwen gelijk zou worden,
Ik de levende, de reine, de naakte,
Toen zóó mismaakte.

O vlechten gemaakt van mijn haren
Waardoor winden varen
En die mijn heelen nek overdolven
Met het rood goud van hun levende golven,
O vlechten die maakt van mijn haren
Gewonden en hoog die zich heft en buigt
Den goudhelm van een boosaardige vrouw,
Waar de chimere helaas in schuilt
En schiet de spouw

Digitized by Google

Van haar tong slingrend fluitend in een vuurge wrong,
O haren zwaar die tot een helm hand dwong,
Kleed dat beschelpt mij nasleept en nakruipt,
Zeegroen, lenig en blauw,
Aan mijn dubbelzinnige naaktheid een staart beduidt
Fabelig.

Gij wilde mij zoo geverfd, fabelig, —
Mij de eenvoudige, mij de lachende
Dochter der groene zee en van de vrool'ke zon;
Gij wilde dat ik kon
Zoo zijn, ik die niet anders ben
Dan naakt als de zee en de rozen;
En daarom arme broer met oogen
Van droom en weten, daarom droeve
Vriend, doode en zoete,
Die mij niet hebt herkend,
Sterft ge, omdat ik lachte en gij mijn naakt niet hebt herkend.

O broer, droeve broer, arme doode,
Rust, rust zacht.
De stroomen stroomen
Naar waar de zee wacht,
Door velden, langs bosschen, waar lacht
Iris neven fonteinen,
Rozen, vogels, bijen...
De Begeerte voegt rieten aan zijn mond
Tot dubble fluiten, verwondrend zingt
Te zijn Het Leven, —
En gij zijt dood!

En saam zijn wij nu weer neven de zee.
Uw ziel, helaas, herkende niet mijn vleesch,

Digitized by Google

En tevergeefs ontrolde ik u mijn haren;
Vergeefs dat naakt voor u mijn leden waren:
Gij gingt voorbij totdat u de avond vond,
En 't Leven knielend kust uw bleeken mond.

Zij staat op.

En ik sta rechtop nog eens voor de zee.

Zij blijft rechtop staan in haar zeegroene geschubde kleed in de stralen van de ondergaande zon. De zee stijgt, de golven storten op het strand en nemen het lijk met zich.

O Soevereine,
Die stijgt in schuimvlagen en rolt
Op het strand de boog van uw golven,
O Soevereine,
Schuimende en ruischende moeder en voedster van mijn [vleesch,
O Zee, —
De gegane en gekomene
Zij naakt door u hernomen,
Wieg tusschen uw rood wier mijn haren goud,
Mijn borstebloemen leg tusschen uw bloemen zout,
Omgolf met uw golven mijn hoofd, mijn voeten,
O Soevereine, o goede, o zoete,
Bij uw schelpen mijn nagels,
Mijn lippen bij uw kralen,
Mijn ooren als zeehorens voor uw klank.
O Soevereine,
Ik u, gij mijne,
Totdat ik weer eens uitrijs op een zandebank,
En zóo verschijne
Met aan mijn haren paarlen van uw blank.
O Soevereine,

Digitized by Google

Neem me in uw moederlijke en heilge stroomen,
Ik ben herkomen,
Ik de verdwenen
Levende naakte,
Herneem mij Naakte,
Mij uw Sirene.

Een hoogere golf neemt haar op en draagt haar met zich. De zee wordt kalm, rimpelloos. De schemering wischt de lijnen uit van strand en rotsen. Sterren gaan schijnen, en, uit de verte, van den steven van een schip dat men niet ziet hoort men, helderder naarmate hij nader komt, de stem van den waker.

DE WAKER.

Ik ben degeen die bloedt staande op den steven.
Sommigen krabden me in 't gelaat met nagels,
Anderen hebben me op de wang geslagen,
Wijzeren bleven
Drinken of twisten, spelen
Mijn kleeren op 't kansbord — ik alleen in mijn wee
Bloed op den steven,
Bloed op de Zee.

Ze is zeker schoon vannacht onder de sterren,
De stijgende die 'k niet kan zien.
O snijd me een lijkkleed uit het zeilenrood en laat mij
Sterven en zoo ontvlien [sterven,
Mijn bloedende oogen en mijn vleesch dat bloedt
En 't schaatren dat gij doet
Die me op den steven spijkerde en mijn ooren
Stopte met was,

Digitized by Google

Opdat ik de Sirenen niet zou hooren,
En mij blind maakte, als was
Sirene er niet als ik ze niet kan zien,
Die mij vastspijkerde met lachen en bij elken
Spijker uw lachen dubblen deê
Om dezen gekken
En die toch de eenige is die klaar kan zien,
En zag dat er Sirenen zijn op zee.

Want gij zeidet zij zijn er niet,
Want gij zeidet zij kammen niet
Hun wierehaar
Glimlachend op de schuime-baar;
En die van de aard komen met rond
Hun hielen 't klei van vetten grond,
Met droge boschblaren en met
Aan hun handen het doove eelt
Van ploeg of bijl of eg,
Die allen schreeuwden met u mee:
»Die man is gek",
En ieder zei dat er geen Faun meer in de velden schuilt
Gehurkt in 't graan waaruit zijn horen duikt,
En dat in bosschen dag na dag
De takken storten op den slag
Der bijlen,
Zonder ooit bloed van de Dryaden aan de bijlen.
En dat geen Centaurs rennen door de vlakte
Met achter zich die in het donker lachte,
De Bronnimf, en dat dood zijn de gelaten
Die treurden in den storm of in het donker praatten,
De holenmaskers waarin Echo roept,
De rotsgezichten, wateroogen, stemmen

Digitized by Google

En teekens die door wind en water zwemmen,
Gij zegt dat alles dood is en geen vorm zich groept
Voor het gelaat van onze ziel.

Over de zeeën van golven en goud
Heft de riemen!
Zingt in den nacht en vaart door den wind!
Ziet niet naar mij die bloedend en blind,
Geheimvolle Argus met om iedren spijker
Een oog dat bloedt, ik de Zee-pauw,
Troon altijd rijker,
Waairend mijn blauwge wonden op den steven.
Want ik aanschouw er,
Want ik aanschouw een,
Ik hoor hun stemmen,
Ik hoor haar stem,
Vlak voor den steven —
Er zijn Sirenen op de Zee,
Eéne Sirene op de Zee!

(Vertaling van Albert Verwey.)

Digitized by Google

EEN HUISHOUDEN ZONDER GELD [1]

DOOR

Mr. S. MULLER Fz.

Ik voer u terug tot de eerste jaren der 13e eeuw, naar die straat in Utrecht, die thans nog, als de eerst-bestrate, den naam Steenweg draagt. In het begin der 13e eeuw was zij dat nog niet; maar haar naam klonk daarom niet minder aanmatigend: zij heette toen Stadsstraat (Platea civitatis). En terecht, want hier concentreerde zich tusschen parochiekerk, rechthuis en raadhuis het leven der stad, die onder de muren van den burg Trecht ontstaan was en die destijds nog niet haren uitgebreiden handel door het verzanden van den Krommen Rijn had zien verloopen.

Indien het u hier te druk en te woelig is, dan verzoek ik u rechts om te slaan; weinige schreden verder ziet gij dan de muren van den burg verrijzen. Volg mij over de houten met huisjes bebouwde brug, de straat door tusschen het Bisschopshof en de overblijfselen van het Keizerpaleis, en gij ziet op het tegenwoordige Domplein een geheel ander tafereel voor u. Daar verrijst de Dom, niet de tegenwoordige, maar een eenvoudiger, meer achterwaarts gelegen gebouw in romaanschen stijl met twee torens. En rechts daarvan ziet gij nog Willebrords ouden Dom, die zich als Oudmunster naast hare opvolgster heeft weten te handhaven.

Het is doodstil op het uitgestrekte plein: een enkele kerkganger spoedt zich huiswaarts, maar overigens ontdekt uw

---

1) Eenige gedeelten van dit opstel zijn door mij reeds opgenomen in de rede, waarmede ik onlangs de vergadering van het Provinciaal Utrechtsche Genootschap opende.

Digitized by Google

oog geene levende ziel. Is het plein dan onbewoond? Toch niet. Vrouwen zult gij hier niet aantreffen; maar er wonen hier twee gezelschappen of kapittels, elk van veertig mannen. Gij vindt ze in die twee groote gebouwen, die ge bij de kerken ziet, en in de enkele kleine huisjes ten noorden van den Dom en ten zuiden van den Oudmunster. In de twee grootsten houden de hoofden der kapittels, die den naam van »proosten" dragen, verblijf en voeren hunne afzonderlijke huishoudingen.

Ik wil u van het leven dezer heeren, die kanunniken heeten, een en ander verhalen. Ik kan dat alleen doen van de heeren van den Dom, die mij daartoe in staat gesteld hebben door het aanteekenen van allerlei bijzonderheden voor in den ordinarius hunner kerk. Te zamen geven ons die een duidelijk beeld van de levenswijze der heeren en van het zonder twijfel geheel gelijksoortige bestaan hunner broeders aan den Oudmunster. Ter aanvulling van de schets dienen mij iets jongere aanteekeningen uit de beroemde vrouwenabdij te Essen aan de Ruhr en uit de niet minder bekende abdij van St. Truyen bij Luik, die geheel gelijksoortige toestanden beschrijven 1).

Wanneer ik u mededeel, dat de heeren van den Dom uitgestrekte landerijen bezaten in het Nedersticht en in Gelderland, dan zult gij, 19e eeuwers, waarschijnlijk van meening zijn, dat de Domproost, die voor het levensonderhoud van het gezelschap te zorgen had, eene uiterst gemakkelijke taak had. Immers hij kon eenvoudig de landerijen verhuren en zich met de pachtpenningen op de welvoorziene Utrechtsche markt, die op weinige schreden afstands gelegen was, van het noodige voorzien. Doch wie zoo oordeelt, houdt geene rekening met de tijdsomstandigheden. Het moet onwaarschijnlijk heeten, dat de Nederlandsche boeren van het begin der 13e eeuw over het algemeen in het bezit waren van

1) De aanteekeningen uit het Liber catenatus der Essensche abdij zijn mij welwillend ter kennisneming toegezonden door den heer F. Arens te Essen. Vgl. voor St. Truyen: Le livre de l'abbé Guill. de Ryckel, uitg. d. H. Pirenne.

Digitized by Google

geld, en het is dus niet in te zien, hoe de proost genoeg pachters zou hebben kunnen vinden, die in staat waren hem de noodige penningen op te brengen. En bovendien, al zou de proost te Utrecht denkelijk wel eenen slager gevonden hebben, het is minder zeker, dat hij daar ook bakkers en brouwers zou hebben aangetroffen, aangezien het nog in veel latere jaren de vaste gewoonte was, dat ieder zijn eigen brood bakte en zijn eigen bier brouwde. Zien wij dus, hoe de proost zich in deze moeielijkheid heeft weten te helpen.

Onder de boven aangeduide aanteekeningen in den ordinarius van den Dom trekt er éene onze bijzondere aandacht, omdat zij geheel verschilt van de andere, die bijna allen betrekking hebben op de uitdeeling van eetwaren. Zij luidt vertaald aldus: »In het bisdom Utrecht geven zij, die de inkomsten van monniken en wereldlijke kanunniken beheeren, somtijds graan of verschillende dieren, somtijds ook geld of zilver." En dan volgt eene uitvoerige uiteenzetting van de wijze, waarop in de bisschoppelijke munt van Utrecht geld wordt geslagen, en van de zilverwaarde van het geld, zoowel hier als in de andere muntplaatsen van het bisdom, in Groningen en Friesland. Het slot vormt de aanwijzing, dat de kanunniken, die schade lijden door het aannemen van slecht geld, de muntgezellen kunnen aanklagen bij den bisschop, die de overtreders dan straffen zal.

De plaats heeft ontegenzeggelijk uitnemend belang voor de kennis van het muntwezen der 13de eeuw. Maar hare opneming in dit verband schijnt zonderling: wie uwer toch zal er aan denken, wanneer hij een staat maakt van zijne jaarlijksche inkomsten, daaraan toe te voegen eene opmerking over de zilverwaarde van den rijksdaalder? Ook begrijpen wij volkomen, dat, naar gelang de ordesregelen der gestichten verschilden en naar gelang die gestichten al of niet vermogend waren, een abt of een proost bij de dagelijksche uitdeelingen aan zijne ondergeschikten meer of minder ergernis kan hebben gegeven aan een vegetariaan. Maar wij begrijpen *niet*, hoe zulk een dignitaris kan geaarzeld hebben tusschen de uitdeeling van brood en vleesch eenerzijds

Digitized by Google

en van geld of zilver anderzijds. Hier staan blijkbaar twee wijzen van handelen tegenover elkander, die elkander schijnen uit te sluiten. Door de eene toch stelt men den bedeelde onmiddellijk in staat zich te voeden; de andere onderstelt, dat hij zich zelf voedsel zal verschaffen. Maar er is meer reden tot verwondering: zelfs ons, die toch met de uitdeeling van geld gemakkelijk tevreden zouden geweest zijn, herinnert de uitdeeling van eene hoeveelheid zilver op bedenkelijke wijze aan den vader, die zijnen kinderen steenen voor brood gaf. Uitreiking van zilver schijnt ons in alle omstandigheden onpraktisch, allermeest in eene eeuw, toen het verkeer nog weinig ontwikkeld was.

Waarlijk, wij hebben moeite ons in deze toestanden in te denken. Blijkbaar was het standpunt van den steller der aanteekening een geheel ander dan het onze. Hij gevoelde het onderscheid niet. Voor hem was eene munt nog werkelijk een stukje zilver, waarvan het gehalte en de hoeveelheid werd gewaarborgd door den daarop geplaatsten beeldenaar; voor ons daarentegen vertegenwoordigt een rijksdaalder niet meer eene bepaalde hoeveelheid zilver, maar (ik erken, zéer ten onrechte) eene waarde van 250 centen, die wij op goed geloof aannemen.

Blijkbaar verkeerdc men dus in het begin der 13de eeuw in de goede stad Utrecht in een overgangstoestand. De samenwoning der kanunniken was reeds gedeeltelijk opgelost: sommigen woonden nog bijeen in een gemeenschappelijk gebouw, zooals hun regel vorderde; anderen hadden, evenals de proost, zich reeds afzonderlijke woningen daarbij gebouwd. De algemeene toestanden begonnen dergelijke verwildering mogelijk te maken. Immers twee economische systemen stonden in het Domkapittel naast elkander: de betaling met voorwerpen in natura, alleen bij samenwoning uitvoerbaar, was nog de gewone; daarnaast kende men echter eene andere, die afzonderlijk wonen mogelijk maakte: de betaling met het ruilmiddel. Maar dit ruilmiddel was nog zéer onvolkomen bekend, of men was er althans zeer weinig mede vertrouwd. Men behoefde eene nauwkeurige opgave van zijne waarde en

Digitized by Google

zijne beteekenis. En men was ieder oogenblik geneigd te vreezen, dat men zich door de aanneming daarvan compromitteerde, — geneigd ook zich te beklagen bij den muntheer over de schade, die de behandeling van het vreemde goed had veroorzaakt.

Deze opmerkingen mogen strekken, om ons het standpunt der Utrechtsche kanunniken in het jaar 1220 1) te verduidelijken. Zien wij thans, hoe zij, wier leven hen nog zoo weinig met het geld en zijne waarde had bekend gemaakt, toch in staat bleken zich van de gemakken en lekkernijen te voorzien, die de 13e eeuw den stadbewoner aanbood.

Het was de vaste gewoonte der vroege middeleeuwen, om de goederen, die een grondbezitter in eene streek had liggen, hoe ongelijksoortig zij ook zijn mochten, te vereenigen tot één administratief geheel. Landerijen in de eerste plaats, visscherijen en tienden, kerken en lijfeigenen, rechten, persoonlijke diensten en uitkeeringen van allerlei aard, die personen of goederen aan hunne heeren bij verschillende gelegenheden schuldig waren, werden gesteld onder een gecentraliseerd beheer; dit geheel noemde men *een hof*. De beheerder van dit alles was de hofmeier (villicus), die gevestigd was op den zadelhof, waar het centrum van de administratie gevestigd was en die de hofmeier in eigen beheer had. De overige landerijen waren steeds in erfelijk bezit van vrije of onvrije boeren. Het onderscheid tusschen deze beiden was niet zoo groot als het ons schijnen kan. Want al had de heer oorspronkelijk recht op den geheelen arbeid van zijnen onderhoorige, de gewoonte had diens verplichtingen allengs tot een vast bedrag teruggebracht: hij was schuldig eene zekere hoeveelheid uitkeeringen in natura, product van het hem in gebruik gegevene land, en verder eene zekere

1) Ik stel dit bezoek op ongeveer 1220 om redenen, die hier niet gevoegelijk kunnen worden uiteengezet. De ontbinding van het gemeenschappelijke leven moet reeds zeer spoedig daarna, vóor 1243, hebben plaats gehad; want toen schonk de Domproost de begeving van vier ambten in keuken en kelder aan het kapittel, om ze aan priesters op te dragen.

Digitized by Google

hoeveelheid arbeid en diensten, vooral in den oogsttijd. De verplichtingen van den vrijen erfpachter verschilden volgens het dikwijls overoude contract slechts gradueel van die van den hoorige. De hoorige was niet vrij om te vertrekken; maar ook de vrije was toch steeds door een overoud contract, dat van vader op zoon overging, met den grond verbonden; tijdpacht was in die dagen denkelijk nog weinig bekend; in de abdij van St. Truyen vinden wij ze na het midden der 13e eeuw dikwijls, maar op de goederen van den Utrechtschen bisschop in Twenthe was zij op het laatst der eeuw nog iets geheel nieuws. Blijkbaar kon het geslacht dier dagen zich eene zoo losse en tijdelijke betrekking van een persoon tot den door hem bebouwden grond niet goed denken. Ook kerken werden veelal door de heeren geheel als eigendommen beheerd. Men liet aan den door den heer aangestelden pastoor gewoonlijk $^1/_8$ van de bij de kerk behoorende tienden, of de heer behield alle tienden voor zich en gaf den pastoor eene vaste uitkeering.

Dit systeem werd in de middeleeuwen het ideaal van landbeheer geoordeeld: wij hooren een schrijver uit de Essensche abdij klagen, dat zekere perceelen landerijen vroeger vereenigde hoven hebben gevormd, maar thans ter kwader ure uit elkander gevallen zijn. En inderdaad had het systeem ook veel aanbevelenswaardigs. De meier had dikwijls als loon eenige bunders land in vrij gebruik of was ook wel bij het beheer geïnteresseerd door de bepaling, dat het vee van den zadelhof jaarlijks half en half tusschen hem en den heer zou worden verdeeld. Ongelukkig had ook dit ambt, zooals de meeste middeleeuwsche, de neiging om erfelijk te worden, en moesten de heeren er soms wel toe overgaan het aan de bezitters in leen te geven, zoodat de band tusschen den heer en zijn grond zeer los werd. Maar onze Utrechtsche Domproost was ten dezen gelukkig: wel had hij reeds eene lange lijst van goederen in leen moeten geven, maar hij had er althans meer dan genoeg overgehouden, waarover hij de vrije beschikking had. De meiers werden door hen met advies der Domheeren aangesteld en konden, als zij niet aan hunne ver-

Digitized by Google

plichtingen voldeden, op klacht van den proost door den bisschop geëxcommuniceerd worden en zoodoende hun ambt verliezen.

De Domproost bezat minstens acht hoven: te Doorn, Amerongen en Cothen in het Sticht, te Angeren, Afferden en Wadenoijen in de Betuwe en te Heze en Loon in het graafschap Zutphen. Op de in die plaatsen gevestigde zadelhoven brachten de tot den hof behoorende boeren in den loop van het jaar de massa producten hunner hoeven bijeen, die zij volgens oude gewoonte schuldig waren af te leveren. En de meier van elken hof was nu, volgens eene gewis overoude regeling, verplicht, gedurende eene maand of eene halve maand van elk jaar de voeding der heeren van den Dom op zich te nemen.

Niemand meene, dat zekere eigenzinnigheid der proosten aanvoer van levensmiddelen heel uit het Zutphensche deed verkiezen boven aankoop daarvan op de Utrechtsche weekmarkt. De regeling was noch doelmatig, noch gemakkelijk, en zij was allerminst goedkoop; maar zij was meer dan dit alles: zij was (althans in de oude tijden) noodzakelijk. Wanneer wij de Duitsche keizers met hunne hofhouding in de middeleeuwen een zwervend leven zien leiden en van paleis tot paleis trekken, dan hebben wij de verklaring van dit verschijnsel niet te zoeken in zekere onbedwingbare onrust in het gestel der middeleeuwsche vorsten. Hen lokten de groote hoeveelheden levensmiddelen, die jaarlijks in de hoven der koninklijke domeinen werden opgestapeld. En zoodra het talrijke gevolg den aanwezigen proviand had verteerd, trok men verder, *moest* men verder trekken eldersheen, waar weder levensonderhoud te vinden was. Immers zoolang het plaatselijk marktverkeeer nog weinig ontwikkeld was, moest het proviandeeren van een talrijk gezelschap op éene bepaalde plaats bij den gebrekkigen toestand der verkeersmiddelen op den duur uiterst bezwaarlijk heeten. En de vorsten schikten zich gemakkelijk in zulk een reizend leven, sedert op vele koningshoven paleizen waren verrezen. Maar onze kanunniken, door hun ordesregel aan het verblijf bij hunne kathedraal ge-

Digitized by Google

bonden, *konden* zich niet telkens naar hunne hoven verplaatsen. Hoe kostbaar het vervoer van de producten uit de afgelegene streken naar Utrecht dan ook was, zij *moesten* wel daartoe overgaan, op straffe van die producten soms nutteloos te zien bederven en zelven gebrek te lijden.

Zoo werd dus aan elken hofmeier op de rij af de last opgelegd te zorgen, dat op den eersten der maand de noodige proviand voor de heeren te Utrecht aanwezig was. Het jaar begon met 1 October, wanneer de oogst binnen was en dus, zooals het heet, »de dienst der nieuwe veldvruchten begon." Met dezen datum begint dan ook de ordinarius, die den kerkdienst van den Dom regelde, evenals aan de kathedraal te Luik (waar het warmer was en dus de oogst iets vroeger afgeloopen kon zijn) de regeling van den kerkdienst met 1 September aanving. Het is wel bekend, dat Remigii en Victoris (1 en 10 October) ten onzent zeer bekende termijnen zijn voor het betalen van renten en dat daarom de rekeningen niet alleen van den Dom, maar ook van tal van andere lichamen met die dagen beginnen. Dat deze termijnen samenhingen met het afloopen van den oogst, als het geld in kas was gekomen, is duidelijk. Zeer merkwaardig schijnt het mij evenwel, dat in eene nòg vroegere periode, toen er van geld nog weinig sprake was en toen de kunst om zich van het noodige voedsel te voorzien nog zooveel moeielijker was dan thans, ook het kerkelijke leven zelf, dat het Paaschfeest als den aanvang van het jaar in eere hield, zóózeer onder den invloed der landelijke huishouding stond, dat de kathedraal haren kerkdienst met den 1sten October deed beginnen.

Doch keeren wij tot onze hoven terug. De hof te Doorn, blijkbaar de belangrijkste, opende de rij en zorgde, dat op den 1sten October en den 1sten April de noodige voorraad voor eene maand te Utrecht voorhanden was. De hof te Loon moest 1 November het noodige zenden. De hof te Amerongen zorgde voor December en Juni. En zoo ging het geregeld voort, totdat de hof te Afferden op 1 September de rij sloot.

De regeling was geene speciaal Utrechtsche instelling. In de Essensche abdij vinden wij geheel hetzelfde; alleen ver-

Digitized by Google

wisselde men daar, waar voor het veel uitgebreidere gezin ook veel meer noodig was en waar men gelukkig ook veel meer grondbezit had, de diensten *wekelijks*. Ook daar had men, evenals te Utrecht, heele en halve hoven, zoodat somtijds twee kleine hoven te zamen voor eene week (te Utrecht voor eene maand) moesten zorgen.

Het bedrag, dat de dienende meier (villicus procurator) te Utrecht moest afleveren, was natuurlijk nauwkeurig bepaald en voor alle maanden gelijk. En zoo kunnen wij ons dus voorstellen, dat op den laatsten September op den hof te Doorn eene lange rij wagens gereed stond, om naar den Dom over te brengen 65 mudden tarwemeel, 1800 roggebrooden en 82 mouder mout (samengesteld in vooruit bepaalde verhouding uit $^2/_3$ gerst en $^1/_3$ haver), 135 kazen, 2 loop zout, 30 kippen en 15 ganzen. Een schaapherder volgde met 60 jonge schapen (*vorschingen* noemde men ze) of, als het seizoen het meebracht, 30 jonge varkens; verder met 1 varken, 2 vette varkens (specswynen) en 2 biggen, die als bijzondere délicatesse voor de keuken van den proost bestemd waren. De meier, die zeker zelf den stoet wel zal vergezeld hebben, moest bovendien aan den proost overhandigen de in die dagen niet geheel onbelangrijke som van $7^1/_2$ Utrechtsche schellingen, wier bestemming ons later duidelijk zal worden.

Wij willen aannemen, dat de geheele stoet zonder ongevallen op het Domplein zal aankomen: het gevaar is ditmaal veel geringer dan andere maanden, wanneer de proviand b.v. van uit het Zutphensche komen moet. Wij moeten ons thans bezighouden met de personen, die bestemd waren de eetwaren te Utrecht in ontvangst te nemen.

De proost stelde met advies der Domheeren twaalf ambtenaren (ministri) aan, die zeker wel, evenals in de abdij van St. Truyen, den naam van *huisgenooten* zullen gedragen hebben. Het waren twee drosten, twee bakkers (de wittebroodsbakker en de roggebroodsbakker), twee schenkers (de schenker van den proostenkelder en de bierambtenaar), een keukenmeester of opzichter van het vleesch en een timmer-

Digitized by Google

man, benevens twee bierdragers en twee kosters (bewakers van den munster en van den Domtoren). De bewaking van de gemeenschappelijke slaapzaal der heeren was opgedragen aan den jongste der Domheeren, die voor eene behoorlijke verlichting der zaal had te zorgen.

Wij kunnen dezen jeugdigen koster (dien de proost hielp door den afstand van de hem door eenige kerken verschuldigde was) en zijne beide collega's, die eerst onlangs tot dezen rang opgestegen zijn, laten rusten. Ook de timmerman, de latere architect van den Dom, laat ons op het oogenblik koel, daar de dienende hoven niet (zooals in de Essensche abdij) belast waren met de levering der noodige materialen voor den Dombouw. Maar de andere ambtenaren trekken onze bijzondere aandacht.

De toestanden waren aan onzen Dom blijkbaar betrekkelijk eenvoudig. De aanzienlijke abdis van Essen pronkte met vier zoogenaamde vorstambten: den kameraar, den maarschalk, den drost en den schenker, die wij aan alle vorstelijke hoven terugvinden en die, zooals het heet, waren »begudet vant sticht", d. i. in het bezit van groote, aan hun ambt verbondene dienstgoederen, — eene bijzonderheid, die sterk zal hebben medegewerkt om deze ambten te brengen in handen van aanzienlijke personen, die zich slechts bij hooge plechtigheden voor de leus een oogenblik met den dienst inlieten, maar dien overigens deden verrichten door personen van minderen rang met een vrij wat kleiner inkomen. Ook in de abdij van St. Truyen vinden wij deze vier ambtenaren genoemd aan het hoofd van de ministerialen of huisgenooten der abdij. Maar al was te Utrecht de zorg van den kameraar voor het meubilair en den staldienst van den maarschalk niet noodig, de positie der ambtenaren van den Domproost verschilde toch niet principiëel van die in de beide genoemde abdijen. De beide drosten (dapiferi) voerden het bewind in de heerenkeuken (zooals deze inrichting heette in tegenstelling met de proostenkeuken, die afzonderlijke inkomsten had), evenals de bakkers in de twee bakkerijen en de schenkers in de twee kelders; onder hen waren enkele ambtenaars

Digitized by Google

werkzaam, die den weinig eervollen naam van *jongens* droegen. Allen waren dus ook hier hoofden van eene bepaalde tak van dienst, al waren ieders ambtsplichten niet zóó streng afgescheiden, dat wij ons moeten verbazen, den timmerman te zien belasten met het reinigen der pasteivormen of den bakkersjongen te hooren bevelen, in zijn vrijen tijd in de keuken te helpen.

Hoe werden nu al deze ambtenaars beloond? Een salaris in geld vinden wij slechts éénmaal vermeld en wel in een geval, dat wij dadelijk als eene nieuwigheid hooren aanduiden. Het gewone loon wordt uitgekeerd in eetwaren: de ambtenaars ontvangen dagelijks twee wittebrooden en drie stoopen bier en op feestdagen spekpannekoeken (panes lardorum); sommigen krijgen een stuk kaas of de beenen van het vleesch uit de keuken, enkelen zelfs een stuk vleesch en op vastendagen visch. Ieder ontvangt bovendien tien schapenvachten 's jaars, blijkbaar om zich te kleeden. Den schaapherder van den hof wordt, als hij in de stad is, elken dag door den bakker een zemelenbrood en door den bierschenker een stoop bier uitgereikt. — Zoo gaat het ook elders: te Essen worden den bakker vijf brooden van zijn baksel, den molenaar 23 ponden rogge als maalloon gelaten; de keukenmeester ontvangt vleesch, brood, boter, bier, schaapsvellen en waskaarsen. Gewoonlijk wordt dus elke ambtenaar met zijn eigen product betaald. Doch niet altijd: te St. Truyen worden alle ambtenaars door de abdij gekleed, maar de kleermaker der abdij wordt (zeer praktisch!) geheel betaald in graan.

Natuurlijk zijn niet alle ambtenaars in rang gelijk: wij bemerken dit aan hunne bezoldigingen. Maar in die eenvoudige tijden, toen men wel betrekkelijk weinig kieskeurig *moest* zijn in de keus van zijn eten, bracht de hoogere rang den ambtenaar geene betere qualiteit, maar eene grootere quantiteit eten. Men was dus blijkbaar van meening, dat de eetlust toenam naarmate men in rang steeg. Zonderling niet waar? Doch wat wilt gij? Deze primitieve tijden gaven den heer geene gelegenheid, om aan zijne ambtenaars op andere wijze zijne tevredenheid te betuigen! Met dat al,

Digitized by Google

eenigszins lachwekkend wordt het geval toch, wanneer wij overwegen, dat op tal van feestdagen den ambtenaars nog bovendien buitengewone uitdeelingen worden gedaan, zoodat hun b.v. op St. Maarten een extra-brood en eene extra-portie vleesch wordt toegelegd, terwijl de bevoorrechte timmerman zelfs boven zijn rantsoen 2½ brooden en 2½ porties vleesch ontvangt. Het treffendst is de regeling op den Zondag Esto mihi, wanneer den ambtenaars wordt uitgereikt het gewone middagvleesch, eene dubbele portie wittebrood, verder nog een wittebrood en een stuk vleesch, en eindelijk een zult, eene kip, een stuk zwoerd en twee pasteien, alles gekruid door 4 stoopen wijn. Niet anders ging het in de Essensche abdij, waar één brood per dag toereikend werd geacht voor eene adellijke kanones, terwijl toch den bakker eenmaal *zeven* brooden op één dag werden uitgekeerd. Hij, die bedenkt dat dit alles vooral destijds moeielijk verhandelbaar was, voelt gewis zijn eerbied voor den eetlust der middeleeuwers stijgen!

Wanneer de Doornsche karavaan te Utrecht is aangekomen en de hofmeijer de verschuldigde spijzen en dranken aan de ambtenaars heeft afgeleverd, beijveren zich allen natuurlijk, die voor het gebruik te bereiden. Doch daarmede is hunne taak niet afgedaan: de toebereide eetwaren moeten verdeeld worden. De proost staat daar geheel buiten: hij leeft geheel op zich zelf in eene afzonderlijke woning met afzonderlijke huishouding, evenals te St. Truyen de abt en te Essen de abdis. Hem behoort het overschot van den proviand, die op zijne hoven voorhanden is, en wij mogen dus vertrouwen, dat hij zich daaruit van het noodige ruimschoots zal voorzien hebben. Uit den aard der zaak vernemen wij daarover van de kanunniken echter niets dan alleen terloops, dat de helft van het maandelijks geleverde zout voor de proostenkeuken bestemd is (hetgeen op eene omvangrijke administratie wijst) en verder dat enkele lekkernijen, zooals de twee reeds vermelde maandelijks gezondene biggetjes en twee keurige Engelsche kazen, die uit Wille geleverd worden, aan hem worden afgegeven. Wij houden ons dan ook niet verder

Digitized by Google

bezig met het onderhoud van den proost, maar alleen met dat van zijne veertig ondergeschikten.

Onder hen zijn tien jongeren (pueri), die nog op de kapittelschool gaan en wier porties daarom (niet zeer menschkundig) *kleiner* zijn dan die van hunne dertig oudere medebroeders. Elke heer (dominus) ontvangt dagelijks twee wittebrooden, een roggebrood, drie stoopen bier, twee stoopen wijn en vier maal 's weeks $2^1/_2$ porties vleesch. De knapen (pueri) ontvangen een wittebrood minder en slechts twee porties vleesch, geen wijn. Dit is de vaste dagelijksche regel; wij zullen echter zien, dat er bij verschillende gelegenheden nog vrij wat bij komt. Vooraf echter eenige bijzonderheden over het eten zelf, allereerst over het brood.

Roggebrood is blijkbaar de gewone, algemeene spijs: te Essen heet de werkzaamheid van den roggebroodsbakker het eigenlijke »bacampt", terwijl zijn ambtgenoot meer bijzonder als »weitenbecker" van hem onderscheiden wordt. Het is bepaaldelijk onvervalscht roggebrood, dat als »zwart brood" van het »witte" tarwebrood onderscheiden wordt. De hofmeier van Doorn geeft de rogge aan zijne hoorigen (litones), die ze malen en bakken en vóór 1 October de brooden naar de kloostermagazijnen voeren, die tot 1 November toe strekken moeten. Reizigers in Noorwegen weten ons tegenwoordig te verhalen van het wonderbaarlijk oudbakken brood, dat hun daar op het land geregeld wordt voorgezet; onze Domheeren moesten zich eeuwenlang met even droge broodjes tevreden stellen. Maar in de 13e eeuw blijken zij toch daartegen gerebelleerd te hebben. Immers wij vernemen, dat eenigen tijd geleden met de meiers van sommige hoven de overeenkomst getroffen is, dat zij voortaan niet meer 1800 roggebrooden naar Utrecht zullen zenden, maar 45 mouders rogge, die in hoeveelheid met het bedongen roggebrood overeenkomen; de heeren zouden dan het roggemeel wel zelven te Utrecht laten bakken. Doch daartoe hadden zij natuurlijk een roggebroodsbakker noodig en wij weten reeds, dat zij dan ook tot de aanstelling van zulk een dignitaris overgegaan zijn; als bijdrage in zijn loon hadden zij nu van de meiers, die

Digitized by Google

van het bakken vrijgesteld werden, elk 7 1/2 Utrechtsche schellingen weten te bedingen. Inderdaad blijken de meeste meiers het schadelijke contract aangegaan te hebben; maar die van Doorn en Amerongen hadden geweigerd en de Cothensche meier had het slechts voor de helft zijner leverantie aangenomen. Zoo was dus de nieuw aangestelde roggebroodsbakker van den Utrechtschen Dom zijnen tijd vooruit, in zooverre hij alleen onder al zijne ambtgenooten zijn loon grootendeels in geld ontving. En de heeren van den Dom profiteerden van de schikking nog op andere wijze: zij haastten zich, om in de maanden, dat zij het rogge meel ongebakken ontvingen, uit eigen vermogen nog wat daarbij te voegen, zoodat hun dagelijksch roggebroodje wat grooter werd.

Het moge u niet verwonderen, dat de maatregel door de Domheeren alleen op het roggebrood werd toegepast: voor het wittebrood was hij niet noodig. Want reeds van ouds blijkt het tarwemeel ongebakken naar Utrecht gevoerd te zijn: een klaar bewijs, dat men op het platteland, waar men geen wittebrood at, de kunst om dit te bakken ook niet verstond.

Wij hebben den uit gerst en haver samengestelden mout met den overigen proviand naar Utrecht zien voeren: blijkbaar werd er dus aan den Dom gebrouwen, al wordt ons dit niet uitdrukkelijk gezegd. Trouwens het was zóó gewoon, dat het geene vermelding behoefde: te Essen, waar niet alle dagen gebakken werd, brouwde men toch dagelijks; en bijna ieder burger brouwde zelf. Wij zagen dan ook, dat de beheerder van den bierkelder van den Dom niet, als zijn ambtgenoot van den wijn, eenvoudig schenker heet, maar pronkt met den ietwat ridiculen titel van »bierambtenaar." Denkelijk was hij dus tevens brouwer en staat daarmede in verband de aanwezigheid der twee bierdragers, die wij in den wijnkelder missen. Maar onze zwierig betitelde bierambtenaar had met dat al blijkbaar geen reden om zich bijzonder op zijne kunst te verhoovaardigen. Hij bracht het niet verder dan tot de fabricatie van dun bier, en al trachtten de heeren

Digitized by Google

zijn product te verbeteren door bij den geleverden mout weder uit eigen vermogen 200 mudden haver te voegen, »opdat het bier goed zou worden," het wilde niet gelukken. Goede raad was duur; maar gelukkig genoot de meijer van den hof te Heze zekere reputatie in het bierbrouwen. Hem werd dus gelast, bij zijne leverantie voor de maand Januari te voegen 18 kloosteramen dubbel bier, dat de Domheeren moest sterken in den vastentijd. Doch ook nu weder toonen zij zich bezorgd voor de goede zeden hunner jongere broeders: evenmin als de knapen dagelijks wijn kregen, ontvingen zij in de vasten dubbel bier; als troost legde men hun op verschillende feestdagen eene halve kaas toe, om het brood smakelijker te maken.

Wij gaan thans over tot de vleeschspijzen der Domheeren. Te Essen was de verdeeling der aangevoerde varkens en schapen tusschen de adellijke kanonessen, de kanunniken en de bedienden uiterst nauwkeurig geregeld. Zóo nauwkeurig, dat, als het geslachte dier verdeeld was, *niets hoegenaamd* op de bank overbleef. Men at letterlijk alles: de milten en longen van de schapen, de lever, de maag en de hersens der varkens, ja zelfs de ingewanden, al was het zwijn als »vynnich" voor de consumtie afgekeurd; was er al te veel vet, dan diende dit tot verlichting der slaapzaal. Bij de verdeeling werd de rang van ieder persoon met de grootste zorg in acht genomen. Stipt hield men aan die regeling vast, zoozeer dat de hoogsten in rang blijkbaar de slachtoffers werden van de etiquette: immers de verdeeling begon bij den kop van het geslachte beest en eindigde bij de staart, zoodat de hoogste in rang werd begiftigd met een halven kop, die toch naar onzen smaak geenszins het smakelijkste gedeelte van het dier geacht wordt.

Aan den Utrechtschen Dom kon van zóó nauwkeurige verdeeling als te Essen geen sprake zijn; immers het vleesch werd in de heerenkeuken gereed gemaakt. Dit schijnt vreemd, omdat sommige heeren in afzonderlijke huizen woonden; maar het feit wordt toch onwederlegbaar bewezen door de vermelding van warm vleesch en gebraden vleesch. De hee-

Digitized by Google

ren tafelden dus blijkbaar nog te zamen 1). Trouwens zij wilden elkander gewis op de vingers zien; althans zij hadden, naar het schijnt, wel eens geklaagd over onbillijke verdeeling der porties. Want een speciaal ambtenaar, de keukenmeester, was aangesteld met de instructie, dat hij zelf in de keuken zou gaan om toe te zien, dat de stukken vleesch van elken heer noch te groot, noch te klein genomen werden.

Allereerst dan werd aan elken kanunnik viermaal 's weeks het zoogenaamde prebendale vleesch voorgezet, blijkbaar (de naam zegt het ons) de portie, die oorspronkelijk aan elke prebende toekwam. Zij bestond uit een halven varkenskop of twee varkenstongen met de longen, twee achterpooten van het varken of twee schapenlevers, alles volgens goedvinden van den drost, die als keukenmeester dienst deed. Blijkbaar werd dit het beste gedeelte van het vleeschrantsoen geacht. Maar in den loop der tijden was er nog vrij wat bijgekomen, dat wel minder smakelijk was, maar grooter in hoeveelheid, namelijk eene halve portie gekookt vleesch, eene halve portie koud vleesch (meestal een zult) voor het avondmaal en eene halve portie gebraad. Het gebraad scheen weder schadelijk voor de gezondheid der jonge broeders, althans het werd hun niet uitgereikt.

Niemand kan betwijfelen, dat de Domheeren zoodoende alle reden hadden tot tevredenheid. Maar toch was dit nog niet alles: op Zon- en feestdagen en krachtens bijzondere stichtingen werd het rantsoen zéér belangrijk vergroot volgens de tabel in den ordinarius. Behalve het prebendaal vleesch konden de heeren somtijds zelfs tot vijf porties toe ontvangen, die dan bestonden uit gekookt vleesch, zwoerd, eene halve kip, eene pastei en een zult. En op ongeregelde tijden werd uit den afval van het vleesch (de »carnes pejores") nog eene lekkernij vervaardigd, die blijkbaar zeer gewaardeerd werd en

1) Eene oorkonde van 1139 van het kapittel van Oudmunster bewijst voor dien tijd duidelijk het bestaan eener gemeenschappelijke tafel. Daarentegen is het bestaan nog omstreeks 1220 eener gemeenschappelijke slaapzaal voor *alle* heeren van den Dom wegens het medegedeelde in den ordinarius onmogelijk.

Digitized by Google

die het Essensche register met komische deftigheid aanduidt als een »farcimen dictum windelwurst", — kort en goed: een worst.

Ik sprak alleen van varkens- en schapenvleesch. Toevallig was dit niet: men zal opgemerkt hebben, dat ook in de karavaan, dien wij van Doorn naar Utrecht hebben zien trekken, alleen varkens en schapen aanwezig waren. Inderdaad voedden zich de Domheeren dan ook nagenoeg uitsluitend daarmede. Van 1 October tot 16 Mei aten zij onveranderlijk varkensvleesch, van 16 Mei tot 8 September even geregeld schapenvleesch. Dit stond muurvast, en jaar in jaar uit kwam in dit menu geenerlei verandering. Slechts ééne uiterst korte pauze kwam in de eentonigheid verpoozing brengen: drie weken in het jaar, van 8 September tot 1 October, werd ossenvleesch opgedischt. En wel was men zich bewust, dat dit weinig voorkomende vleesch eene délicatesse was, waarmede zuinig moest worden omgegaan, want allernauwkeurigst stond beschreven, hoe in deze veranderde omstandigheden door de drosten moest gehandeld worden. Als prebendaal vleesch kreeg een Domheer dan twee levers, een knaap iets anders dat er toevallig was; voor het warme vleesch en het gebraad ontving men eene gewone portie vleesch en voor het avondmaal de ingewanden.

De reden van zoo groote zuinigheid met het ossenvleesch kan niet gelegen hebben in de betrekkelijke armoede van het Domkapittel, die het gebruik van het duurdere ossenvleesch verbood. Immers in de schatrijke Essensche abdij vinden wij nog in veel latere tijden volkomen dezelfde regeling. Van de week, waarin het feest der Elfduizend maagden (21 October) viel, tot aan de week van Hemelvaartsdag at men daar steeds varkensvleesch; van Hemelvaart tot Elfduizend maagden werd schapenvleesch uitgedeeld. Alleen op Allerheiligen werden twee ossen geslacht, die de aalmoezenier (officiatus elemosinarum) als iets bijzonders verdeelde, terwijl ook de bedienden daarvan een klein stukje kregen.

Vergis ik mij, of werpt deze bijzonderheid een verrassend licht op de bebouwing onzer landerijen in de 13e eeuw? Het

Digitized by Google

register van den Dom levert ons over dit punt geenerlei bijzonderheden; wellicht vinden wij hier voor dit gemis althans eene kleine vergoeding. Schapen zijn gewoonlijk daar voorhanden, waar men heide aantreft. Vindt men eikenbosschen vermeld, dan verneemt men ook steeds van zwijnen, die daarin gedreven worden om de eikels op te eten. Alleen de aanwezigheid van koeien moet ons doen besluiten tot het voorhanden zijn ook van weilanden. Wat dunkt u? Wanneer wij in twee rijke gestichten, ver van elkander verwijderd en wier landerijen nòg verder uiteen lagen, alleen op den hof te Afferden, die met den dienst van de maand September belast was, eenig ossenvleesch vinden, bestaat er dan niet eenige aanleiding om aan te nemen, dat onze 13-eeuwsche voorvaderen den door hen ontgonnen grond bijna uitsluitend gebruikt zullen hebben als bouwland, terwijl uitgestrekte terreinen met heide en bosch bedekt waren?

Wij zijn in de gelegenheid, om althans tot zekere hoogte eene proef op de som te maken. Wij kennen den inventaris van twee hoven der abdij van St. Truyen uit de tweede helft der 13e eeuw: de eene bezat 98 schapen, 30 varkens, 1 koe en 4 kalveren, de andere 116 schapen, 30 varkens, 3 koeien, 1 stier en 6 kalveren. Wil men tegenwerpen, dat uit deze feiten niet met zekerheid tot de bebouwing van den grond mag geconcludeerd worden, dan wijs ik op het feit, dat bij een der Essensche hoven behoorden 48 morgens bouwland, 18 morgens weide en 6 morgens bosch, terwijl de abdij van St. Truyen in het geheel naast 563 bunders bouwland slechts 40 bunders weiland bezat. Het is waar, dat bij de steden toch reeds vroeg hare gemeene weiden behoorden. Maar wie zegt ons, dat niet de meer verfijnde smaak der stedelingen, die hoogere eischen stelden dan de bewoners van het platteland, in de buurt der steden veel vroeger dan elders den stoot kan gegeven hebben tot het aanmaken van weilanden op groote schaal?

Wij hebben thans in hoofdzaak de geheele karavaan van den hof te Doorn zijn weg zien vinden naar de krachtige magen der Utrechtsche Domheeren. In het voorbijgaan heb-

Digitized by Google

ben wij ook de kippen en de kazen reeds op de feestdagen aan de heeren en de knapen zien voorzetten. En ook het zout, waarvan wij de helft zagen verdwijnen in de keuken van den proost, vindt gemakkelijk zijn weg: $^1/_3$ van het overschietende gaat naar de heerenkeuken, $^2/_3$ naar de bakkerij. Maar wij herinneren ons, dat de hofmeier, voordat hij zich op weg begaf, $7\,^1/_2$ Utrechtsche schellingen (d. i. 90 penningen) in den zak heeft gestoken: deze eischen nog een oogenblik onze aandacht.

De 90 penningen worden door den proost in drie deelen verdeeld; twee daarvan zijn bestemd om hout te koopen voor de keuken en voor de bakkerij. Dit schijnt bevreemdend. Nog in veel latere jaren toch zien wij de Essensche hoven hout leveren voor de roggebroodsbakkerij en de hoorigen van den grootsten hof dienst doen bij het vervoeren van den houtvoorraad der verschillende hoven naar de abdijkeuken. Wij begrijpen niet, waarom te Utrecht eene andere regeling is ingevoerd.

Werkelijk moet er iets gehaperd hebben. Zooeven zeide ik u, dat bij de hoven van den Dom waarschijnlijk behalve het bouwland uitgestrekte heiden en bosschen zullen behoord hebben. Was dit geheel juist, dan zou, naar het mij voorkomt, de hofmeier van Doorn er de voorkeur aan gegeven hebben, 60 penningen minder in den zak te steken en de betaling dezer belasting, die voor hem eigenaardige moeielijkheden moet gehad hebben, te voorkomen door het beladen van een paar wagens met hout, dat hij door de hoorigen van zijn hof in zijne bosschen zonder bezwaar had kunnen laten kappen. Nu hij het niet deed, vrees ik daarin eene aanduiding te moeten zien, dat de ontbossching onzer heiden reeds in de 13e eeuw bedenkelijke afmetingen had aangenomen 1).

Ook de laatste 30 penningen, die nog in 's hofmeiers zak steken, geven mij aanleiding tot eene opmerking. Zij waren bestemd voor de aanschaffing van ketels en ander keuken-

1) Daarmede komt overeen, dat (zooals ik reeds boven zeide) de hoven van den Dom niet, zooals de Essensche, belast waren met de leverantie van materialen voor den Dombouw.

Digitized by Google

gerei. Geheel anders werd in deze behoefte voorzien te Essen. Ook daar behoefde men natuurlijk allerlei benoodigdheden voor de keuken. En inderdaad brachten dan ook enkele hoven geld op voor de aanschaffing daarvan. Maar de meesten zonden toch voorwerpen in natura: de een moest jaarlijks een kleinen ketel leveren, de ander een kuip; weder anderen zonden groote potten of schotels. Alleen de groote ketel en de bijl werden jaarlijks door de keukenmeesteres geschonken. Zoo kwam in die primitive tijden het keukengerei der vorstelijke abdij van Essen bijeen! Blijkbaar was men daar zóó vastgeroest in de gewoonte om alles in natura door de hofmeiers te doen leveren, dat men niet bedacht, hoeveel praktischer het was, dergelijke voorwerpen, die de hofmeijers zich toch grootendeels in de stad moesten aanschaffen, allen tegelijk op de bestemmingsplaats te doen inslaan door hen, die ze behoefden. En wij gevoelen ons gedrongen den Utrechtschen Domheeren onze hulde te brengen, dat zij zooveel vroeger dan de vorstelijke abdis van Essen het geld, dat zij toch als ruilmiddel kenden, ook consequent wisten te gebruiken om de inrichting hunner huishouding te vereenvoudigen.

Thans is de geheele Doornsche karavaan besproken. Het wordt tijd, dat wij melding maken van de eetwaren, die in den geleverden voorraad *niet* voorhanden waren. In de eerste plaats vinden wij er geene groenten. Maar ik geloof ook niet, dat onze Domheeren die in noemenswaardige hoeveelheid zullen gebruikt hebben. Het is waar, in latere jaren vinden wij te Essen een »gartampt", waarvan de bezitster verplicht was kool en moes te leveren voor de keuken der abdis, terwijl sommige hoven ook belast waren met de leverantie van erwten en boonen. En te St. Truyen is zelfs reeds in de tweede helft der 13e eeuw sprake van een »ortolanus qui dat olera." Maar wanneer wij de bisschoppelijke rekeningen van Utrecht uit de 14e eeuw raadplegen, dan blijken de ingekochte hoeveelheden groente steeds zóó uiterst klein, dat ze meer als toespijs bij het vleesch dan als voedsel schijnen gediend te hebben.

Digitized by Google

Maar hetzelfde geldt niet van een artikel, dat de proost dagelijks noodig had bij zijne uitdeelingen aan de oudere domheeren: den wijn. De aanschaffing van dit kostbare vocht leverde voor de groote grondbezitters der vroege middeleeuwen steeds een groot bezwaar. Zij hadden groote behoefte aan wijn; immers zij kenden slechts één anderen drank: bier, gewoonlijk dun bier 1). Geen wonder dan ook, dat de rijke abdijen en kapittels er steeds op uit waren, goederen te verwerven aan Rijn en Moezel, van waar zij den wijn direct konden krijgen, dien zij nog bovendien niet konden ontberen bij het bedienen der mis. Goedkoop was dit zeker niet: in de rekeningen der abdij van St. Truyen vinden wij vermeld, dat in 1252 het vervoer van eene lading wijn van het goed Pommeren aan de Moezel naar de abdij eenmaal 224 pond kostte, terwijl de wijn toch slechts 200 pond waard was. Maar het was althans *zeker:* men kon zoodoende ook daar, waar het moeielijk was wijn op de markt te koopen, er bepaald op rekenen het onontbeerlijke artikel tijdig te zullen ontvangen. Ook onze Domheeren hadden zich dan ook het bezit van een goed weten te verzekeren, dat speciaal belast was met de leverantie van den wijn der heeren en dat daarom vrijgesteld was van den gewonen dienst der overige hoven van den proost. Maar de heeren waren bij de keuze van dit goed niet bijzonder gelukkig geweest: het lag niet aan Rijn of Moezel, maar vrij wat noordelijker: te Groningen! In 1040 had keizer Hendrik III, met den nood der heeren begaan, zijn goed in de villa Groningen aangewezen voor den dienst van den Dom, met de uitdrukkelijke bepaling, dat daaruit jaarlijks niet minder dan 30 karvrachten wijn aan het kapittel zouden geleverd worden 2).

---

1) Nu en dan wordt echter nog een andere drank vermeld: most. De ordinarius vermeldt enkele malen (b.v. op 31 October) eene uitdeeling van »stopi de musto," en ook in rekeningen van het begin der 13e eeuw wordt »vinum novum" vermeld. Het blijkt niet, van waar men zich deze moeielijk te bewaren drank verschafte.

2) Op 2 Maart 1040 en 26 Mei 1046 deed keizer Hendrik geheel dergelijke schenkingen aan de kerken van Augsburg en Abdinghof.

Digitized by Google

Het is bekend, dat in de middeleeuwen wijn geproduceerd werd op plaatsen, waar men nu niet meer daaraan denkt, bepaaldelijk ook in het noorden van België. En al geven de namen van dit vocht geene vriendelijke gedachten van zijne qualiteit, het is een feit, dat onze middeleeuwsche vaderen het, zij het ook met een zuur gezicht, gedronken hebben. Het ligt dus voor de hand te meenen, dat ook op het Groningsche goed van den Dom in de 11e eeuw wijn verbouwd zal zijn. *Met zekerheid* durf ik dit niet te beweren, omdat de bewoordingen der oorkonde er mij op schijnen te wijzen, dat de keizer bij zijne schenking van het goed wellicht gedacht heeft aan het betalen van een cijns, waaruit de Domproost zich wijn voor de kanunniken zou kunnen aanschaffen. Maar toch schijnt de regeling mij alleen door deze onderstelling geheel verklaarbaar. Want van tweeën een. Hebben de kanunniken, toen zij aan den keizer hunne begeerte naar het bezit van het Groningsche goed te kennen gaven, alleen gedacht aan de ligging daarvan, zoo gunstig omdat hun bisschop ook in het aangrenzende graafschap Drenthe den scepter zwaaide? Dan schijnt het toch vreemd, dat de keizer dit goed niet liever belast heeft met eene andere uitkeering dan met eene wijnleverantie, indien die in de 11e eeuw voor de Groningers even bezwaarlijk was als het zenden van geld. En indien het van den anderen kant den keizer er werkelijk om te doen geweest is, de kanunniken te helpen aan den voor hen onontbeerlijken wijn, waarom heeft hij hen dan begiftigd met een goed te Groningen, indien daar geen wijn groeien kon, terwijl hij toch zeker beter gelegene domeinen tot zijne beschikking had? Eene opmerkelijke bijzonderheid verdient daarbij nog vermeld te worden. Indien de Utrechtsche Domheeren zich iets voorgesteld hebben van de opbrengst hunner Groningsche wijnbergen, dan kunnen wij gerust aannemen, dat zij bedrogen uitgekomen zullen zijn; verwonderen doet het ons dan ook niet, dat wij in het begin der 13e eeuw door den Groningschen meier geen wijn zien opbrengen, maar geld, waarmede de proost den noodigen wijn kocht voor zijn kelder, die bestemd

Digitized by Google

was het dagelijksch rantsoen voor de Domheeren te leveren. Te Groningen was dus in een tijd, toen de andere hoven van de Domproosdij hunnen dienst nog in natura deden, het geld reeds als ruilmiddel opgetreden; in overeenstemming daarmede wordt dan ook de Groningsche meier bij uitzondering niet meer met producten van het goed, maar met geld voor zijne diensten beloond. Zeer merkwaardig nu is de wijze, waarop het geld te Groningen wordt opgebracht. Het goed is verdeeld in verschillende perceelen, die den zonderlingen naam van *losleenen* dragen en die door den proost in leen worden uitgegeven aan personen, die een vast aandeel betalen van de aan den proost uit te keeren jaarlijksche bijdrage. Wij kunnen niet nalaten ons daarbij te herinneren, dat de hof Godesberg, die uitsluitend belast was met het leveren van wijn aan de Essensche abdij, ook in 15 »leenen" verdeeld was, die allen jaarlijks $3^1/_2$ aam wijn aan de abdij leverden.

Zoo kwam de Domproost, zij het dan ook langs een omweg dan toch zonder te groote moeite, in het bezit van den wijn, dien hij dagelijks aan de kanunniken moest uitdeelen. Zijne taak schijnt nu afgeloopen; immers de kanunniken schijnen thans alles te hebben, wat hun toekomt. Maar bij dit oordeel is geene rekening gehouden met eene omstandigheid, die het hoofd van het kapittel waarlijk niet het minste hoofdbreken moet gekost hebben. De katholieke kerk verbiedt op de niet zeldzame vastendagen aan zijne leden het gebruik van vleesch. Het was dus bepaald noodig, de Domheeren op die dagen te voorzien van visch. En natuurlijk geschiedde dit ook: er was daarvoor zelfs een vast tarief vastgesteld.

Hoe zou de Domproost voldoen aan deze laatste der op hem rustende verplichtingen? In latere tijden zou dit weinig bezwaar geleverd hebben. Sedert de uitvinding van het haringkaken, die de gelegenheid opende om den in onnoemelijke hoeveelheden gevangen haring gemakkelijk te bewaren, was de visch zeer gemakkelijk en algemeen verkrijgbaar. Zelfs de Essensche hoven, veelal ver van het marktverkeer gelegen, schijnen dan ook geen bezwaar gemaakt te hebben, toen de abdis hun de verplichting oplegde, om bij hun gewonen dienst

Digitized by Google

voor de vastendagen behalve 1300 eieren ook 1800 haringen te leveren. Maar in het begin der 13e eeuw was het gewis al te bezwaarlijk, de beheerders van hoven op de heide of in het bosch te belasten met de leverantie van visch. Ook had de proost een ander middel tot zijne beschikking. Reeds in de Utrechtsche goederenlijst uit de eerste helft der 9e eeuw staat vermeld, dat de halve opbrengst van de visscherij in Uteromeri aan St. Maarten behoorde. Deze Utermere (thans de Uitermeersche polder bij Weesp) was in de 13e eeuw in het bezit der Domproosdij gekomen. Natuurlijk maakte de proost van deze schoone gelegenheid gaarne gebruik. In de Palmweek en in de Kruisdagen zond de meester van het meer (magister lacus) twee zoogenaamde »vischvangsten" naar Utrecht voor de Domheeren, terwijl eene derde vangst voor den proost zelven bestemd was. Zulk eene zoogenaamde »vangst" was geene kleinigheid: zij bevatte 60 porties snoek, 300 porties brasem en 1000 vorens, terwijl de portie bepaald was op een halven snoek van middelbare grootte of een halven »stolbrasem," 8 groote vorens of 10 eieren. De last, op den meester van het Uitermeer gelegd, was dus niet gering. Maar toch voldeed hij daardoor nog niet aan hetgeen billijkerwijze van hem verwacht kon worden, want het Uitermeer leverde veel meer visch. Trouwens de meester bleek ook niet onwillig om meer te geven. Maar hoe zou de proost deze reusachtige hoeveelheden visch behoorlijk bewaren totdat hij ze behoefde? De varkens en de schapen waren, als zij op den eersten van elke maand te Utrecht afgeleverd waren, gemakkelijk in het leven te houden; maar met den visch stond de zaak anders. En toch was het van den Uitermeerschen meester niet te vergen, dat hij (gesteld dat hij steeds genoeg voorraad had) wekelijks — of in de vasten dagelijks — eene groote partij visch heel naar Utrecht zou doen brengen.

Op deze moeielijkheid schijnt dan ook de geheele zaak afgestuit te zijn. De Domproost, dien wij tot nog toe getrouw aan zijne verplichtingen hebben zien voldoen, gaf het thans op. Hij nam op zich, op elken vischdag aan een Domheer 4 Utrechtsche penningen, aan een knaap 3 penningen uit te

Digitized by Google

keeren; zij zelven moesten dan maar zien, of het hun gelukte zich op de Utrechtsche markt altijd van den noodigen visch te voorzien, dan wel of zij verkozen zich met eieren te behelpen of geheel te vasten. De regeling schijnt aan de kanunniken niet slecht bevallen te zijn: althans zij blijken die aangenomen te hebben.

Ook nu nog was echter goede raad duur. De proost had op zich genomen, op elken vischdag aan de gezamenlijke 40 kanunniken 150 Utrechtsche penningen uit te keeren, tot een maximum van 100 ponden 's jaars; hoe zou hij evenwel ieder oogenblik aan deze voor dien tijd hooge sommen komen? Merkwaardig is het te zien, hoe de proost dit moeielijke vraagstuk oplost. Als hij om zich heen ziet, waar hij een sommetje baar geld kan vinden, dan valt zijne aandacht allereerst op zijne landdekens. Het bisdom was voor de rechtspraak verdeeld in aartsdiakonaten, aan wier hoofd de proosten der oudste kapittelen gesteld waren. Deze aartsdiakens hadden de bevoegdheid, voor de lagere rechtspraak zoogenaamde landdekens aan te stellen, die op den send de overtreders der kerkelijke wetten indaagden en straften. Zoo stond ook de Domproost aan het hoofd van een uitgestrekt aartsdiakonaat, dat een groot deel der tegenwoordige provinciën Utrecht, Noord- en Zuid-Holland met geheel Zeeland omvatte. Het ontging den proost niet, dat de aan hem rekenplichtige hoofden der dekanaten zoodoende in het bezit moesten zijn van kleine geldsommetjes, die het product waren der op den send opgelegde boeten. Aanstonds legde hij nu daarop beslag en belastte de dekens met vaste jaarlijksche uitkeeringen voor zijne meest dringende behoeften. Zoo kwam het, dat de recognitiën, door de lagere geestelijke rechters aan den opperrechter uitgekeerd, door de eeuwen heen prijken met den raadselachtigen naam van »vischpenningen."

Zeker was dit wel de avontuurlijkste greep van den Domproost. Overigens schraapte hij het geld bijeen, waar hij het vinden kon. Verschillende aan den proost onderhoorige kerken waren hem als recognitie uitkeeringen in zilver schuldig: dit metaal kon voor het doel dienen. De schepenen van

Digitized by Google

Utrecht betaalden van ouds aan den Domproost jaarlijks 10 pond, die weder eene welkome bijdrage vormden voor het fonds. Natuurlijk moest ook de meester van het Uitermeer, die niet genoeg visch had geleverd, het ontgelden: hij werd belast met de betaling van 20 vischpenningen. Te Jaarsveld bezat de proost een tiend, die hem vrij wat graan opleverde: in overleg met de Domheeren besloot hij dit graan te doen verkoopen, wanneer zich daarvoor eene gelegenheid opdeed, al moest hij erkennen, dat de opbrengst geheel onzeker was. Eindelijk trof het gelukkig, dat de meier van Hagestein (Gaspewerde), dat blijkbaar later verkregen was dan de andere hoven, zijne uitkeeringen aan den proost in geld voldeed: ook een gedeelte daarvan werd voor de vischpenningen bestemd.

Zoo kwam bij stukjes en beetjes het geld bijeen. En geregeld elken Zaterdag (natuurlijk weder te beginnen met October) zond hij nu voortaan zijnen bode aan den kameraar van het kapitttel om te informeeren, hoeveel de Domheeren volgens de tabel van den ordinarius de volgende week aan vischpenningen behoefden; het bedrag werd dan aan den kameraar voldaan.

Eindelijk was dus de tafel voor de heeren van den Dom geheel gereed! En wij weten reeds, dat zij (voorzoover zij niet aan eene eigene woning de voorkeur gaven) bij den Dom eene gemeenschappelijke woning met slaapzaal hadden. Slechts aan ééne zaak hadden zij dus nog behoefte: aan kleeding. Maar ook daarvan werden zij op zeer voldoende wijze voorzien. Het is ons reeds gebleken, dat de proost uit de gemeenschappelijke huishouding was gescheiden. Geraakte hij reeds daardoor van zijne medebroeders wat vervreemd, het beheer zijner uitgestrekte proosdijgoederen gaf hem de handen zoo vol werk, dat hij zich met de overige belangen van het kapittel kwalijk meer kon bemoeien. Zoo kwam er allengs een zekere afstand tusschen den proost en zijne ondergeschikten, en naarmate die afstand zich vergrootte, werd het voor dezen ook onaangenamer, zich van hem afhankelijk te weten: de wensch naar zelfstandigheid werd begrijpelijk. Het eerst uitte zich deze begeerte in het streven naar een

Digitized by Google

eigen vermogen, beheerd niet door den proost maar door de heeren zelven. Allengs gelukte het dit te verkrijgen 1), en zoodra door de mildheid van voorname begunstigers eenig geld bijeen was, zien wij dit dadelijk door de Domheeren aanwijzen voor de vervulling hunner eenige nog onbevredigde behoefte: voor hunne kleeding. Daar een uniform ordegewaad niet voorgeschreven was, scheen het bezwaarlijk, voor dit geld (dat men »waerscat" noemde) kleedingstukken aan te koopen en uit te deelen. En het lag dus voor de hand, om voor deze nieuwe instelling niet den ouden vorm van uitdeeling in natura te gebruiken, maar zich aan te sluiten aan de nieuwere, die, naar wij zagen, ook reeds op de later verkregene hoven van den proost zelven was ingevoerd en die meer vrijheid van beweging liet aan elk individu. Het geld werd dus in den vorm van zoogenaamde »kleedpenningen" tweemaal 's jaars aan de heeren uitgedeeld, die het zelven voor hunne kleeding konden besteden.

Uit de voorgaande schets blijkt duidelijk, dat het Domkapittel zich in de eerste jaren der 13e eeuw op een keerpunt bevond van zijn bestaan. De vormen en gewoonten, die de levenswijze der heeren regelden, dagteekenden stellig uit overoude tijden en waren sedert eeuwen onveranderd gebleven. Want destijds leefde men langzaam en traag: wat eenmaal door het voorgeslacht doelmatig en proefhoudend was bevonden, werd door de nazaten eeuwen lang in eere gehouden en nagevolgd. En geestelijke stichtingen, gebonden door den ordesregel en door de kracht der dagelijksche gewoonte, waren gewoonlijk nog iets conservatiever dan andere. Nu eindelijk begon echter het oude systeem te wankelen. Het geld, dat over het geheel in de betrekkingen van den proost met zijne hoven eenerzijds en met zijne ambtenaars en kanunniken anderzijds nog geene rol speelde, had toch reeds op enkele

1) Zie b.v. eene schenking van een tiend aan het kapittel van St. Pieter (1139), «ita ut decimam fraternitas libere *et sine respectu prepositi sui* in quos voluerit usus deputet ac disponat."

Digitized by Google

punten zich baan gebroken; en zijne tusschenkomst had de invoering mogelijk gemaakt van enkele nieuwigheden, die zich als doelmatig aanbevalen. Maar het was een nieuwe lap op een oud kleed gebleven; men scheen er nog niet aan te denken, eene geheele hervorming in te voeren en het oude gewaad weg te werpen voor een ander, meer overeenkomende met de behoeften van den tijd. Toch moest het daartoe komen, nu eenmaal bres geschoten was in de oude wallen. Want in de handelsstad Utrecht, die op weinige schreden afstands lag, was zeker reeds sinds langer dan eene halve eeuw het geld de beheerscheres der toestanden, en het was dus nauwelijks denkbaar, dat de kanunniken, dagelijks getuigen van de voordeelen der nieuwe levensvoorwaarden, zich op den duur tevreden zouden gevoelen in hunne ouderwetsche toestanden. Niet onwaarschijnlijk had zelfs eerst de drang naar verandering aanleiding gegeven tot het opteekenen van de bijzonderheden van het oude systeem, die ik u mededeelde.

Doch niet alleen in hunne economische levensvoorwaarden, ook in een ander opzicht waren de kanunniken juist toen op een keerpunt van hun levensweg gekomen. Om dit begrijpelijk te maken, moet ik u verder inwijden in de bijzonderheden van hun leven, u spreken van hunne levenstaak, waarover ik tot nog toe zweeg.

Wilt gij weten, waarin de dagtaak der heeren van den Dom bestond? Welnu (luistert goed!) *zij hadden volstrekt niets te doen*. Het is waar, als geestelijken moesten zij dagelijks de mis bijwonen en op de kanonieke uren eenige gebeden verrichten. En werkelijk, de praal, waarmede die bidstonden, vooral op feestdagen, in hunne prachtige hoofdkerk georganiseerd waren, deed ze iets langer duren dan strikt genomen noodig was. Maar met dat al was alles toch in een paar uren daags gemakkelijk afgeloopen. En niet daarvoor trokken zij de ruime inkomsten hunner prebenden; immers ook op hunne niet-gebeneficiëerde broeders rustten volkomen dezelfde verplichtingen! Derhalve: om die inkomsten te verdienen, behoefden ze werkelijk *niets* te doen. Men zegge niet, dat toch aan het kapittel in den loop der tijden het verrichten

Digitized by Google

van eenige lijkmissen was opgedragen; want tot deze bezigheid, in het begin der 13e eeuw nog zeer weinig tijdroovend, waren de heeren strikt genomen niet verplicht. En bovendien werden zij daarvoor nog afzonderlijk beloond: vele der buitengewone uitdeelingen van pasteien en stoopen wijn, die ik vermeldde, waren toch daaraan te danken. Dus nogmaals: de kanunniken hadden niets, volstrekt niets te doen, om hunne rijke bezoldiging te verdienen. In volkomene ledigheid brachten zij hun leven door. Uit niets blijkt dit duidelijker dan uit den ordinarius, die hunnen dienst regelde en die de dagtaak van een kanunnik in het kort ongeveer aldus omschrijft: »Op St. Andries worden uitgedeeld 3 porties vleesch en 5 stoopen wijn; de knapen krijgen 1 kaas, de kosters 4 brooden. 's Avonds worden op het altaar geplaatst de drie vergulde boeken en de pel met de leeuwen. Bij het completorium wordt de groote klok geluid. Bij de mis draagt men 3 winteralben en 3 kasuifels." Derhalve: de heeren schenen genoeg gedaan te hebben, indien zij hadden toegezien, of gedurende den dienst de pel met de leeuwen of die met de pauwen wel behoorlijk op hare plaats lag, en als zij bovendien gezorgd hadden, dat niet bij vergissing de kleine klok werd geluid! Geen wonder, dat voor hen allengs het begin van de dienstaanwijzing, die hun eenige bekers wijn of eene andere lekkernij beloofde, de hoofdzaak werd!

Hoe kan men er dan toe gekomen zijn, zonder eenig doel dit gezelschap van 40 krachtige mannen bijeen te brengen? En wie ter wereld heeft zich toch geroepen gevoeld, voor het onderhoud dezer volkomen nuttelooze personen geld en goederen te schenken? De vraag acht ik verklaarbaar; ik zal haar gaarne beantwoorden.

Het kanonikaat had, toen wij daarmede kennis maakten, reeds eene ontwikkeling van meer dan vijf eeuwen achter zich. Van de oudste tijden af bevonden zich in de omgeving van elken bisschop tal van klerken, die hij behoefde om hem te helpen bij het vervullen der vele plichten, die op hem rustten: priesters voor den dienst in de kathedraal en voor de zending, lagere klerken voor het beheer van het bisdom,

Digitized by Google

de correspondentie, de rechtspraak en andere ambtsbezigheden. De overlevering verhaalt dan ook, dat reeds dadelijk onze Willebrord niet minder dan tachtig zulke klerken bij zich had gehad. Sedert de 8e eeuw leefden deze personen veelal volgens den door bisschop Chrodegang van Metz († 766) vastgestelden regel, die in 818 door de synode van Aken gewijzigd en verplichtend gesteld was. Met den bisschop te zamen woonden zij als broeders in een munster bij de kathedraal, levende van het gemeenschappelijke kerkegoed. De bisschop was het hoofd der broederschap, die als zijn raad fungeerde.

Maar op den duur voldeed deze toestand niet. Al was het gezelschap hierarchisch georganiseerd, de bisschop moest, naarmate hij, door grondbezit en positie rijk en machtig, allengs een kerkvorst werd, minder behagen scheppen in dit samenleven met zijne ondergeschikten in één gebouw en volgens denzelfden regel. De gemeenschappelijke kerkgoederen werden dus verdeeld en de bisschop verhuisde naar eene eigene woning, eerlang een paleis, waar hij, vrij in de keuze zijner raadslieden, eene eigene hofhouding inrichtte, hem liever dan zijn oude officiëele raad, op wiens aanvulling hij weinig invloed kon oefenen. Zoo bleef die oude raad, tuk op zijne privilegiën, op zijn recht van mederegeering, waarvoor hij toch niet langer de noodige ervaring bezat, alleen staan onder zijn nieuwen heer, den Domproost. Eén bleef hij zich voelen; maar niet meer *met*, veeleer *tegenover* den bisschop; uit den aard der zaak moest de verwijdering steeds grooter worden. Het kapittel leed van dit isolement het meest. Het had zijn bestaansreden verloren; het leven zijner leden was geheel doelloos geworden. Het naleven van den ordesregel, bedoeld als nuttige aanvulling van een bezig leven, was voortaan voor hen levenstaak geworden.

In die gedwongene ledigheid ontwikkelden zich allerlei misbruiken. Te Utrecht bood de claustrale tucht langer weerstand dan elders; maar reeds in het begin der 12e eeuw uitte de Echternachsche abt Theofrid toch bittere klachten over de ontaarding van het leven ook van de Utrechtsche geestelijkheid. Hoe kon het ook anders? Want wat is meer ont-

Digitized by Google

zenuwend dan een bestaan, dat alle materiëele behoeften bevredigt zonder plichten op te leggen? Zou de kanunnik voldoening vinden in de vervulling zijner godsdienstplichten? Immers neen! de vrome, van harte geneigd tot het contemplatieve leven, trok liever ten klooster dan zich een ordesregel te kiezen, die er alleen op berekend was, door een weinig knellenden band te zorgen, dat de mannen der praktijk niet van den godsdienst vervreemdden! Maar ook de man der praktijk vond in het kapittel toch niet den werkkring, dien hij begeerde; want de bisschop, dien hij met raad en daad had moeten steunen, verlangde die niet en schuwde veeleer de bemoeiing der leden van het op zijne rechten naijverige kapittel met de zaken zijner diocese. En als de kanunnik bezigheid zocht in de drukke handelstad, wier grachten en straten hij uit zijne doodsche immuniteit met weinige schreden kon bereiken, dan bond hem zijn regel, hoe weinig knellend ook: want handeldrijven was hem verboden.

Op den duur werd het gemakkelijke maar geestdoodende leven voor de leden van het gezelschap dan ook ondragelijk. Reeds bleken enkelen het nut niet in te zien van een verblijf te Utrecht, waar hunne tegenwoordigheid volkomen onnoodig scheen. Reeds lieten zij de vleeschpotten van Egypte in den steek en veroorloofden zich elders te gaan leven op plaatsen, waar zij een nuttiger of een aangenamer leven meenden te kunnen leiden, terwijl zij eene overeenkomst troffen met eenen plaatsvervanger, die voor hen de gewone gebeden verrichten en aan de dagelijksche maaltijden deelnemen zou, waarschijnlijk tegen eene uitkeering in geld aan den reislustige. Maar toen dit misbruik zich uitbreidde, was men er, kort voor ons bezoek, toe overgegaan, om deze vrijheid, die den spot dreef met de toch zoo gemakkelijke verplichtingen der kanunniken, te straffen door het inhouden van eenige der gewone uitdeelingen.

De meesten bleven dan ook. Maar de vrijheidszucht van den wereldling rebelleerde tegen de doelloos geworden opsluiting in den gemeenschappelijken munster. Enkelen waagden het reeds, met een klerk of koorknaap als bediende, te gaan

Digitized by Google

wonen in eigene woningen binnen de immuniteit 1), en zij leefden daar veeleer als wereldlijke renteniers dan als de geestelijken eener kathedraal. Zoo was het leven van doelloos geworden dwang en van sleurzieken lediggang althans eenigszins dragelijk. Toch, de besten moeten het noode uitgehouden hebben, moeten gesnakt hebben naar bevrijding; de middeleeuwsche zucht naar avonturen — zoo begrijpelijk in de middeleeuwsche gebondenheid der toestanden — moet hen ongeduldig, wanhopig hebben gemaakt. Hoe zou het jongen, krachtigen mannen niet te eng geworden zijn binnen die benauwde muren, waaraan geen enkel belang hen meer bond en waar niets was om hunne hoofden en harten te vervullen? Hoe zouden zij tevreden hebben kunnen zijn op die plek, waar hun zelfs de voldoening werd ontnomen te zorgen voor eigen onderhoud en waar niets de duldelooze eentonigheid van het leven brak dan nu en dan... een lijkdienst? O het ewige Einerlei van het schapen- en varkensvleesch! de kleurlooze leegte van den langen, langen dag! Van hier! weg van dit oord van sleur en verveling! vèr weg in het drukke en woelige leven! Iets tot stand brengen in de wereld, iets zijn, iets meer en iets beters dan een niets doende doodeter!

Waarom zouden zij ook niet gaan? er was geen reden om te blijven! Even goed als te Utrecht konden de heeren hun brevier lezen op elke andere plaats daarbuiten. En als het Domkapittel hen daarvoor wilde beloonen, kon het dit even goed elders doen, wanneer zij meenden dien godsdienstplicht daar beter te kunnen vervullen. Waarom ter wereld moesten deze veertig mannen, door geen belang ter wereld meer verbonden, eenige malen daags uit hunne huizen komen om samen te eten?

Maar met dat al: men bleef samen. Al was uit dezen boom het leven verdwenen, de holle schors hield de kanunniken nog besloten. Zoolang men de hun verschuldigde uit-

1) Volgens den ordinarius werden de heeren op den dag voor Paschen 's morgens vroeg gewekt, «tam in dormitorio *quam in domibus*."

Digitized by Google

deelingen in natura bleef doen, was het kort en goed onmogelijk, dat de heeren zich verwijderden, als zij hunne inkomsten niet wilden prijs geven. En juist daarom hield men vast aan de zinlooze gewoonte. Opheffing der gemeenschappelijke tafels? Maar dat beduidde eene revolutie! dat was iets ongehoords, dat streed met wat de regel sedert eeuwen gevorderd had: dat was heiligschennis! En zoo bleef men voortleven in den ouden sleur, die eene caricatuur geworden was, in scherp contrast met de geheele omgeving. Men bleef bijeen, omdat men nu eenmaal gewoon was samen te leven, samen aan te zitten om de oude vleeschpotten, die op de oude tafels in de oude eetzaal werden opgedischt.

Eindelijk toch, kort na ons bezoek, is de oude band gebroken. Hoe het gegaan is, weten wij niet; maar het geld heeft zich een weg gebaand in de oude, conservatieve immuniteit. En slag op slag is toen alles anders geworden: in enkele jaren zijn de oude vormen veranderd, is alles geschoeid op de nieuwe leest. Maar de ontaarding der toestanden, die, door die oude vormen besloten, nog was opgehouden, heeft zich toen ook getoond aan de oppervlakte; de ontbinding der oude regels, de verwereldlijking van het kapittel zijn nu spoedig een feit.

Als wij ruim eene eeuw later (omstreeks 1340 1)) den Utrechtschen Dom weder bezoeken, dan zijn alle zaden van ontbinding welig opgeschoten: wij zien een geheel ander tooneel voor ons. De gemeenschappelijke huishouding is sedert lange jaren opgebroken. De uitdeelingen van vleesch, visch, spek, kaas en wijn zijn afgeschaft en vervangen door uitkeeringen in geld, die nog altijd maandelijks geschieden en daarom maandpenningen heeten. Alleen het brood en het bier worden nog aan den Dom bereid en dagelijks rondgedeeld; maar den kanunniken is het toch vergund, ook in plaats daarvan geld te verlangen. Door deze ruime uitdee-

1) Zie den nieuwen toestand beschreven in Wstincs rechtsboek van den Dom van 1342.

Digitized by Google

lingen in geld zijn thans alle kanunniken in staat gesteld te verhuizen naar eigene woningen binnen de immuniteit. Zij leven ook onder een zelfgekozen hoofd, hunnen deken; want hun oude hoofd, de Domproost, heeft hun thans geheel den rug toegekeerd. Sinds men hem te Utrecht niet meer behoeft, is hij vertrokken naar zijn hof te Doorn, waar hij een kasteel heeft gebouwd en het leven leidt van een edelman aan het hoofd zijner talrijke leenmannen. Zijne hoven heeft hij grootendeels verpacht om geld te krijgen voor zijne uitdeelingen 1) en aan twee plaatsvervangers heeft hij de zorg overgelaten voor zijne rechtspraak en voor de afrekening met de Domheeren 2).

Zoo had het geld zijne intrede gedaan ook in dit lang gesloten toevluchtsoord van het oude, en had het dadelijk de administratie belangrijk vereenvoudigd. Ook de ambtenaren van den Dom, nu niet meer noodig voor de bereiding van het eten, zijn dan ook wel niet ontslagen (dat verbood het eigenaardige conservatisme der middeleeuwen!), maar men heeft hun, terwijl men hen in het genot hunner inkomsten liet, iets anders te doen gegeven: zij verrichten eenige kerkelijke diensten in den Dom en zijn van gewone vicarissen nauwelijks meer te onderscheiden. En de besten onder de kanunniken, de mannen in wie pit zat en leven, zijn vertrokken met de opbrengst van hun kanonikaat als reisgeld op zak; zij studeeren aan eene hoogeschool of leven als ambtenaars aan een hof, als geleerden in eene groote stad. Zij hebben weder een levensdoel gevonden, zij het ook een leven, los van de kathedraal, die hun wel voedsel voor het lichaam kon schenken, maar niet voor den geest. Slechts

1) Allengs zien wij in de cartularia der proosdij de goederen overgaan in erfpacht aan groote grondbezitters: reeds in 1254 en 1265 drie hoven, in 1381 het Utermeer, in 1381 en 1382 de hoven Heze en Angeren. In 1263 achtte het Domkapittel gewenscht hiertegen te protesteeren door te eischen, dat de proost vóór de verpachting zijne toestemming zou vragen.

2) Zie eene uitspraak in de geschillen tusschen Domproost en kapittel dd. 1263: het kapittel eischt, dat de proost te Utrecht zal resideeren, de proost weigert.

Digitized by Google

de onbeteekenenden, de zielloozen, de mannen zonder ondernemingsgeest zijn gebleven. Zij zijn blijven slenteren door de stad, blijven praten over hetgeen anderen deden. Hun geestelijke horizon is beperkter geworden, hun gedrag slechter, hun humeur gemelijker. Eten en drinken zijn thans hunne dierbaarste belangen: reeds de tijdgenoot stempelde hun bestaan door het spotwoord, ontleend aan de beginletters van hunnen ambtstitel: »*C*anonicus *A*git *N*ihil *O*mnino *N*isi *I*n *C*uram *U*entris *S*ui!" (De kanunnik doet volstrekt niets dan ten bate zijns buiks.)

Wilt gij weten, wat zoo spoedig, in enkele jaren, de eeuwenoude inrichting van het Domkapittel geheel heeft doen wijzigen? Het was de nabijheid van de stad Utrecht en het voortdurend verkeer van de Domheeren met de handeldrijvende inwoners. Want wanneer wij bijna twee eeuwen na onze eerste kennismaking ook een tweede bezoek brengen aan de Essensche abdij, rijker en machtiger dan de Utrechtsche Dom maar gelegen ver van het »wereldsch gewemel," dan vinden wij daar integendeel alles uiterlijk nog bij het oude gebleven. Ook daar heeft de gemeenschappelijke samenleving plaats gemaakt voor afzonderlijke huishoudingen; maar nog altijd eet men onveranderlijk 's winters varkensvleesch en 's zomers schapenvleesch, dat ouder gewoonte drie maal 's weeks aan de dames wordt uitgedeeld. In een tijd, toen buiten de muren der abdij het geld overal den scepter zwaaide, was men daarbinnen nog altijd niet op het denkbeeld gekomen, dat het praktischer was, aan de afzonderlijk wonenden geld voor hunne huishoudingen uit te deelen dan vleesch. En nog altijd trokken daarom de karavanen, die wij van Doorn naar Utrecht hebben zien gaan, wekelijks heen en weder tusschen de afgelegene hoven en de Essensche abdij.

Digitized by Google

AUS »DER TEPPICH DES LEBENS« [1]

VON

STEFAN GEORGE.

VORSPIEL.

I.

Ich forschte bleichen eifers nach dem horte
Nach strofen drinnen tiefste kümmerniss
Und dinge rollten dumpf und ungewiss.
Da trat ein nackter engel durch die pforte:

Entgegen trug er dem versenkten sinn
Der reichsten blumen last und nicht geringer
Als mandelblüten waren seine finger
Und rosen · rosen waren um sein kinn.

Auf seinem haupte keine krone ragte
Und seine stimme fast der meinen glich:
Das schöne leben sendet mich an dich
Als boten · während er dies lächelnd sagte

---

1) Ons die wenschten dat hoe langer hoe meer de oogen van onze dichters zich over de grenzen richtten omdat alleen in den wedijver met het vreemde het eigene gedijen kan, dunkt het geen verontschuldiging te behoeven dat wij dezen op het eerste na onuitgegeven verzen van den duitschen dichter in het hollandsche tijdschrift een plaats geven. Zij maken deel uit van een dit najaar te drukken bundel, waarvan tot nu toe in géén tijdschrift verder iets verscheen.

DE REDACTIE.

Digitized by Google

Entfielen ihm die lilien und mimosen
Und als ich sie zu heben mich gebückt
Da kniet auch Er · ich badete beglückt
Mein ganzes antlitz in den frischen rosen.

II.

Entsinne dich der schrecken die dir längst
Verschollen sind seit du mir eigen bleibst
Und nur durch mich der gluten kelch empfängst
Der dich berauschen wird solang du leibst.

Du danktest damals mir als grösste gunst
Das dich mein friede nicht mehr schauen liess
Der trocknen sommer wilde feuersbrunst
Die heimatlos dich in die wüste stiess.

Als dir mein haus — so hoch — verächtlich war
»Nur diesen einen kurzen blick der wahl
Und ich verleugne lehre und altar»
So zischte durch die nacht dein ruf der qual.

Das opfer bäumte sich am herde auf
Der purpur zündete wie leichtes stroh
Und floss in flammen um der säule knauf
Der ganze tempel wankte lichterloh.

III.

Ich bin führer dir und freund und ferge.
Nicht mehr mit zu streiten ziemt dir nun
Auch nicht mit den Weisen · hoch vom berge
Sollst du schaun wie sie im thale thun.

Digitized by Google

Weite menge siehst du rüstig traben
Laut ist ihr sich mühendes gewimmel:
Forscht die dinge nützet ihre gaben
Und ihr habt die welt als freudenhimmel.

Drüben schwärme folgen ernst im qualme
Einem bleichen mann auf weissem pferde
Mit verhaltnen gluten in dem psalme:
Kreuz du bleibst noch lang das licht der erde.

Eine kleine schar zieht stille bahnen
Stolz entfernt vom wirkenden getriebe
Und als losung steht auf ihren fahnen:
Hellas ewig unsre liebe.

IV.

Nicht forsche welchem spruch das höchste lob
Und welchem sang der kranz gebührt am fest —
Was gestern sturm durch herbe felder schnob
Ist heut im lorbeerbusch geweihter west.

Bald war es leuchtende und reine saat
Kristalle die durch klaren morgen schien
Bald finster-ädrig fliessender achat
Dann wie ein heftig sprühender rubin.

Was als ein rieseln kam gelind und lau
In der verlassenen welkenden allee
Und mehr nicht als ein tropfen duftiger tau
Der von der blume fiel zum tiefen see:

Digitized by Google

Ward volle feuchte die den berg durchbrach
Und die in dunkelsten mittnächten dann
Als jäher strahl ins herz der felsen stach
Wie eine rote quelle sprang und rann.

V.

»Du sprichst mir nie von sünde und von sitte»
Ihr meine schüler sprossen von geblüt
Erkennt und wählt das edle unbemüht —
Auch heimlich bin ich richte eurer tritte.

So lieb ich dich: wie früher lehren spruch
Als märchen ehrend du in mittaglicher
Umgebung vor dich hin schaust wegessicher
Nicht weisst von scham von reue oder fluch.

Du wohntest viel in enger wahl-gemeinde
Im lieben ohne mass und ohne lass
Vorm schicksal wenig klage wenig hass
Doch lange rache nährend wider feinde

Und bei den thaten denen weder lohn
Noch busse die du strahlend rühmst vor freien
Und die nach volkes wahn zum himmel schreien
Da zuckte ich nur lächelnd: sohn! o sohn!

VI.

Seit jenem märchen wo ihr meine mündel
An leicht bewölktem sonnigem gestade
Geleitet wart auf schmale weisse pfade
Und lilien trugt und korn- und traubenbündel

Digitized by Google

Ist dir die EINE liebe unvergänglich ...
So oft es auch in toll verschlungne äste
Und nebel lockte schwankender moräste
Und in das dickicht düster und verfänglich:

Du fühltest scheu wie vor dem ungestümen
Des wimmelnden und kämpfenden getreibes
Wie vor dem falschen mass unedlen leibes
Und übergliedern an den ungetümen.

Die frühe liebe blieb zum licht zu holden
Geländen sanftem berg und schlanker pinie
Zur reinen farbe und zur klaren linie
Und zum geflüster aus den garten-dolden.

VII.

Einst werden sie in deinen schluchten spüren
Was noch darin von deiner stimme dröhne
»Ist dies der ort von klagen thränen schwüren
O kleine tiefe» und der eine höhne:

»Sind dies die so gelobten hügelspitzen
Mit ihrem freudenblick in fabellande?
Sind dies die wellen die verderblich spritzen
Wir reichen mit dem finger bis zum sande»

Und jener wende sich von dir verdrossen:
»Er gab uns nur zu staunen und zu scheuen
Wie fernab diese menschentage sprossen
Wie könnten wir uns ihrer früchte freuen»

Digitized by Google

So sind dir trost und beispiel höchste meister
Die attischen die reinsten gottesdiener
Der Nebelinseln finstrer fürst der geister
Valclusa's siedler und der Florentiner.

VIII.

Der darf nun reden wie herab vom äther
Der neue lichter zündete im nachten
Erlösung fand aus dumpfen lebens schmachten
Der lang verborgen als ein sichrer thäter

Die toten erden hob durch neue glänze
Und seinen brüdern durch sein werk bedeutet
Wo sie vor allen wahren ruhm erbeutet
Und das geheimnis lehrte neuer tänze.

Ihm wird die ehre drum wie keinen thronen
Dem sich in froher huldigung ergaben
Die seherfrauen und die edlen knaben
Die herscher denen künftig völker frohnen.

So steigt allein den göttern opfer-brodem
Wie ihm der heiligen jugend lobesstimme
Die über seine stufen höher klimme
In ihrem odem viel von seinem odem.

IX.

Du stiegest ab von deinem hohen hause
Zum wege · manche freunde standen neben
Du suchtest unter ihnen deine klause
Und sahst dich um gleich wie in andrem leben.

Digitized by Google

Dich werden deine gipfel nicht mehr schützen
Doch wie zuvor in lauterstem gewande
Wirst du an deines nächsten arm dich stützen
Und bleibst wie vormals gast von fernem strande

Den vielen die du fürder meiden möchtest.
Vergeblich wäre wenn sie dich umschlängen
Und thöricht wenn du zwischen ihnen föchtest
Sie sind zu fremd in deines webens gängen.

Nur manchmal bricht aus ihnen edles feuer
Und offenbart dir dass ihr bund nicht schände
Du sprichst: In starker schmerz-gemeinschaft euer
Erfass ich eure brüderlichen hände.

X.

Dein geist zurück in jenes jahr geschwenkt
Begreift es heut nicht welche sternenmeilen
Vom ort ihn trennten wo die menschen weilen
So dass sich deine stirne staunend senkt.

Als du die tempel bautest für das Vliess
Die bleiche pracht der erde übertrafen
Und alles stumm war im verwunschnen hafen
Und gold die farbe aller träume hiess

Da führte dich durch felsiges gerill
Bekannten pfad ein fruchtbeladner sommer
Die hänge lächelten dem frohen kommer
Gesichter grüssten wenn auch scheu und still.

Digitized by Google

Dies sind die wiesen mit geblümtem sammt
Die schweren ähren auf den schwanken stengeln
Gesang der schnitter die die sensen dengeln
Dir ruft die erde zu der ihr entstammt.

XI.

Solang noch farbenrauch den berg verklärte
Fand ich auf meinem zuge leicht die fährte
Und manche stimme kannt ich im geheg
Nun ist es stumm auf grauem abendsteg.

Nun schreitet niemand der für kurze strecke
Desselben ganges in mir hoffnung wecke
Mit noch so kleinem troste mir begehr —
So ganz im dunkel wallt kein wandrer mehr

Und mit des endes ton dem lied der grille
Geht auch erinnrung sterben in der stille
Ein fahler dunst um kalte wälder braut
Verwischt die pfade ohne licht und laut.

Ein grabesodem steigt aus feuchtem bühle
Wo alle schlummern müssen · doch ich fühle
Dein wehen noch das neue glut entfacht
Und deine grosse liebe die noch wacht.

XII.

So werd ich immer harren und verschmachten?
Die sonne steigt noch · meine fahrt wird schlimm
— Gepeinigt wärest du von gleichem trachten
Auch wenn ich heut dir sagte: komm und nimm.

Digitized by Google

Denn du gedeihst in kämpfen die dir ziemen
Du weisst dass stets ein linder balsam fliesst
Von meinem munde auf die blutigen striemen
Doch ist dir niemand der sie dauernd schliesst —

Und die verehrend an mein knie getastet
Und die ich lenke mit dem fingerzeig
Und deren haupt an meiner brust gerastet?
— Die jünger lieben doch sind schwach und feig —

So ring ich bis ans end allein? so weil ich
Niemals versenkt im arm der treue? sprich!
— Du machst dass ich vor mitleid zittre · freilich
Ist keiner der dir bleibt · nur du und ich.

XIII.

Zu wem als dir soll sie die blicke wenden
Die glühend Suchende der du zuerst
Die höhen wiesest und das glück bescherst
Das diese bunten tage nimmer senden.

Du giebst den rausch · sie schwebt zum ewigen thore
Erhoffter stralen jauchzendem gemisch
Sie gleitet durch den saal zum göttertisch
Erfüllung leuchtet · lösung schallt im chore.

Die unerreichte flur scheint ihr gewonnen
Sie überschwebt die klüfte mit dem aar
Sie schaltet mit der kleinen sterne schar
Und stürzt entgegen väterlichen sonnen.

Digitized by Google

Nun musst du sie im irren hasten zügeln:
Du beugest dich aus deiner wolkenstadt
Und hüllst die zitternd ist und freude-satt
Getreuer geist! mit schweren traumesflügeln.

XIV.

Wir sind dieselben kinder die erstaunt
Vor deinem herschertritt doch nicht verzagt
Uns sammeln wenn dein waffenknecht posaunt
Dass in dem freien feld dein banner ragt.

Wir ziehn zur seite unsres strengen herrn
Der sichtend zwischen seine streiter schaut
Kein weinen zieht uns ab von unsrem stern
Kein arm des freundes und kein kuss der braut.

In seinen blicken lesen wir erfreut
Was uns erkannt ist im erhellten traum
Ob ehre oder dunkeln zug gebeut
Sein abgeneigter sein erhobner daum.

Was uns entzückt verherrlicht und befreit
Empfangen wir aus seiner hand zum lehn
Und winkt er: sind wir stark und stolz bereit
Für seinen ruhm in nacht und tod zu gehn.

XV.

Uns die durch viele jahre zum triumfe
Des grossen lebens unsre lieder schufen
Ist es gebühr mit würde auch die dumpfe
Erinnrung an das dunkel vorzurufen . . .

Digitized by Google

Das haupt gebettet folgte noch in stummer
Ergebung alten ehren siegen straussen ..
Blumen der frühen heimat nickten draussen
Und luden schaukelnd ein zum langen schlummer

Und jenes lezte schöne bild ist sachte
Zurück gesunken in der winde singen
Kein freund war nahe mehr · sie alle gingen
Nur er der niemals wankte blieb und wachte.

Mit der betäubung wein aus seinem sprengel
Die dichten schatten der bedrängnis hindernd
Des endes schwere scheideblicke lindernd —
So stand am lager fest und hoch: der Engel.

Digitized by Google

UIT »TOM'S DAGBOEK"

DOOR

W. L. PENNING JR.

BROÊR JUST DOET EXAMEN.

Pas zestien jaar, nog groeiende uit zijn kleêren,
Kwam Just op de' inval om ter paaiing van de maag
(Die 't hardste groeide, zei hij) bij de Alwijze Heeren
Een onderwijzersrang te halen in den Haag;
Maar Tom moest meê, zich ginds - ook handelsvrienden maken,
Veel moois zien ...
— Top! en mijn kantoorstoel uit,
Met Just de postkoets in, vergat ik reeds de zaken,
Weldra den regen ook, die stroomend langs de ruit
Met ons verijdeld wandelplan bleef spotten,
Maar onder 't rijden praatstof uit deed botten
Bij vreemden in 't begin, bij vrienden tot besluit.
De conducteur deê 't aardigst deuntje hooren —
Ziedaar Den Haag! en mij... God! *Bertha's* groet beschoren?
Ik sta verbijsterd, en houd sprakeloos
Die gulweg uitgestoken hand in mijne beide:
»Of 'k haar niet ken?"

»»Maar Bertha!" " juich ik, en niet boos
Blijkt ze om 't vrijpostige verblijden —
Blij' blozend blikt ze op háre beurt verward;
'k Stel Justus vóór (die, de oogen vragend open,
Mijn regenscherm haar hoed en kleed zie doopen),
Verklaar onze overkomst, verneem met jagend hart
Waar Bertha en haar vader hier een week te gast zijn,

Digitized by Google

Ontvang verlof tot een bezoek — —
En zie dan, vol muziek, vol dank voor zulk verrast zijn,
De twintigjarige verdwijnen om den hoek...

— Just vraagt dan of 'k blijf staan om weg te drijven?
Verbazend rijk'lijk guds' het regen-nat —
Wat deert het mij? Een slijkpoel zij ons pad —
De zon HIERBINNEN doet het beeld beklijven
Der bloeiende wier hand, als 't ware, ik houd omvat!

En als de jong're broêr voor zooveel strenge heeren
Met opgekregen proefwerk zit gekweld,
Heeft (met gepoetste laarzen en gedroogde kleêren)
Bij Bertha's tante de oudre zich gemeld:
»Ik ken u door mijn zwager.... en mijn nichtje,"
Was 't streelend Welkom; dra met alle drie op dreef,
Valt Tom zichzelf 'res meê; en wie 'k daar eer van geef?
— De' aanmoedigenden lach, den blos van 't reinst gezichtje!

Op haar bevel kom 'k 's avonds weêr, met Just.
— En u al paedagoog? vroeg, immer welgemutst,
Onze oud-majoor, den knaap de groote hand opleggend;

— *In spe!* klonk 't antwoord; en het zeggend
Keek (dacht me) 't jongske spijtig, eer dan ongerust;
— *In spe*, majoor; 'k heb morgen mond'ling nog examen...

— En zákt ge, dan?...

— Verlies 'k een veldslag, nooit den moed!

— En treedt in 't leger?...

— Met dien opgetrokken voet?...

— Die spaart u kogels! troostte hart'lijk de oude dame.

Digitized by Google

Op straat had Bertha 't klein gebrek al opgemerkt,
Was 'k overtuigd. Te kiesch om medelij' te toonen,
In den bescheid'ne een schalkje ziende wonen,
Lokt ze hem vroolijk uit, en Justus' ongewone,
Gezellige aanleg ook, blonk onbeperkt.

Mijn lieven broêr behand'lend als den hare,
Liet, ze arg'loos me in een toekomst zien
Vol mooglijkheên; het Mooglijke scheen 't Ware,
Lang vóór Waarschijnlijkheid zich aan kwam biên...
't Was me of er tusschen ons een stil verbond gesloten —,
Iets voor het Leven overeengekomen was,
En liefdes heimlijkheid haar heerlijkheid vergrootte —
Met derden sprekend, men ELKAÊR in 't harte las!'

De regen kletterde, en de wind ging dreigen
Met storm, — wat feest'lijke uren sleten wij!
Men had den goeden smaak van 't kwade weêr te zwijgen,
Een houtvuur te doen knappen als bij wintertij',
En geen dan weldoende onderwerpen aan te roeren;
Ver in de kunst én zelf het woord te voeren,
En 't onderhoud te leiden tusschen oud en jong,
Zorgde onze gastvrouw ook dat ik met Bertha zong;
Knap begeleidde ons Just; mij deed het samenzingen
De wolken dóór-, de heem'len binnen dringen!

— Er uit te vallen op haar vraag naar Gijsbert-neef,
Daarvoor geen nood! Te blijde om iets te vreezen,
Vertelde ik dat hij me over Bloemendaal pas schreef,
En — mocht ik te avond er of morgen wezen —
Zijn besten groet verzocht...
»Eerst kwam hij nog al vaak,"
Zei de oude heer; jonkvrouw'lijk bloosden Bertha's wangen,
Maar rustig bleef haar blik en onbevangen,
Ook toen men 't nieuwtje van me hoorde dat de zaak —
Door Gijs met de' aller-rijksten onzer stadgenooten
Op grooten voet gesticht — hen thans

Digitized by Google

In Rusland deed vertoeven — »om met glans
Connecties aan te knoopen, en gesloten
Verbindtenissen in persoon gestand te doen;
Gestaêg van vierspan wiss'lend, deden
Ze in eigen koets (ook wel gebruikt als slede)
Een reis van drie-kwart jaar —
En reisden met fatsoen,
Zooals het past aan groote Klazen;
En lepelden uit diepe borden hun beschuit
Met chocolaad, en dronken thee uit glazen..."
En daarmeê was neefs briefjen uit,
Op het *post-scriptum* na: »Mijn PELS zal u verbazen!..."

Onwillekeurig legde ik in mijn toon wat spot;
Spot speelde in Bertha's — fonkelde in haars vaders oogen:
— »Wie met de groote *armée* naar Rusland was getogen,
En met de kleine rest den hond vond in den pot,
Was zelf verbaasd bij 't weêrzien zijner vrinden,
Zich (op wat gaten na) nog in zijn HUID te vinden!..."

Een smakelijke lach schoot om den *dito* disch;
De veteraan aan 't woord, boeide — »om er van te droomen,"
Zei tante zachtjes met bewond'rend schromen...

Nog zie 'k dien grijskop, nog die breede borst; zoo frisch
Daarnaast die kleinere figuur! dat aanschijn, stralend
Uit donk're lokkenpracht!...
Als op mijn bruid
Veste ik den afscheidsblik, hoorde eens nog 't zoet geluid
Dier stem, dróef trillende...
Diep ademhalend
Vermande ik mij voor Just uit alle macht,
Ontroerd, vol heil, vol trots, niet wetend wat we zeiden,
Ging 'k naast hem zonder éénen plas te mijden —
Ging 'k, als in zonneschijn, door 'n tweeden Zondvloed-nacht·

Digitized by Google

Rumoer ontving ons in de herberg die we dachten
In rust te vinden:
Op een hooger rang belust,
Of naar den laagsten dingend zooals Just,
Verbórgen minder goed geslaagden hunne klachten —,
En lúchtten de and'ren hun aanvank'lijk geluk
In 't zelfde koor van liederen en grappen;
Een algemeen *Hoezee!* begroette ons binnenstappen,
Ter eere van den jongsten adspirant-
Collega...
— »Aspirant-professor!" schertste deze,
En stelde een dronk in »Op de School, het best geprezen
Als minne-moêr der Hoop van 't vaderland!"

Al dwazer, doller, bruiste in hem het leven:
»Geen zier (zwoer Just) hoeft onze duf geheeten stand
Dien van pastoor en predikant
In levens-LENGTE en LUST en WIJSHEID toe te geven.
Bij leeken deftig, om een hoekje mal,
Stemme oude wijn de geestelijke heeren,
— De jeugdige adem, daar *wij* daaglijks in verkeeren,
Verzorgt die 't hart, ook 't lijf, niet bij geval?...
Door beide gilden laat de Pijp zich druk hanteeren —
Eerwaarde hersens zou ze kunnen deren...
Maar vastendagen zonder tal
Bewaren óns een helder hoofd, meneeren!"

Troon werd de tafel waar zijn overmoed op stond;
Met dond'rend juichen droeg men Just den kweekling rond.

»»Wat rang dien hij niet haalt!" hoorde ik benijdend zuchten,
Heel goedig ook, maar zóó aandoenlijk diep
Dat zich mijn geest het beeld van een gewoog'ne schiep —
Te licht bevonden in de schaal der zeer geduchten;
En me ommekeerend zag 'k een lang en knokig man,
Van rug gekromd, en kaal van kruin en kleêren,
Zijn brood der smarte met een kluitje boter smeren —

Digitized by Google

»Hm! *winkelwaren*..." ginnegapte een Jan;
En daar getuigden ook de Peperhuizen van,
Dienst doende als schaal en bord, servet, en zakmes-veger, —
Oud schoolschrift, met zijn hanepooten-leger
Den eenzame' eter al nog manende aan zijn vak:
Hoe tusschen 't maal en 't schrift zijn aandacht zich verdeelde?
Een zuiv're haal zijn kenners-oogen streelde!
Een aangedikte hem deed hunk'ren naar zijn plak!

De laatste bete. En dan, na 't kruimels gaêren:
»Meneer ook vóór geweest?... veel kans?..."
Die dubb'le vraag,
Gesplitst door 't droge toegiftje aan de maag,
Was zoo natuurlijk uit een mond die alle jaren
Een kans waagde — en verloor!...
Ook heden »vóór geweest,"
Had de arme zich weêr zóó verward getoond van geest,
Dat hoop op hooger rang dan de' ééns ter nood gehaalden —
Den láágste? — ook thans hem tegen morgen faalde.

Wat brave man! wat droevige figuur!
Gehuwd en vader, ging hij op in die tentamens,
Ach! er in ónder ook, maar steeds herleefde 't vuur —
Volharder was zijn eer- en schandnaam bij de examens;
Volharder! klonk 't ook nú uit elken hoek...
Volharder schudde 't hoofd, en liet het schaamrood zinken...
Dra deed een goed glas wijn *volharder*'s oog weêr blinken —
't Vuur rakelde ik snel op...
Weêr onder de asch ging 't zoek!

Af — droop hij 's and'ren daags, te dof voor jammerkreten.
Maar 'k zág den blik waarmeê hij Just, »die de akte had,"
Geluk wenschte, en doodsbleek zijn pad
Der wanhoop ging, — *volhardende* in het weten,
In 't willen uiten, en verbaasd — vergeten!

Digitized by Google

Veel bezienswaardigs vonden we in den halven dag
Na de' afloop van 't examen ons gelaten;
En 't donker viel al toen we de ongastvrije straten —
Waar duimen dik de modder lag
En 't »pijpesteelen regende —" verruilden
Voor de, gelukkig! leêge roef der schuit...
Dood-moède strekten, rekten we ons lang-uit...
Just hoorde al gauw den wind niet meer die huilde...
Den regen niet, die kletste!...
En luist'rend naar 't geluid
Van 't roer ook, en op dek, klonk me alles allengs zwakker —
Vaag — dommelig — ALS UIT DE VERTE in 't end...
Iets... niets meer...
Toen — gestommel...
Had ik me omgewend?
Was ik gevallen?... Bijna wakker,
Stréédik... gaf me over... maar ongaarne, onmachtig, — óp!

En 'k droomde van een laarzenwinkel; lucht van leder
Slaat me op de keel, en rusteloos geklop
Op zooveel zolen wekt me bijna weder...
En ik wil slápen...
En de laarzenwinkel nu
Verandert in een laarzenwéreld, dampend
Van traan en smeer en met de hakken stampend
En òm zich schoppend onder 't ruw
En twistende gekrijsch van laarzenstémmen...
En laarzenkáppen zie ik, die een stok met staal —,
In lompen dans zoowaar een zeis omklemmen,
En dreigend er meê zwaaien!...
En 'k versta de taal —
Slecht Duitsch — maar heb het Woordenboek verloren
Dat in mijn plaats kon praten; want ikzelf ben stom,
En lood ligt me op de borst...
Hóe ik me krom —
Dien last afwerpen kan ik niet...
Een mijner ooren

Digitized by Google

Verwart zich in een laarzenlús...
Met woesten ruk
Góói 'k me eind'lijk óm — —

En naar de laarzenbende
Rolt van mijn borst — geen LOOD! slechts de eerste druk
Van Hooft's *Herscheppingen*:
Terwijl 'k mijn vondst herkende
Van 't boekenstalletje op het Haagsche Binnenhof,
En snakkende naar lucht van onder een der banken
Te voorschijn kroop langs modderige planken,
Hoe mij, slaapdronken nog! 't uitbundigst lachen trof —
Dat razend brullen werd toen zich aan de and're zijde
In de' eigen toestand Just ontwaren liet!...
Was 'k onder gekken? Leken ook wij-beiden 't niet?...
— Lucht! schreeuwde ik; Lucht! — ook Just;
Want wat zich hier verspreidde,
Was smook van kleppermanstabak;
Was foezelstank; was damp uit natte en vieze kleêren
Waarin 't gezelschap maaiers stak;
Was aankleve ook dier laarzen, waar 't paar »heeren"
Recht tegen-aan gekeken had,
En van gedroomd, zoolang de horde zát
Wier hand ons »afgelegd" had tusschen hun pakkage
Met toebehooren...
Wat een stiklucht!...
En de deur
Van 't lage, smalle roefje uitstormend, met een keur
Van aarts-verwenschingen en met de handbagage,
Verslonden wij met haal op haal de buitenlucht,
En met booze oogen onzen schipper!...
»— Ik bin minsch'lijk,
(Begon hij) 't roim was vol, de lading winsch'lijk..."

— Zet ons hier af! gebood ik, met een zucht:
Stil in den stuurstoel, was niet uit te houden;
En twee uur gaans in 't hondenweêr, geen pret!

Digitized by Google

Op 't droge niet, maar toch aan wal gezet —
Terwijl het jagertje nog riep: »wordt niet verkouden!" —
Weêrvoer ons van den ingetreden nacht
Niets ergers dan een natte dracht.

Nooit sedert hoorde ik zeissen kloppen, zeissen wetten,
Nooit sedert toefde ik bij dat schilderachtig doen,
Of rijker werd mij 't rijp seizoen!
Of land en landvolk, — alles zette
De erin'ring aan dat zeissen wetten in de schuit
(Met zolen-klopperij verward in droom-benauwdheid)
Nog feestelijker tinten bij, dan ziels-vertrouwdheid
Met schilderes Natuur uit haar penseelen buit;

Want met de pret verzoend, in 't roefje waargenomen,
Wat blijdschap na zulk varen schonk ons 't gaan!
Belemmerde ook de storm het spreken en verstaan,
Gezellig was de wensch, de haast om thuis te komen;
Warm onze stemming onder kille stroomen;
Opbeurend elks gedachte op glibberige baan:
Die van mijn broeder, aan zijn bijna spelend slagen!
De mijne, aan Liefdes buitenkans!...
Ofschoon we soms geen hand voor oogen zagen,
Toch in de toekomst wierp 't verledene zijn glans.

Gezonde jeugd bemint den strijd met de elementen;
Geen lichaams-harding, of den geest ook doet ze goed;
En komt daarbij een rein-verliefd gemoed
Waarin de hoop het liedje zingt der lente,
Wat smaakt der ziele dan zóózeer als eigen zoet?
Wáár boeit dan 't oog een schat gelijk Hierbinnen?
Aan 't al' daarbuiten leent dit allerschoonste een schijn!
En liet zich des-ondanks geen afkeer overwinnen,
Weldadig kan de tegenstelling zijn!

»Ontsnapten" prezen we ons bij elken blik terzijde
Waar »ba! dat kerkerhol" door 't klotzend water glijden —,

Digitized by Google

De zang der maaiers voor ons hoorbaar bleef;
Door de aangeslagen ruit de vetkaars óns ook diende;
En, aan zijn lijn, de »knol" meêtelde bij de vrienden
Der worst'laars op den weg door huizelooze dreef.

Gegroet, o dorp! o tolbaas, tapper tevens!
O tolhuis, waar — bij vuur! — *hij* nog op rijtuig wacht,
En iets verwarmends *ons* toe-geurt, toe-lacht,
Toe-vloeit!...
Verlenger van twee levens
Werd de oude kennis, hij — wien »*slapen op één oor*"
(Der vakgenooten list!) het uitgediend gehoor
Al jaren had BELET, vriend Hein eerlang BESCHOOR.

Ontsnapt was óns nu weêr 't gezellig trapp'len, glijden
Ter rechte; maar voor gids-licht, meê verbeurd,
Zorgde af en toe een hoeve links; en fraai gekleurd
Bleef me in den zwarten nacht des minnaars best geleide —
Zoolang de minnares ontbreekt —
Een heir van plannen om naar eisch den boei te smeden...
Een bonzen tegen Just herinnerde ter snede
Aan ménsch'lijk bijzijn ook —
»Ge denkt meer dan ge spreekt,"
Vraagt de oud're; wat de jongste ook hem had kunnen vragen;

»»Ik maakte een plan, Tom!" "

»Welk?"

»»Dat hoort ge thuis. En gij?" "

»Véél plannen maakte ik, Just!"

»»En welke?" "

»Eerst als ze slagen,
Broêr-lief! staat mij het spreken vrij."

Digitized by Google

Hij stak me een hand toe, juist op stads-grens, waar het kleppen,
Twaalf heit de klok! verschrikt zich 't paar nog meer deed
reppen.

Vol van een uitstap, en nog stralend van genot,
Thuis komende alles donker —, geen gehoor te vinden
Voor warme ontboezeming; u voort aan bed te binden —
Aan slaap! vergetelheid! die doodsche vrinden
Van zwakken en bedroefden — ach! hoe plomp een slot.

Welgaarne, tusschen zaken in en zorgen,
Gelieft men deel te nemen de' and'ren morgen,
Den and'ren dag: helaas! bedachtzaam (wijl het sliep)
Mengt zich uw hoofd in 's harten mededeeling —
Niet langer maagd'lijk is ze!... En mooglijk blijvend-diep,
Wekt uw genot allicht vermóedens van verveling.

Groet daarentegen, zooals mij gebeurde en Just,
U 't licht der versche kaars, vindt ge alle kolen
Des levens in den haard der oogen ongebluscht,
Wacht me' — om den disch! — u op, hoe géeft ge u onverholen!
Hoe prent in 't meêgevoel, gelijk in warme was,
Zich iedere indruk over, eer hij af kon slijten,
Of uit het alledaagsche ook maar een zweem van asch
Het zondagsmerk bestoof, iets wrangs het uit kon bijten!

Den stempel des vermaaks kreeg aller aangezicht;
Gedeeld met velen, steeg de som van onze vreugden —
Al moest wat *mij* het méést verheugde
(Uit lieflijk oogenpaar een albelovend licht!)
Met vrekkigheid nog opgeborgen...

Maar, Bertha! hoe beloofde ik mij
Van zulk een broêr- en zust'ren-rij
Een kring, U waard, op 't feestgetij'
Als eind'lijk de ure sloeg van de' openbaringsmorgen.

Digitized by Google

»En hoe Toms kennisje er wel uitzag?"
Bloosde Tom?
»»Kijk! (lachte 't jongste ding) tot achter de ooren!""
— Verrassing, Bertha's naam uit and'rer mond te hooren;
En haar die 'k zóólang eerde, aanbiddend stom
Of fluist'rend in 't geheim, in klanken af te malen!
— Verrassing Just aan 't werk te zien
Om van de schoone op slag een potloodschets te biên,
Die hij in kleuren morgen bij zou halen —
En mettertijd na-schilderen op doek!...
— Verrassing was geweest, in 't plaats van 't wand'len 't rijden;
In stede van bij handelsvrienden, dat bezoek
Bij Bertha's... »tante!" plaagde weêr Aleide!
— Verrassing, die *Herschepping* in de roef der schuit!
Niet minder 't regenbad, afwiss'ling van zulk varen!
Onze aankomst, opgeluisterd door de schare —
Ons wachtend met het maal!...

»En daarmeê is 't niet uit,"
Sprak Just bedaard, zijn onderwijzers-akte
Uit Janbroêrs hand terug verzoekende, en 't papier
In stukken scheurend met een vastheid! met een zwier!...

Op — sprongen wij, en zes paar handen pakten,
Te laat! naar 't uit de kaarsvlam hoog opgaande vuur...
»Just!! klonk 't ontzet uit zes eerst sprakelooze monden —
»Just!... Just!..."
Een ander woord werd niet gevonden;
Hier scheen de taal —, hier goede raad ook duur.

»»Eerst zwart op wit,"" wees onze grappemaker —
»»Nu wit op zwart..."""
Diep, over het verkoolde, boog
(Nog letters lezend met droef duist'rend oog)
Bijziende Konstantijn, zijn *mentor* en bewaker...

»Te schande zou 'k u maken, wijze broêr!
Wat driftig is mijn bloed om kind'ren te regeeren;

Digitized by Google

Schoolmeester àf alzoo; 'k ga »»teren op den boer,""
Hem, zijn gezin, zijn vee ook portretteeren — —
Ik zie mijn weide...
»»Al 't land bestelt mij voêr!""

Daar kon men tegen pruttelen, niet praten.
»Uw golven," hield Just staande, »breken op een rots!"
En aan de examen-gril, uit dwaasheid of uit trots,
Dankte *ik* meer dan genoeg om hem zijn zin te laten;
Dankte ik de wetenschap ook, dat mijn neef
Een poos de Bloemendalers druk bezocht had,
Maar sinds hij aan dien rijken hand'laar zich verknocht had —
Er was één kind, een dochter, — naar *Bosch-Hoek* niet schreef.

»Haast zou me één zaak (de liefste) NIET verrassen,"
Droomde iemand in dien nacht, en liet den regen plassen,
Met àl meer duurte dreigen, àl meer misgewassen —
En droomde nog toen de ochtend hem kantoorwaarts dreef!

Digitized by Google

EEN KONING[1)]

DOOR

ALBERT VERWEY.

I.

Een vochtge stilte,
Die 'k teer begeer,
Lokt me in uw kilte,
Nevelenheir.

Ik zag 't tafreel,
Den kleurgen stoet,
Waar een koning eêl
Meê zijn intocht doet.

Huizen als hoven,
Begroend omheind,
Vooruitgeschoven
Waar 't wiegt en deint

Van banieren.
Ballon-guirlanden
Hangen en zwieren
Langs de grachtranden.

---

1) Uit den bundel *Het Brandende Braambosch* die dezer dagen verschijnt.

Digitized by Google

De volten bewegen
Als straks door het donker
De lichten geregen
Kralen geflonker

In 't water, tot iedre brugboog,
Zwaar en zwart van de menigt,
Zijn gewelvennacht steenigt
Op dien ijdelflikkerenden toog.

II.

Een vochtge stilte,
Die 'k teer begeer,
Lokt me in uw kilte,
Nevelenheir.

Ik stond en schreed
Waar een koningskind
Zijn intocht deed
Door zon en wind.

Zijn wang was bleek,
Zijn oog was droef;
Hoe meer hij keek
Hoe dieper groef

Langs zijn mondzoomen.
Hij had zoolang
Gehoord in zijn droomen
Een welkomstzang.

Digitized by Google

En nu was 't een joelen
Uit straat, uit woon,
Maar hij kon er niet voelen
Dien eenen toon.

Zijn wapenherauten
In blauw en goud
Liepen voor hem uit en
'k Werd. heet en koud

Van hun blazen.
Maar hij keek stil,
Als achter de glazen
Een kind soms wil.

III.

Een vochtge stilte,
Die 'k teer begeer,
Lokt me in uw kilte,
Nevelenheir.

Een koningskind
Ben ik laat gegaan
Door de zon en de wind.
Ik wou verstaan

Mijn volk en meer
Niet dan dien toon,
Die kwam van zoo veer,
Die klonk zoo schoon.

Digitized by Google

Die klonk in mijn hart,
Die weerklonk in mijn droom;
Och of uit hún hart
Hij mij wederkoom!

Nu heb ik verspeeld
De zon en de wind,
Den lach niet gedeeld
Met dien ik bemind'.

Nu moet ik wel staan
Waar het leven mij laat,
In een neevlige laan,
In een ledige straat.

Een vochtge stilte,
Die 'k teer begeer,
Lokt me in uw kilte,
Nevelenheir.

Digitized by Google

REINAERT DE VOS IN GRIEKENLAND

DOOR

D. C. HESSELING.

De produkten der byzantijnsche literatuur zijn, in tegenstelling met de telkens op nieuw vertaalde werken der oud-Grieksche auteurs, in het Westen van Europa weinig bekend. Veel verliest men bij die onbekendheid niet; langdradigheid en smakeloosheid doen de schrijvers van Byzantium gewoonlijk alle aanspraak verbeuren op de belangstelling van beschaafde lezers, al valt het ook te betreuren dat diezelfde eigenschappen hen al te lang aan de nauwgezette studie der geleerden hebben onttrokken. Toch zijn er onder de niet zeer talrijke stukken die niet in het nageprate Grieksch eener vroegere periode geschreven zijn, enkele die een beter lot verdienden; ze toonen duidelijk dat men te Byzantium voor nog iets anders dan theologie, politiek en handel gevoel had. Een voorbeeld hiervan vinden we in een paar gedichten die groote overeenkomst vertoonen met onzen Westerschen Reinaert.

Het is bekend dat uit de oud-Grieksche letterkunde geen dierenepos over is. De Muis- en Kikvorschkrijg, door Bilderdijk zoo aardig in het Nederlandsch vertaald, is meer een goedaardige parodie op het heldendicht waarin menschen bezongen worden, dan een gedicht waarin de dieren optreden in hun eigenaardigheden. De muizen en kikvorschen zijn menschjes in dierengedaante; beide partijen strijden als menschen en gebruiken dezelfde hoogdravende uitdrukkingen. Een poging om de strijders te karakteriseeren blijkt alleen uit de namen, aan het bedrijf der dieren ontleend. In de fabels van Aesopus mogen sommigen de grondstoffen zien, waaruit het dierenepos

Digitized by Google

is ontstaan, niemand zal tegenspreken dat deze korte verhalen niet meer dan ruwe schetsen zijn van 't karakter der dieren, die, ten minste in de gedaante waarin wij ze kennen, geheel van didactischen aard zijn. Uit sommige dier fabels en uit enkele gedichtjes van Babrius blijkt wel dat oorspronkelijk niet anders dan uitspanningsliteratuur bedoeld was, maar de school heeft al spoedig die amusante wijsheid van het volk tot »leerstof" gemaakt en daarmee er het frissche aan ontnomen. Bij de grieksche jeugd zullen die fabels, vrees ik, dezelfde gevoelens hebben opgewekt die wij eertijds koesterden voor *Vader Jacob* en de *Honderdtal.*

Van den *Spinnenoorlog* en den *Kraanvogeloorlog*, die Suidas vermeldt, kunnen we alleen vermoeden dat ze navolgingen van jongen datum zijn van den zooeven besproken Muis- en Kikvorschkrijg, die in de middeleeuwen veel gelezen werd en meer dan eens in de taal van het volk is overgebracht.

Eerst in de byzantijnsche literatuur vinden wij gedichten die, gelijk onze Reinaert, de dieren doorloopend typeeren. Het zijn:

1°. Een verhaal voor de jeugd over de viervoetige dieren, geschreven tot nut en vermaak.

2°. De Pulologus, d. i. het Vogelenboek.

3°. De Legende van den eerzamen ezel.

4°. Een fraaie geschiedenis van den ezel, den wolf en de vos. [1]).

Deze gedichten behooren tot de volkspoezie, dat wil zeggen zij zijn gemaakt door ons onbekende dichters, die onder het volk leefden en zijn opvattingen deelden, waardoor hun werk later gemakkelijk kon aangevuld of gewijzigd worden door andere bewerkers die in gelijke omstandigheden verkeerden. De eerste drie gedichten zijn voorzien van een paar stichtelijke of leerzame opmerkingen die er kwalijk bij passen, en die blijkbaar te wijten zijn aan dezelfde byzantijnsche zedemeesters die de spreekwoorden van het volk als teksten voor hun

1) Het woord voor *vos* is in het Grieksch vrouwelijk. Ik zal, tot recht begrip van het stuk dat ik wil meedeelen, in den loop van dit opstel aan het dier dat geslacht laten.

Digitized by Google

theologische bespiegelingen gebruikt hebben, en van de naïve verhalen over vreemde dieren en planten allegoriën hebben gemaakt ter aanprijzing van kerkelijke deugden. De inhoud van het verhaal der viervoeters en van het vogelenverhaal komt, in een paar woorden gezegd, hierop neer, dat er een bijeenkomst wordt gehouden van dieren, waarbij al spoedig twist ontstaat die — en dat is echt Grieksch — begint met een vloed van scheldwoorden. Zoo ontstaat een reeks woordenduels, waarop bij de viervoeters een bloedig gevecht volgt, dat eerst ophoudt bij het vallen van den nacht; aan 't getwist der vogels wordt een einde gemaakt door hun koning, den adelaar, die dreigt dat hij den valk en den havik op hen af zal zenden. Het verhaal van de viervoetige dieren is hoogstwaarschijnlijk ontstaan in de 14de eeuw; de strijd der vogels is vermoedelijk van iets ouderen datum [1]).

Met uitzondering van een enkele episode in het eerstgenoemde verhaal kan ik in geen dezer beide produkten letterkundige schoonheid ontdekken. De scheldwoorden zijn plomp, de verwijten die de dieren elkander doen, hebben meestal betrekking op uiterlijkheden; datzelfde kwajongensachtige genoegen in 't zeggen van onbehoorlijke dingen spreekt er uit, waardoor Aristophanes, meer dan door zijn groote eigenschappen als schrijver, gedurende vele eeuwen, zekere populariteit geniet bij de onrijpe jeugd en den machteloozen ouderdom. Kenschetsend voor de lekkerbekkerij der Byzantijnen is de uitvoerigheid waarmee de dieren uitweiden over de groote waarde die hun vleesch heeft voor de tafel der aanzienlijken. Van tijd tot tijd vinden we een parodie op maatschappelijke toestanden; slechts hier en daar wordt de modderstroom der scheldwoorden onderbroken door een kort fabeltje.

Belangrijker dan deze gedichten is de »Legende van den eerzamen ezel" en de »Fraaie Geschiedenis van den ezel, den wolf en de vos," die twee verschillende redacties zijn van

1) Krumbacher, Geschichte der byzantinischen Litteratur, blz. 877 vlg. Beide gedichten zijn uitgegeven door Wagner in zijn Carmina graeca medii aevi (Leipzig, 1874.)

Digitized by Google

hetzelfde verhaal. Den tijd waarin de beide gedichten zijn ontstaan, kan men, gelijk bij schier alle middelgrieksche produkten 't geval is, niet met zekerheid bepalen. Vermoedelijk is de oudere redactie, die uit 393 rijmlooze verzen bestaat, niet jonger dan 't begin der 15de eeuw; de berijmde bewerking, die iets uitvoeriger is maar slechts in enkele onderdeelen afwijkt van de andere, kan niet ouder zijn dan 't begin der 16de eeuw 1). De taal waarin beide stukken geschreven zijn is de taal van het volk, maar staat sterk onder den invloed der schrijftaal; de oudgrieksche woorden en wendingen die er in voorkomen, schrijf ik niet toe aan de zucht om te pronken met klassiek schoon, maar aan het onvermogen van de schrijvers om, gelijk hun streven was, de taal van hun eigen tijd weêr te geven. Ik zal hier den inhoud meedeelen naar de meer uitvoerige, waarschijnlijk jongere redactie, geschreven in 540 rijmende verzen, en daarbij trachten den toon en de kleur van het oorspronkelijke te behouden.

»Hoort eens, edele heeren, hoe de wolf en de vos er in liepen, wat de aanleiding was, hoe ze gevangen werden, welke rare dingen ze ondervonden en hoe ze werden beschaamd.

De ezel, dat verachte, ongelukkige dier, was bij een doodarmen meester terecht gekomen, die altijd honger en nooit rust had, maar dag en nacht in zijn groentetuin aan het werk was. Elken morgen belaadde hij zijn ezel met groente, andijvie, latuw, prij, rapen, uien en knoflook, om die in de stad aan de markt te brengen. Hooi, stroo of gierst kreeg het dier niet; met de bladen die afvielen bij het schoonmaken van de groente moest het zich vergenoegen. 's Avonds droeg de ezel hout op zijn afgebeulden en met schurft bedekten rug. Maar op een Paaschmorgen kreeg zijn meester medelijden met hem, hij liet hem vrij weiden om zich eens te goed te doen aan 't jonge gras en zich uit te rollen. Bij de wei was

1) Bij Krumbacher (t. a. p. blz. 883) vindt men de motieven voor deze dateering. Zie ook Psichari, Essais de grammaire historique néo-grecque II (Parijs, 1889) blz. 245.

Digitized by Google

een groot bosch en daar waren de wolf en de vos, die juist overlegden hoe ze op jacht zouden gaan. Ze besloten bij elkaar te blijven. De vos kreeg al gauw den ezel in het oog en zei tot den wolf: »Vriend, daar is een goede prooi, laten we oppassen dat ze ons niet ontgaat." De ezel hoorde dat, zuchtte en zon op een middel om hen te foppen. Intusschen kwamen de wolf en de vos naderbij; ze groetten vriendelijk en beleefd en noodigden hem uit met hen op te wandelen en naar een mooi huis te gaan om daar den nacht door te brengen. De ezel antwoordde: »Ik ben een arm, ongelukkig dier, dat een hard leven leidt; ik ben zwak en kan me nauwelijks op de been houden, geen dokter kan me helpen." Zoo sprak hij om er hen van af te brengen hem op te eten. En toen hernam hij: »Geachte Heeren, ik wensch wat het beste voor U is, want ik zie hoe vriendelijk, hoe mooi en hoe zacht gij zijt. Daarom een goeden raad: mijn meester is in de nabijheid op de jacht; geen jager is er als hij, hij heeft grooten moed en geweldig sterke honden, Lombardijsche hazewinden, die vlug zijn als haviken en arenden; wolven en leeuwen verscheuren ze. En als mijn meester met den boog schiet, dan trillen de wolven als visschen." Maar de vos begreep alles; zij werd boos en zei: »Geen dwaasheden, je bent een lompe boer; houd-je daarom stil en denk niet dat we boerenvlegels zijn. Ik ken astronomie, ik lees de toekomst uit de sterren en ik ben een leerling van koning Leo den Wijze. Ik ben meesteres van het woord en den nomokanon 1) ken ik van buiten. En durf-jij met ons spotten? Je hebt verstand noch kennis. Profiteer van deze gelegenheid: leer met eerbied spreken tot je meerderen, lieg nooit, spreek altijd de waarheid, opdat je een goeden naam als het hoogste leert waardeeren. Een geluk voor je, dat je ons gevonden hebt! Leer onzen aangenamen omgang kennen; we zullen je benoemen tot onzen zaakgelastigde. Doen wij iets verkeerd, dan mag-je het zeggen; leer-je iets

1) De nomokanones bevatten de bepalingen van het kanonieke recht der Byzantijnen. Zij zijn ontstaan uit de vereeniging van wereldlijke en geestelijke rechtsbronnen.

Digitized by Google

van ons dan is het tot je bestwil, voor alle partijen zal 't een genot zijn. Ga nu mee naar 't Oosten, daar zullen we zaken doen. De winst zullen we samen deelen!" De ezel gaat mee, hij voorziet dat het hem 't leven zal kosten en hij denkt: »Wee 't uur, waarop ik deze twee ontmoette." Zij gingen nu naar zee, zochten en vonden een schuit en gingen aan boord, niet om te visschen maar om naar het Oosten te varen. Zij hijschen de zeilen, kiezen zee en loten er om wie kapitein en wie stuurman zal wezen. De wolf wordt kapitein, de ezel stuurman. De vos blijft als raadgeefster bij beide staan. Den ezel zegt ze, dat hij goed op het kompas moet letten om hen veilig in de haven te brengen. Maar weldra neemt ze het roer van den ezel over en zegt: »Hond van een ezel, ga roeien, want je stuurt ons verkeerd. We moeten naar 't Oosten en jij houdt op 't Westen aan." De wind was gunstig, het weer was goed en ze zeilden vroolijk verder. Toen verzon de vos een list; ze begint te schreien en vertelt dat zij gedroomd heeft van een vreeselijken storm; voordat die droom in vervulling zal gaan en de zee hen verzwelgen zal is het 't beste te biechten. De ezel berust er in: »toen ik bij U kwam sloeg mijn ongeluksuur.' De wolf ontstelt hevig, maar begint: »Alle schapen, geiten, herten, kalven, koeien en varkens die ik vind dood ik en eet ik; als er wat overblijft verstop ik het voor den volgenden dag, nooit geef ik er aan iemand een hapje van. Ik heb er berouw over, dat ik dat alles alleen eet. Daarna ga ik naar mijn donker hol; ik word een monnik en steek me in zwarte kleeren, als een abt ga ik, als bisschop keer ik weer. Ik kan alleen kwaad doen; nooit heb ik iemand gehad om me van mijn fouten te genezen, noch een biechtvader om me de biecht af te nemen." De vos prijst den wolf om zijn nederigheid. Zij bidt voor hem, zegent hem en geeft absolutie. Dan biecht ze zelf: »Ik ga in 't dorp als iedereen aan 't avondeten is, en alle eenden, kippen en ganzen die ik vind maak ik dood; ik keel ze om het kakelen te voorkomen; met vier of vijf in mijn bek loop ik weg. Als ik honden hoor, ga ik er van door en ik leid ze door mijn

Digitized by Google

loopen om den tuin. Ja, ik moet wel stelen om te leven, want bedelen ligt niet in mijn aard en werken ook niet. Zoo hebben mijn ouders mij opgevoed en zoo leefden ze zelve ook. Het stelen en de listen heb ik van mijn moeder zaliger, de handigheid en de vlugheid van mijn vader. Ze hebben den Heer geloofd, dat ze in mij zulk een kind kregen; door hun gebeden leef ik gelukkig. Mijn brave ouders hebben me gezegd: »Mijn dochter, vermijd de huizen der aanzienlijken, want ze hebben sterke honden; wie de huizen der armen versmaadt en die der rijken zoekt, hem zit de duivel op de hielen." Daarom heb ik het meest arme weduwen geplaagd. Een ongelukkige oude weeuw, die bijna blind was en zich haast niet bewegen kon, had een groote kip, die ze Kavaka noemde en die eieren met 2 dojers legde. Op die kip had ik het gemunt. 't Oudje had ook een kater, rood van haar met een langen staart. De vrouw noemde hem Perditzis (Patrijsje); hij geleek in haar en staart precies op mij. De oude vrouw hield van die twee als van een zoon en een dochter. Op een avond toen de kater weg was ging ik op zijn plaats zitten; de vrouw streelde me en knikte me toe, en toen ik de kans schoon zag greep ik de kip en vloog er mee weg. 't Vrouwtje riep: »Maar Patrijsje, wat is dat nu voor een spelletje?" Toen ze het begreep, was ik lang weg en ik hoorde haar den geheelen nacht treuren. De vloek van die oude vrouw weegt me zwaar; ik zeg de onrust van de wereld vaarwel, ik ga boete doen voor al mijn zonden. Naar den Heiligen Berg (den Mont Athos) ga ik om mijn ziel te redden; ik neem een pij, een kruis en een paternoster." Toen de wolf die oprechte vroomheid zag, weende hij, opende zijn armen, en schonk volle absolutie. Toen kwam de beurt aan den ezel. De wolf neemt de wet, pen en papier om aanteekening te houden. »Eens," zegt de ezel, »was ik zoo zwaar beladen en zoo afgeranseld, dat ik de macht over mijn spieren verloor en toen — met Uw verlof — iets zeer onwelvoegelijks gedaan heb. Nu hebt gij mijn zonden gehoord, schenkt me vergiffenis." »Wat zijn dat voor leugens," zegt de vos, »vooruit, vertel de waarheid. Geen praatjes meer!"

Digitized by Google

De ezel weet echter niets meer, dan dat hij eens een blaadje latuw van zijns meesters voorraad heeft gegeten. »Wat," schreeuwt de wolf, »heb je dát gedaan?" Dadelijk moet de vos in de wet nazien wat dáárop staat. De vos: »Driewerf gevloekte ezel, ketter en bedrieger, onreine hond, 't is een wonder dat we niet reeds verdronken zijn door toedoen van jou, die dat blaadje latuw hebt gegeten *zonder azijn*. In 't VIIe Hoofdstuk vind ik dat je hand moet worden afgehakt en je oog uitgestoken, en in het XIIe dat we je moeten ophangen." Nu zegt de ezel: »Heer wolf, een paar woorden! Nu de dood nabij is, wil ik U deelgenoot maken van een groot voorrecht dat ik bezit; mijn talent wil ik niet begraven, maar 't een armen broeder geven, opdat ik niet ook hiernamaals gestraft worde. Weet dan, dat het achter op mijn hoef staat; wie het kent, dien ontvluchten al zijn vijanden; hij ziet alles wat tegen hem beraamd wordt." De wolf gaat er met de vos over spreken; deze begrijpt het niet goed, maar raadt den wolf aan 't geheim te onderzoeken. Ze hebben het plan om van die gelegenheid gebruik te maken, aan den poot van den ezel een steen te binden, hem in zee te gooien en hem als hij verdronken is naar 't land te trekken, daar hem te verscheuren en met alle dieren feest van hem te vieren, te eten en te drinken tot ze dronken zijn. De ezel zegt aan den wolf dat hij naar den achtersteven moet gaan, geknield drie uur daar moet blijven en zijn paternoster aflezen, terwijl hij bidt: »O ezel, U vertrouw ik, geef mij 't voorrecht waarom ik vraag." Alles gaat naar wensch. Op 't beslissende oogenblik geeft de ezel een trap en raakt den wolf niet eens, maar twee, maar drie keer en schopt hem ten slotte in zee. De vos springt hem van schrik na. Nu juicht de ezel en jubelt op zijn manier. Hij huppelt, springt, rolt zich op den grond, en bedrijft allerlei onwelvoegelijkheden. De drenkelingen komen intusschen aan wal. Ze verhalen elkaar hun ontsteltenis. De wolf zegt: »De ezel heeft een arsenaal van geweldige wapens, een vreeselijken knods, bronzen mortieren, geladen geweren en kogels, twee zakken vol. 't Is nog een wonder, dat wij het leven er afgebracht hebben. Ik mis

Digitized by Google

mijn tanden en één oog, en het andere doet me pijn. Midden voor 't hoofd trof hij mij; ik dacht dat de wereld verging. Ik heb altijd op je vertrouwd, vriendin, en geloofd dat je alles wist en veel verstand hadt; je hebt gezegd dat je een leerling van koning Leo den Wijze bent en een wichelaarster, maar niet dat je een gemeen, dronken vrouwspersoon bent, dat me er in heeft laten loopen. Moest die ezel ons bedriegen!" De vos antwoordt: »'t Verstand is overal in de wereld verspreid. Al is de ezel een veracht, ongelukkig dier, hij heeft ons bedrog en onze schelmerij doorzien; zonder boekenkennis te hebben is hij rhetor geworden om ons er in te laten loopen en van ons te worden bevrijd. Hij heeft getoond, dat we zotten waren; met schaamte heeft hij ons overladen. Heil U, ezel, geluk gewenscht met Uw verstand! Ezel, ezel, je bent geen ezel meer; om 't geen je bestaan hebt, noemen de menschen je eervoller Nikos [1]). Dien naam heb je door je list verdiend en je leven gered van de wilde dieren."

Hiermede eindigt het gedicht. De avonturen die ik hier meegedeeld heb komen ook voor in een kort grieksch sprookje 2), waarvan het begin alleen een paar afwijkingen vertoont. Daar lezen we, dat er eens een wolf was die Nikolaas heette en die tot vrouw een (moer)vos had, Maria. Ze waren al lang getrouwd, maar kregen geen kinderen; toen besloten ze een pelgrimstocht te doen naar het Heilige Land. Verder bevat het verhaal, dat niet meer dan één bladzijde druks beslaat, niets dan de hoofdtrekken van het hierboven behandelde stuk; alleen bekent de ezel van het sprookje niet een blaadje latuw, maar een augurk te hebben gegeten.

Ons gedicht is in West-Europa het eerst uitgegeven door Jacob Grimm in zijn »Sendschreiben an Karl Lachmann"

1) Een toespeling op 't grieksche werkwoord *niko*, ik overwin.

2) Von Hahn, Griechische und Albanesische Märchen, Leipzig, 1864, II. blz 164.

Digitized by Google

(Leipzig, 1840), daarna in 1874 door W. Wagner in zijn »Carmina graeca medii aevi (Leipzig, 1874). Reeds in 1539 was het uitgegeven als Venetiaansch volksboek en in dien vorm heeft het grooten opgang gemaakt; nog thans worden herdrukken in de straten van Athene te koop aangeboden. Die volksboeken blijven echter zoo goed als onbekend in West-Europa. De uitvoering is ongelooflijk slordig; de orthographie is meestal slechter dan van een slecht handschrift: telkens zijn woorden aan elkaar gekoppeld of middendoor gesneden, van interpunctie is bijna geen sprake en alle fouten die een onwetend zetter maken kan, zijn er te kust en te keur in voorhanden. De lectuur is dan ook even lastig als die van een slecht manuscript. Jacob Grimm heeft in een korten epiloog de literaire waarde van het gedicht besproken, en ook een enkel woord gezegd over den tijd waarin het is gemaakt. Hij meent dat het uit de 16de of 15de eeuw dateert en dat de inhoud uit Italië naar Griekenland is gekomen 1). Dit laatste vermoeden steunt op den naam der hen, *kavaka* of *kovaka*, dien hij van het italiaansche *covare*, broeden, afleidt en op dien van den kater, *Perditzis*, waarin hij een afleiding ziet van *perdice*, patrijs, ... omdat een kat jacht maakt op patrijzen! Ook de vermelding van lombardijsche windhonden deed hem aan Italië denken. Deze argumenten zijn, — ik zeg het met al den eerbied aan zulk een groot man als Grimm verschuldigd, — stellig zeer zwak. Wat Kavaka beteekent valt niet met zekerheid te zeggen, maar dat deze eenzaam levende kip, hoe groot hare eieren ook mogen wezen, wel geen specialiteit in het broeden, ten minste in het uitbroeden, geweest zal zijn, is ook voor leeken in de zoölogie vrij duidelijk. De naam van den kater, Perditzis, is gemakkelijk te begrijpen. Patrijs, *pérdika* of *perdíki*, is nog thans een zeer bekend »Kosewort" in het grieksch. In de erotische gedichten wordt dikwijls de

1) De vraag waar de grieksche redactie, die wij kennen, is ontstaan, blijft hier buiten bespreking. Krumbacher (Geschichte der byz. Litteratur, blz. 883) denkt aan Creta of aan een der Jonische eilanden.

Digitized by Google

geliefde een *patrijsje*, *kalkoentje*, ja zelfs, evenals in het Zuid-Afrikaansch, *gansje* genoemd. De uitgang -itzis is van slavischen oorsprong en komt in grieksche teksten veelvuldig voor tot het vormen van verkleinwoorden, Het is niet twijfelachtig dat men bij dezen naam niet aan eenige voorkeur van den kater voor patrijzen behoeft te denken, maar dat zijn meesteres, wanneer ze op die wijze haar lieveling toespreekt, hem eenvoudig met een zoet naampje noemt. Dat windhonden uit Lombardije vermeld worden kan evenmin veel gewicht in de schaal leggen, daar door den tocht over zee naar den Mont Athos duidelijk is aangegeven dat het tooneel in Griekenland wordt gedacht. Lombardijsche windhonden beteekenen hier niet anders dan »voortreffelijke" windhonden.

Na Grimm heeft Gidel in zijn »Etudes sur la littérature grecque moderne" (Paris, 1866) de kwestie behandeld, of liever zij was voor hem reeds uitgemaakt ten gunste van de herkomst uit Frankrijk. De sous-titre toch van zijn boek luidt: »imitations de nos romans de chevalerie depuis le douzième siècle." Na een analyse van het gedicht noemt hij als argumenten van den Franschen oorsprong: het identificeeren van de dieren met menschen, de doorloopende satyre op kerk en geestelijkheid, waardoor de auteur dikwijls zeer profaan wordt, het karakter der dieren, dat volkomen overeenstemt met dat in den Roman de Renart en eindelijk den naam van de kip Kovaka die volgens hem niet anders is dan Copée, Koppe.

Krumbacher heeft in zijn Geschiedenis der Byzantijnsche Letterkunde (blz. 882) in hoofdzaak dezelfde meening geuit; hij hecht vooral aan de identiteit der karakters en aan de profane en satyrische strekking. De laatste blijkt reeds uit den titel van het gedicht: Synaxarion, d. i. Legende, van den eerzamen ezel. Synaxarion toch is de naam van de grieksche Heiligenlevens, de Vitae Sanctorum der latijnsche volken. Deze titel heeft aanleiding gegeven tot een koddige vergissing, die Krumbacher ons meedeelt 1). Lambeccius,

1) Geschichte der byz. Litteratur, blz. 882.

Digitized by Google

een duitsch geleerde uit de 17de eeuw, die blijkbaar geen Nieuw-Grieksch kende en dus niet wist dat *gadaros* het gewone woord is voor *ezel*, heeft in de beschrijving van een weenschen codex waarin ons stuk voorkomt, het volgende aangaande den inhoud gezegd: »Legende van een onbekend schrijver, of kort verhaal omtrent zekeren Gadarus, beroemd door de heiligheid van zijn leven." Zoo is de ezel gekanoniseerd!

Intusschen komt het mij volstrekt niet zoo waarschijnlijk voor dat het grieksche gedicht »une page détachée du grand roman de Renart" is, gelijk Gidel meende. De omstandigheid dat een gelijkluidend sprookje nog thans onder het volk leeft, doet dit reeds dadelijk betwijfelen, doch de zeer groote overeenkomst van dat sprookje met het gedicht zou men kunnen aanvoeren als een argument voor de stelling dat het sprookje niet anders is dan een uittreksel in den loop der tijden uit het gedicht gemaakt. Daarom is het beter de verschillende gronden te onderzoeken waarop het vermoeden dat een westersch model gevolgd is, berust.

Het spotten met geestelijkheid en godsdienst behoefden de Byzantijnen waarlijk niet van de Franken te leeren. Michael Psellos, die zelf monnik geweest was, dichtte in 1054, dus anderhalve eeuw voor den latijnschen kruistocht, een ruw en gemeen schimpdicht geheel in den vorm van een kerklied, met aanwijzing van motief, toon en melodie. Zoogenaamde didactische gedichten over allerlei platte onderwerpen in denzelfden vorm zijn in de Byzantijnsche letterkunde niet zeldzaam 1). In de 13de eeuw is hoogstwaarschijnlijk ontstaan »de Mis van den man zonder baard" 2), een door en door gemeene bespotting van de liturgie der Grieksche kerk, waarin alle kerkelijke handelingen worden geparodieerd. Dat dit stuk het werk is van een Griek blijkt uit het opschrift; het eigenlijke doel der satyre is het beschimpen van menschen zonder baardgroei, die voor de Grieken een voorwerp van verachting en wantrouwen zijn.

1) Krumbacher, blz. 681 vlg.
2) Krumbacher, blz. 809.

Digitized by Google

De overeenkomst van de karakters der dieren is m. i. niet zoo absoluut als Gidel beweert, maar buitendien geldt deze redeneering niet meer voor het grieksche stuk dan voor de dierenverhalen uit alle oorden der wereld. Het is gemakkelijk tal van bewijzen te vinden, dat overal de leeuw en de vos of hun remplaçanten, de beer, de jakhals, het dwerghert en de aap, zich zelven gelijk blijven. Ik meen zelfs dat men nog wat verder mag gaan dan de heer Sudre, die van Reinaert zegt: »Français et rien que Français est cet espiègle malicieux et narquois pour lequel le vol est un amusement plutôt qu' une nécessité" [1]). Mij dunkt dat die malice en die wellust in bedriegen een karaktertrek is van den universeelen Reinaert, die bij de Fransche trouveurs alleen hierom sterker uitkomt, omdat zij aan het dierenepos een zooveel ontwikkelder literairen vorm hebben gegeven. Laat ik b.v. eens mogen verwijzen naar een der afleveringen van het tijdschrift, uitgegeven door het Koninklijk Instituut voor de Taal-, Land- en Volkenkunde van Nederlandsch Indië 2), waar in het opstel getiteld Pakĕwasche teksten de volgende fabel door den heer Juynboll wordt medegedeeld: »Het hertzwijn heeft gedroomd dat het de antilope zal opeten en dreigt te doen naar zijn droom. De zaak komt voor den vorst; deze schijnt het hertzwijn in het gelijk te zullen stellen. Op dat oogenblik laat de aap, die medelijden heeft met de antilope zich te midden der vergadering vallen en zegt tegen den vorst: »Ik heb gedroomd dat ik de dochter van den vorst zou huwen." Hierdoor krijgt het proces een andere wending. De antilope en de aap worden nu vrienden. In 't woud zien zij eens vele bijen en de aap haalt de antilope over om, na zich eerst het ooglid met modder te hebben bedekt, op een trommel te slaan die ze gevonden hebben. Het gevolg is dat de arme antilope geducht door de bijen gestoken wordt, en niets meer van den aap wil weten." Spreekt uit deze fabel, die ik zeer verkort heb medegedeeld, niet

1) Sudre, Les sources du Roman de Renart, blz. 342.

2) Bijdragen tot de Taal-, Land- en Volkenkunde van Nederl. Indië, 's Gravenhage 1895, VIe Reeks, Ie Deel, IIIe aflevering.

Digitized by Google

precies hetzelfde karakter van een listig wezen, dat het nu eenmaal niet laten kan iedereen te plagen, ook zijn beste vrienden. De aap is hier een waardig plaatsvervanger van den vos. Van een list om zich uit gevaar te redden, 't geen, naar men gewoonlijk aanneemt, een eigenaardigheid zou zijn van den oorspronkelijken Reinaert, geen spoor.

Het anthropomorfisme eindelijk waarvan Gidel spreekt vindt men even sterk in sommige fabels van Aesopus, om niet te gewagen van het voorbeeld dat de Grieken hadden in de Batrachomyomachia, het gedicht waarvan een bewerking in de volkstaal o. a. in 1539 te zamen met onze Geschiedenis van den ezel, den wolf en de vos te Venetië is uitgegeven.

De argumenten die er voór pleiten dat, hoewel een direct model onbekend is, »die Idee des Werkes aus abendländischen Thiergeschichten stammt," gelijk Krumbacher (blz. 462) zegt, zijn dus niet zeer overtuigend te noemen. Nog zwakker wordt, dunkt mij, de hypothese door de volgende overwegingen.

In de eerste plaats zijn er in ons verhaal een paar trekken, die aan een primitiever opvatting doen denken. In onzen Reinaert krijgt de wolf een trap van het paard, op wiens veulen hij het gemunt had, een scène die, zij 't ook in eenigszins anderen vorm, door Lafontaine (Fable V. 8 en XII 17) een ieder bekend is. Is het gewaagd te veronderstellen, dat in het oorspronkelijke Oostersche verhaal een ezel het dier was, dat den schop gaf? En dat in het Westen een paard den ezel vervangen heeft, het domme dier wien men buiten het Oosten, zijn eigenlijk vaderland, niet licht een mooie rol laat spelen? Om de onwaarschijnlijkheid dat één enkele wolf zulk een groot dier als een paard tot zijn prooi zou kiezen weg te nemen, zou dan in sommige redacties het

> ..... volen
> dat so swert was als een cole,
> ende vet, vier maende groot [1])

er bij gevoegd zijn. Als analogon zou men kunnen aanhalen

1) Reinaert II ed. Martin, v. 3997.

Digitized by Google

het volgende: Het bekende spreekwoord, dat men een gegeven paard niet in den bek mag zien, bestaat in het Nieuw-Grieksch in twee varianten. De eerste, die geheel en al den vorm heeft van een spreekwoord zooals het Grieksche volk ze gebruikt, den »anekdotenhafte(n)" vorm, om de definitie van Krumbacher te gebruiken, is: Men gaf iemand een ezel en hij bekeek zijn tanden. De andere lezing is blijkens den vorm niet oorspronkelijk Grieksch, maar aan de andere Europeesche talen ontleend en langs literairen weg ingevoerd. Hierin luidt het spreekwoord als volgt: kijk het paard dat men U geeft niet naar zijn tanden 1).

Maar er zijn nog andere, als ik het zoo noemen mag, historische redenen waarom ik meen dat in de bekende fabel van het verscheurende dier dat getrapt wordt, het oorspronkelijk een *ezel* is, die hem de baas blijft.

Bij de Latijnsche fabeldichters, — doch niet bij Phaedrus, bij wien het ontbreekt, — heeft het verhaal den vorm dien de beoefenaars van onze letterkunde kennen uit den Esopet 2). Daar lezen we hoe een leeuw in het veld een paard zag en dacht hoe hij dat beest het best kon bemachtigen. „Ik ben, zeide hij, een goed dokter." Het paard hoorde dit en begreep de list van den leeuw. Hij zei: »Meester, help mij, ik heb een doorn in mijn poot." De leeuw wil dien doorn er uit trekken, en krijgt tegelijk een schop van het paard. Toen de leeuw weer tot zich zelven kwam zeide hij: »Dat verdien ik, ik ben een leeuw en wilde me dokter maken." Moraal: Zoo moet het hun gaan, die door list willen schijnen wat ze niet zijn.

In deze fabel is het onverklaarbaar waarom de leeuw begint met te zeggen: »ik ben dokter," en hoe het paard uit die woorden de list van den leeuw kon begrijpen is zelfs niet te gissen. Het ongemotiveerde van die woorden schijnen

1) Krumbacher, Mittelgr. Sprichw. (München, 1893) blz. 24.

2) Esopet ed. J. te Winkel (Groningen, 1881), blz. 54. Zie voor de verschillende lezingen der Latijnsche fabeldichters Hervieux, les Fabulistes Latins (Paris, 1884) II, blz. 159, 202, 265, 300, 320, 348, 747, 800.

Digitized by Google

sommige bewerkers van het Latijnsche origineel gevoeld te hebben. In den Romulus van Marie de France 1) wordt de leeuw voorgesteld als het slachtoffer van zijn edelmoedigheid. Lafontaine (Fables, V. 8) heeft zich meer aan het oorspronkelijke Latijn gehouden. Hij laat een wolf optreden als dokter, die aan het paard vraagt wat het schort:

Car le voir en cette prairie
Paître ainsi, sans être lié,
Témoignoit quelque mal, selon la médecine.

Het is duidelijk dat deze regels dienen moeten om de vraag van den pseudo-arts te motiveeren, maar die poging komt mij niet zeer geslaagd voor en nu we het Latijn kennen blijft de moeielijkheid bestaan. — De Roman de Renart heeft een geheel andere lezing, die volgens Sudre 2) van populairen oorsprong is. Zij wordt verhaald in de 19de branche. Nadat de wolf het avontuur met den priester in den valkuil heeft beleefd, waarvan hij, — bij uitzondering, — eens goed is afgekomen, loopt hij er over te peinzen, dat het niet goed is alleen te zijn en dat een makker dikwijls kan helpen in gevaar. Hij ziet een merrie en verzoekt deze vriendschap met hem te sluiten; hij zal zorgen dat ze niet meer behoeft te werken en dat zij steeds rijkelijk voedsel heeft. De merrie antwoordt dat ze niets liever wil, maar dat een doorn in haar poot haar verhindert meê te gaan. De wolf biedt zijn diensten aan als chirurg en ontvangt dan den schop. Noch uit zijn alleenspraak vooraf, noch uit hetgeen hij tot de merrie zegt, blijkt iets van een booze bedoeling om het paard te verscheuren; men moge die er bij willen denken, in het gedicht staat er niets van. De wolf wordt hier voorgesteld als de dupe van zijn domheid en goedhartigheid en hij heeft het recht om, als hij weêr bijgekomen is, te zeggen: »Ik weet niet, op wien ik me zal verlaten, bij niemand vind ik goede trouw."

1) Hervieux, II blz. 517.
2) Sudre, blz. 338.

Digitized by Google

Ne me sai mes en qui fier,
Ne puis en nuli foi trover. 1)

Dit verhaal is dus een illustratie van de onnoozelheid van den wolf; een bijzonder gedicht, »de lupo pedente" 2) geheeten, bevat een geheele reeks van zulke staaltjes. Dichter dan de latijnsche fabeldichters staat deze geschiedenis bij het origineel, maar ik geloof toch dat vergelijking met een griecksche Aesopische fabel 3) zal aantoonen dat deze laatste verreweg het oorspronkelijkst is. In die fabel toch is alles even eenvoudig en goed gemotiveerd. Men oordeele: Een ezel had een doorn in zijn poot (waardoor hij niet vluchten kon). Toen hij nu een wolf zag, zeide hij: O wolf, ik sterf van den pijn en het is beter dat ik door u verslonden word dan door de gieren en raven. Maar één gunst vraag ik: haal eerst dien doorn uit mijn poot, opdat ik een zachten dood sterve. De wolf haalt met zijn tanden den doorn uit den poot en krijgt een geduchten schop, waarop de ezel zich uit de voeten maakt. De wolf zegt: dat is mijn verdiende loon, ik ben slachter van mijn ambacht en nu heb ik dokter willen worden.

In een andere lezing *veinst* de ezel, die den wolf ziet aankomen, dat hij een doorn in zijn poot heeft, waarop de wolf zijn diensten als dokter aanbiedt. Deze afwijking doet echter weinig ter zake. De bespiegeling van den wolf aan het einde, dat hij een slachter en geen dokter is, wordt door sommige Latijnsche versies goed weêrgegeven, doch andere, die het woord *lanio* of *lanius*, slachter, in dit verband niet goed begrepen, hebben er *lenius*, zachter, van gemaakt, 't geen vermoedelijk de reden is geworden dat sommige redacties hebben: *gessi speciem pacis* 4). In één woord vorm en inhoud getuigen dat

1) Roman de Renart ed. Martin, II. p. 250 (XIX, 86).

2) Te vinden bij Grimm, Reinhart Fuchs, blz. 429. Vgl. Hervieux II, blz. 690 vlg.

3) Halm, Fabul. Aesop. (Leipzig, 1889) blz. 164, no. 334. Ook in een ander grieksch verhaal krijgt de wolf een trap van een ezel (Rhetores graeci ed. Waltz I p. 111).

4) Voorbeelden bij Hervieux II, blz. 404.

Digitized by Google

de westersche fabel verder van het oorspronkelijke staat dan de grieksche en van die grieksche fabel is een *ezel* de held.

Een onomstootelijke waarheid mag het zeker genoemd worden dat het karakter van den ezel in ons gedicht niet een copie is van den »arceprestre" Bernard uit den Roman de Renart noch van onzen Boudewijn. Deze is stellig niet in staat tot zooveel list en slimheid als de Grieksche Nikos. We weten dat hij eens beproefde »de forcer son talent," gelijk Lafontaine zegt; hij wilde te kwader ure doen als de hond van zijn meester maar hij deed het zoo onhandig dat

met sinen vorsten voeten voren
vedelde hi sijns heren oren,
dat hi hem maecte grote bulen.
Een geducht pak slaag was het gevolg.
Doe liep hi weder op sinen stal,
ende at distels in sijn ongheval,
netel, kaerden ende gras,
ende bleef een ezel als hi was 1).

Hoe anders is de grieksche ezel, die geen oogenblik de dupe is van de listige vos, maar in slimheid en onoprechtheid den grootsten diplomaat een lesje zou kunnen geven! Neen, in het Westen zijn geen ezels die zoo geslepen zijn als deze ezel uit Byzantium, de hoogeschool van bedrog en veinzerij. Hij dwingt de vos eerbied af en vervult hem van de bewondering, die slimme vossen voor groote schelmen plegen te hebben 2).

1) Reinaert ed. Martin II, vv. 5721—5723 en 5733—5736.

2) Eén fabel is mij uit het Westen van Europa bekend, waarin de ezel als slim wordt voorgesteld, nl. die van den ezel die zich door den wolf aan dezen staat vastbinden als zijn lijfeigene en daarop Isengrim meesleept naar 't dorp, waar hij afgeranseld wordt. Vgl. omtrent dit wonderlijke verhaal, waarvan de herkomst onbekend is, Hervieux I, blz. 695 en II, blz. 730. Onder de Aesopische fabels vindt men, behalve de hierboven vermelde, nog eene, waarin de ezel wordt voorgesteld als een verstandig, levendig en slim dier. Het is n°. 281 der verzameling van Halm, blz. 138.

Digitized by Google

Is het, in de tweede plaats, ook niet eigenaardiger en klinkt het niet oorspronkelijker dat op den hoef van den ezel een tooverteeken staat dan de koopsom van het veulen of de naam der merrie op den hoef van het paard?

De episode van de oude vrouw wier hen gestolen wordt, komt niet in den »Roman de Renart" voor en is ook volgens Grimm niet van elders bekend 1). Men kan nu wel aannemen dat deze episode in een voor ons verloren branche stond, maar dan blijft het toch vreemd dat dit verhaal nergens in West-Europa bekend is.

Laat ik ten slotte nog twee afwijkingen vermelden, die desnoods als accomodaties te beschouwen zijn. De wolf en de vos spreken er niet van om naar 't Heilige Land te gaan als pelgrims, maar zij willen naar den Heiligen Berg, naar den Mont Athos en die reis zal geschieden over zee. Ook beroemt de vos zich er op, dat zij een leerling is van Koning Leo den Wijze, den vorst wiens orakelspreuken nog in de 16de eeuw een geliefkoosde volkslectuur waren.

Men moet, meen ik, na dit alles tot de conclusie komen, dat, ofschoon stellig niet bewezen kan worden, dat het grieksche gedicht naar zijn inhoud ouder is dan de westersche Reinaert (verschillende onderdeelen doen aan invloed van elders denken), het toch evenmin aangaat te beweren dat de grieksche dichter eenvoudig een bewerking van een fransche branche zou hebben gegeven. Ook de vernuftige maar zeer gewaagde verklaring van een griekschen geleerde van onzen tijd, Sathas, schijnt mij onaannemelijk. Volgens deze is het gedicht een politieke allegorie, waarin de wolf den Keizer van Byzantium, Alexius Komnenus, de vos Rome en de arme ezel het Hellenisme voorstelt, waarop beide het gemunt hebben 2). Bewijzen voor deze stelling kan ik in het stuk niet vinden. Me dunkt dat we verder komen door toepassing van de theorie die de heer Sudre ontwikkeld heeft ter verklaring van het ontstaan van den Roman de Renart. Een

1) Grimm, Sendschreiben an Karl Lachmann, blz. 103.
2) Bibliotheca graeca medii aevi VII (Parijs 1894), blz. 11 der Inleiding.

Digitized by Google

nadere uiteenzetting van die theorie kan noch behoef ik hier te geven 1); welken weg de fransche schrijver heeft ingeslagen zal immers in hoofdzaak voldoende blijken, wanneer ik ten slotte zijn zienswijze volg bij het schetsen der geschiedenis van het grieksche gedicht gelijk ik die mij voorstel.

Verhalen die van oudsher onder het volk leefden zijn door een ons onbekend dichter tot een geheel gemaakt, onder den invloed van modellen uit het westen. De rol die in de romaansche en germaansche landen de fabels der Clerici hebben gespeeld, zal dan in het Oosten van Europa vervuld zijn door de branches der trouveurs, die door de fransche baronnen na den 4den kruistocht in Griekenland mondeling bekend werden 2). Het is niet te bepalen hoeveel uit die westersche liederen overgenomen is door de grieksche auteurs, maar men mag aannemen, dat die invloed minder den inhoud dan den vorm ten goede is gekomen, die zich gunstig onderscheidt van de overige produkten der byzantijnsche literatuur. Het aandeel dat de literatuur van het Westen in het ontstaan van ons gedicht heeft gehad, kan men het best waardeeren door den onbeholpen en fragmentarischen verteltrant van het Vogelen- en Viervoetersboek te vergelijken met de inkleeding van onze Geschiedenis. Waarschijnlijk mag het genoemd worden dat de episode van de hen Kavaka aan een inheemsch vertelsel ontleend is en dat ook het optreden van den ezel een navolging is van een grieksch volksverhaal, waarvan we een andere lezing bezitten in de aesopische fabel die ik besprak. Moeilijker kan men in bijzonderheden aangeven hoeveel van de inkleeding van 't verhaal te danken is aan een model uit het Westen, vermoedelijk een fransch model; dubbel moeilijk omdat het grieksche volkskarakter van ouden en nieuweren tijd zooveel trekken met het fransche gemeen heeft: Alcibiades is zeker niet de eenige Griek geweest van wien men met Multatuli kan zeggen, dat hij een te vroeg

1) Belangstellenden verwijs ik naar een opstel van Dr. J. W. Muller in »Taal en Letteren" (1895, afl. 3): De oorsprong van den Roman de Renart.

2) Evenzeer mondeling werden in het Westen de fabels der Clerici verbreid, volgens Gaston Paris, Le Roman de Renard (Parijs 1895), blz. 24 vlg.

Digitized by Google

geboren Franschman was. Hoe het zij, indien mijn conclusies juist zijn, geeft het grieksche gedicht van den wolf, den ezel en de vos ons een zeer verkleind maar duidelijk beeld van de wijze waarop in den grooten Roman de Renart bouwsteenen van zeer verschillende herkomst vereenigd zijn tot een groot monument, waaraan men eenheid van stijl niet kan ontzeggen.

Leiden, November 1898.

Digitized by Google

Digitized by Google

GROEIKRACHT

...EESMUSEUM
AMSTERDAM.

DOOR

STIJN STREUVELS.

De zonne was al vroeg opgestaan en heel den langen dag had zij, van daar hoog in heuren blauwen hemel, ombarmhertig gelaaid en gesteken over heel het land.

Peter voelde die hitte zinderen op zijn hoofd en schouderblaars en 't zweet dropte hem overal langs het lijf; zoo fel, dat, meende hij: al de dingen door het inwoelende zonnevuur zouden opvlammen en verbranden. Lijvelijk, met gestadigen slag dreef hij zijn houwe in de mulle zandaarde en hij boog den kop en liet het vrij gloeien rondom hem.

— De nieuwe zomer is ontstaan; en daar voelde de vent iets, even met 't gewarmde land en de vruchten die weeldezot uitgroeiden: een lust en blijheid om het nieuwe leven, 't doordaveren van de kracht die, overgeweldig, het jonge sap omhooge sloeg. De groote zonne, zij zit nu voor goed uit en laat ze heur gensters maar gieten; alles wat leeft snakt op en groent door die felle hitte. Hij schudde de lamme moeheid van zijn lijf en dwong zijn alm in d'eerde en sloeg er lange voren in van ends tot ends. Onderwijle keek hij eens op over 't blakerende veld, naar verre, zonder te zien al die witvlekte huizekes tegen den einder en al de uitliggende velden, wijd volgekleurd met nieuwe vruchten. Weerom voortgewrocht — en nu dacht hij aan Roze en aan de jongens, aan den kost en de geplante aardappels, en zijn oogen volgden altijd 't blinkend ijzer van de heul-houwe en 't rollen van de aardkluitjes over zijn houten blokken. Dat stuk land

Digitized by Google

was heel groot en 't werd in lange ploegvoren gekapt — een dure arbeid — links, waar hij dezen morgen begon, lagen de toppen reeds witgebekt en gedroogd door de zon. Nu dacht hij aan niets meer en zijn armen hieven en vielen geregeld op zijn achteruitterdenden stap; en hij voelde noch kracht meer noch vermoeienis. Na langen tijd was de dag rondgedraaid en dat machtig vuur verbluschte in 't westenwaart wegzinken en er viel een lauwe frischheid, een wellige en deugddoende zoelte zoodat Peter zijn zweet zoo stilaan voelde opdrogen en van louter genot verademde en den rugge rechtte en keek hoe die zonne wegvoer bij d' aarde ginder ver achter de verste boomen, vlak-rond nu zonder stralen, ontdaan van al heur geweld en goed aanschouwelijk voor d' oogen. Heel de hemel was eraf rood gekleurd!

Tot t' enden nog één vore gebraakt en nog eens weer en dan nog eens om, eer 't avond en donker was zou 't aardappelveld gereed zijn. Hij sloeg de houwe met nieuw geweld en verdapperde zijn schreden. Het jonge aardappelloof stond nu opgebalkt in rechte groeven gedekt tot aan de toppen: 't was als een nieuwe groeite, een herbeginnen, steviger en vast, ze stonden lijk herplant.

Hij overkeek zijnen akker en hij zag met voldoening dat het goed was. De reken lagen recht en 't stond alles zoo net nu dat al het kruid geweerd was tusschen de planten. 't Werd avond ook; hij kuischte met zorg zijn alm af, klopte de eerde van zijn kloefen, trok zijn vest aan en ging huizewaarts. Hij schuifelde een deuntje. Overal waar zijn oogen wendden was 't vlak uitdeinend land, geakkerd of brakeveld. Er vlotten groote vlaken smoor. En het deemster viel lijk een groote droefmare over die wijde oneindigheid. Daar bezijds stond de zwarte hoeve zoo dreigend groot en de scherpscheunsche strooidaken groeiden hoog tegen den hemel. Nu werd het Peter Schemel eng en hij voelde zich ineens een vreemd klein bemelventje worden te midden heel die ontzaglijkheid. De groote schuren en hoving en gebouwen van boer Knudde's pachthof en al dat land errond was één groot gedoen en boer Knudde werd een sterke, machtige man en hij had veel kloekgegroeide

Digitized by Google

zonen; die werden nu even een bende reuzen die stilaan alles inpalmden en woonden op een wereld die hen te kleine wierd.

— Mijn huizeke ginder, neuzelde Peter, en hij gekscheerde zijn eigen, mijn huizeke is ne molhoop en mijn hoekje koornland, ge kunt erover springen, en 't aardappelveld een tafel groot maar en mijn twee armen alleen heb ik om 't te bedrichten; 't is te groot nog om 't te overpurmen met mijn macht — ik beul mij dood. De jongens eten 't op al dat er groeit en ze zijn nog zoo klein, de dutsen.

't Was zoo goed van avond, en het duister kwam zoo traag. Peter wandelde en wachtte drentelend over 't zandig voetpad. Bij 't leuterpruttelend beekje bleef hij wat staan haaien en kijken in 't helder water en hij bezag hoe de veigroene waterkarse, daar diepe en zoo traag wriemelde en lijk geruste vischvimmen onder den stroom meêkronkelden. Zie, hij kreeg lust naar die malsche beeksala. Hij sloofde hoog de broekbeenderen op, daalde twee drie stappen langs den grasoever en waadde tot aan de knieën in 't water. Zijn handen zochten en hij haalde groote groene ranken op, die druppelleekten. Hij wond ze tot een dikke vracht opeen, spoelde ze duchtig af in den stroom en klom ermêe naar boven.

Ginder kwamen er twee van zijn jongens gegaan van 't grazeveld en zij hielden de geit aan een leizeel. Drie, vier andere kwamen met bundels klaver en lisch geladen en voor de deur van de leemen hutte robbelden de anderen in 't zand. Tegen dat vader thuis kwam, zaten ze allen rond de tafel te hankeren naar 't avondeten. Moeder keerde een dampende pot aardappels die rolden heel de teile vol. De waterkars werd haastig geplukt en verlezen en de groene blaars boven op den hoop eten gestrooid. Alleman begon nu duchtig te stekken met de vork elk aan zijnen kant. Vader ontstak het lampke en hij keek rond over tafel.

— Zijn de jongens hier al?

Een veeldubbel »Ja vader" met veel nieuw geschreeuw. Moeder zette haar ook bij, zij hield het jongste kind op den schoot

Digitized by Google

en stak het gedurig kleine aardappelstukjes in den mond. De jongens raasden overhoop, van de kermis in 't dorp, van hun drinkgeld, en zij hernoemden bij heele reken al de dingen die zij koopen gingen. Vader en moeder en verstonden daardoor niets van wat ze zeggen wilden.

— Ge moet, sakker, zwijgen, jongensbucht, we'n hooren malkaar niet!

Dat duurde wat en ze aten stille en stekten om 't zeerst naar de grootste aardappels en verzwolgen heele ranken groen.

— Ik zei u, Peter, dat de aardappels zoo dapper uit zullen zijn, dees jaar; we komen er voorzeker te kort.

— Zijn àl die aardappels reeds op? — der waren er veel, waar zijn ze?

— Nog een klein klutske, is de overschot, baas, de jongens eten lijk de beren.

— 't Zou de eerste keer zijn, dat we niet toe geraken tot den nieuwen oegst.

— Ik zeg: de jongens groeien en ze eten meer; maar der is nog koorn, we zullen brood bakken. Peter knikte heel ernstig.

— 't Is nog lang eer de nieuwe rijp zijn, zei hij, na een tijdeke peinzen. Hij bezag elk stuk dat hij in den mond stak, en hij monkelde om al die jonge armen die zoo dapper met de vorke wrochten in de teile en heele brokken verzwolgen.

— We moeten ze wat sparen, moeder, de geiten hebben er dezen winter ook veel gegeten!

De jongens vochten onder tafel en schopten naar malkanders beenen als 't gebeurde dat er één zijn makkers deel wegsnapte; ze schreeuwden weerom overluid.

— We zullen moeten de doening vermeerderen, willen we later geen honger hebben.

En hij stond daar nu recht voor zijn droombeeld: met de jongens op 't land werken en nieuwe velden bedrichten en één, twee,... drie veerzen — later koeien — houden en boer worden! een boer lijk Knudde! Stillekes aan, heel stillekes.

In korten tijd was de teile geruimd en elkendeen scharrelde naar 't laatste kruimelke.

Digitized by Google

— O, ter ligt zooveel land onder den blooten hemel! en hij stond recht om te gaan kijken aan 't venster. — Zie eens hoe wijd, Roze! hoe wijd!

Het veld lag wit gehelderd door een heerlijk glanzende maneklaarte en de weifelende deemstering in de verte zette de oneindigheid nog verder uit.

— Zonder verbeiden gaan we aan den gang; Jan en Peterke gaan mêe naar buiten en we spitten een nieuw stuk. De wereld is zoo groot en 't ligt daar al voor 't grijpen.

Roze had de tafel afgekuischt en nu kwam ze ook aan 't venster zien naar die nieuwe wereld.

— Dàar, vóor de beek in 't groene, is 't vette grond, Peter, raadde zij.

— Neen, wijf, Knudde steekt daar in 't najaar zijn koeien op en die beesten zouden 't allemaal afeten; meer links blijven we, noordwaarts, — 't is harde grond, bot, en de jongens zullen veel keien te rapen hebben, maar taaie pezen trekken veel kruid weg.

Uit den donkeren hoek bezijds den schoorsteen ging een gekriep en vader en moeder keken om en al de jongens zwegen. 't Was Loti, die dat alles had zitten afluisteren en zich dan verveelde; zijn groot-ronde ernstige oogen glaarden dom uit, heel verduldig maar omdat moeder bleef staan zien door 't venster gevoelde hij dat 't honger was die neep en hij kriepte. En als zijn kreunen verloren ging in 't luidruchtig spel, van de vechtende jongens opende hij wijder den mond en er kwam een schrillen schreeuw uit en hij zwenkte wanhopig rond met zijn lange armen.

Moeder en de jongens sprongen toe en ze paaiden hem. Het aarden panneke werd op den heerd gezet met brood geweekt in geitenmelk en als 't warm kreeg staken zij hem de geweekte brokken in den mond.

— Ja, mijn dutske, 'k was u vergeten, vleide moeder, gaap wijder en, effenaan het eten achter die magere lippen wegdook, stak zij er opnieuw heele lepels brood en melk in.

Loti dat was de oudste van de jongens, maar 't was een zieketierige verneukeling: al veertien jaren lang zat hij tusschen

Digitized by Google

kussens en dekens in dat zelfde kinderzetelke op hooge pikkels met een planktafeltje vóor den schoot en nu nog, gelijk den eersten dag, was 't altijd dezelfde misvallen boorling. De jongen en steitte niet en hij was leelijk om zien. Zijn lijveke zat, om de ellendige magerte, in veel kleeren gedoken en er stak op zijn rug en borst langs weerkanten een groote bult. Daarnevens hongen zijn dunne armpjes slak lijk twee koorden en daaraan zijn roerloos lamme vingertjes. Zijn groot langgerokken leelijk hoofd zat driehoekte ingestuikt tusschen de schouders en 't zwemelde aan een fijnen vezelhals zoo zwaar dat 't dreigde af te vallen. En hij zat daar in zijn stoelken, heel de lange dagen en zijn groote oogen draaiden lijk matte bollen, zoo kinderlijk dom en toch zoo tragiek-ernstig rond en mede naar al wat er in huis beweegde of roerde. Soms trok hij zijn groote lippen open zoodat er twee reken ongelijke en vervallen zwarte tanden blootkwamen en al de plooien van zijn grauw oudemanswezen versnakten en grijnsden. Moeder en de jongens zegden dan dat Lootje loech en leute had. — Ze zagen hun broerke zoo geern. Vader bezag dat misboren schaap met meêlijden en telkens voelde hij dan iets lijk een beroerte voor onverdiende straf van een niet-begane misdaad.

De jongen knabbelde traag en als hij genoeg had neep hij de lippen toe en de oogen en liet zijn hoofd naar de linker schouder vallen.

D'andere knapen lagen nog op den grond te vechten en te krauwwoelen tot dat moeder hen hiet te gaan slapen. Zij tinsten nog wat en kneezen om te mogen opblijven, maar omdat vader beslissend zijn voorhoofd in rimpelingen trok klauterden zij, rap lijk de katten, de ladder op en kropen achter een gescheurden voorhang van drolgoed in een lang, donker hol onder 't stroodak, elk in zijnen polk.

Vader en moeder gingen in 't achterkamertje hun vermoeide lijf laten rusten; en Loti bleef alleen in d' huiskeuken zitten glarieën, zonder vaak, naar het pinkend oliepitje, dat een schemerdag op de dingen hield.

Peter lag lang nog te denken aan de velden buiten en aan 't werk en aan al dat hij later zou doen in den blijden

Digitized by Google

tijd eens dat de kinders groot zouden zijn en stevige armen hebben. Die jongens nu en sliepen ook niet maar zij vezelrulden onder elkaar over al het schoone speelgoed van den kermisgang, morgen; van al de leute, en wat ze al koopen gingen en ze wenschten wel duizend keeren dat 't haast weerom klaar en dag zou zijn om seffens te mogen opstaan en vertrekken.

En eindelijk kwam de rustige slaapvrede over het huizeke en over al die menschen. Buiten dreef een witglimmige maan in een waterblauwen hemel, zoo eenig.

't Was de jonge zon met al haar schitterschichten en de merels en de leeuwerikken en veel andere vogels die 't eerst de lamme dood uitschudden en met groot geweld den nieuwen dag verwekten. Overal kwam het volk naar buiten en het stage werken herbegon. Peter kwam met nieuwsgierige oogen zijn veld bezien en hij liet zijn blikken gaan over de uitgestrekte landen errond; hij gevoelde zich vol overweldigende krachten. Hij stapte langs het koornstuk en tenden aan den hoek, draaide hij rond alwaar hij zijnen eigendom ging uitwijden. Ho! 't lag daar zoo groot een veld! maar hoe ongehavend en woest: een vlak uitliggende dorre hei vol groote keiklompen. Overal waar hij er met de spade in wilde kritselde en schrampte 't staal op de harde steenstukken. En bezijds langs alle kanten lag het weelderige groenland en de vette weiden vol bloemen zoo jeugdig en buitengewoon kleurschaterig van den morgen.

— Dat ik hier twee sterke peerden aan de hand had en een staalijzeren ploeg die snijdt, meende Peter en nu zag hij in dat het veel lastiger, doodlastig, zou gaan, dat innemen en 't zijne-maken van een nieuw plekje kweekgrond. Toch sloeg hij den krauwel met sterken arm in den grond en stapte gestadig voort tot de zon hem 't zweet uitduwde.

Tegen den noen kwamen de jongens voorzichtig bij en ze vroegen aan vader —: of hij nu meeging naar de dorpskermis. — Hij kwam met hen mede om te eten maar hij zei dat ze konden alleen uitzetten. — Ik blijve werken, jongens, — en hij keerde weer naar zijn land.

Digitized by Google

Zij moesten nu alleen naar de kermis; 't was de eerste keer dat ze zonder vader naar 't dorp gingen. Hunne schuchterheid van al die menschen ginder ver miek de jongens wat verlegen en toch waren zij er blij om, eens zooveel 't hen lustte, te mogen kijken en slenteren waar vader anders met volle schreden, zonder ommezien, zou zijn voorbijgegaan. Uit de meest verstolen hoeken haalden zij hun spaargeld; maar eer ze voortgingen vermaande moeder hen duchtig:

— Rechte deure gaan, kerels! nievers lang haperen, tijelijk thuis zijn, en geen geld verkwisten! Perterke, waar is uw muts? — en gij Jan, uwe broek afkuischen. Pietje, neem gij Feriks hand, goed zien dat ge malkaar niet verliest; Jan en Pol moet zorg dragen voor de drie kleintjes.

Nu kwamen ze allen rond Lotis zetelke staan en ze vroegen wat ze hem best zouden meebrengen van de kermis. Zij staken hun hoofd dicht bij 't zijne en ze monkelden om hem te doen lachen.

— Een rinkeltop? Lootje.

— Een leuterkraam? — Amandelnoten? — Een houten peerd? — Een snokvent? — Koeken en suikerbollen?

Loti's lam leelijk hoofdeke knikte naar elk end een, hij trok weer zijn lippen op en loech. De jongens waren nu gerust. En heel de bende was de bane op, zij keken nog om en schreeuwden luide en zwaaiden met de armen in de lucht omdat moeder en broerke zouden zien dat ze heel blij waren.

— Bij tijden thuis zijn! — Vóor dat 't avont, schreeuwde zij hen nog achterna.

Zij gingen altijd voort, door 't vlugge van den dag, en z'en letten niet noch op de strave hitte, noch op de vermoeienis van den eendlijk langen weg. Zij volgden altijd mede den drijf van de menschen die haastig toezetten of trage wandelden, allen in dezelfde richting naar gindschen kerktoren, waar een groene mei opstak.

Zij telden elk bij zich de langgespaarde zondagcenten en hielden 't geld, even een groote schat, met veel zorg gedoken, diepe in den broekzak. Ondereen vertelden zij hun verwach-

Digitized by Google

tingen van al 't geen ze zien zouden en koopen gingen, en ze kwamen overeen den overschot eraf te doen om een feeste te koopen voor Loti, die nu thuis bij moeder zat. Zij namen de eene den andere zijn hand, en lieten de kleintjes in 't midden want, hoe dichter bij 't dorp hoe meer de menschen bijeen op de bane kwamen en elk keek rond en werd angstig om toch niemand te verliezen. De jongens hun herte klopte van verlangen en blijheid omdat 't nu zoo nakende was; ze hoorden reeds allerhande geruchte dooreen en groot gedruisch overal en z'en wisten nu niet waar 't eerst de oogen wenden. Zij werden gedrumd en gestooten door de menigte waaruit zij geen enkelen mensch en verkenden. Elk ging zijn eigen gang en allen schenen om 't even beslommerd en verlaan om weg te zijn.

— Hier, Ko, hier, Karelke, hier mijn hand! riep Jan.

Ze stonden nu hoog op de teenen met uitgereikten hals tusschen veel volk vóor een groote kermistent waar een geleerde geit op een bolle voorttrappelde en witgemaakte venten hoog opsprongen en elkaar klinkende kletsslagen gaven. Al hun oogen vol, overal was 't nieuws en om ter schoonst: àl kleur en goud en blijheid en trompmuziek en orgels — een razen — z'en wisten niet door wat straten eerst, en zij moesten 't al zien. Zij lieten hen op goedgeluk meêdrijven met den volkstroom vast besloten en overtuigd alzoo niets te verliezen, van al wat er te zien was — dan konden zij later nog twee, drie keers den ommegang herbeginnen. Voor de toogtenten met speel- en suikergoed bleven zij beramen en telden hun geld gedoken in den broekzak. Z'en waren Loti wel niet vergeten, maar z' hadden nu nog zoo veel tijd en ze wilden eerst alles, alles zien en dan koopen waar 't schoonst en best was. Plots kregen zij een nieuwen, goeden reuk in 't wezen en zij werden gewaar dat hij uit het groot wafelkraam kwam. Zij kregen nu ook op den zelfden stond grooten honger en die reuk kittelde hen dubbel aangenaam en ze dachten bij hun eigen: dat die bruingele ballen daar, met wit suikerstrooisel d'rop iets moest zijn waar ze van hun leven nog aan geroken of naar getast en hadden, zoo goed! — En z'n

Digitized by Google

weerstonden hun eigen niet en kochten elk een warmen oliekoek. Zij proefden, tastten eerst met de tanden en dan met volle grepen. O! dat was iets, — zij kochten er nog elk één.

Zij hertelden weerom hun geld. Aan een peerdenmolen zagen zij veel jongens lustig rondschijveren scharreling op een houten peerd met gouden zadelriemen en een lederen teugel. Ze bekeken dat een toelang tot dat Jan aan een jongen gevraagd had hoeveel het kostte om een ronde rijdens. En als 't maar één cent was, sprong hij erop. Juu! haroe! en allemaal mêe op een peerd en zij werden rondgeslingerd in den slibberenden rondedraai dóor veel muziek en tromgeroffel. Zij haalden cent voor cent uit hunnen zak en betaalden altijd voort een nieuwe ronde.

— Noch nooit zoo'n leute! riep Peterke en zij keerden rechts en links op den breeden peerdenrug en zij loechen naar malkaar.

Dat duurde tot dat Jan een ernstig teeken deed en met een wip weer op de werkelijke wereld sprong. Nu was 't tijd iets te koopen voor Loti, al hun centen waren bijkans verreden en de arme jongen zat nu thuis zoover van den peerdenmolen! en hij zag er niets af van al die kunstendoeners en die venten en meisjes in goud gekleed en al die gekleurde kermishuizen. O! ze gingen 't hem allemaal vertellen en wijs maken!

Karelke, Bertie en Fonze, ze zagen dat al hun centen bijkans op waren en dat ze nu niets meer koopen en konden voor broerke dat 't toogen weerd was. Al de dingen waren hier zoo razend duur en elken keer zij iets vroegen noemde de kramer een prijs dat ze er versteld af stonden.

— Ik koope mij drie suikerstokken voor Loti, zei Ko.

— En ik een vliegbal.

— En ik een snokventje, een heel kleintje, daarvan zal Loti lachen als ik aan het touwtje trek.

— Waar is Peter? vroeg Jan.

En al de jongens rondom uitkijken, vragend, verlegen.

— Waar is Peter?

Peter was nievers te zien. Z'en durfden geen stap van hun plaatse roeren om malkaar niet te verliezen.

Digitized by Google

— Zie, raadde Jan, blijft gij gedrieën hier bijeen tegen 't schietekot staan, ik en Miel en Jef zullen gaan zoeken waar hij is en we komen hier dan al te zamen terug. Zij zetten uit elk aan eenen kant. Zij zochten door al de straten, keeken bij al de kramen en doorkronkelden al de menschen waar zij bij drommen opeen stonden.

Eindelijk keerde Jan weder naar 't schietekot.

— Peter niet gezien.

De jongens stonden daar vol angst en wachtten. Miel kwam ook terug... zonder Peter. Wat later Jef — ook niemand gezien.

Maar ginder was hij; mede met Ko en hij zag er heel blij uit. Van ver deed hij teeken met de armen dat hij veel te vertellen had.

— Ho! gasten, nu is 't gedaan, 'k heb ze zitten jongens! — en hij woelde met de hand in een heelen zak rinkelende munte. We koopen heel de kermis op, 't overige liet hij hen voorzichtig hooren, heel zoetjes:

— Hoor, jongens, kom mêe met mij en we zullen geld winnen.

Z' en wisten nog niet wat Peter wilde maar ze volgden hem toch en kropen door kronkelwegen tusschen 't volk.

— Laat ons eerst koeken koopen met uw geld, vroeg Jef, ik heb honger, en zij kochten elk twee groote wafels nu en Peter betaalde.

En zij kwamen in een donkere steeg, tusschen twee kermistenten bij een tuischtafeltje waar veel menschen rond stonden.

Peter legde een hoopke centen op het klaverblad en de teerlingen rotelden in het houten bakje,... de vent raapte Peters centen op en stak ze in den zak.

— Ander liefhebbers!? —

De broers stonden met uitgerokken hals dat spel af te zien, en dan naar Peter, heel verwonderd hoe die vent de opgelegde centen wegnam.

— 't Is niet jongens, zei Peter, en hij deed hen den gang van 't spel uiteen: als 't klavers gevallen was, moest de vent

Digitized by Google

me 't dubbel uitkeeren. — Speel maar. Toe Bertie, leg gij hier uw stuiver op schoppenaas en ge wint!

— 't Is mijn laatste, dacht Bertie. Hij legde hem met een hand die beefde en hij staroogde op de dansende teerlingen; ze vielen en.... de vent snapte Bertie's stuiver ook weg, De jongen ging bedremmeld achteruit, hij was afgespeeld.

Ko en Karelke en Fonse en al de andere waagden ook hunnen stuiver en één voor één verloren in't spel. Miel won eenige keeren en hij keek heel preusch naar de broers die angstig dat waagstuk stonden af te zien.

— Zie, gasten, we zullen nu in eens veel geld hebben, en hij zette een heele handvol stuivers in twee hoopkes op ruiten-aas en op den anker. Hij verloor. Hij bleef nog wat gapen naar de gevallen teerlingen en dan gingen zij, zonder spreken verder. — De menschen bekeken hen daar te geweldig. Nu gevoelden en wisten zij eerst dat ze 't al kwijt waren en niets meer te koopen hadden; al de koeken waren opgeëten en de houten peerden, kaatsballen, snokventen en al 't ander kermisgoed, ja 't lag daar voor 't grijpen in bonte veelheid opeen.

Zij wilden weg nu en een groote mismoedigheid kwam in hen op. Ze voelden de tranen uitloopen en zij verweten bij hun eigen Peter die de schuld was van dat ongeluk en Peter legde al het kwaad op den leelijken vent met zijn tuischtafel.

Zij haastten zich weer naar den eenzamen aardeweg die naar huis leidde ver van het groot gewoel; maar die plotse stilte vermeerderde nog hunne triestigheid.

Loti zit nu bij moeder te verlangen tot we thuiskomen, zei Bertie.

— En vader zal slaan en kwaad zijn.

Zij bleven onderweg staan mijmeren op eene uitkomst en z'en wisten niet of ze voort naar huis wilden.

— Vader mag het niet weten van het ankerspel! niet zeggen, hoor! Jef, en gij Ko! dreigde Peter. — Maar wat zullen we zeggen? —

Ze zetten hen langs den gerskant om iets te vinden en wat uit te rusten. Z'en spraken geen woord en keken ver-

Digitized by Google

drietig over de velden die nu doodvlak en zoo ijl lagen uitgemeten zonder leven en verre van huis.

— Kijk, zei Miel, we moeten voort, het zonneke gaat reeds ter go, en 't is nog zoo ver te gaan.

Zij en besloten nog niet te vertrekken en Karelke bleef lijvelijk schoppen vol inwendig spijt op de holle kopwilg die beneden in de gracht stond. En zie, de jongens verschrikten, daar sprongen één, twee, drie beestjes uit het binnenste van den boom en zij liepen met groote sprongen in 't koorn.

— Staat! riep Ko, 't zijn hazejongskes, en hij hield de opene handen omzichtig voor 't hol in den boom, stak ze dieper en tastte... Zijn herte klopte, en d'andere jongens stonden gespannen en kijken of er nog iets zou inzitten. Ko's handen gingen dieper in 't hol en hij liet een blijden schreeuw!

— Hier, zie, jongens! en hij haalde zijn handen boven, stevig gesloten en hield een beestje dat geweldig spartelde.

Al 't verdriet was uit; ze trokken aan Ko zijn schouders en armen:

— Laat zien! Laat zien! wat is 't, Ko? — en als ze 't zagen:

— Ho! we hebben een haasje, een schoon klein haasje! we brengen het Loti voor zijn kermis!

— Nu vraagt vader voorzeker niet naar ons geld en we'n krijgen geen slagen, nu.

Ko zette het beestje op den grond en hield het bij de ooren. Al de jongens moesten het van dichtbij bezien en overstreelen.

— En nu naar huis! Al wat ze loopen konden naar huis.

— En aan niemand zeggen van de teerlingen, vermaande Peter.

— Loti zal lachen en zoo blijde zijn om zijn schoon haasje!

't Was donker avond en de jongens waren heel in zweet als ze thuis kwamen. Zij zetten 't hazejong bij Loti op zijn schootbankje — maar jongen verschrikte eraf en schreeuwde benauwelijk. Zij vertelden aan vader en moeder hoe zij koeken gekocht hadden om den grooten honger en dat ze al de dingen zoo overdanig duur vonden en niets dan het haasje kosten medebrengen. Zij verzwegen de doening van Peter

Digitized by Google

met den tuischbak maar ze herhaalden gestadig hoe Karelke op de wilge schopte en ze toonden hoe al die hazejongen eruit wegwipten tot dat Ko het laatste op zijn nest nam.

Het haasje werd voor den nacht in eene oude vogelkooi gesloten en de jongens loechen in den vuist als ze zoo goed in bedde lagen zonder slagen krijgen.

's Morgens heel vroeg kwamen zij van de ladder gestormd naar de kooi en ze bleven daar lang op de hurken zitten kijken. 't Was een liefelijk beestje met vlijtige oogen en zijachtig haar, — 't stond in witte duivevluwe onder den hals en bezijds op de kanten, met bruine toppen bespekeld op den rug en geringeld en roskleurig op den nek.

— Zie, ter staat een schoon wit sterreken op zijnen kop, riep Fonse.

— En zwarte topjes aan de ooren.

— Ho! 't Was een schoon, schoon beestje.

Maar vader zei ineens dat hij gereed was en hij hiet hen allemaal meegaan naar 't veld om steenen te rapen.

Daar was 't heel den dag kappen en kerven dat de zwarte eerde in stukken spleet, werken zonder opzien in een taai volhouden door al de vermoeienis en hitte voortgejaagd en gedwongen met den sterken wil om den akker te vermeerderen. De jongens vonden dat de dagen hier zoo lang waren en 't zoo geweldig heet was op het barre land en ze voelden groote pijn in den rug en zeer aan de handen van 't gebogen staan en 't wroetelen in 't zand en de keien. Langs den weg groeiden de steenhoopen traag en 't nieuw omkapte land werd stilaan uit te wijden.

— Dan houden we een koetje, trooste vader als hij zag dat de jongens afgebeuld waren en niet meer voort en konden, en ge moogt er mede uit gaan grazen, en we krijgen alle dagen melk. — En later houden we nog veel koeien erbij, en peerden ook en als ge groot zijt dan woont ge op een boerenhof lijk dat van Knudde; dan kunt ge uit gaan jagen.

De jongens wrochten met nieuwen moed en elken avond dat ze met vader huiswaarts keerden vroegen zij:

— En wanneer komt nu het koetje, vader?

Digitized by Google

Maar ze moesten eerst nog veel, veel steenen rapen.

Thuis zat Loti in de lange zomerdagen te verzonnen buiten aan den voorgevel en vóor hem op 't hof tusschen de palmentronken in 't gras speelde het haasje. Het beestje was veel gegroeid en heel tam geworden. 's Morgens vroeg zette het uit naar 't veld op een uchtendloopje en met den dag was het weer aan de deur tegen dat moeder Loti in zijn zetelken buiten in den zonnesching bracht. Het zat daar eerst ernstig recht op de geplooide achterpooten en kuischte met de voorklauwkes zoo net zijn snuitje af, dan kwispelde het de lange ooren, luisterde naar een geruchte met scheefloerende oogen en dan proeste het uit in een spartelspringen zoo zot rond al de tronken en duizend keeren kronkelwippend over en over het grasweidje. Loti zat daar met lamhangende armen en de oogen groot open met bewondering al die zotternije na te gaan.

Hij en schreeuwde nooit meer en was ook niet verdrietig. Zelfs als het haasje een kromme spartelpert gedaan had en nu op den buik uitgestrekt te slapen lag, begon de jongen het dan eerst te peinzen: zijn groote lippen rekten open en heel zijn lijveke schudde van een vreemden lach. 's Avonds kwam het haasje mede in huis en bij hem op het schootbankje zitten, zij aten uit het zelfde schotelke den melkpap en als ze allen slapen gingen, legde de jongen zijn koude beenderhandjes op het haasje dat ingekrompen daar zitten bleef, heel den nacht.

Moeder en de broerkes waren blij omdat Loti nu gelukkig was en vader ook glimlachte soms als hij dat lief kinderspel doende zag.

Hoe verder de dagen draaiden hoe hooger de zon groeide en heur hitte stookte altijd meer, zoodat de vruchten in hun veien grond opsnakten in ongewone weelde. Elkende een die buiten ging, stond en bewonderde die belofte van een grooten rijkdom.

En 't gebeurde eenen dag dat boer Knudde op jacht zijnde den gang nam door Peter Schemels veld waar hij den man heel bezweet zag staan arbeiden samen met zijn tien jongens.

Digitized by Google

't Verwonderde hem dat Peter met zulk geweld het brake land ontgon en hij vroeg bij zichzelf: waarom Schemel zich niet tevreden hield met het oud aardappel- en koornstuk. Zijn jongens groeien lijk de wolven, dacht Knudde, hij zal beesten houden en willen boer worden, . . . we zullen moeten ons land in palen zetten.

Hij wandelde voort met zijn zwaren stap en kwam voorbij Schemels huizeke waar Loti en zijn haasje hun plezier hadden. Eer 't iemand gewaar werd speurde Knudde's hond het wild, maar 't haasje liep niet en de hond bleef staan bassen. 't Was dan dat de boer het beestje zag; hij legde aan en schoot. De haas rolde omver werd van den hond opgesnapt die hem ruwgezind beet en slingerend ermede wegvluchtte. Loti liet een geweldigen schreeuw en moeder stormde buiten. 't Eerst zag ze haren jongen lijk dood: zijn hoofdeken hong afgeknakt neer en zijn oogen waren toe; dan keek ze rond en daar liep de hond met Loti's hazeken en boer Knudde stapte gezapig verder. Ze bleef versteld en verschrikt en 't viel haar dan in dat de jongen doodgeschoten was; hij hong daar even een schamel martelaarken zonder leven met dien schreeuw gesmoord nog in den open mond. Ze rechtte tusschen heur handen dat bleek hoofd en de oogen draaiden verweerd open, 't waren twee witte, verglaasde ballen.

Nu kwam er een razernije in haar op en zij look de vuisten.

— Hij is dood, mijn jongen! Knudde heeft mijn arm schaapken vermoord! en ze zakte heel ineen nu dat ze wist en daar stond vóor een onverbeterlijk ongeluk en ze schreide. Zij nam het kind op uit zijn zetelke en zie, 't viel slak lijk een slunsken en 't geleek de dood van magerte en ellende.

Knudde hoorde het lawaai en hij dacht: de jongen, hoe komt dat, hij moet een hagelzaad in den kop gekregen hebben, maar ze zullen er blij om zijn, de menschen, dat het leelijk kinderschuw dood is en hij nam den haas uit den hond zijnen muil en stak hem in zijne weitasch.

Vader en jongens schrikten op door dat geweerschot en

Digitized by Google

ze kregen plots de voorbedachtheid van een benauwelijke beroerte en ze liepen in der haast naar huis.

Zij vonden moeder op den drempel van de deur zitten huilen en ze hield nog altijd haar kind in de armen. Met den eersten blik zagen zij hoe Loti's hoofd zoo slak, zoo zwaardood zwemelde aan dien mageren hals. Zij schoten bij en wilden die lamme leden oprechten en die moede oogen open doen.

— Knudde heeft den jongen doodgeschoten! tierde Schemel. Ze bleven allen in angst en verbaasdheid rondeen gedrumd bij moeder en zij keken nu eens op hun leelijk broerke dat nu voor altijd dood was en dan weer wendden zij gezamenlijk het hoofd al den kant waar Knudde was weggegaan, om te zoeken naar iets... naar de oorzaak van dat groot ongeluk.

Geen één die vertord of roerde en ze begonnen eenbarig te weenen, heel stil, ingehouden.

Later legde moeder het kind op een beddeke en ontkleedde het. Ze zocht met vader over heel zijn mager lijveke maar vond nievers geen kogelwonde. 's Avonds in 't donkerworden zaten zij allen rond in huis met stilte en moeder vertelde hoe de hond het haasje in den muil greep, van het geweerschot en dien eendlijken schreeuw van Loti en toen zij buiten kwam en den ineengevallen jongen zitten vond lijk een dood vogelken. Achter ieder woord was het nieuw weenen en zuchten.

Dien avond en vroeg niemand naar eten en de jongens zagen verlegen naar vader en moeder en ze verlangden om naar bed te gaan. Ze moesten eerst nog in de kamer en kijken naar Loti die daar nu lag onkennelijk: een zoo vreemd uitgerokken ding zonder leven; zij gingen heel voorzichtig bij en keken en klauterden dan zonder spreken naar den zolder. De wissen kinderzetel stond nu ledig achter de schouw en daar brandde geen lichtje meer in de keuken. 's Anderdaags wiesch moeder het lijkje, ze duwde nog eens die mager witte handjes in de hare om 't uit te snikken en dan naaide zij het in een linnen kleed, nam den dooden schat op, en vader met al de jongens volgden den droeven doodgang. Ze begroeven Loti in eenen put ver achter 't huis, en Schemel plantte een

Digitized by Google

jongen eik op het graf en stampte hard de aarde toe rond het jeudig scheutje; hij verzwolg zijn leed en zei tegen de jongens die weenden: dat takje wordt later een groote boom en als ge hem later ziet, eens dat ge groot zijt, dan zult ge denken dat we hier onder, Loti begroeven, uw arm broerke door Knudde vermoord.

Zij keerden weer naar huis en begonnen opnieuw te werken. Moeder werd het zoodanig eenig zonder haar ziekelijk kind en die nieuwe stilte woog even een zware benauwelijkheid overal waar ze rondkeek. Als zij 't begon te herdenken dat het schaapke nu zoo plots de dood in was, liet ze heel heur bezigheid vallen en ze zette zich met het hoofd in den schoot gebogen, te weenen. Binst het werk vielen haar oogen gedurig op dat zetelke dat zoo ongelukkig ijl stond op zijn hooge pikkels en dat bracht heur altijd nieuw verdriet. Met een vast beraad nam ze ineens al Lotis kleeren verlegde en bestastte de stukken één voor één nog een laatste maal: zijn rokje, het gestreept slaaplijf. de wolle muts en al de lieve, lieve kleinigheden die hij zoo geern op zijn schootbankje liggen had, ze wond het al te samen in een grauwen doek en droeg 't naar den zolder. Maar t' halven de trap en kon zij niet meer verder, zij zwakte ineen, wilde hier nog een tijdeke wachten en zij duwde die dingen met een genegenheid tegen het hart: dat onnoozel brolgoed was nu 't eenige wat er haar van den jongen nog overbleef en dat was nu een dierbare schat geworden. Toch moest zij voort en ze stak dat alles met veel zorg in een diepen donkeren hoek onder 't stroodak, en zij miek het vast besluit daar nooit meer naar om te zien. Beneden gekomen voelde zij dat Loti nu eerst voor goed weg en begraven was. Bij 't eten en sprak zij geen woord maar als vader met de jongens weer op stonden en weg gingen, zei ze:

— Peter, g'en zult mij hier alleen niet meer laten; 'k ga meê werken naar buiten; 'k ben vergruwd hier in huis. Zij greep een krauwel en ging mede naar 't land.

Het groot stuk nieuw ontgonnen veld lieten zij nu onverricht liggen en gingen dweers over het koornstuk werken links, in de nabijheid van Knudde's hofstede.

Digitized by Google

Daar bedrichtten zij het brake weiland waar de boer in 't najaar zijn koeien liet grazen. Dat was als een spokende bezetenheid, een snakangstig voornemen in Peter Schemels geest gekomen: dat reuzengedoen van Knudde, al die groote gebouwen met al die beesten en al dat uitgestrekte land dat er rond lag, stak hem in de oogen lijk een foltertuig, dat alles wilde hij met kranigen moed te keer gaan; de taaivaste wil van zijn sterke armen en de piepjonge, maar opkomende krachten van zijn tien knapen zou hij richten op den vijand, traag maar zeker. Er ging in hem iets aan 't stormwoeden telkens hij dacht aan dien zwaarlompen dwingeland die hem wilde inslokken en met zulk ruw gebaar zijn schamel zoontje, hoe barsch, kwam wegsnakken zonder ommezien. Knudde zelf, de boer van de hofstede, die vent met zijn zwaren kop zijn vleezige romp en korte beenen, 't was eigenlijk dàt niet welk hij 't meest haatte en hij zou hem gerust kunnen laten voorbij gaan zonder kwaad te beleggen; 't was heel 't gedoen met al wat erover liep, heel dat groot zwart en dreigend gevaarte dat ginder zoo zwaar tegen den hemel stond, dàt wilde hij overweldigen en er heel zijn overkrachtig werk tegen stellen. En 't ging er op los met woede. 's Morgens met den vroegen dag waren zij allen op 't veld. Moeder stond bij, in hard stilzwijgen, gebogen en zij wroetelde en wrocht in de aarde. De jongens weenden soms van de vermoeienis en om de bijtende zonhitte die vlamde over hun leden; zij waren geneigd erbij te vallen en toch wrochten zij voort uit vrees voor vaders kwaden blik.

En de eene bendschroode brake veld achter de andere werd in purperglimmend ploegland gekeerd. Schemel overging dat wijd en zijd en wierp er met grooten zwaai het zaad op dat overwelig groeien moest in dien maagdelijken grond. Zoo bleef het dan liggen, wel toegerold, overgelaten aan de broeikracht van de zon en aan de vochtigheid van de nachtlucht tot er, na korten tijd overal nieuw groen kwam en versche vruchten uit opschoten.

Heele nachten lag Schemel te overwegen het werk van morgen. Hij bouwde en timmerde in zijn gedachten, traag,

Digitized by Google

een ding 't eenegader, tot er dáar op den donkeren muur vóor hem een heele doening groeide: een vierkant omsloten hof, het nieuwe boerenhuis en stalling en schuren daar te midden, bezijds de messing, de groote eik stond en prijkte — een groote boom, zou 't dan geworden zijn met wijde kruin en zwaren stam. En hij voelde weer een nieuwen wrok en versch herteleed om den dutsachtigen krensejongen die dood was.

Nu moesten zij toch beginnen met eene stalling want het groen stond hoog buiten en 't was tijd voor een vaarsje te kweeken — het eersteling van de groote koeibende. Schemel ging met de jongens naar het bosch en zij kapten er spillen en takken die zij naar huis sleepten, in d'aarde plantten en toedekten en afslooten met klei, wissewerk en bladeren.

Binst dien tijd wandelde Knudde voort lijk vroeger overal dweersdoor de landen en vertrapte met zijn zware voeten ongenadig de jonge vruchten. Het verwonderde hem toch al dat nieuw bedrichtte land te zien zoo nabij zijn goed en hij monkelde om al het pijnwerk van Schemel en zijn knapen. Schemel en zag hem niet, hij was thuis aan 't werk en gelukkig: Hij had het eerste koeiken op stal en de zaken waren nu tot een zekere weldoende oplossing gekomen. De vruchten lukten goed en in 't afgaan van dien geweldigen zonnetijd kreeg Schemel het deugdelijk gevoel van overwonnen moeilijkheden. In zijn werkijver kwam een verslapping: hij voelde zich eigenaar op zijn zelfbewrochte goed; de verdere verweldiging zou nu staag opgaan en veel gemakkelijker, hij kreeg hoop in zijn knapen. Die waren nu wilde opgeschoten magertaaie werkers geworden met knokige beenen en ongesloten leden nog die wakelden, gasten met stevige armen en een gladbruin aangezicht verbrand door al die zonnelucht. En buiten, buiten rond het huis stond de belofte van een veien oogst, een heele rijkdom met veel, goed eten en leefte voor een grooten huishoud; en verder overal uit, lag de oneindigheid van veel land om nog bij te winnen.

Schemel was dat alles aan 't overdenken en 't bewonderen een avond dat hij lang was blijven spitten als de jongens reeds naar huis waren. 't Ging zoo goed nu buiten na dien

Digitized by Google

zomerlangen dag, als een lavenis die koelte te voelen neerregenen over het uitgebrande veld. Hij wandelde traag en genoot van de weelde van zijn eigendom; — 't was vreemd nu: voor 't eerst was die angstige gejaagdheid over en er kwam iets bij hem op als een verzadiging, een ongekend geluk. Hij weerde hier een kruidstaal, stak daar een mierennest uit en keek vorschend in den hemel naar de uitgesleepte witte sluierwolken hooge tusschen de uitpiepende sterren, om te raden naar 't weertij van morgen. Bij zijn koornveld greep hij een handvol auwen nader en keek hoever het koorn gespeend was.

— Een volzware oogst, schoon jong graan zal 't zijn dees jaar, meende hij. 't Is een zegen zulke vruchten!

Maar zie, wat verder, wat een verwoesting! Heele straten lagen in 't korenstuk gedreven, platgestampt; 't was een jammerlijke schade en zijn goed was moedwillig vermoord. Hoe jammer; Schemel voelde dat zoo pijnlijk, even een gekkende schimplach om zijn zuurverteerden arbeid.

— 't Zijn de jagers, morde hij, en zijn oogen wendden kwaad naar het gedoe van Knudde. Die versterking en zag hij nu niet meer als een gelaten, rustende logreus wiens overmacht hij met zijn schamele peesarmen had af te weren, — maar het ding was aan 't roeren gegaan en kwam zijn pogen vermooschen.

Hij bleef wat staan dubben en staroogen op de verkrookte koornstalen, ... en daar verder hoorde hij de ruisching van een tred die naderde. In de laagte zag hij den grooten Knudde die gezapig en zonder achterdocht het koorn doorwandelde. De zware vent had zijn schietroer op den schouder en hij keek met een voldane wellust rond over de halmen. Schemel rok zich uit in een geweldigen toorn en 't werd overal in de wijdte om hem heen, als een hoog water aan 't zieden. Daar was Knudde, en die vent — die romp, gedoken in koorn, met zijn groote armen en dikken kop, dat was nu ineens de eigenlijke Knudde niet meer, de opperbaas van de hofstede, maar hij werd heel de doening zelf, de overmacht in persoon, die Schemel kwam teisteren. — Loti's onbarmhartige moordenaar! Hij bleef gespannen staan zien.

Digitized by Google

Maar de vijand vertrapte voort het koorn. Zie, de dwingeland die hij met zoo'n langlastigen arbeid van zich moest houden, die kon hij nu met één armzwaai omwerpen. Hoe meer hij hem zag gaan door het koorn, met die onversaagde beweging bij elken tred die al die kostelijke halmen vernietigde, voelde hij den spijt opkomen, er ging iets lijk een mes dat Schemel stak als eene uitdaging naar een geweldigen haat. En nu moest het uit zijn! Hij wierp de spade van zijn schouder en met een grooten sprong, wipte hij in 't koorn recht op Knudde toe. De boer keerde zijn wezen en daar stonden zij voor elkaar lijk twee kwade beesten te kijken in elkaars oogen; Knudde met groote verachting en Schemel hakend naar bloed en naar wraak. Tegelijk voelden zij het aankomen; Knudde wierp het roer van zijn schouder op den grond, maar Schemel sprong toe, wrong de dikke boer krampachtig in de armen en ze worstelden lijf om leven te midden 't koornveld. Zij schoorden en schampten de beenen vast in den grond, torden en scherrelden en ploften eindelijk zwaar neer. Zij hielden malkaar altijd omsloten in woede; en grolden. Knudde wrong met kracht zijn leden op in die twee stalen armen, die Schemel niet en verpakte omdat hij 't voordeel wilde houden. Zij raasden beiden om hunne onmacht en hun grijnsende aangezichten lagen tegeneen lijk gebonden. Met een nieuwen ruk boomde Knudde den buik op, maar Schemel spande zijn spieren en sloot de armen lijk twee stalen koorden. Zij rolden om en met dat Schemel de rechterarm loskreeg van tusschen het lijf en den grond, wentelde hij zich met een machtigen draai naar boven, doog met schouder en knie op Knudde's zijde, greep al over zijn lijf en hield den anderen arm weerloos omsloten. Nu had hij éene hand vrij; — die sloeg hij met overwinnende razernij, tot een klauw-vuist gehaakt in Knudde's wezen — maar dat vorderde weinig: het taai boerengezicht werd peers en blauw en zijn tanden snauwden gedurig om die vuist te kunnen grijpen. Schemel werd woedend; zijn oogen zochten rond naar iets — een stuk alm of steen, iets dat hard was en diep zou kwetsen. Daar vond hij onder de hand het schietroer! Nu zou 't gedaan

Digitized by Google

zijn. Hij greep het en stootte met de kolf herhaalde keeren dien leelijken kop te pletter en heel in smoes. Dan liet hij al zijn krachten los. Knudde roerde niet, hij was dood! dood! dood! De groote reus, de ontzaggelijke groote reus, de groote Knudde was dood, hij roerde niet meer en zijn eendlijk hoofd was vermorseld heel onkennelijk en zijn lijf lag daar uitgestrekt met ontspannen armen, de beenen wijd open, en veel bloed, over al veel bloed. Nu was het.... en Schemel hoorde, met groot gedruisch het ratelend ineendonderen van de groote hoeve. Hij rechtte zich, en hij stond alleen, als de sterke meester op zijn land, triomfantelijk in zijn machtige overwinning en niemand meer tegenover hem. Hij wilde opspringen en dansen in zijn vreugde maar dan kwam een vreemde vrees in hem op, die de groote voldaanheid uit zijn handen kwam stukslaan en uiteengooien. Knudde lag daar zoo deerlijk gehavend, zoo gruwelijk en ellendig, dat hij nu lijk deernis kreeg om 't gedane. Knudde, de gezapige, goedgeaarde reus. — Schemel, g'hebt gemoord, Schemel, g'hebt kwaad gedaan, ging het overal en hij huiverde. De sterke vent, hij stond daar in heel zijn groote kracht, en moest hem hier nu iemand zien, hij lutterbeende onder een flauwe kinderkoorts. Ten allen kante zag hij Knudde's zonen komen toeloopen en zij zwaaiden in groote verbolgenheid de armen. Hij liep, vluchtte lijk een radelooze zot over en door de velden.

Thuis bleef moeder met de jongens ongeduldig wachten naar vader om 't avondeten.

— Toe, Fonsie of Karel, ga kijkt of vader voortkomt, zei ze. En de jongens gingen; maar schaars waren zij buiten daar zagen zij al die kerels op jacht met knuppels en verder peerdegasten die draafden verwoed, achter een vent die vluchtte en jammerlijk schreeuwde om hulp. Die vent sprong over de beek en draaide rond in 't veld, dook zich, en weer opgejaagd kwam hij afgestormd naar huiswaart. Moeder en de jongens kregen een geweldigen herteslag, ze bleven sprakeloos en keken angstig.

— Houdt hem! houdt den moordenaar, tierde het volk.

Digitized by Google

Nu was 't heel zeker; ze verkenden hem: die verjaagde vent was vader. Zij liepen naar hier, naar daar, om hulpe te bieden en zij stoven uiteen voor de wreede vervolgers, lijk een bende verschuwde musschen. Vader keek verweerd naar hen op, deed een zijsprong achter den koestal maar een knecht gooide hem daar een knuppel tusschen de beenen die hem deed vallen. Ruiters en volk 't kwam nu al bijeen en zij bonden den vent en sloegen hem met vuisten.

— Maar hij heeft Knudde vermoord! schreeuwden zij, naar 't gevang moet hij. Naar 't dorp!

Zij sleurden hem over de straat en heel de bende volgde.

Moeder drumde om nader en de jongens en bekwamen niet van de angst. Roze wilde en moest bij haren vent en hem vragen wat hij misdaan had of ze hem zoo schuldeloos de dood aandeden. Zij liet de jongens en trok zich los, ijlde vooruit en keek hem in 't wezen als hij daar gebonden tusschen de beulen voorbijging. Hij had haar verkend, alleen lijk ze daar stond langs den weg; en met een blik van zijn oogen kwam de droefheid over haar en de zekerheid van 't geen zij vreesde. Nu zocht zij weer haar jongens, nam het kleintje op den arm en een ander aan de hand en zij volgden nu gezamenlijk den luischaterenden stoet. Alhier en aldaar hoorde zij eenige vlugge woorden uitleg over den moord die zij in haren geest verbond en er heel de groote gebeurtenis naar raadde.

De weg was lang en alsaan keerden er menschen weer naar huis. Aan den omdraai sloeg Schemel schuchter de oogen op en als hij Roze en de jongens nog bij de volgelingen wist, liet hij het hoofd weer zinken en stapte voort, gewillig tusschen zijne geleiders. Door den langen avond was 't altijd gaan, gestadig over denzelfden langen weg. De jongens vroegen vergruwd aan moeder waar men vader naartoe leidde, of 't nog ver was, — wat ze daar met hem zouden doen en of zij dan weer al te zamen naar huis keerden.

Zij kwamen in 't dorp, eenige kerels klopten aan een huis en dan leidden zij Schemel in een klein, steenen kot en sloten hem te wege achter een ijzeren deur. Hij keek eerst nog rond

Digitized by Google

en zocht naar Roze en de jongens. Al de menschen hadden 't oog op hem en niemand die sprak. Roze weende en de jongens ook en Schemel stond en dubde heel verlegen; — hij wilde, hij moest iets zeggen of iets doen en eindeling stak hij de hand naar heur uit:

— Roze, is dat nu àl om niets gedaan?.... 't Andere bleef hem in de keel steken. Roze sloeg de handen voor de oogen en toen zij weer opkeek stond zij daar met de jongens alleen voor een gesloten deur en de late avond lag over 't land. Zij bleven nog wat staan en weenden. Later zetten zij zich rond malkaar op den grond — z'en wisten niet wat aanvangen. Roze klopte nog op de ijzeren deur om Schemel te doen spreken, zij vroeg, zij smeekte, wilde weten van hem wat ze met de jongens moest beginnen — maar geen letter geluid kwam uit het donker kot. Hij moest daar nu zitten lijk verstaald; hij hoorde en wist misschien niet dat ze daarbuiten nog stonden, of hij wilde het niet weten.

Zij bleven daar heel den nacht, als 't helder werd in den hemel keerden zij weder naar huis.

Door de blijblauwe lucht en 't blinkend zongekertel met al dien vogelzang over dat wijde, bontgekleurde veld voelden zij hun wat verhemd; er kwam een nieuwe opbeuring en moeder zei: dat ze nu stille naar huis gingen voortwerken tot dat vader weerkeerde en dat 't toch goed was en wel zou gaan omdat Knudde, die Loti de dood aandeed nu ook, en voor goed, dood was.

— Wij zullen goed ons best doen en veel werken, zegde zij nog, als vader thuis komt zal hij verwonderd zijn en tevreden dat allemaal goed te vinden. En zij regelde voort en schikte het werk voor den aanstaanden oogst en 't inhalen en dan zouden zij, met 't uitschieten van 't loof, een tweede koetje houden en te uitkomende, een os ook om 't land te ploegen.

De knapen stapten dapper aan en waren gauw getroost en blij van weerom thuis te zijn.

Maar zie! waren zij den weg verloopen of wat was er hier gebeurd en veranderd? 't Was alles verbloot op de streek en

Digitized by Google

onkennelijk waar zij rondkeken. Doch zij verkenden te haastelijk en zagen spoedig heel hun ongeluk —: daar lag, in een woeste verwarring van afbraak en heel overrompeld, het huis, platgetrokken en de stal, zoodat er geen stake meer recht hield. Onder den hoop lag het koetje vermoord en de geit brokke vaneen gescheurd en al het land in 't ronde, heel de oogst, vertrappeld lijk een woestenij. Het eikeling alleen stond nog recht en ongeschonden.

Roze en jammerjankte niet omdat er ietwat in haar keel stak, die 't al toestopte en van binnen hield.

In heur weerlooze onmondigheid zag zij hoe Knuddes zonen, in hun bralle driestheid het geweld gepleegd hadden en ze wist nu dat zij stil haten moest en zwijgen, dat er hier geen mogelijk leven of bestaan meer was. Zij zette heur en beraamde; zij stilde en verkalmde Peter en Jan en Miele die opraasden in grooten toorn en elk ende een wilden verongelukken. Dan stond zij op.

— Jongens, waar gaan we nu ermen, kloeg zij; hier zullen ze ons vernijpen en dooddoen, we moeten ver weg bij ander menschen. En haar keel kropte van ingehouden leed.

— Vader en zien we nooit meer misschien. Kijk, jongens daar staat de boom die vader plantte en hij is reeds veel gegroeid. We gaan voor een tijd naar 't vreemde, bij ander menschen kloekte halen; we gaan ons getienen, maar... we keeren met tien maal tien terug en dan, dan herwinnen we ons land. Zij stak haar magere vuist en dreigde naar de groote hoeve die te westen tegen den goudgloei geklonterden hemel stond.

— Kom jongens! Zij wierp een doek op het hoofd en zij togen uit, voor de tweede maal nu, langs den grooten weg, lijk uitgejaagde kwaaddoeners. Voor 't dorp sloegen zij de linkske baan op en gingen nu, langs de oneindigheid van den eentonigen weg, stoutmoedig door 't onbekende — een heelen langen dag.

Met den avond kwamen zij in eene vlakte die uitdeinde in eene onoverzienlijke wijdte met hier en daar, verzaaid op de hoogten, een klein kerkje en wat huizen en boomen errond —

Digitized by Google

lijk gewonden in een zonnewarmen zomerslaap onder den hoogen hemel die vol sterren stond. Binst den nacht legden zij hunne vermoeidheid uit te rusten op den blooten grond en zij herkauwden in eenigheid en triestig hunnen honger. Moeder overpeinsde altijd en zocht maar vond nievers geene uitkomst: alle dingen lagen daar sprakeloos en koud vreemd. De jongens zwegen en hunne oogen keken wat moeder zou zeggen.

— Kom, jongens, hier nog deugt het niet, later zullen wij ons zetten en rusten. Zij gingen nog twee, drie dagreizen verder. Zij aten van de vruchten die zij vonden onder weg op 't begroeide land. Maar met een nieuwen avond kwamen zij op eene hoogte voor een gruwelijke streek van effen aardevlakken die breed open lagen zonder een spierken groen daarop. Overal was het dofbruin land in eene verwenschte barre dorheid. De lucht hong er zwaar laag over en de wolken stonden rond en rond den einder gezet in reien, alzoo de steenen zerken op het kerkhof. De wind schoer vrij en geruchteloos daar over. En 's nachts, tot eenige klaarte in den afgebleekten hemel, een oud stuk mane ievers. Daar kwam een groote angst bij de jongens en moeder keek heur oogen uit om iets te vinden aan den overkant.

— Hier hebben we niets meer om t' eten en 't land ligt zonder einde, waar zullen we uitkomen, klaagden zij allemaal. Zij gruwden om die onvoorziene benauwdheid van misschien in lang nog nievers uit te komen.

— Moeder, da's hier zeker 't einde van de wereld? Laat ons terug keeren, kermde de kleine Karel.

— Luitert hier, besloot moeder ineens, Peter, en gij Jan en Ko, gij zijt de oudsten; als we hier samen blijven, moeten we dood van honger. We slapen hier voor de laatste maal bijeen en met den uchtend neemt gij elk een klein broerken en ge zoekt uwen weg en bestaan. Zij hiet hen neerzitten en daar vertelde moeder en deed hen nauw uiteen hoe zij in 't vreemde te leven en te werken hadden om veel goed en beesten en wijsheid samen te scharrelen, om later — en zij wist hen met streepjes in 't zand, juist de tijd te bepalen

Digitized by Google

wanneer en hoe zij allen weer samen zouden komen, elk met 't geen hij vergaard en gewonnen had, naar 't oud plekje, weer bij vader om daar het oud goed op te richten en hun daden te doen tegenover Knudde's volk die hen nu verdreef en den dood aandeed. Dan sliepen zij. Als 't weerom dag wierd deelden zij den laatsten voorraad en de jongens gingen twee en twee uiteen elk langs eenen eigenen weg. Heel ver keeken zij nog om naar moeder die nu alleen bleef en 't deerde hun zoozeer, maar omdat zij niet weende en altijd goede teekens deed van afscheid, vertrokken zij elk al eenen kant tot zij d'een d'andere niet meer en zagen en elk alleen door de wijde wereld liep.

Moeder keerde nu op heur stappen terug en ging gezapig den langen weg af tot aan het dorp.

Zij was tenden alle macht en zij zette en rustte uit bij het zelfde zwart huisje waar men haren Peter in opgesloten had. Zij klopte op de deur maar en kreeg altijd geen teeken weder. De voorbijgaanders vroeg zij om nieuws van den moordenaar, die wezen haar den weg naar stad en zegden dat hij naar ginder was overgevoerd om gehangen te worden. Zij ging en zocht haar eten en vroeg en wachtte gelaten.

Eenen dag kwam er veel volk door de straten gestormd en zij zag op eene kar haren Peter aanvoeren. Zij zocht erbij te geraken en zij loech door al haar wee om hem te toonen dat 't allemaal wel was en de jongens goed voorwaart wilden. Maar 't en ging niet om met hem een enkel woord te wisselen; ze werd weggedromd weer in 't volk en ze moest nu kijken van ver hoe men Peter op de ladder leidde en aan de koord opknoopte. Al de menschen reikten hoog uit om te zien en toen 't gedaan was keerden zij weer naar huis even als van een kermis. Roze ging ook en recht op 't oud gedoen nu dat lag afgebroken. Daar hield zij heur gescholen achter wat planken zoolang als zij vermoeienis in haar leden gevoelde. Dan begon zij met de gebroken stukken uit den weg te weren en zij bouwde eene hutte: een schamel dak op vier staken met berdels ertegen. Zij vond hier en daar een stuk alm onder de puinen en bedrichtte een klein hoekje land,

Digitized by Google

genoeg voor heur onderhoud. Nu en dan, als de nood praamde, bendelde zij naar 't dorp en schooide er wat eten of kleergoed.

Zóo leefde zij een lange langen tijd. Zij telde de dagen tot weken, teekende de maanden en zag de zonne wenden in een oneindigheid van kort en lang open gaan, van donkerte en zonnelicht en warmte en koude: zooveel jaren, zooveel streepjes sneed zij in de schors van den jongen eik. Zoolang tot zij zich voelde oud worden en vreesde allicht te sterven daar in die vereenzaming zonder dat heur iemand zou komen zeggen hoe 't met de tien Schemels in 't vreemde vergaan was. In de verte stond, altijd even zwart, de groote hoeve en op 't welig land werkten heel den zomer door, de groote kerels met hun grooten blonden kop en breede schouders, in goedmoedige gezapigheid menden zij de zware ossen over 't land. Zij zat en mijmerde dan en 't werd op 't laatst als in een droom: ze zag dat volk daar als hare eigen zonen die sedert danig lang waren weergekeerd en vaders plekje grond beboerden. En weer ging zij naar den eik — die groote zware boom nu, langstammig opgeschoten, schoon van takken met blaârdonkere kruin — zij telde de streepjes in de schors, maar hoofdschuddend keerde zij weer in haar hutte. De tijd wachtte lang.

Daar miek zij versch geduld door 't herknagen van al het verleden leed en dan gebeurde 't dat Loti, het bleekzieke kind in heur verbeelding voor kwam lijk levend en zij koutte en vleide en troetelde het tot zij weer gewaar werd dat 't droomen waren en dat ze oud onnoozele manieren kreeg. Achter een tijd nog begon zij tegen alle hoop in, te gelooven aan de terugkomst van haar zonen en zij deed nu alle dagen den langen bedegang naar 't hooge veld waar zij wijd uitzien kon in de verte naar al wat er eens zou opdagen. Maar altijd even ontmoedigd keerde zij ijdelhands terug en zij zette zich te jammeren in heur drukkelijke, oude eenigheid.

Knuddes volk en kenden in haar niets tenzij een oude heks en zij lieten het wijf met vrede in haar spookkot. Zij zegden dat zij daar in den duik haar dranken kwam stoken

Digitized by Google

en z'en naderden maar zelden haar huis. Een kleine jongen had heur eens zien zitten gehurkt bij een houtlaai en hij hoorde de heks heur liedeken zingen:

Brandt wrokvlammeken
Brandt wrokvlammeken
De eikel wordt 'nen eik.
Ze gingen getienen
Maar keeren met tien maal tien gelijk.
Ze rechten,
Ze vechten
lijf om leven
Om Loti, om Loti,
Om den armen Loti zijn lijk.

De jongen vluchtte als voor den duivel.

Bij haar zelven telde zij soms hoeveel jaren zij nog te leven had. Zij zag haar grauw magere armen en handen en voelde haar schrompelig aangezicht en een stramme verklemming daar binnen rond heur herte. De adem versteegde in haar keel en z'had alle moeite om hem op te halen. Zeker, zij was de helling aan 't afloopen, z'en kon zoo krachtig niet meer werken, heur voet en betrad zoo vast den grond niet meer en zij subbelde en zag onklaar door heur gedachten. 't Was zoo jammer om al dien schoonen leeftijd die hier om niets verging. Maar moesten zij eens weerkomen!

En zij kwamen.

Z'ontwaarde menschen op een bane waar zij er nooit geene gezien en had, veel menschen met alm geladen en groote vrachten; zij naderden haar toewaart. Zij voelde 't bloed opjagen en heur herte kloppen. Zij liep en wilde zien of 't nu eindelijk, na zoolang, waar was. Zij moest hen toonen dat zij nog leefde en wie weet en verdoolden zij niet zonder haar en sloegen een slechten weg op om weer te verdwijnen.

— Zie, daar staat de eik gasten, en wij telden goed den tijd!

Zij zocht onder al dat onbekend volk, maar

Digitized by Google

— Peter, Bertie! z'had hen gevonden!

— Peter, Bertie! twee groot uitgegroeide volleefde menschen waren't, bruin van vel en kloek van leden, met hunne wijven mede en groote kinders en veel volk om te werken.

— Moeder, moeder! leeft ge nog? ho! gasten, zie Mene, Zale, zie, jongens, da's moeder, — moeder Schemel, de oude moeder Schemel, God, moeder! wat zijt ge een oud mensch geworden, maar dat ge nog leeft, da's goed; en alleen waart ge hier zoolang? — En d'ander knechten, Ko? Karel? Fonse? nog niemand terug? In zoolangen tijd! Zie nu is 't uit, — ze komen voorzeker; kijk moeder da's hier Zale mijn wijf en de jongens loopen gruisdik; ze riepen en tierden om te meer.

— En da's hier Mene, moeder, Mene, en al mijn jongens en 't volk hebben we mede om voor elk een huis te bouwen en we....

— Waar is vader? is vader nog niet terug?

— Vader keert weer, zei moeder heel ernstig en zij deed haar best om 't gezegde door haar subbelend hoofdschudden niet te verneenen.

Zij stonden op de kale vlek rond den eik en zij bezagen moeders ellendig dak, zij bleven staan in beraad en wachtten, alzoo een krijgsbende eer ze voor goed heur neerzet om te legeren.

Later tijd kwam Jan thuis met Karel en een heele familie, wijven en jongens en zij dreven een heele kudde vee. En voorts bijna elke week kwam een of andere zoon op met zijn volk. Telkens wen een nieuw aangekomene zijn ingang vierde ging er luid vreugdegeschreeuw op en ze tierden hun welkom dat 't galmde over 't land.

En Knudde's knechten kwamen buiten kijken en zij stonden, groote reuzen, gerugleund tegen de standers van de schuurpoort en keken donker in de verte op al dat nieuw gewoel.

— De Schemels zijn in 't land gekomen, zegden zij onderéen, en dat nieuws was als de kwade mare die veel ongelukken achterbracht. Zij keken kwaad op het werk en doen van den nieuwen vijand en door al hunne benauwdheid beraamden zij onder hen vreeselijke dingen van wraak en tegenweer.

Digitized by Google

Naar dat Roze's zonen met nieuw volk aankwamen vermeerderde het gerucht en gewemel rond den eik. De jongens en wijven spoeterden door malkaar, het vee loeide en de mannen hadden het druk genoeg hunne gevaarten en werken te vertellen, die zij in de wereld ontmoet en gedaan hadden. En iedereen viel aan 't werk. Er werd gegraven en gebouwen aan een buitengewoon groot gedoen waar niemand klaar door zag en zij wilden het omheinen door een sterken muur.

Miel en Jef keerden 't laatst terug; zij kwamen af met hun volk allen te peerde en zij brachten veel kloeke werkers bij.

Moeder weende van geluk en z'en vond geen woorden om haar blijheid uit te zeggen.

— Waar is vader? Wanneer komt hij, vroegen de zonen gestadig. En moeder vertelde dat z'hem met veel moeite gezien had en dat hij zou weerkeeren eens de groote hoeve er stond en al het land was ingenomen en beploegd, als zij even een sterk en machtig volk, voor goed en wel zouden neerzitten met heel den omtrek tot eigendom: dat hij dan zou komen en helpen zijn deugd scheppen in hunne groote overwinning.

— Vader zal zien wie we zijn en wat we kunnen, riepen zij allen en zij bouwden en ploegden onversaagd met taai geweld; z'en voelden geen einde aan hun zware macht en in korten tijd keerden zij heel het uitzicht van den omtrek. Ondertusschen wezen zij elkaar op Knudde's hofstee en zij vertelden hun kinders van den ouden Boer Knudde en al de gebeurtenissen met vader en Loti en zij voelden opnieuw den ouden haat weer opkomen met meer geweld.

Als moeder zag dat 't nu alles een goede gang ging kroop zij in bed en kwam er niet meer uit. De stonden dat zij bij 't verstand was maande zij elkendeen aan alles in gereedheid te houden tegen vaders komst; en als zij met heur versleten zinnen in de war gerocht, vooisde zij van het oud heksenliedje.

Avelghem, Bloeimaand '99.

Digitized by Google

DE HEILIGE TOCHT

DOOR

ARY PRINS.

II. *(Vervolg.)*

Zij liepen langzaam voort, totdat zij aan een vijver kwamen, waarin het groen sloeg fulpen schaduw, als was in diepte gobelijn.

Door wind het water-donker deinde in luchte blauw-en-blank, dat onder blank van zwanen schoof, die statiglijk de koppen hoog en achterop de stijve halzen-in-sierelijken-draai het water zacht doorzeilden en sneden golfjes op, die rimpel-rolden naar den kant, waar bloemen op haar stengels beefden.

Daar zaten zij ter neêr, en hoorden lang een vogel, die kweelde onder lommer ver.

De ridder had haar hand gevat, en stille beiden waren.

Hij zag in nevel-van-geluk de têere weelde van haar borst, die was in waas verholen; goud-lichten het blonde haar in zwakke zonnestrook, die streele-danste door het groen, dat werd door wind bewogen. Zij had het hoofd gebogen met wimper-beven over hare oogen, die zacht geloken, als zat zij nederig neêr, en wachtte wat haar lot zou zijn. Maar toch een wensch van haar, die niet gesproken werd, en weder leven in hem bracht.

Hij beefde in een wondering, en de ijlheid van zijn zijn, teer hulsel van het vleesch, gebroken — hij zag niet meer in droom, met droom-in-oogen, maar werkelijk de vrouw met wie hij was alleen.

Zij drukte warm-zacht zijn hand, die koud en beefde; zijn

Digitized by Google

tanden sloegen op elkaâr, alsof hij was door koorts bevangen, en het bloed, dat in zijn hoofd gestegen, deed starren voor zijn oogen twinkelen. Doch dit slechts was één oogenblik.

— — — — — — — — — — — — —

Hij boog zich tot haar over, en zijne lippen op haar mond, die beefde tot hem op. Haar oogen stonden diep en als gebroken door genot, hij voelde het zwellen van haar borst, en zacht zij enkele woorden sprak, die vreemd in zijne ooren — maar alles slechts een droom was in een droom voor hem.

Op eens zij met een luiden schreeuw hem weerde van haar lijf. Haar oogen helder-koud geworden; wreed lachte hare mond, en trotsch zij zat rechtop, als tartte zij zijn pogen.

De ridder week terug, het hoofd gebogen, en wat gebeurd een stilstand in zijn leven bracht.

Zijn handen lagen open neêr, en strak hij voelde zijn gelaat, dat was heel bleek geworden.

Zwoel nu de lucht als vóór een storm in zomer. Het volle wolken-zeilen was voorbij, en het blauw, als lei vergrijsd, was laag en strak gespannen, met eene open plek, een scheur gelijk, waardoor men verren hemel zag, oudgroen van doode kleur.

De zon was groot, en scheen door nevelen met vetten glans, die rooie glimmering op water bracht, en vurig tintte kruinen, die heuvelden in zacht beweeg — maar een grauwe bank trok uit het Westen hoog, gesloten als een muur, die grillig gekanteeld als waren stukken uit gebeten, en daaruit onweerswolken woelden op, die saâm door koppeling van grimmig kruingerol, dat blank als hooge sneeuw, waarop rood-koperen schijn.

Ook zwarte vlerken schoten uit, die laag in snellen vlucht.

De zon verdween.

Toen sidderden zijn handen van wellust en van woede. Zijn oogen balden uit, zijn borst ging op en neêr, en hoorbaar was zijn adem, die uit den mond gestooten.

En als een beest hij op haar viel; met sterke hand omsnoerde hij haar hals, de andere scheurde weg haar kleed,

Digitized by Google

en blanke rondingen ontbloot. Doch met meer kracht dan hij in hoogste wildheid had, zij zich wist los te wringen, en met een lach vol hoon haar hand sloeg zijn gelaat.

Een rauwe kreet kwam uit zijn keel, waarin de woede opgekropt. Zijn oogen diep en strak van licht-blauw donker werden, schuim aan de hoeken van zijn mond, en het rood in zijn gezicht geslagen, kreeg kleur van donker bloed.

Geen aarzeling — het groote zwaard plots opgeheven, gleed ganschelijk in haar lijf. Zij, luideloos, viel achterover, de oogen open zonder schrik, de slappe armen uitgespreid, en het wapen door haar rug gegaan stak als een kruis uit bloed, in wankeling omhoog.

De ridder liet het stille staan. Hij eensklaps groote loomheid voelen; een zware last op zijn schouders drukte en kromde zijne rug, lood in zijn voeten was als na heel lang en moeielijk loopen, en zwaar zijn hoofd, dat knikte naar de borst. De daad als lang geleden scheen in het grijs van jaren diep verzonken, en voelen wroeging niet door flauwe heugenis.

Hij zag in slaap, die kwam, dat donkeren de lucht, die was één grijs geworden, daaronder wolken joegen voort: nacht-nevel-sluijeren door wind gereten. Het water somber als op looden grond met korten slag van stijve golven, die schuimend aan den kant, alsof er koking was door hitte.

Reet-krijten de wind bij poozen, stijf ritselden de blaâreboomen hoog, en hooger nog er vlood gekrijsch van onrustvogelen bij naderend gevaar.

* * *

De ridder wakker door een slag, die dreuning bracht in grond, als stortte hoog en ver een rotsblok in den afgrond neêr. Hij uit een zoeten droom ontwaakt, zag plotseling bij sulfer-schijnen, dat nevelde achter boomen op, als gloed van verren brand, die hoog ging en weer daalde, de kruinen door den storm rollen als grijze heuvelen, die werden voortgezweept.

Digitized by Google

De lucht woest bruin in grauw bij het aldoor stille lichten, dat eene groote dreiging was, had monster-wolk vormen, die even schimden op in vlucht als dromden gruwelingen hoog in eene helle-vaart.

Kreune-kraken stammen in het snerpen van den wind, die arm-takken brak als twijgen, en zweepte het water op tot golven van een zee. Kreten in de lucht als bij een moord of van een vrouw in barensweên, en doffe roffelingen als op omfloersde trommen, die werden hoog geroerd. — — —

Een lans van hel-wit vuur, die slangde aan de punt, gleed in het verre donker neêr.

Heldering van den nacht in bleeken tooverschijn; de boomen blauw-in-donker vol wilde statigheid zich bogen, en het water-zonder-diepte was bleekend vuur-kristal, dat door de golven gebroken.

De ridder zag ook schaduwen om zich komen, maan-ijle-donker, die van stammen vloden, en in de onrust van het even-licht hij eensklaps stond te beven, want eene ledige plek waar dat zij had gelegen.

Een harde slag, die van metaal scheen op metaal, en diep klonk als een klokkegalm. Geen licht, en zwart de duisternis, waarin de ridder was met vreezen, die grooter in het donker werden.

Geritsel hoorde hij, dat niet van blaâren was, en zachte schreden ook, waardat geen menschen konden zijn. Voelen, dat niet zijn alleen, en dat uit donker oogen naar hem zagen, die niet door gloed te zien. In het omme was beweeg als sleepten donkere gewaden, en handen, die door nacht verborgen, als klauwen naar hem grepen.

Met angst in wilden moed de ridder schreeuwde luid — een holle klank in storm verloren, en daar hij niet zijn zwaard meer had, sloeg hij de armen om zich heen als ware hij beschonken —

Maar stil de ridder stond op eens: schrik-vol-hevigheid zijn lichaam maakte kil, dat kromde neêr als onder zwaren last gebukt, en beven laag zijn handen uitgespreid. Bloed-oogen zagen zijne oogen, die staarden in een krans van huiverwekkend licht, dat toonde donker van de boomen.

Digitized by Google

Hij hoorde zelfs den storm niet, en vóór een slag, die was als rateling van zwaar-geklonken ketenen schoot in den nacht een hoorn op, die blonk als elpenbeenen speer in gulden gloed geheven.

De ridder stak zijn arm uit in wering, alsof hij droeg een schild. Zijn lippen beefden om te bidden, toen hij bij wederlichten groot-donker voor zich zag een vorm, die zacht bewoog en lange haren had, die zwart en geel getijgerd waren.

De oogen grooter en nabij, schijn zweefde op zijn hand, die het hoofd moest dekken — maar toen de hoorn dreigend daalde, de hand viel met het lijf ter neêr.

(Wordt vervolgd.)

Digitized by Google

ZEVEN DRIEVOUDZANGEN

DOOR

F. VAN EEDEN.

I. JEZUS.

Geen God, maar mensch, God's kind gelijk wij allen,
door waan omfloersd maar stralend als niet één
gestaag van overmensch'lijk licht inwendig,
met stille, vaste schreen
wandlend op steile wegen, waar wij vallen,
zijt gij mijn broeder, Jezus, en mijn vrind.
D'eeuwe' overbrugt uw lichtend woord bestendig,
altijdig vind
ik uw gestalt, erbarmrijk, nabij allen.

Digitized by Google

II. JEZUS.

Het is mij heden dat gij zijt gekruisd.
Ik raak uw hand aan en ik zeg: »vandaag
leden wij veel" — en zie! tweeduizend jaren
staan als een stad omlaag;
hierboven wij, in wolken wijd-behuisd.
Lieve gestorv'ne, doe van mij die leeft
de liefde in deze stille sfeer bewaren.
Ginds onder zweeft
mijn wil als wind, die door de heide suist.

III. JEZUS.

Wat hebben ze u, mijn vrind, niet aangedaan!
Het kruis was zwaar, de haat om liefde wreed,
maar wreedst van al: de lasterlijke hulde,
't om u bedreven leed,
't ijdele en 't kwade in uwen naam begaan.
Ach, arme eenvoud'ge, die maar 't godsrijk wou,
moet nu uw pronkig spotbeeld in 't vergulde
tempelgebouw
met alle wereldgoden samenstaan?

Digitized by Google

IV. JEZUS.

Uw woord scheen als een witte bloem te ontgroeien
noodwendig, uit een ondoorgrondb'ren grond.
Schoon duizendwerf vertrapt, verplet, versmeten,
den wortel niemand schond
en elke lent zag 't ongerept ontbloeien.
Maar wie 't herspreekt uit eigen kracht, helaas!
elk nieuw geslacht zal hem weer smalend heeten
te grooter dwaas
naarmaat hij 't helderder in zich vond gloeien.

V.

Stillende zegen, dat ik leven mag!
Nu stijgt mijn levensweg in hoogsten bocht
en 'k overschouw de schatten mij gegeven.
o dat ik kennen mocht
de lust van zonlicht, 't droef van regendag.
o vreugde der ontwaring van God's pracht!
hoe heb 'k zoo angstig, met kleinmoedig beven
de smart betracht,
toen 'k haar dit kleed van weelden weven zag.

Digitized by Google

VI.

Klein keverken bewandelt 't blanke blad
waar mijn gepeins kristalt in stille schrift
en ziet niet dan wat donkere figuren
waar ik met trage stift
te bergen zoek onschatbre klankenschat.
Kruipt niet het menschken, als een beesken kleen,
blind over groote, heilige schrifturen
en kent niet Een
dien hij te aanbidden of te danken had?

VII.

't Park staat met zacht groenglanzig mos bevloerd,
gansch met Mei-looverkens bleekgroen besprinkt,
Mei-klokjes staan weerszij van bocht'ge paden,
in 't donker slootjen blinkt
de varenstengel, langzaam losgevoerd.
Wel duizend, duizend vogelen rondom
zingen om 't schoonst en ritslen in de bladen,
boomreuzen stom
weren den wind, die even 't bosch beroert.

Digitized by Google

AAN DEN BLINDEN DICHTER W. L. PENNING Jr.

DOOR

ALBERT VERWEY.

Doof stil uw oogen, vriend: het schijnsel van uw oogen
Schijnt binnen in. Wat deert u 't of der zon
Gij doode bollen toont: schoon glanst en onbewogen
De wereld die ge u won.

Ik heb als kind de zon, de dijk, den polder
Bemind en speelde in huisgeworden stad;
De dageraad vond me eenzaam op den zolder
Waar 'k tusschen bladen zat;

En school en kerk en huis en buurt bestonden
Wel in 't heelal maar eerst toch in dat land
Dat zwaar van helden schudde als op zijn gronden
't Geschut barstte en zijn brand.

o Droom! de wimpels van den toren wekten
In mij ook 't lachen met een schrei daardoor:
o Kleuren die de besten dekten, vlekten
U mindren met hun sloor? —

Digitized by Google

En 't vroom gezang wekte me uit andre kamer
Als jong ik sliep en schertsend half, half blij,
Den psalm ik meezong: in zoo nieuw gestamer
Zoo oude melodij.

o Droom, 't ontwaken in den nacht verbeeldde
Mij 't andre niet toen nuchtrer morgen look,
En ik erkende als droom wat jong me omspeelde,
Een damp, een kleurge rook.

Toen van mijn kinderstad naar zee gevloden
Ik Holland zag, klaar in den morgenwind:
Geen stemmen klaagden van vergode dooden,
Geen vroomheid zong me ontzind.

Klein lag het land, een kleine en schoone gaarde,
Een vlekje aan zee, en over zee een rijk,
Maar schal van leven klonk niet over de aarde
Als eertijds, koninklijk.

In 't groot tumult van volken gingen needrig
Broeders en vrienden hun bescheiden weg —
Wáár blinkt de nieuwe pluim die blank en veedrig
Den nieuwen roem ‚voorzegg'? —

Hoor, broeders strijden op bestronkte rotsen,
Op weiden onder afrikaansche zon —
Ik zit aan 't strand, hoor de kohorten botsen,
Wenschte of ik helpen kon. —

Digitized by Google

Droom-rijk, droom-roem, zijt ge als een stad verzwolgen
Onder de golven spoelende om mij heen?
De klank van 't diep klinkt droef en nauw verbolgen
Om 't krachtloos langs hen trêen.

De klank klinkt droef; o vriend, geen zeeën houden
De droomen machtloos nu en zonder daad:
Zij zonken diepst in wie er diepst om rouwden,
Wier hart hun schoon verstaat.

Uw hart, mijn vriend, houdt als een zee verslonden
Het land dat stierf, den wimpel en de zon
Die over Holland scheen toen vast verbonden
Een helden-volk verwon.

Wij dwaalden heen: *wij* staan op hooge duinen,
En nieuwe schal voorspelt ons nieuwen roem;
Maar niet als de oude, en geen hollandschen tuinen
Zoo vaderlandsche bloem.

Een wereld wenkt. Heil ons. Een koor van menschen
Zingt over de aard een algemeener zang —
Maar, eens terug voor 't laatst, zien wij *uw* wenschen
Leven in stervensdrang.

Leven in u. o Blinde; doof uw oogen:
De wereld die gij liefhadt leeft in u —
De haten sterven. Voor het laatst gebogen
Nijgen we onze' eerbied nu.

15 Sept. '99.

Digitized by Google

VERZEN

DOOR

W. L. PENNING JR.

BRUIDS-WIJDING.

»Hoe oud al?" vroeg aan 't arme bestje,
Dat in den rolstoel buiten zat,
»Hoe oud al?" vroeg haar 't bloeiend bruidje
Wie de ander toegelachen had.

» »Ruim tachtig, en gezond van harte,
Maar heel-en-al verlamd van lêen;
En geen bestaanden van bloedswege —
Toch beste menschen om mij heen." "

»Getrouwd geweest?"
» »Drie volle jaren,
En 'k weet mijn man in 't Hemelrijk!" "
»Kort was uw vreugde in 't lange leven. . . ."
» »Kort? Wie dat zegt heeft ongelijk." "

» »Den braafsten man gehad te hebben,
Wil zeggen voor een weduwvrouw
Dat zij het leven nóg zou prijzen
Na niet meer dan drie-dáágsche trouw!" "

Digitized by Google

Bruidshanddruk liet wat zeldzaams achter,
Bruids-blik wat beters nog misschien....
Wat stil schijnt zij van daag haar bruigom —
Nooit heeft ze er zóó lief uitgezien.

OP DE DORPSKERMIS.

Aan W. N. J. V.

De poffers rieken, en de mallemolen draait;
Elk jurkje pronkt, elk petje zwaait;
En dicht om 't draaiend kringetje gesloten,
Staat, naar den avond hunkerend, de kring der grooten.

Een vrouw in rossig zwart blijft zoekend achteraf;
Verlêe jaar weigerde, om den vader pas in 't graf,
De moeder aan haar knaapje een omgang met den molen. —
Wáárom, nu 't kind hém volgde, komt de weêuw hier dolen?

»Gevoelloos!" oordeelt de ééne —, »simpel!" de ándre haar.
Nog wordt ze alleen haar stumpertje gewaar
Zooals het door ginds ruitje naar de kermis staarde;
Hier, waar vlakbij, Gods wil het borg in de aarde....

Nu vindt ze, wat ze zocht, zijn kameraadje staan;
En lachend, droomt ze, ziet het doode kind haar aan;
»Voor poffers, (zegt ze) en voor den mallemolen" —
En stopt in 't handje een schat, aan eigen maag ontstolen.

Digitized by Google

En als hij, 't mondje vegend, wêerkeert uit de kraam,
Knikt ze uit haar hut den smuller toe door 't raam,
Waar vreugdloos eens háár kind naar al die vreugde blikte —
Dan bergt haar schort het hoofd, dat ook naar 't kerkhof knikte.

EEN VRAAG EN EEN ANTWOORD.

»'t Zoete leven (sprak Hij) was al gauw vergald;
Toen is de verdeeldheid gekomen;
En het liefelijk slot
Van een martelend lot —
Verslimmerd door dwaas-doen, den menschen een spot —
Is onze armoê, zelfs armoê aan droomen.

Maar engel of duivel heeft hoflijk den dood
Gelegd in onze eigen handen:
Eén dronk uit dit glas —
Een dronk, diep en ras,
Van het vriendelijk vocht dat al velen genas....
En los zijn de knellende banden....

Eén dronk — en wij mijden elkander niet meer:
Haat noch onheil zal ooit meer ons vinden!
Vergeten zijn wij!...."
»»Vergeten, (vroeg Zij)
Hoe mijn zwakkere hand in uw sterke zich lei?
Hoe we eenmaal elkander beminden?""

Digitized by Google

En daar blikten elkaar weer in de oogen, in 't hart,
Die samen den dood zouden drinken;
En van wroeging vervuld overzag hij zijn schuld
Aan haar inniger lijden bij dieper geduld,
En hun liefde zag 't leven weer blinken.

Na dien heb ik lang nog dat paar gekend,
Veel slagen van 't lot nog zien vallen
Op die rijken van hart,
Die moeden van smart,
Onbegrepen veroordeeld, koelzinnig gesard,
Gemeden allengs door schier allen.

Maar ze wisten weêr, leidend en steunend elkaâr,
Vakjes blauw in de wolken te ontdekken....
En de groeve, ééns gezocht
Als het eind van den tocht,
Toont geen naam, toont de Bede aan hun sterfbed verknocht:
Moge ons samen het betere wekken!

MUSICUS.

»De zon moet al ònder wezen",
En haastiger stapt hij aan;
Hoe lang nog door 't bosch in den regen,
Het beklemmende bosch moet hij gaan?

Digitized by Google

Maar hem tegemoet, met een klokslag,
Bruischt een blijde belofte door 't hout;
Dra druppelt alleen nog het loover
En wemelt het Westen van goud.

En achter hem méér en méér stammen
Zich teekenend, blinkend gebronsd,
En vóór hem het lichtende boschplein,
De linde, weêr bezig omgonsd.

Daaronder een bank en een tafel
Vóór 't vriendelijk boschwachtershuis;
De schenkster al op den drempel;
Reeds voelt zich de wandelaar thuis.

Hoe weêrklinkt in die glanzige stilte
Haar groet na zijn eenzamen tocht;
Hoe lokkend klokt in den beker
Het vervroolijkend lavende vocht.

Geen geluid nu, dan kindergebabbel,
En neuriën binnenshuis;
En gekoer uit de geurende linde,
En af-en-toe dennengesuis.

En boven de toppen drijven
Als rezen de wolkjes heen;
En zacht wiegende schaduwen grazen
In 't heldere schijnsel beneên.

Digitized by Google

Ongezien, voor hem zelf óók onzichtbaar,
Maar trouwer dan jonkheid en min,
Kust bij iedere teuge den droomer
Zijn levensgezellin.

En bij het gewiek van een vogel,
Hoog over het aanslaand woud,
Wordt klank — in des kunstenaars ziele —
Al wat hij gevoelt en aanschouwt.

Muziek wordt de rust en de ruimte,
Muziek de scheidende gloed,
Muziek de plechtige stemming,
Muziek heel zijn dankbaar gemoed.

Zie! over het dorp aan den boschzoom
Wijz' de avondstarre het pad
Naar de wenkende kunstenaarswereld
Der lang begeerde stad.

Vriend blijft hem dit plekje in den vreemde,
Waar 's werelds woeling verdween;
En hem een korte wijle
Een lange feesttijd scheen.

Na een groet, gewisseld door 't venster,
Kraakt onder zijn tred weer het mos;
En fluitend zoekt hij de noten
Voor zijn »Avondlied in het Bosch."

Digitized by Google

En wat duizenden nog zullen zingen,
Als hèm geen muziek meer wekt,
Dat hoort, wie hem langs komt en nakijkt,
En de hemel, met starren bedekt.

DE KOSTBARE VIOOL.

Gebroken vazen boven de ingang eener laan
Opmerkende in den vreemd, was 'k even blijven staan,
Had uit zijn breede gracht een oud kasteel zien rijzen,
Doch ging mijns weegs om bloei van berg en dal te prijzen.

Op mijn terugtocht in den nacht en onverzeld
Moest ik wel langer toeven, diep ontsteld
Door tonen nooit zoo van een speeltuig opgevangen.
Was 't werklijk spel waaraan mijn ziel bleef hangen?

Een vreemde, een zwarte kunst beheerschte die viool:
Een gillend hoongelach, maar waar toch smart in school,
Doorhuiverde heel 't oord als met vervloekingswoorden,
Die, door een schrik gestuit, in smeekend schreien smoorden.

In wilder klaagtoon hief het wreede spel weer aan;
Een martlend zelfverwijt scheen in de ziel ontstaan
Die angstig en vervolgd zich in zichzelf wou bergen,
Maar, 't lot beschuldigend, het trotsen bleef en tergen.

Digitized by Google

Ja, spel eens lijders was het wat mijn voet weerhield
De plek te ontvluchten waar in tranen werd geknield,
Een heerlijk heil, verruk'lijk schoon bezongen,
Door duldloos diepe smart en waanzin werd besprongen.

En loeiend van de snaren wervelde de wind,
En zweepte en hief de golven op, tot meê ontzind
Als door een schok getroffen bij het plotsling zwijgen
Mijn hart aan d'afgrond hing waar booze geesten hijgen...

Gewagende in den omtrek van dat vreemde spel,
Vernam 'k hoe jaren al als spooksel uit de hel
De slotbezitter 's nachts om zijne woning dwaalde,
Aan eenzaamheid en storm zijn lot, zijn leed verhaalde:

Van de eigen kunstreis keerde eenmaal een broederpaar,
Strandde op de kust, — en de oudste, een oogwenk het [gevaar
Vergeten waar de jongre broeder in verkeerde,
Redde... enkel de Viool wier toon ik kennen leerde.

En toen 'k in 't volle zonlicht, nu de lijder sliep,
Bij de opgehaalde valbrug mij dien nacht herriep,
Zag 'k hof en huis verwilderd, tot den grond verworden,
En keek het bosch mij aan alsof er 't leven dorde:

Want droef-fantastisch had de kunst zich daar vermoeid
Met namaak, bouw- aan bouw-val zoo hoog overgroeid

Digitized by Google

Dat torens en terras en zuilengang en muren
Een prooi der eeuwen scheen wier puin door 't groen kwam
[gluren.

Toen 'k jaren later weerkwam in het vreemde land,
Vond ik de plaats geslecht; en sprak geen steen, geen plant,
Van den bezetene die voor de Kunst nog blaakte,
Nadat hij, om de Kunst, den broederplicht verzaakte.

EEN TIJD VAN VERZEN.

Aan Albert Verwey.

O tijd van verzen, van moeizaam werk,
Wat benauwende wereld herschept ge in een kerk
Vol statige stilte! vol demping van stap
Om 't warend gefluister en 't geestengesnap!

Als peinzende pijlers, koel en blank,
Rijzen gedachten nog zonder klank;
En als pijler-vertakking naar welvenden boog
Ontstijgen ze in droom-verdieping het oog.

Al grootscher van lijnen, al warmer van kleur,
Tooit zich verbeeldings tooverkeur:
Door het kleurige ruiten beeldend gedicht
Speelt er een gulden avondlicht.

Digitized by Google

Daar ruischt het orgel, en voert den zin
Het schemerend hoog, 't hoogheilig in,
Waar alles gevoel is en harmonie,
En het wezen zetelt der Poëzie.

Maar omlaag, in het schijnsel van hemelvuur,
Heft zich een eenzame vrouwenfiguur:
Goud zijn haar tressen, zacht bloeit haar wang:
En het orgel, verstommend, beluistert haar zang.

Zij zingt wat den dichter vervult en bedroeft
Daar hij vruchteloos uiting van indruk beproeft;
Hier van al wat hem aandoet verneemt hij verrukt
Het waardige lied, dat geen stervling gelukt.

Nog luistert de ruimte, wen Echo lang rust,
En 't star-licht het marmer van 't zangplekje kust;
Elke oopning beroerend der tempelzaal
Lispelt het loover zijn eerbieds-taal.

En gezaligd keert uit bezielende sfeer
Des dichters geest tot zijn poging wêer;
En rust niet, eer de arme menschentong
Iets nazegt van al wat zijn Muze hier zong.

En al glanst in zijn kunst maar een enkel atoom
Van zijn goddelijk-heerlijken scheppingsdroom,
— Toch, o feesttijd van verzen, van dankbaar werk,
Kent zijn wereld geen schooner, geen troostender kerk.

Digitized by Google

INTERLUDUS

DOOR

KAREL VAN DE WOESTIJNE.

ADONIS.

Deze avond is gelijk een stil-verlicht paleis,
o wondre vrouw, in 't trage schaûwen-gaan der boomen...
— Ik ben beklemd in vreemden slaap, hoor gaan en komen
uw stem, o vrouw, als eene sussend-zoete wijs
die ik eens hoorde in vaders tuinen, grijs van peis...

VENUS.

Adonis, uw effen haren zijn als zacht-neigende bronnen.
Ik weet niet hoe mijn mond uw teer lijf streelen moet...
De avond is wijd. — Ontwaak, en toon den doffen gloed
van uw jonge oogen, goude' als mat-gedoofde zonnen. — —
Ik weet niet hoe mijn hand uw leden streelen zal,
Adonis...

ADONIS.

— Een ver, stil lied, in 't vaderlijke vrede-dal;
het wast, en sterft, in smachtend-zachte en helre klanken...
— — Vrouw, ge zijt vreemd; ik vind u vreemd... Als roze-ranken
om jonge boomen, zijn uw woorden om mijn hoofd
met kleine, blijde wonden... Was het waan? 'k Geloofde
in vreemden slaap dat mijne moeder zacht me streelde...
Ik slaap vréemd —

Digitized by Google

VENUS.

— De avond is groot van ongeweten liefde-weelde
nu dat mijn lijf dit jonge lijf beminnen gaat. —
Adonis, als een rechte bloem is uw gelaat,
en stille vruchten voor mijn mond zijn uwe leden...
Ik wou de nieuwe blijheid uwer liefde lijden,
o lieve Adonis, die uw oogen open laat
als schemeringen naar een liefde-dageraad,
o mijn Adonis, die ik moet... die 'k wou beminnen.
o Adonis...

ADONIS.

— Ik weet niet, hoe uw woord in mij doet angst beginnen,
vrouw, daar 'k u niet versta... Deze avond is
gelijk een stervens-huis, hoog-stil in treurenis...
Zoo wist ik huizen, en de vrouwen hadden tranen
in zwijgend oog, — en ik was vréemd als thans...

VENUS.

o Wanen,
Adonis, wanen dat we zijn in eeuwigheid
de éenige liefde, als gij de éenige lievling zijt,
en dat we heel den Tijd in ónze min doorbranden!
— Adonis, vlij mijn slapen, vlij mijn handen;
Adonis, raak mij aan; ik wordt gelijk een groot vuur...

ADONIS.

Vrouw, vrouw, gij maakt mij bang...

VENUS.

— Het schravend uur
is loom van al het bloed dat liefde-menschen droegen

Digitized by Google

in zware slagen die door hunne borsten ploegen
als groote mokers. — ...o Adonis, voelt ge niet
hoe' 'k zonder uwe min, bezwijk; hoe 't leven vliedt
van haar die mensch werd om te minnen als de goden?
Adonis...

ADONIS.

Vrouw, ik ben zeer bang...

VENUS.

Zie hoe mijn lijf u wacht en trilt op lauwe zoden,
— en deze nacht zal zijn als de éerste liefde-nacht.
— Kom, mijn Adonis; wijd is de avond, en de pracht
van ál de zomer-dagen rust in deze liefde-schonken.
Gij zult gelukkig zijn, Adonis, stil gezonken
in dezen schoot, Adonis, die uw min verbeidt
en lijdt van sneller drift en noest-brandend verbeiden...
— Adonis, leg uw handen op mijn heete zijden
en voel hoe ik u hebben moet...

ADONIS.

o Vrouw, ik ben zoo...

VENUS.

Zie, ik gevoel hoe ik moet sterve' in mensche-dood
als gij niet zijt aan mij, Adonis, o mijn lijden...
o Kom, ik moet u hebben, 'k móet u...

ADONIS.

Vrouw, vrouw, zijt gij de Dood?

Digitized by Google

BOENDALE'S LEKENSPIEGEL

DOOR

J. KOOPMANS.

I.

De stille veer drijft het verborgen werk; de slinger-beweging regelt de zichtbare gang. Rechts reikt hij te ver; links te wijd; stilstaan kàn hij niet. 't Is de óver-tred, die de bewegingen aaneenrijgt tot één daad, de verschijnselen brengt onder één wet. Zo ontstaat 'n leer. Maar 't is de veer, die 't hem toch doet!

Een casuïstiese vraag in de ME. was: wat is beter, g o e d èn k w a a d te doen, of geen van bei. Want wie niets misdaan had, had toch ook nooits iets goed te maken 1). En 't antwoord was? »In 't doen en laten van de mens paste geen stilstand. Stilstaan deed het vee; dat wist óók van geen goed of kwaad. Maar 'n mens k e n d e 't goed en 't kwaad, en d e e d het ook. Eerst 't een, dan 't ander. Op 't goede 't kwade, en op 't kwade 't goede. Dat hoorde zo; zo was hij geschapen." Volmaakte mensen konden geen christenen wezen. Er moest bij 'n mens beweging zijn, op en neer, of heen en weer. »Vallen" in de duistere ruimte; »rijzen" op de vleugelslag. Of ook wel, slingeren heen en weer; links, door de Adams-neiging, de zonde-lust; rechts, door de zelfvernietiging, de Christus-kracht. Als er maar twee polen waren, en 'n beweging er tussen. In 't Christen-

1) *Die Lekenspiegel* (uitg. De Vries), III, c. 27.

Digitized by Google

dom toch zweeft de mens even zo goed in de ruimte, als de wereldbollen, bij ons weten, door wat voor krachten dan ook, heen en weer slingeren, zonder veel plaats te verliezen.

In Vondels *Lucifer* wordt de voorstelling gegeven, als zou 'n deel van de engelen tegen God zijn opgestaan uit jaloezie over de heerlikheid van de aardbewoner. De Middeleeuwers echter zoeken Lucifers drijven in hovaardij. Bij hen, begint gelijk met de schepping, het dualisme. God kon niet oproepen het licht, of meteen heerste de duisternis; en geen stof kon worden gecreëerd, of de schaduw volgde de gestalten. Zodra de engelen geschapen waren, — tegelijk met de hemel op de eerste dag, — vervielen ze tot hoogmoed, en zodra ze tot hoogmoed vervallen waren, werden ze er voor gestraft. Zo ze waren gebleven als God eerst wilde dat ze moesten wezen, — dan was er geen recht geweest 1).

Dit rechtsgevoel nu is 't, wat in 't Christendom de slingerbeweging regelt. Maar in de diepe verborgenheid werkte 'n andere kracht: de voorstelling van God als de Goede, de Hoge, de Vader, de *Barmhartige*. Voor 't juridies gevoel van de massa bouwde de mens de leer van Schuld en Verzoening.

Het begrip van God als Liefde- en Genade-bewijzende Vader kon er toe leiden, het scheppingswerk voor te stellen als 'n louter spel en Goddelik vermaak 2). Niet 'n werk uit noodzaak dus, om b.v. Gods aanwezigheid te getuigen, of iets anders. Want zonder daden was God toch óók machtig, zonder roem z'n naam toch óók groot. Daar had hij geen mens en geen schepping voor noodig. Neen, 't was enkel maar 'n vermaak, om eigen goedheid om te zetten in daden en gaven, in hemelruimten en op wereldmassaas. En dat deed God in z'n lustig spel op velerlei wijzen. Hij gaf zo maar allerhande gestalten en eigenschappen. Hij deelde zelfs 't eeuwig leven uit, aan engelen en mensenzielen. En ook hierin bracht hij noch verscheidenheid. Zo schiep hij de engelen uit 't niet, en de mens uit de vier elementen. Niet omdat daardoor

1) I. c. 4. 2) I, c. 1.

Digitized by Google

de mens minder zou zijn dan de engel. Wel neen, want Gods adem blies de mens de ziel in. En daarmee kreeg hij behalve het eeuwige leven, ook noch de rede en de Goddelike geest met God gemeen. Ook alweer niet, om God gelijk te worden. Volstrekt niet, want God heeft géén begin en de mens wel; 't begin van de mensenziel dagtekent van de schepping der wereld.

Doch ondanks dit casuïsties verkneuteren in de hoogheid van God, wiens daden louter 'n spel en vermaak zijn, staat de Middeleeuwer, in de grond van de zaak, even goed voor 'n onvoltooid epos of 'n onopgelost raadsel als wij. De eerste generatie, die van de engelen, kwam door de waan ten val, dat ze meenden aan God gelijk te zijn. Een twede generatie was nu nodig, om de opengevallen plaatsen van de verworpen engelen in te nemen. God doet nu anders; hij genereert niet uit het niet; hij neemt de elementen, en blaast er z'n adem in 1). Ook deze twede generatie blijft niet rein en edel. De gevallen engelen-wereld brengt ook het kwáád op de twede generatie over. Getrokken in de dualistiese kamp, wil hij ook aan God gelijk zijn, en hij valt. Wat nu, 'n derde generatie? Neen, geen nieuwe; maar het twede geslacht zal gerèd worden; en God zal dit zelf doen. Zal God dit doen tegemoetkomend, omdat hij zag, dat z'n werk onvolmaakt was, en niet gehard genoeg tegen 't kwaad van 't gevallen engelendom? Neen, God die toch zelf almachtig is, draagt na de val de schuld van de val over, op de feilbaar aangelegde mens. Zo zwak is deze zelfs, dat hij zich niet eens uit z'n val kan oprichten. God richt hem op, en bewijst daarmee z'n Liefde en Genade. Juist de Barmhartigheid en de Genade zijn 't, die het dualisme en de zondeval eisen; om te verlossen, had God de mens nodig; om zich in z'n ganse grootheid te tonen, moest hij, de Volmaakte, 't dualisme scheppen, en in z'n geslachten de kiem van 't verderf. Wat blijft er zo over van 't »spel," — waar niet eens de mens nodig toe was, — bij de Middeleeuwers, dezelfden, die zich het diepst gevallen voelden tegenover de verlossende God?

1) I. c. 1.

Digitized by Google

En nu de alles-beheersende Verlossingsleer. God zelf wordt mens, om als mens te doen, wat de diepgevallene niet bij machte was te volbrengen, God offert zich op, geeft zich prijs, vernietigt zich. De schuld der ongehoorzaamheid, die voorkomt uit hoogmoed en waan, wordt met het berustend geloven en 't zich volledig overgeven gekweten. Het rechtsgevoel is bevredigd.

De *Lekenspiegel* van Boendale heeft als nationaal litterair produkt veel meer eigenaardigs dan de grote werken van hem, die hij de »vader der Dietse dichteren al te gader" noemt. Ofschoon Maerlant, opdat hij gelezen zou kunnen worden, veel uit de door hem geraadpleegde bronnen heeft moeten weglaten, is hij toch in z'n hart een compilator, die de levenlose massa's tot in 't oneindige optast, en alleen daar, waar hij z'n stof door de christelike idee laat inspireren, een nauweliks merkbare verheffing in z'n eentonig verhaal brengt. Hij is de encyclopediese wetenschaps-man, die geleerde handboeken bewerkt voor de begaafde mannen en vrouwen van de Dietse vorstenhoven. Geheel anders doet Boendale, die 'n volksboek wil schrijven. Hij overziet op 'n afstand, — hij leeft 'n eeuw later dan Maerlant, — beter, dan het de andere kon doen, de tans meer eigendom geworden »wetenschap," en gaat na wat als dood kapietaal goed is voor 't geleerdendom, en wat van prakties nut is voor de volksvorming. Nu zondert hij af en gaat ordenen. De vraag is nu bij hem, wat voor kennis bij een ieder die horen wil en lezen, noodig is om wèl te leven en zalig te sterven; met wat voor doel de wereld is geschapen en wat voor lijn er door de geschiedenis loopt, opdat elk in die lijn en tot dat doel mee kan werken. Die lijn nu houdt hij vast in 't oog, en slingert er z'n verhalen los en smaakvol om heen, vastsnoerend die historiese feiten en volksverhalen ('n keur uit M.E. Bijbels, Summa, Vitae en Passionalen,) met overvloedige en bevallige moraal aan die weg die leidt tot het Behoud. Zo construeerde hij z'n Spiegel, zo mooi, dat wat er in staat, de dingen die hij zegt, en de manier waarop hij het zegt, — het werk tot 'n sieraad van

Digitized by Google

de M.E. maken, en de man zelf, om z'n ernst en z'n smaak, z'n soberheid en z'n degelikheid, z'n onuitsprekelik grote liefde voor het volk en z'n ijver om in hem te geven wat hij kon, aanspraak kan maken op de naam van een der beste Leidsmannen geweest te zijn van 't Nederlandse volk.

De geschiedbeschouwing bij Boendale nu, typies midden eeuws, is deze. Het leven van de mensengeslachten vormt 'n feitenrij, die met Adams val begint, z'n glanspunt krijgt in de menswording Gods, en voortgezet wordt tot het einde der dagen met de stichting van 'n algemeen Koninkrijk Gods. De historie is 'n Spiegel, 'n Openbaring van God aan het mensdom. Het Joodse volk, dat de belofte ontving, dat onder hen de Christus zou opstaan, is in de oudheid h e t volk. De Christus zelf echter wordt door hen verworpen; daarom eindigt hun geschiedenis met Jeruzalems val. Het Godsvolk is voortaan het Christenvolk, de Kerk, met Rome als middelpunt en met 'n heidense vóórgeschiedenis. Van dit duistere Grieks-Romeinse vóórhistories tijdperk is 't haast de moeite niet te spreken. Alleen Augustus wordt even genoemd; dit komt omdat de legende in hem iets meer dan enkel de tijdgenoot van Christus ziet. Dragers van de Katholieke idee worden eerst de Romeinen, daarna de Franken: beide heldenvolken. Wel verbrokkelen het Romeinse, en daarna het Karolingiese rijk, en schijnt het met een Godsrijk onder een zelfde wereldlik regime uit te zijn; maar de dichterlike gedachte werpt zich op 'n nieuwe taak voor de Christenheid, die nieuwe eenheid brengt in de Katholieke wereld: de felle kamp vangt aan tegen de Antikrist, opkomende in het Oosten in de voortschrijdende Islam, waarbij het Westen zich in fiere zelfbewustheid opwerpt als de vaandrager van 't Kruis.

Zo loopt de geschiedenis-draad door 't Jodendom en de worstelende Kerk naar de Overwinning. 't Verloren Paradijs is 't begin; de intocht in de Godsstad het eind. Ook hierin is pragmatiek; maar 't meest naar voren treedt de moraal. Elk feit is 'n spiegel voor 't Leven, een richtsnoer voor 't Geloof en voor 't Leven. Hij, die bij Boendale historie leert, wordt omschanst met veilige wallen, waarop waakzame engelen

Digitized by Google

de omtrek verkennen. De leerling moet rustig kunnen wandelen langs betrouwbare wegen en uit het hoge blauw zendt 'n vogeltje de zoete tonen van 'n lovend Lied.

»Lieve kinderen," — want allen die leren willen, groot en klein, noemt hij kinderen, en hij roept ze wat vaak om hem heen, — »kijk nu eens," zegt hij dan, »nu sloeg Kaïn Abel dood om z'n rechtschapenheid. Maar zo gaat het in de wereld gemeenlik. De slechte mensen verdraaien altijd wat ze van de brave mensen horen, en maken er iets lasterliks van. Zo tasten zij ze in hun goed, in hun eer, hun rust en hun leven. Alleen van hun deugd kunnen zij ze niets ontnemen, omdat de brave voor z'n deugd opgetekend staat bij God in 't boek van de Roem. Nu heeft die nijd van Lucifers en Kaïns tijd altijd bestaan, en in die lange eeuwen zeer veel mensen ongelukkig gemaakt. Maar weet nu wel, dat hij die er het meest mee achteruitgaat, niet de man is, die benijd wordt, maar wel de benijder zelf. *Die de nijd het meeste draagt, wordt er 't meeste door geknaagd,* kan men wel zeggen, en z'n kwaadste lot is een lang leven. Want je begrijpt, wat 'n onzalig leven iemand moet hebben, die een hart vol kwaadheid heeft tegen iemand, die hem nooit iets gedaan heeft, alleen maar hierom, omdat het hem goed gaat! Wil je wel geloven, dat het iemand noch tot 'n eer is, door de bozen belasterd te worden? Want 't is net contrarie, zooals zij het zeggen. God weet het dan ook wel, en daarom wordt het kwaad, dat de lasteraars de goede mensen aandoen, dan ook dubbel en dubbel door hem beloond. En de brave mensen zelf weten ook wel, dat dit loon van God het ware loon is, en dat alle eer en loon van de wereld er bij achter staat. Zij doen dan ook niet het goede om het loon van hier, dat toch maar achterblijft bij de dood. O neen, ze doen het om in de gunst van God te staan. God is alles; een mens, al is hij koning, is niets. Een koning kan immers m'n leven niet eens met 'n uur verlengen, kan de ziekten niet eens van me afhouden, m'n verdriet niet eens tegengaan! Hij heeft genoeg aan z'n eigen, staat dik-

Digitized by Google

wels maar zo zo, en met z'n heerlikheid is 't gauw gedaan."

»Dus kinderen, doe wel en geef niet om achterklap. Niets wordt rechtvaardiger gewroken dan nijd. Vooreerst verteert de boze zich zelf. En na al dit knagen moet hij noch branden in 't eeuwige vuur. Een straf, die nooit ophoudt." 1)

Op deze toon gaat het door, 't hemelse en eeuwige verheffende, 't aardse en sterfelike kleinérende, bestaande toestanden en instellingen verklarende of berispende, al naardat ze gebaseerd zijn op algemeen christelik-morele waarheden of naardat ze voortvloeien uit louter-menselike vonden en wereldse ijdelheden.

»Ziet nu eens kinderen, wat er van Adam terecht kwam, de wijste, schoonste en beste man die er ooit heeft geleefd. Zo goed en nederig was hij, dat hij geen levende schepselen at; hij leefde enkel van fruit en van zuivel, en dronk alleen maar water. Ja, sommigen beweren, dat hij blootshoofds en barrevoets ging, 'n geitevel als z'n kleed droeg, en maar hoogst zelden onder 'n dak sliep. De enigste zonde van hem was de noodlottige beet in de appel. En nu moest hij tot z'n straf, om in z'n nooddruft te voorzien, de grond bewerken in 't zweet zijns aanschijns. Hij en Eva, ze lachten nooit meer, ze bleven altijd even bedroefd, want ze wisten wel hoe zeer God hen haatte, hoe ze de dood in 't gemoed droegen, en ook, al wat er door hun schuld nà hen zou komen. Aan niemand konden ze hun leed klagen, want ze waren met hun beiden maar alleen op de wereld, en hadden niemand anders dan elkaar, om te helpen en te troosten. Maar dat deed Adam dan ook, en hielp en troostte Eva, ook in de dagen van haar zwangerschap, en in de ure van haar smart. Zo zullen altijd de mensen in dit leven elkander bijstaan, en vooral moeten de man en de vrouw dit doen, omdat ze een zijn van vlees en van wil."

»En kijk nu eens aan, lieve kinderen! Als nu Adam, die slechts éénmaal zondigde tegen God, daarvoor met de hel

1) I. c. 27.

Digitized by Google

gestraft werd, hij en z'n nakomelingschap, 5000 jaar lang, hoe moet God ons dan niet straffen voor de vele hoofdzonden, die we herhaaldelik bedrijven!"

»En nu noch iets. Zoo we nu allen van deze Adam komen, wie van ons is dan wel het edelste! Toch zeker niet, die 't meeste geld en de meeste macht heeft. Dan toch zeker eerder die de meeste deugd heeft en 't hoogst in Gods gunst staat. Maar die gunst moet dan zeker wel bij God verdiend worden, en altans niet gekocht! En toch heet adel voor geld te koop te wezen. Zou dat dan wel adel zijn? Wel neen; voor al 't geld van de wereld, zeg ik, is er geen druppel adel te koop. De ware adel komt op, van de bodem van 't hart. En al dat soort adel, dat de vorsten er tegenwoordig, hier en elders, op na houden, en dat naar schatten gaapt, er desnoods eer en schaamte, barmhartigheid en rechtsgevoel voor laat lopen, dat zijn geen heren en prelaten, maar lui als Pilatus, die God lasterde en kruisigde, omdat hij er van de Joden geld voor kreeg." 1)

Evenmin moeten de geestelike congregaties denken, dat hun leven het ware heiligenleven is. »Willen ze niet trouwen, goed; maar dan moeten zij ook zoo eerlijk zijn, te bekennen, dat hun heilig leven alleen mogelik is met de hulp van die wèl trouwen, en die in 'n arbeidzaam leven de kost voor de kloosterlingen verdienen. Als allen Minnebroeders werden, kon niemand 't land bebouwen. Als geen kooplui de waren opkochten en ter markt brachten, konden de heren niet eten. Ze zouden dan net zo moeten gaan sloven als de huweliksmensen. Daarom alleen al gaat 't huwelik boven alles. Het houdt de wereld in stand. Mensen moesten er wezen, — de aarde was er voor, — om de hemelkoren te vullen. Vandaar die blijdschap hierboven, als er 'n kind wordt geboren. Maar laat nu God die kinderen uit maagden geboren worden? Als dat beter was geweest, was dat zeker zo bestierd: God heeft tot alles de macht. Maar dat is nu eenmaal *niet* zo. God stelde het huwelik in. — Zeker, 'n maagdelik leven, in

1) I. c. 24.

Digitized by Google

kuisheid gesloten, — maar is dit wel veel zo? — is heel goed. Maar, — de heren kunnen boos kijken, dat ik het huwelik zo vóórtrek, — als man en vrouw goedwillig tegen elkaar zijn, rechtschapen leven, en hunne kinderen opbrengen in de ere Gods, dan prijs ik met menig ander Abrams huwelikstrouw boven de zuiverheid van Sint Jan." 1)

Niettemin staan de kuisheid en de ootmoed in de ME. hoog. Maria werd er de moeder Gods door. In al wat onthouding in heeft, armoede, soberheid in leven, groeit de heiligheid. Adam, de matige fruiteter, was 'n voorbeeld. De tijd tot Noach, toen 't vlees-eten en 't wijn-drinken in zwang kwam, was de beste, omdat hij de eenvoudigste was. 2) Men at kruiden en vruchten, rustte in 't gras onder de boomen, droeg kleeren zonder verf en snit, zuiver als de wol pas van 't schaap, liep allemaal eender, wist van geen arm of van geen rijk, kortom, men was, — terecht had Boëtius het gezegd, — nooit zo verstandig en deugdzaam geweest. En dan ging 't in sermoenstijl: »Niet in 't geld en 't gewaad ligt de wijsheid en 't heil." — »Rijkdom brengt licht tot hoogmoed, maakt traag voor een nuttig leven, gierig op aards bezit, slap in het zoeken van God." — »Wie voorspoed heeft, denkt wel aan z'n voorspoed, maar niet aan zich zelf." — »Wat de Fortuin geeft, kan ze weer nemen. Geluk geeft geen blijvend bezit." — »'t Goed vergroot, en de zinnen gaan zorgen. Het wereldse vraagt, wat aan 't eeuwige hoort." — »Wijs is 't woord: est modus in rebus." Enz. Enz. Boëtius »die wise here" had wel gelijk: de genoegzaamste tijd was de beste. 3)

Zolang nu de ophemeling van de ascese uitsluitend het onderricht in de Christelike moraal op 't oog had, was de voorstelling van *de gouden eeuw* op zich zelf 'n onschuldig iets. Maar tegenover de op deze eeuw volgende tijdperken van *toenemende ontaarding*, 4) werd de eeuw van geluk het beeld van 'n sociaal-politiese Ideaal-staat, die men

1) I. c. 25. 2) I. c. 30, 31. 3) I. c. 31. 4) Ald. Zie ook c. 29.

Digitized by Google

niet naliet, behendig als de feitelike rechtstoestand, onder de bestaande en corrupt geachte verhoudingen te schuiven.

De Kerk zelf had er toe meegewerkt. Als aards instituut wil ze de mensheid, bij éénheid van zin, leiden tot 't zelfde doel. Gelijkheid voor God werkte nivelleerend op 't standverschil; algehele overgave aan 't winnen van 't toekomstig heil, eiste terzijdestelling van tijdelijke belangen en goederen. Van zelf kon de Kerk de konsekwentiën van haar leer niet ontkomen. Wanneer ascetiese naturen afstand predikten van genot en van goed, en op de nietigheid wezen van de aardse machten, konden ze allicht in botsing komen met de gestelde overheid, in wier rangen de zin voor wereldse genietingen doordrong, en waaronder zich velen veeleer vorsten over 'n wereldlijk gebied, dan dragers van kerkelike waardigheden voelden. Maar wat het zwaarste was, moest ook het zwaarste wegen. De priesters waren er voor de gemeenschap, en de gemeenschap niet voor de priesters. Meer dan als 'n gewillig ondergeschikte van 'n aards potentaat, was de mens als burger van 't Godsrijk. De bisschoppen mochten klagen, in de grond van de zaak waren de boetpredikers, zo 't bij prediken bleef, en ze de Kerkleer niet aantastten, volkomen in hun recht: armoe, onthouding, zelfvernietiging waren de veiligste wegen, om deze wereld af te sterven, en zich het loon te verwerven, dat Christus aan hen, die z'n passie droegen, voorlang had beloofd en beschikt.

Trouwens, de Kerk deelde in de voorstellingen, die volken op volken in hun litteratuur en hun overleveringen hadden bewaard. Het toekomstig geluk, dat de slovende aardling zich zo gaarne droomde, was het spiegelbeeld van de aloudheid; de gouden eeuw, die door eigen schuld verloren was, was eerst in strenge plichtsbetrachting bij onthouding en boete te herwinnen; en 't Christendom, dat z'n leer opbouwde uit menselike waarheden en historiese gegevens, wees naar 't verbeurde en beloofde langs 'n weg, die samenviel met de richting, waarin ten allen tijde de hervormers van 'n verbasterde maatschappij de gouden heilstaat achter zich zien verzinken, en in de toekomst zien gloren.

Digitized by Google

Vandaar de communistiese beschouwingen in de ME. »Vorsten en wetten zijn een noodzakelijk kwaad. De gouden eeuw weet er niet van. De mensen bebouwen de grond, eten wat ze oogsten op, en houden niets over. Er is dus geen bezit. Dat duurt net zo lang, tot er schelmen komen, die niet verkiezen te werken, en om te eten, hun handen slaan aan 't goed van 'n ander, en hem die 't niet goedwillig wil afstaan, eerst 't leven benemen. Ze brengen de roof en de moord op de wereld. Nu moet er in de eerste plaats op die rovers en moordenaars gepast worden, en in de twede plaats moet er uitgemaakt worden, wat eigen en wat niet eigen is. Dingen die vroeger van zelf spreken, moeten nu nauwkeurig vastgesteld worden. Eigen bezit zal nu voortaan wezen: de vrucht van eigen arbeid, en verder: gewezen onland, dat door eigen arbeid produktief is geworden. Ook 't leven krijgt »prijs;" die het iemand afneemt, moet er zelf het zijne voor geven. Zo ook krijgt 't bezit »prijs" Om nu aan wat vastgesteld wordt, kracht te geven, stellen de mensen samen 'n toeziener of voogd aan, die na moet gaan, of ieder wel houdt, wat het zijne is. De man die dit nagaat, kan van zelf niet werken, en ieder moet hem dus wat geven om er van te leven. Zo komt ook de »cijns" op de wereld. Er komen noch meer »wetten," die ze hem alle ter handhaving opdragen, tegen wie ook. De voogd krijgt hoe langer hoe meer werk, heeft helpers noodig, wordt iemand die veel heeft te zeggen... Deze mannen worden nu de heren van 't land. Let nu goed op: die heren zijn er niet uit hun-zelf gekomen, maar ze zijn aangesteld door 't gemene volk. Aangesteld dus, om op te passen, 't volk te beschermen, 't geweld te keren, 't bezit te verzekeren; voor zóveel in 't jaar, dat opgebracht wordt door de mensen, die 't zelf met hun arbeid verdienen; en als iemand nu meer mocht nemen, dan hem toekomt, dan moet hij natuurlik terecht gezet worden door de lui, die »recht" en »wet" hebben vastgesteld, en hem hebben opgedragen om er naar te kijken. Zo zit dat in elkaar." 1)

1) I. c. 35.

Digitized by Google

De »heren" weten dus waar ze zich aan te houden hebben. Juist omdat ze de wet moeten uitvoeren, zijn ze de eerste onderdaan van 't recht. Zo z ij misdoen, is het veel erger, dan wanneer het gedaan wordt door de lui die zij moeten nagaan en vonnissen. Dit geldt van keizers of koningen. Recht is recht, en kent geen hoog of laag. Boven ons troont de Heer, die alles hoort en ziet; hij zal met dezelfde maat meten, als waarvan zij zich bedienen. 1)

De lezer houde in 't oog, dat we 't hier over 'n volksboek hebben van grote beroemdheid, algemene bekendheid en lange nawerking, eenvoudig, aangenaam en nuttig. In kindertaal haast, zo gemakkelik geschreven, met vermijding van geleerdheid en overlading, vol levenswijsheid voor jong en oud, kernachtig mooi soms, zelden aangelengd. Een boek met klem en kleur, volksaardig tot in de diepte; de koren uit Hooft's dramatiese werken hebben geen andere inhoud; Vondel en De Groot herhalen dezelfde dingen; Huygens schijnt soms bij Boemdale te borgen. Wat h ij inhoudt, blijkt gemeengoed te zijn van 'n brede schaar, in lengte van tijden. Van opzettelik opdringen van nieuwe denkbeelden, van revolutionair propageren is dus geen sprake. Integendeel, men vindt het nodig de waarheid te spreken, en doet het zonder schroom. Desnoods noemt men man en paard, zoals wij in 'n dagblad. De aanschouwelikheid maakt soms 'n voorbeeld uit eigen omgeving nodig; en we verwonderen er ons zelfs over, wat de schrijver in 'n boek voor jong en oud, in die dagen kon zeggen van Vlaanderen-land:

»Kijk kinderen, toen 't bezit in de wereld kwam, kwam ook de nijd, de twist en de oorlog. Zolang toch alles gemeengoed was geweest, kon niemand iets kopen of schatten ophopen. Maar nu er schatten kwamen, steeg de waarde van de mens òm de schat. Wat er toen gebeurde, zien we aan de Romeinen. Toen ze rijk werden, trokken ze zich zelf vóór boven anderen; vergaten, dat de een om en voor de ander bestaat; en met dat ze zich als gemeenschap losser

1) Ald.

Digitized by Google

voelden, verloren ze in kracht en aanzien naar buiten. Dan komen de vreemden, en met de vrijheid is 't uit. Kijk maar naar Vlaanderenland. De heren hebben nu net zo lang uit naijver gevochten, dat 'n ander volk de grenzen is overgetrokken, aan de steden de vrijheid, en aan de hoogsten des lands het leven heeft benomen. En hoe lang duurt dit licht noch... Zo gaat het, als 't nut van 't gemeen moet wijken voor zijn eigen belang. — Twee dingen werden vergeten: 1e. het algemeen belang; 2e. een spaarzaam gebruik van de gelden die de gemeenschap toebehoren. De eer en de wijsheid van 'n regent moeten vooral op die twee punten gericht zijn." 1).

De volledigheid vergt, dat we behalve de landsheer en de wijn, — die de blode moedig, en de kwaadaardige moordziek maakt, — ook noch 'n derde macht noemen, waaronder de man staat, n. l. de vrouw. Hierom, omdat zij bijwijlen de macht heeft, 'n man, hoe sterk hij van lichaam en geest mag zijn, totaal te beheersen, en wel in die mate, dat hij z'n zelfkennis kwijt raakt, niet meer weet waar hij staat en gaat, en de dag niet meer van de nacht onderscheidt. 2)

»Maar wie zich zo gevangen geeft, heeft geen oor meer voor God. Adres aan Adam. 3) Hij luisterde naar... ja, naar wat voor een! Wat Lucifer niet op hèm vermocht, vermocht hij op de vrouw, die nauweliks 'n 2 van 'n 3 onderkent. 4) Hij viel. Dat komt er van, Adam, als de man de vrouw boven de maat liefheeft! Eigen welzijn en Gods wil gaan immers boven. Zorgen we dus niet in vrouwenstrikken te vallen. Wijze mannen zijn er met ziel en lichaam door ten onder gegaan. Goeie vrouwen, ja, kan men liefhebben, mits met voorzichtigheid en verstand. De rest schuwt men natuurlik. Hoe meer omgang er mee, hoe meer schande men er mee inhaalt." 5)

Dit liefhebben-met-verstand is iets specifiek-M.E. Vooreerst was de man de meerdere: liefde moest hij kunnen onderdrukken. Dan, — zie bij Maerlant, — moest hij zich kunnen

1) I, c. 34. 2) I, c. 32. 3) I, c. 22. 4) aldaar. 5) aldaar.

Digitized by Google

geven aan de vrouw die hem liefhad. Niettemin, de oude Germaanse verhouding werd sterk gesteund door 't Paradijsverhaal. En ook, evenzeer als de vrouw in 't Germaanse leven èn dienares van de man, èn moeder van 't huisgezin was, evenzeer blijft de vrouw in de M.E., behalve de trouwloze en listige dochter van Eva, die de ongemakken des levens over ons brengt, toch ook de vredestichtster tussen de vertoornde Vader en de gevallen mensheid: de reine en ootmoedige, op wie in Maria met welbehagen het Goddelik oog moet rusten. 1) In de schuldige vrouw triomfeert de zegenrijke moeder. Door de tranen van boete, die de eenzame verstotene, knielende over het lijk van Adam stort, breekt de blijde glimlach van de rijke en ontroerde, die, met het kindeke omhoog geheven, aan de verslagen wereld een nieuw Geslacht en een eeuwige Toekomst belooft.

* * *

»Bij Bethel," zegt Boendale, »beginnen de fieguren 2), die de Heilige Kerk voorspellen. De steen, die Jakob er oprichtte, is Christus, 't begin en de grondslag van Gods Kerk, waarin de engelen, als op 'n ladder, dageliks op en neer gaan, om de priesterlike gebeden voor de troon van de Allerhoogste te brengen." 3)

»Het oude geslacht begint, volgens Matthaeus en Lukas, bij Adam, loopt over Jacob, Juda en David, en eindigt in Christus. Met hem begint het nieuwe geslacht: z'n kinderen zijn de Christenen. Dit nieuwe geslacht is veel talrijker noch, en ook veel beter don 't oude geslacht. Tot David ging het noch: Abraham was 'n Godsman; Mozes gaf de Wet, die door Christus bevestigd werd; David, begenadigd met de profetiese geest, voorspelde in de psalmen de Godszoon, — maar na die tijd werd het voorvaderlik leven hoe langer hoe goddelozer. Men maakte afgoden nota bene, van binnen hol,

1) I, c. 23. Ook met deze tegenstelling.

2) Zie over de typiek van 't Paradijs: c. 21. Van c. 1—15 wordt de kosmologie verklaard.

3) I, c. 39.

Digitized by Google

Van zelf gingen daar duivelen in huizen, om aan de mensen taal en antwoord te geven. Dat deden ze zo bedriegelik goed, dat al de lui, die de afgoden raadpleegden, de verkeerde weg op gingen en in de hel terecht kwamen. 't Ergste was, dat dit kwaad in de wereld overal was. Alleen 'n deel van de Joden maakten 'n uitzondering; die hielden zich aan de Wet en aan de God van hun vaderen. Maar ze kregen daarentegen weer dit eigenaardige, dat ze het in voorspoed wel zonder God meenden te kunnen stellen. en als er dan weer onspoed kwam, — en ze zijn er zo noch wel, — ze hun God weer opzochten. Langer dan dertig jaar duurde dit nooit, Tegenwoordig zijn de joden 'n twistziek en trouweloos volk, vol ondeugden. Waar ze komen, worden ze gesmaad, gehaat en uitgesloten. Een eigen koning en vaderland hebben ze niet: hun lot is, onderdaan van alle heren te zijn. Ze hebben de Bijbel, met de Psalmen en de Profeten er in, maar willen niet toegeven dat de Christus gekomen is, al heeft hij gedaan, wat hij volgens de Profeten heeft moeten doen. Maar ze zijn zo verstokt, dat ze het niet *willen* zien. 't Mooiste is, dat Josefus, die zelf 'n Jood is, van hem geschreven heeft, en ze z'n eigen getuigenis niet eens willen geloven. Alexander heeft in z'n tijd 'n deel van hen opgesloten tussen de bergen, en als die loskomen, — want dat geloven ze zeker, — zullen ze de wereld veroveren. Toch moeten we naar 't bevel van de Kerk, de Joden met rust laten, omdat 1e de Joodse Wet de moeder is van de Christelike, 2e niemand gedwongen mag worden in te gaan, al houden we de deuren open, en 3e omdat op de Oordeelsdag ze toch allen ons toe zullen vallen". 1)

De fantasie der volken heeft nooit evenwicht kunnen vinden tussen de voorstelling van de Christus als de bedwinger van 't Boze beginsel, en de rondtrekkende en onderwijzende Heiland uit de Evangelieën. De zoon van de Almachtige God oordeelde men tot alles in staat; kracht vooral, 'n

1) I, c. 48.

Digitized by Google

alles-overheersende en verpletterende Godskracht vroeg men allereerst in z'n demonen-verdelgende daden. Lijder zou hij ook zijn, zeker, maar als 'n mens die z'n Godheid aflei, om als nietige aardworm, in den vleze armzalig te sterven. Maar zoveel te meer vroeg dan ook die in hulpeloosheid doorgestane smaad en marteling, een vergoeding in wat er volgde en voorafging, toen de Goddelike kracht in hem werkte. En dat beslist-sterke vond men niet in de afgebroken dwalende lijnen van de Evangelieën-schets. Nu trok men ze zelf, fors en vast, de synopten-trekken dóór en óver, dubbellijnen verbergende achter zware en breede halen. Niet het wijsgerige trok aan; niet de reinheid en de diepte van leer en gedachten; dat sprak toch van zelf; z'n woorden vroeg men niet, maar z'n daden; z'n wijsheid niet, maar z'n slagen; hij zou geen meester zijn, maar 'n held. Alexander Jupiter-Ammons zoon, had de wereld bedwongen tot aan de poorten van 't Paradijs; wat daden moest hij niet leveren, die de zoon was van de waarachtige God! Karel en zijn paladijnen hadden de Moren teruggeworpen, de scharen van de Antikrist gestuit; Godfried had met z'n Christenheiren in 't O. hun benden verpletterd; volkssagen schiepen de Rolands en Tancreds om tot heroën en reuzen; dichters, lang daarna, gaven de epiese stof in noch mooier groepering weer; — zou niet de Goddelike stichter van 't Christendom, wiens helden de Heidenen in zùlke tochten bedwongen, zou hij zelf niet bij machte zijn geweest, de Satan te overweldigen, z'n demonen-scharen met eeuwige schande te slaan en de toevende geslachten uit de macht van de hel te bevrijden? Zo is dan in ons ME. volksboek de Christus 'n heros, bovennatuurlik begaafd, tegennatuurlijk geboren, — omdat gewoonheid iet menseliks zou zijn, en verstoorde natuurwetten Godelike inwerking onderstellen, — een Herkules en een Alexander, een van omhoog gezonden bedwingende gesel Gods, maar dan ook onovertroffen en onovertrefbaar in Vorstelik vermogen en Koninklike goedertierenheid. In de Christus der ME. spiegelt zich de tijd; zn leven is 'n heiligenleven, vol Godsopenbaringen; z'n dood en Verlossingswerk, en de

Digitized by Google

nederdaling ter helle, vormen 'n epos, slepend zwaar en boomsterk als 'n Arthur-reus en als 'n Montelbaens Bayaert-ros.

Gemakkelik zocht het redenerend verstand de bronnen voor wat de fantasie ter aanvulling behoeft.

»Een kind toch kan begrijpen", zegt Boendale, 1) »dat er meer gebeurd is dan de Evangeliën ons vertellen. Wat dáárin geschreven staat: de geboorte van de Zaligmaker, de aanbidding van de herders, het bezoek van de Koningen, de besnijdenis, het bezoek in de tempel, de woorden van Simeon, — dat is, zover m'n kennis reikt, zowat alles wat de Kerk van Christus tot z'n twaalfde jaar voor vast aanneemt. Nu is 't duidelik, dat God in hem, vóór z'n twaalfde jaar, meer in hem heeft moeten verrichten. Hij zal toch z'n tijd niet doorgebracht hebben met slapen, hij heeft toch als kind ook met andere kinderen geleerd en gespeeld. En dan heeft er veel meer moeten geschieden dan de Kerk ons meedeelt. We moeten immers niet vergeten, dat hij God zelf was, en dus op de dag van z'n geboorte al even wijs en machtig was als toen hij naast z'n Vader in de hemel troonde. En heel z'n mens-zijn door is hij niet van z'n Goddelike volmaaktheid gescheiden geweest, en is hij dus als kind even zo goed in staat geweest om te doen, als hij dertig jaar oud er toe in staat was, en zooals hij noch altijd doet. Waarom zou ik dan die wonderen uit z'n kinderjaren niet vertellen, nu ze even goed beschreven zijn als de Evangelieën. Want 't is Jeronimus geweest die ze rechtstreeks uit 't Hebreeuws, — want 't was 'n buitengewoon knappe man, — in 't Latijn heeft vertaald. Let nu wel, dat de Kerk de Evangelisten alleen, — die trouwens goed op de hoogte waren, — voor vaste en onbetwijfelbare waarheid aanneemt 2). De Kerk wil namelik, voor ze iets voor vast aanneemt, sekuur weten, wie er de schrijver van is. Is dat nu 'n man van gezag, dan wordt de zaak er geloofwaardiger op. Is 't geen man van gezag,

1) II, c. 10.

2) Zie II, c. 35 (Matthaeus en Johannes, Christus z'n jongeren schreven wat ze zagen, Markus en Lukas zagen 't zo goed niet. Nochtans hebben ze 't zo goed beschreven, dat het weinig verschil geeft).

Digitized by Google

of is hij in 't geheel niet bekend, dan staat de zaak in 'n zwakker vertrouwen. Niet, dat de Kerk verbiedt, zo iets sprekend of zwijgend te geloven. Volstrekt niet. Als 't maar niet tegen het *vaste* Geloof in gaat. En daarom kan ik ook gerust vertellen, wat onze heilige Jeronimus heeft nagelaten" 1).

De afkomst, de geboorte en het leven van Maria en de kindsheid van Jezus, is wegens de kinderlik naïeve toon 'n hoogst aantrekkelik verhaal. Met 'n rustige gemoedelikheid en 'n aanschouwelike klaarheid zit 'n aangenaam verteller in 'n ongestoorde omgeving z'n aandachtig gehoor te boeien, nut en vermaak zaaiende zooveel hij maar wil. Er is wel niet veel verheffing in, er gaat ons geen schok door 't gemoed. Maar van platheid is evenmin sprake. Gedragen door de Christelike idee, welke in het leven en de lotgevallen van de Moeder en de Zoon Gods 'n reeks van Goddelike interventieën ziet, vraagt de inhoud voor zich het recht gehoord te worden door oren, die in 't verhaal de wijding onderkennen van een devoot geloof en van 'n ernstig streven om mede te bouwen aan het Sion Gods.

»Ten tijde dat Maria in de verwachting was, ging er van Keizer Augustus 'n gebod uit, om de geslachten te beschrijven. Een ieder trok toen naar z'n geboorteplaats; Jozef ging dus naar Betlehem en Maria ging met hem mee. Ze hadden 'n ezel bij zich met mondbehoeften en andere benodigdheden. Onderweg zei Maria: »Ik zie voor mij tweeërlei mensen: volken vol blijdschap en volken die wenen." Maar Jozef, die niets zag, zei: »Dat schijnt maar zo Maria; praat nu niet te veel, maar ga liever op de ezel zitten en wat rijden." Onmiddellik verscheen er nu 'n schoon jongeling in 'n wit gewaad, die aan Jozef vroeg: »Waarom zeg je tegen Maria, dat ze te veel zegt? Want het is waar: ze ziet tweeërlei mensen. Het schreiende volk is 't Joden geslacht dat van z'n macht en luister beroofd zal worden, omdat het zich van

1) II, c. 10.

Digitized by Google

»Een andere vrouw, die dit hoorde, betwijfelde het en zei: God heeft afgekeerd. En die volken vol blijdschap zijn de volgelingen van 't ware geloof, hetwelk God aan de geslachten van Abraham, Isaäk en Jacob beloofd heeft. Die tijd nu is gekomen, dat allen in Abrahams zaad gezegend zullen zijn". Dit zeggende, verdween de witte gedaante. In Betlehem aangekomen, ging Jozef vooruit, om naar 'n geschikt verblijf om te zien. Hij vond 'n verlaten huis, en liet daar Maria afstijgen. Achter in het vertrek kwam 'n krocht op uit, welke Jozef 'n geschikt verblijf voor Maria vond, omdat het daar donker, en uit het gezicht was. Terwijl dan z'n knaap Maria de voeten wies, maakt Jozef 'n ligplaats voor haar gereed. Nu ging Maria in de krocht, en zie, van stonden af aan werd het licht als de dag. Op eens verscheen er 'n vrouw, die zei: »hier is 't, dat ik wezen moet!" Jozef zette grote ogen op, en vroeg haar wie ze was en wat ze zocht. Toen zei ze, dat haar 'n jongeling was verschenen, die haar geboodschapt had, dat ze hier 'n groot wonder zou zien, en dat zij zelf 'n vrouw was, die andere vrouwen in haar nood bij stond. Dankbaar aan God, bracht Jozef ze in de krocht. Eerst was de vrouw wel wat bang voor het heldere licht, dat zij er zag, maar zij ging toch naar Maria toe en vroeg haar: »Hoe is het mijn liefste, heb je m'n hulp ook nodig?" En terwijl Maria daar zo lag, werd het noch lichter, en in eens vervulde 'n onuitsprekelik zoete geur de ruimte. Toen besefte de vrouw, dat er 'n kind geboren was."

«Nu ging de vrouw weer naar Maria, en vroeg haar, of ze haar nu van dienst kon zijn. En toen Maria dit goedvond, en de vrouw zich over haar heenboog en haar aanraakte, en kwam te weten wat er geschied was, werd ze verrukt van zinnen en riep ze: »Here God van 't hemelrijk, nooit zag ik zulk 'n wonder! Dit kind is geboren uit 'n reine maagd, want 't is zonder smet en zonder teken, geheel afwijkend van wat de natuur pleegt te doen; en ook de moeder voelde geen pijn en geen wee. Zij heeft ontvangen als maagd, en zij heeft gebaard als maagd. God zij geloofd, dat ik het wonder gezien heb, zoals ik 't nooit te voren zag!""

Digitized by Google

»Bij m'n ziel, ik kan 't niet geloven voor ik het zelf onderzocht heb!" Ze ging dus naar Maria, maar toen ze haar hand uitstak, om haar aan te raken, verdorden haar hand en haar arm, en voelde ze 'n pijn, alsof ze dadelik zou moeten sterven. »Here God," riep ze uit, »gij weet, dat ik voor m'n werk nooit loon heb gevraagd van degenen die ik met m'n hulp heb gediend. En nu, Heer, ben ik ongelukkig geworden door m'n ongeloof, omdat ik het waagde Uw heilige maagdelikheid aan te raken." — Plotseling bewoog zich daar de witte jongeling, die zeide: »Kniel neer, en aanbid terstond het kind, dat daar ligt, en raak z'n gewaad aan. Het zal u dadelik raad schaffen. Want hij is de Verlosser der wereld, en ieder, die in hem gelooft, zal door hem behouden worden." De vrouw deed dit en genas. Toen ging ze heen, en getuigde openlik van de wonderen, die ze gehoord en gezien had, en van haar straf en haar genezing. En velen hoorden het, en geloofden, en dankten God" 1).

Aan 't bovenstaand verhaal kent men het kader, waarin de mirakelen uit het leven van Maria en van Jezus passen. De realisering van de omgeving, met behulp van dagelikse gesprekken en het betrekken van doodgewone dingen, maken de legenden rondom het Godswonder, dat er de kern van uitmaakt, buitengewoon schilderachtig. Het naïeve maakt z'n effekt. Jozef, die timmermansbaas is, maakt van alles; als hij aan 'n bedstee bezig is, moet Jezus hem helpen en 'n plank afzagen 2). Voor z'n moeder haalt hij water in 'n kruik 3). Met z'n makkers gaat hij school, en in z'n vrije tijd speelt hij er mee op 'n huiszolder hier of daar, of aan de oevers van de Jordaan 4). Toch blijft hij in alles de meerdere. Dicht bij Jericho, maakt 'n leeuwin met haar welpen de omtrek onveilig; Jezus, ofschoon maar 8 jaar oud, waagt zich in 't hol, en de wilde dieren buigen het hoofd 5). Een kind breekt z'n kruik; Jezus brengt de inhoud, zonder een drop te verliezen, thuis 6). Een ander kind breekt bij 't spelen de hals;

1) II, c. 9. 2) II, c. 29. 3) II, c. 26. 4) II, c. 25, 20. 5) II, c. 28. 6) II, c. 26.

Digitized by Google

Jezus roept hem in 't leven terug 1). Ook stoort hij zich aan niemand. Op Sabbat maakt hij van slijk, twaalf aarden vogeltjes, en laat ze vliegen 2). Dit wordt bekend en wekt gemor; z'n ouders maken zich ongerust. Wat hun noch meer last aanbrengt is dat hij de jongens die hem in z'n spel storen, verwenst, zodat ze onmiddellik doodgaan, en de vertoornde ouders bij Jozef en Maria aankomen, ja, de hogepriester zich met de zaak bemoeit 3). Als 't zo ver is, dat de hele wereld op stelten komt, laat de wonderknaap zich verbidden, en wekt de schuldigen weer op. Soms doet hij dit, zonder z'n eerste oordeel behoeven te herroepen 4). Het heidendom wijkt voor hem; in Egypte betrekken Jozef en Maria ergens 'n »Capitoleum"; dadelik vallen er 365 afgodsbeelden omver 5). Ook in huis is hij 't wonderkind. Een lat, die hij met de zaag te kort nam, rekt hij, tot grote verwondering van Jozef, zo ver uit tot hij past 6). Z'n stiefbroer Jakob, die groente plukt, trapt op 'n slang: Jezus geneest hem van 't gif van de beet 7). Zitten ze samen aan tafel, dan wachten allen, tot Jezus gebeden heeft en de spijzen heeft gezegend; en in z'n slaap zien de verbaasde huisgenoten 'n lichtkrans om z'n hoofd 8).

Natuurlik is Jezus wijs. Van de drie personen die in God één zijn, komt de Zoon de Wijsheid toe, net zo goed als de Macht aan God en de Barmhartigheid aan de Heilige Geest. 9) En omdat de Wijsheid van de Zoon alle dingen vooruitziet, en het dus met verlof van die Wijsheid zo geschiedde, dat de mensheid door Eva verloren ging, zo komt het ook eer aan de Zoon dan aan de Vader of de H.-Geest toe, om het Verlossingswerk te volvoeren. 10) En ook omdat de Godheid wou, dat de wereld niet door de overweldigende Kracht, maar door de overtuigende Wijsheid beheerd zou worden, werd de Zoon gekozen, om in z'n Wijsheid de dingen zo te beleiden, dat niemand op z'n leer en leven af kon doen, of er de onpeilbare diepte van kon vatten. 11)

---

1) II, c. 25. 2) II, c. 21. 3) II, c. 22. 4) II, c. 20. 5) II, c. 19. 6) II c. 29. 7) II, c. 33. 8) II, c. 34. 9) II, c. 6. 10) ald. 11) ald.

Digitized by Google

Maar op de wijsheid van Jezus gaan de ME. volksschrijvers nooit diep in. Spreken ze over zware kwesties, zoals over de Drieëenheid, dan blijven ze bij de definitie, maar maken zich van 'n verklaring af. »Een mens kent zich zelf niet eens, hoe zou hij dan God doorgronden." 1) Daarmee is 't uit. Van Jezus geldt dit al genoeg, dat hij de geleerdste wijzen van z'n volk verbluft. Illustrasies geeft men genoeg. De priesterscholen hebben van de 5 à 6-jarige wonderknaap gehoord, maar zien hem voor 'n wijsneus aan, die kans loopt over 't paard getild te worden; 'n zekere Zacharias zal er Jozef eens op aanspreken; wie z'n kinderen hoger stelt, zegt hij, dan de Wet der ouders, laat ze onwetend; wie de Wet der ouders voortrekt, laat ze schoolgaan; de priesterschap leren hoogachten, en met z'n makkers eendrachtig leven, dàt alleen voert tot wijsheid; de wet loopt door 't onderwijs en de tucht. 2) — Jozef, die in de legenden 'n halfslachtige rol speelt, weet er niet veel anders op te zeggen, dan dat men 't dan maar eens probeeren moet; hij Jozef, heeft er niets op tegen. Maar nu neemt Jezus, om wie het eigenlik te doen is, het woord: »Jij, man van de Wet, wat je daar zegt, is misschien goed voor jou en je-gelijken, maar niet voor mij. Ik tel op deze wereld niet mee, sta buiten je Wet en je recht. Mijn vader is God zelf. Je Wet en je wetenschap is uit de boeken; maar ik was er al vóór je Wet. Je meent in je onovertrefbaarheid heel de mensheid te kunnen leren; maar ik zeg je, dat je zult leren van mij, die maar 'n kind ben. Ik weet wanneer jij geboren bent, en wanneer je sterven zult, en dat weet je niet eens van mij. Na m'n verheffing en m'n wegvoering van deze wereld, zal ik je en je geslacht verderven, zodat men nooit meer, als tot nu toe geschied is, je geboorten zal tellen." 3) — Zonder iets terug te zeggen, maakt Zacharias dat hij wegkomt.

Het raadsel van Jezus' wijsheid is met z'n goddelikheid opgelost. God is eeuwig en alwetend, en z'n vóórbestaan en voorzienigheid doden elk tegen-argument. Waar zulke

1) I, c. 2. 2) II, c. 23. 3) Ald.

Digitized by Google

hoge troeven worden gespeeld, is de kennismaking met de op zoveel mensenkunde en mensenliefde gebouwde leer uit de Evangelieën niet meer noodig- De kracht van Christus ligt in z'n Verlosserschap.

De priesters geven het niet op; Zacharias komt zo waar terug. 1) Duidelik wil het de Middeleeuwer noch eens laten uitkomen, dat de menselike wijsheid bij God van generlei waarde is. De ware wijsheid zit in de boeken, zegt Zacharias. Niemand zal in de knaap geloven. — Er komt dan van, dat Jezus de letters zal leren. Een zekere Levi houdt het kind op school de A voor. »Zeg A," zegt de meester. — Maar Jezus zegt niets, en noch eens niets, en krijgt om z'n oren. Nu is 't de beurt aan de andere partij. »Zeg eens, wat moet dat?" roept de knaap, »Wie is hier de meester? Leer jij maar van mij. Al die mensen, die niets weten te vertellen dan wat ze te voren van anderen hoorden, zijn kortweg blinden. Hun woorden zijn klinkklank. Maar wat ik te zeggen heb, heb ik niet uit 'n boek of uit 'n andermans mond, maar uit me zelf..... Zeg maar eens, wat beduidt T? 2) Weet je 't niet? En wat A? Vanwaar die drie hoeken, die gedeelde zijden en de open basis! Als je dat zegt, zal ik zeggen, wat B is! — Maar geen een meester, die het wist; allen werden ontzet en ontzind, uitroepende, dat deze knaap geen mens was, en er alleen in God zulk 'n wijsheid kon zijn. 3) — Ook lezen we dat de kastijdende meester dood neervalt; 4) dat de knaap 'n andere nu wat zachtzinniger leraar het boek uit de handen neemt, en zulk een wijsheid uit de diepste en overvloedigste bron laat vloeien, dat de meester aanbiddend op de knieën zinkt. 5) — De priesters en 't volk beginnen nu Jezus te haten, en de verontruste ouders brengen hem eerst naar Kapernaïm en vervolgens weer naar Betlehem. 6)

Epiese breedte krijgt het verhaal als de aarde de Godszoon

---

1) II, c. 24. 2) De symboliek in de T en de A is duidelik! Maar de B? 3) Ald. 4) II, c. 30. 5) II, c. 31. 6) II, c. 31, 32.

Digitized by Google

staat te ontvangen en als hij door de dood van de wereld gescheiden wordt. Als Christus komen zal, houdt heel de natuur z'n adem in. Geen blad beweegt zich. De rivieren vergeten te vloeien; de vogels, de dieren, de mensen zwijgen; niets heerst er dan rust. 1) Daar grijpt plotseling de Hemelse macht met wonderen in. Over Betlehem zing z'n engelenzang het *Gloria in exeelsis*. 2) Een nieuwe ster, 1000 jaar geleden door Bileam voorspeld, verrijst in 't O. en wijst de drie koningen de weg; de zon omringt zich met 'n schone purperen krans. 3). Te Rome opent zich een welriekende bron, en stort 'n duizendjarig gebouw ineen. Augustus, de eerste de beste en de roemvolste keizer, aan wie de Senatoren goddelike eer willen geven, wordt geprofeteerd door 'n sybille, — ook hij zelf krijgt 'n visioen, — waarbij hem de wàre God wordt getoond. 4) — Maar geweldig gaat de wereld te keer, als Christus z'n taak op aarde is afgelopen. Als de Verlosser zal komen, zitten iu 't rijk der Duisternis de zielen te wachten. 5) Plotseling verrijst er 'n licht, schoner en heller dan de zon. Adam is de eerste die 't licht herkent. Daarop profeteert Jesaja, Simeon volgt, dan de Doper. Allen, vaderen en profeten, verblijden zich. Adam laat Seth de tocht naar 't Paradijs verhalen, en Gods belofte van de olie der Barmhartigheid. En allen wachten op hoop van z'n komst.

Onderwijl spreekt de Satan z'n scharen toe, opdat ze zich gereed houden tegen hem, die zich de Godszoon heeft genoemd. 6) »Vrees niet," zegt hij, »hij is 'n mens, want ik »heb hem hooren zeggen: M'n ziel is bedroefd tot den dood! »En de dood vrezen, doet alleen de mens." — »Maar hij »maakt gezond, wat wij verderven," weerleggen de demonen. »Dat deed nooit 'n mens. Zo hij eens 'n God was!" — »Wat »dood gaat, komt hier, en wat hier komt is voor ons," zegt Lucifer. »En om hem te leveren aan de dood, zette ik heel »'t Jodendom tegen hem op." — »Maar hij roept de zielen »terug," roepen de duivelen. Was hij 't niet, die Lazarus »opriep zeggende: »Lazarus kom uit," en 't was zo? Voor-

1) II, c. 11. 2) ald. 3) ald. 4) ald. c. 15. 5) II, c. 36. 6) ald.

Digitized by Google

»waar, hij is 'n God en voert al de door ons geroofde zielen »uit naar de eeuwige zaligheid!"

Eensklaps rolt er 'n donderslag, en 'n stem roept: »Opent uw poorten, o vorsten. De Koning des Roems verschijnt!" En de demonen sidderen. Maar uit de zielenkerker roepen de vaderen, profeten en heiligen terug: »Opent uw koperen poorten. De Koning des Roems verschijnt." Toen zeiden de helse scharen: »Ga nu uit Satan, die uw moed zo hoog draagt, en waag de strijd tegen de Koning!" Maar aan de wachters gelastte de Satan, de poorten te sluiten en te grendelen, zoodat er niemand binnen kon gaan.

In 't zielenrijk groeide de vreugde. Koning David zei: »Voorspelde ik niet, dat God de koperen poorten zou breken, en de ijzeren grendelen verbrijzelen tot hulp der zijnen?" En Jesaja herhaalde: »Zei ik niet, dat de doden zullen opstaan en de levenden zich verblijden?" — »Dood, waar is uw prikkel, hel, waar is uw zege!" — En de heiligen juichten: »Gij ligt verwonnen, o hel!" En 'n tweede donderslag klonk, en weer riep de stem: »Doe open, o vorsten, uw poorten." En ze verblijdden zich noch meer, elkander troostende met hun profetieën.

Ineens verscheen 'n groot licht: de Koning kwam binnen, scheurende de banden, die noch niet waren verbroken. De helse wachters vluchtten. En al de legioenen van duivelen vluchtten. Maar de Satan greep hij, en wierp hem in de diepste duisternis, hem voor eeuwig vervloekende. — »En gij Adam," zei hij, »wees gij en Uw geslacht voor eeuwig verlost. Komt, heiligen gebeeld naar mijn beeld." — En de Heer ging naar Adam, nam hem bij de hand en zei tot hem: »Eeuwige vrede zij met u allen!" — En Adam viel neer voor z'n voeten, en alle heiligen vielen neer, en allen zeiden: »Verlosser, die zijt gekomen, zooals ge voorspelde! Door 't Kruis hebt ge ons bevrijd. Zet dit kruis, o heer, op aarde als 'n teken van uw viktorie." — En zo deed de Heer. En hij leidde ze uit, Adam en de zijnen, en Michaël bracht ze naar 't Paradijs, waar Elia en Henoch toefden... En in de diepte der hel werd Satan

Digitized by Google

bespot, omdat hij iemand zonder zonde had willen verderven. 1)

In het evangelie van Nicodemus, waaruit het bovenstaande getrokken is, zijn meer gedeelten, waarin de groepering van de handelende personen en de levendigheid van de voorstelling aan de aksie 'n kleur bijzetten, welke 't ons begrijpelik maakt, hoe men met dergelijke gegevens de behoefte gevoeld heeft, deze aantrekkelike stof voor 't publiek in passie-spelen te dramatiseren 2). Zo in 't begin:

»Anna, Senna, Dathan, Kaïfas, Gamaliël, Levi, Judas, Alexander, Cyrus, enz., enz., allemaal Joden, kwamen vreselik verontwaardigd bij Pilatus om Christus te beschuldigen. »We »weten met zekerheid, dat hij de zoon van Jozef en Maria is", riepen ze. »En nochtans zegt hij dat hij Gods zoon is, en »daarbij noch, dat hij koning is. De Wet der Vaderen acht »hij niet, en de Sabbat viert hij niet. Integendeel, hij doet »al z'n genezingen en wonderen op Sabbat, en dat is 'n grote »zonde". — »Waarom is dat zonde?" zei Pilatus. — »Omdat »hij net is als Belzebub en baas over de duivels, want hij werpt »ze zo maar uit". — Moet je daar 'n bòze geest voor wezen! »Ik dacht dat die duivelen juist uitvaren door de kracht Gods!" »— Nu goed", riepen de Joden, »laat hem maar is voor»komen". — En de rechter zei tot 'n bode: »Vraag eens »aan Jezus, of hij hier komt. Maar met beleefdheid hoor!" — De bode af, en naar Jezus toe, met 'n bos stroo of riet bij hem, spreidt dat voor Jezus z'n voeten uit en zegt: »Heer,

1) II, c. 36. Uit het verhaal van Carinus en Lucius in 't evangelie van Nicodemus.

2) Nicodemus, zegt Boendale, was 'n vriend van Christus, en nooit uit z'n nabijheid Hij was machtig en onafhankelik, en maalde niet om de Joden. De andere jongeren vluchtten, toen Jezus gearresteerd werd; hij bleef, en woonde 't hele verhoor, enz. bij. Dat alles schreef hij op. (Later, in c. 38, zegt B., dat Nicodemus niet spreekt van Judas' verraad, Gethsemané, Petrus' verzaking, de nacht, de tocht naar Annas, Kaïfas, de beledigingen, enz. Wellicht deed hij dit niet, omdat hij er niet bij was. Wat 'n eerlike man dus, die Nicodemus, wat kon je op zo iemand aan! zegt B.)

Deze »jeest van Onze Behouder" had, volgens de legende, keizer Theodosius te Jeruzalem in Pilatus rechtsarchieven gevonden. Zo had men (en heeft men) ook de brieven van Pilatus aan keizer Claudius!

Digitized by Google

»wil asjeblieft hier overheen naar de rechter gaan, want die »wou u spreken". — Dat zagen de Joden, en ze vroegen Pilatus: »Is dat nu 'n manier om 'n schuldige op te eisen! »Die bode weet niet hoe 't hoort!" — Pilatus op de bode af, om te vragen of dat nu zò moest en of 't niet anders kon. »Wel heer", sprak de dienaar, »toen ik op straat kwam, zag »ik Jezus op 'n ezel zitten, de Jodekindertjes liepen er om heen »met takjes en groen in de hand, al maar kleden voor hem »uitspreidende en zonder ophouden roepende: hosanna, hoogste »koning, gezegend hij die komt in de naam des Heren! En »toen ik allen hem die eer zag aandoen, deed ik ook m'n »best..." — »Maar jij bent 'n Griek", riepen de Joden, »en de »Jodekinderen spreken Hebreeuws. Hoe zou jij 't dan ver»staan?" — »Wel ik vroeg 'n Jood, en die lei 't me uit". — »Wat »riepen ze?" vroeg Pilatus. — »Allemaal hosanna, heer!" — »Wat is dat?" — »Dat is zooveel als: maak me zalig!" — »Hoor »nu eens aan", zei Pilatus, »dat riepen jullie eigen kinderen. »Wat wou je nu zeggen, en hem misdadig noemen!" — Toen wisten ze niet wat ze zeggen moesten" 1).

»Onderwijl komt Jezus, die door de bode geroepen was. Nu stel ik me voor dat er in de zaal waar Pilatus rechtsprak, lui stonden met banieren, en in die banieren 'n beeld of fieguur. En dat toen die banieren voor Jezus bogen. En toen zei Pilatus: Zie je nu niet, dat zelfs die tekens hem eren?" — »Nee", riepen de Joden »dat doen niet de tekens, maar »dat doen de mensen die de banieren dragen". — Maar de banierdragers zeiden dat de tekens 't zelf hadden gedaan, en dat zij er geen schuld aan hadden. — »Goed", zei Pilatus, »breng »dadelik twaalf sterke kerels voor, en geef die de banieren »in de hand. De kop er af, als ze de banieren strijken". — Jezus moest nu opnieuw binnenkomen, en wederom gingen de banieren naar de laagte. »Zie je wel", zei Pilatus, »dat het de »tekens wel waren, die eer aan Jezus gaven?" — En de Joden wisten wederom niet wat ze moesten zeggen" 2).

Ten slotte komt er bij 'n verandering van groepering door

1) II, c. 36. 2) Ald.

Digitized by Google

de actie 'n drang als van opstormende en neerzijgende zeeën. Daartussen wordt geslingerd Pilatus, die goedig is, omdat hij geen Jood is, en zwak is, omdat Christus, die als offer van de Jodenhaat moet vallen, niet door hem gered mag worden. Verhoor en wederhoor vormen 'n kruisvuur 1): »Hij is van »onwettige afkomst", roepen de Joden. — Maar anderen bewijzen het tegendeel. — »Bezweer uw aanklacht", eist Pilatus. — Maar ze zweren niet, wel staan ze met hun leven voor de waarheid in. — »Hij schendt de Sabbat", roepen ze. — »Neen heer, hij geneest", zeggen anderen. — »Ik zie geen schuld in goede werken. »Vonnis hem zelf!" zegt Pilatus vertoornd. — Maar de Joden willen het niet. — »Hij noemt zich koning!" roepen ze uit. — »Maar niet van d e z e aarde!" zegt Christus. — »Hij wil de tempel afbreken", dringen ze aan. »Over òns kome z'n bloed. Hij kwetst niet òns, hij kwetst God!" — Veroordeel hem dan", zegt Pilatus. — »Oordeel g ij, en kruisig hem!" — Maar velen weenden, en Pilatus die geen schuld in hem zag, kon maar niet besluiten."

»Toen kwam Nicodemus, en zei: »Als z'n werken die hij »deed, uit God zijn, dan zullen ze blijven. Zijn ze niet uit »God, dan zullen ze vergaan. Mozes deed tekenen voor Pharao, »en z'n werken hielden stand. De Egyptiese wijzen deden »tekenen, en hun werk hield geen stand, omdat het niet uit »God was. Laat daarom deze man met rust!" — »Oordeel »ook hèm," riepen de Joden, »hij was mèt hem!" — Maar toen vroeg 'n ander het woord en zei: »Zie heer, 38 jaar »lag ik ziek, en hij genas me." — »Op Sabbat!" riepen de Joden. En 'n ander die blind was geweest, zei ook zo. En noch een, die melaats was. En Veronica, die de bloedzucht gehad had. — »Een vrouw mag niet getuigen!" riepen de Joden. — Maar Pilatus werd toornig, en voer uit tegen de Joden, en wilde heengaan. Nu drongen ze nochmaals op, en zeiden: »Zie heer, wij zijn trouwe, want we willen de Keizer en niet »*deze* tot koning. *Deze* is 't, die Herodes zocht; *deze* is 't »om wie hij te Betlehem moordde. *Deze* is 't die z'n moeder

1) Ald.

Digitized by Google

»ontvoerde." — »Is dat waar?" vroeg Pilatus bevreesd. — »Ja »heer!" riepen ze. Toen werd Pilatus noch meer bevreesd, wies z'n handen, en zei: »Ik wil geen schuld hebben aan 't »bloed van deze rechtvaardige!" — Maar de Joden riepen: »Laat z'n bloed over òns en onze kinderen komen. Kruisig »hem!" 1)

In de ME. is de Kerk nummer één; al 't andere is haar ondergeschikt. Heel de natuur, heel de oudheid wordt voorgesteld zich te groeperen òm Christus, te wijzen òp Christus. In hèm eindigen alle dingen. Ook wat nà hem komt, strekt noch altijd tot de verhoging van zijn eer. Maria's hemelvaart, 2) de uitzending der Apostelen, 3) de pauselike regeering, door Boendale beschreven tot Karel, de Godsheld, en eerste keizer van Rome nà Konstantijn, 4) — al wat de historie geeft, draait om dit ene: de toenemende heerlikheid van de Kerk, de moeder van alle kinderen in Christus. Op elke bladzij groeit ze in haar martelaren, haar instellingen, haar dienst; zoals van de oude eenvoudige kern de mis aangroeit tot de allesomvattende vereringshymne van later. 5) Heel het eerste deel van deze spiegel, — de profeetsieën uit 't voor-Christelike tijdperk, — heel het twede, als ook 't vierde, — beschrijvende het Einde der dagen, — heeft tot onderwerp: de verlossing van 't mensdom. De wereldse feiten, zo ze het noemen waard zijn, staan achteraf in de schaduw; alleen de Kerk heeft haar historie, en de mijlpalen en de merktekens zijn de regeringsjaren der pausen, 't zij ze martelaren zijn of rechthebbende meesters.

Tegenover de heerlikheid, die aan ieder Christen in de Godsheid voor oogen wordt gesteld, en die met gehoorzaamheid en goede werken te winnen is, stelde de Middeneeuwer in z'n sombere opvatting van het zondige aarde bestaan, een droevig einde, en verschrikkelike doodstrijd. 6) Het uur van scheiding uit het dal van vervloeking, moest alle leed dragen

1) II, c. 36. 2) II, c. 55-58; zie ook c. 59, 60, 61. 3) II, c. 39. 4) II, c. 44-50. 5) II, c. 52 (bediedenis van de mis); c. 51 (kerk en priestergewaad); c. 53 (de horae); c. 54 (de 7 eeuwen). 6) I, c. 19.

Digitized by Google

dat het lichaam en de ziel van de mens kon folteren. Dit uur zou z'n kruis zijn. Ze werden geteld en genoemd, de vier zwaarste dingen, die de aarde kon denken. Daar zou bij de stervende mens 'n onuitsprekelike angst zijn, voor God te verschijnen, en 'n pijn van de ziel om van 't zolang verbonden lijf te scheiden, noch veel groter dan de smart van 'n moeder, die haar kinderen ziet doden; dan 'n foltering van 't lichaam, tienmaal zo groot, dan wanneer 't met hameren plat werd gesmeed, en 'n jammer er in en 'n wee, omdat het edelste wat er was, verloren moest gaan: de ziel. 1)

Maar juist omdat de scheiding van de Goddelike kiem, de dood met zoveel jammer deed vrezen, daarom ook was ze in dit ellendig leven van zo hoge waarde, als 't kostbaar kleinood, waarmee zich de mens aan God verwant gevoelt 2). Het was de adem, die de Schepper inblies; het was het leven van God. En omdat ze goddelik was, kon ze ook niet anders dan rechtvaardig voelen. 3) Voor 't ongeluk, b.v. 'n nabestaande te hebben, die ter helle was verwezen, had ze geen droefheid. 4) En de verdoemden zelve, die wisten dat ze op de plaats des Oordeels moesten komen en het lichaam naar de hel moesten terugvoeren om er de eeuwige pijnen te verduren, ook zij beklaagden zich zelf niet eens 4) Want ook in de ziel der zondaars, hoe ontaard ze mocht zijn, blijft in de onuitblusbare Godsvonk noch altijd het besef van Recht.

1) Ald. 2) I, c. 1, 15, 18. 3) I, c. 18. 4) Ald.

Digitized by Google

HOOGESCHOLEN EN GEESTELIJKE BEWEGINGEN

DOOR

ALBERT VERWEY.

> Wij weten dat de akademische geleerdheid nooit tot roeping gehad heeft om datgene te vertegenwoordigen wat nog niet als de overheerschende meening is aangenomen.
>
> J. P. N. LAND: *De wijsbegeerte in de Nederlanden.*

I.

Leven en Werken van Jonker Jan van der Noot is de titel van een boek waarmee Aug. Vermeylen een doktoraat van de Vrije Hoogeschool van Brussel verworven heeft. Dit werk is van beteekenis omdat het onmiddelijk voortkomt uit die geestelijke beweging die in Nederland eerst de poëzie hervormde en daarna ook op de beschrijving van de poëzie invloed kreeg; en de hoogeschool eerde zichzelve die als proefschrift dit geschrift aanvaardde ofschoon het onafhankelijk van haar was ontstaan.

Nu ik, hoewel hoofdzakelijk de bespreking van enkele pasverschenen geschriften bedoelende, de denkbeelden Hoogeschool en Geestelijke Beweging opzettelijk te zamen breng en er dit schrijven den naam van geef, stel ik er prijs op te verklaren dat ik het doe in dezelfde verzoenings-volle gezindheid die door die aanvaarding werd geuit.

* * *

Digitized by Google

Holland, in zijn krachtigsten tijd, had ook groote dichters; die door zeer enkelen onmiddelijk als zoodanig erkend werden. Langzamerhand ziet men in de geschriften van dichters en geletterden zich die erkentenis bevestigen: Vondel en Hooft worden sints de tweede helft van de 17de eeuw almeer genoemd als de twee grootsten; en de door Hooft als leermeester geprezen Spiegel wordt, uit een vroeger geslacht, aan hen toegevoegd. Dit is, zoolang het oorspronkelijke Holland standhoudt, de standhoudende overlevering omtrent de oorsprongen van de hollandsche literatuur.

Feitelijk ging, met dat Holland, in de tweede helft van de 18de die overlevering onder. Niet dat men een andere meening ervoor zou hebben in de plaats gesteld; maar men hield op haar gezag van invloed te doen zijn op eigen voortbrenging en oordeelen. Men vond dat niet langer Vondel en Hooft moesten nagevolgd worden, en men vond dat er schoons was in dichters op wie men sints of na hen niet had gelet.

Toen nu, na 1815, de volkskracht herleefde, gebeurde er tweeërlei. In de eerste plaats hadden de algemeenheidsneigingen van de verloopen jaren mensch en natuur, ras en verwantschap ontdekt achter de afzonderlijke volks-openbaringen. De middeleeuwsche literaturen, uitingen van europeesche volken-families, werden elders, en toen ook hier, nagespeurd; en er was geen denken aan dat deze beweging die de onderstrooming van den nieuweren tijd was, verloopen zou. Maar in de tweede plaats herleefde, hier zoowel als elders, met de volkskracht het volks-ideaal.

Gevolg was dat de geschiedenis van de middelnederlandsche letteren aan die van de latere werd toegevoegd op hetzelfde oogenblik dat voor die latere de oude overtuiging weer gelden ging.

Dit laatste evenwel niet zonder voorbehoud. De Republiek van de Zeven Provinciën had als Renaissance-staat den engen blik gehad die al wat tot de Renaissance niet hoorde, buitensloot. Geheel in overeenstemming met de erkenning van voorafgegane literaturen was het dat het nieuwe koninkrijk zijn zeventiende-eeuwsche zich ging voorstellen naar algemee-

Digitized by Google

ner, naar negentiende-eeuwsche zienswijzen. De lijn Spiegel—Hooft-Vondel mocht behouden blijven: veel dat den geletterde van de Republiek onbelangrijk gebleven was bewoog zich, in al kleuriger lichamelijkheid, eromheen. Zie ik juist dan hebben, b.v. Coornhert, Brederoo, Huygens, in de oogen van onze tijdgenooten een belangrijkheid genoten, die ze voor de waardeering van de Renaissance-geletterden, onze voorgangers, niet hebben gehad.

Het spreekt vanzelf dat ook deze bespiegeling binnen haar tijd en haar grenzen bleef. Evenmin als voor een schrijver van de 17de was voor een van onze eeuw in Noord-Nederland Van der Noot een dichter aan wien men aandacht schonk. Kleinere dichters in het noorden konden opnieuw worden genoemd en uitgegeven: hun zaak zat vast aan het volksideaal dat wij bewonderden; van Van der Noot kon noode een landgenoot, vanuit het in België benarde Brabant, den noordelijken broeders een kleine keus van gedichten doen toekomen, met een glossarium ter vleiing van hun europeeschen studie-ijver en een kreet van bewondering dien hun vaderlandsche smaak niet verstond.

Van der Noot's tijd kwam toen het volks-ideaal, nu vergroeid met algemeener denkbeelden, ophield zich in het verleden te spiegelen, en met eigen karakter in de europeesche gemeenschap trad. Het karakter van het laatste eeuwkwartaal is dat de volken zich die eigenschappen bewustmaken waardoor zij aan het wereldverkeer kunnen deelnemen. Juist als elk mensch hebben zij in zich hun geschiedenis, vast verzekerd dat haar richting hun doel bepaalt; maar zij zijn óók vast overtuigd dat wie gestadig vóór zich ziet niet zooveel kracht verspilt als wie beurtelings vooruit naar zijn doel moet zien en achteruit naar zijn ideaal. Deze gezindheid is sints verscheiden jaren ook in Nederland in de poëzie te vinden, die, voor het eerst, het bizonder-vaderlandsche alleen in zooverre wenschte uit te spreken als het in de wereld-literatuur belangrijk leek.

Dit is die geestelijke beweging waarvan ik in mijn aanhef schreef. In poëzie en smaak vertoonde zij zich en verder

Digitized by Google

verkreeg zij naar alle zijden zulk een uitbreiding, dat ik nergens meer treden kan zonder dat ik haar ontmoet.

Door een verandering van den smaak, die ontdaan werd voornamelijk van vaderlandsche troebleeringen, werd het mogelijk Van der Noot, den zuiveren kunstenaar naar het type van de Renaissance, te verstaan. Gevolg daarvan was het inzicht, dat een zuid-nederlandsch dichter aan Hooft en Vondel was voorafgegaan. Belangwekkende studiën kwamen aan de orde naar deze wijziging van de eeuwen-oude voorstelling.

* * *

Toen Guicciardini in 1566 de laatste hand legde aan zijn beschrijving van de Nederlanden, besloot hij zijn lof van Antwerpen met deze woorden: »et pareillement ha plusieurs ieusnes hommes doctes, et studieux, lesquels bien tost et avec grand louange (si ie ne me deçoy) se feront celebrer."

Niet onwaarschijnlijk is het dat hij onder die jonge mannen ook Jan van der Noot begrepen heeft.

En er waren er dan ook weinig van wie men zooveel verwachten kon als van dien jongen patricischen dichter, vriend en beschermer van kunst en wetenschap, die, sedert een paar jaar getrouwd, in zijn rijke en smaakvolle woning ongetwijfeld de edelste geesten van zijn leeftijd vereenigde, en zelf onder hen niet schromen hoefde te verklaren dat hij voor Brabant doen zou wat Ronsard voor Frankrijk, Petrarca voor Italië had gedaan.

Maar nevens deze had Jonker Jan meer wereldsche eerzuchten. Voor de eerste maal schepen in 1562 al, en in 1565 herkozen, had hij, toen de troebelen kwamen, het zoete van de heerschappij genoten, en als een naar den spaanschen koning gezonden aanteekening waar spreekt, hoopte hij in Antwerpen markgraaf te zullen zijn. Een fel ketter toonde hij zich, die de psalmen van Datheen zong en verbeterde. Toen dan ook den 13^{en} Maart 1567 de Calvinisten zich op de Meir opstelden was Van der Noot, lid van het Consistorie en markgraaf in hope, een van hun aanvoerders. Den 14^{en} werd hij genoemd bij degenen die men in den Raad wenschte. Den

Digitized by Google

15en reden hij en Fernando Bernollie »in 't harnasch met hellebarden en sinckroers op alle hoecken van de straten" om de Geuzen op te roepen tot beslissing door de wapenen. Dit openlijk optreden tegen de pogingen van Willem van Oranje, die diezelfde dagen de stad trachtte te bevredigen, is het hoogtepunt van Van der Noots streven naar wereldsche heerlijkheid. Als jeugdig schepen had hij in de vierschaar gezeten naast meester Jan Rubens, die later overspel dreef met Anna van Saksen: op andere wijs dan deze kwam ook hij — geheimzinnig gesternte dat die levens samenbracht! — kwam ook hij, haast ten top van zijn eerzucht, in botsing met dien onverbrijzelbaren Oranje, die in zijn voorbestemdheid tot den strijd tegen Spanje vaster stond en veiliger door gevaren ging dan zij die de vaders van vlaamsche schilders of van brabantsche gedichten zouden zijn. De Prins volvoerde de opdracht die de Landvoogdes hem gegeven had; en Van der Noot vlood.

Dit was de gebeurtenis tengevolge waarvan Van der Noot »styf elf jaer" in den vreemde doolde en daarna als een behoeftig man terugkeerde. In 1581 bood de schrijver van het bovengenoemde boek over de Nederlanden aan den Raad van Antwerpen dat werk nog eens ten geschenke aan. Messire Lodovico Guicciardini was een aanzienlijk man gebleven die door »mijne Heeren de Wethouderen ende de Goede Mannen van den Maendaegschen Raedt" in raadkamer ontvangen, en wien besloten werd »mede regard nemende op andere syne vorige diensten der stadt in meer deelen bewesen" een gouden keten van tweehonderd gulden te vereeren. Dit was in Maart; en in Juli bericht Van der Noot den Raad dat ook hij aan een werk »grootelijcks tenderende tot eer ende nut deser stadt" bezig is, en vraagt honderd gulden te leen ervoor. De helft van die som werd, en in hoffelijke bewoordingen, toegestaan. Maar het duurt niet lang of de laatste schijn van eervol leenen is weggevallen. De Heeren van de stad vinden goed den gewezen schepen »tot onderstant van syne behoefflyckheyt te gheven vyftich guldens eens". Nog iets later zijn het er vijfentwintig. Ook de gewezen schepen doet niet langer opgeld. De aalmoes wordt verstrekt aan Heer

Digitized by Google

Jan van der Noot »tot syn onderhoudt ende nootelyckheyt".

Belangwekkend zou het geweest zijn in die jaren een gesprek bij te wonen tusschen Burgemeester Marnix en den schamelen dichter die straks voor eenige eeuwen stond verbannen te worden uit de geschiedenis van de nederlandsche literatuur.

* * *

Aug. Vermeylen die met smaak vernuft en ijver het leven en de werken van dezen miskenden dichter naar alle kanten onderzocht en beschreven heeft, maakt de opmerking dat eene Olympia als verpersoonlijking van de hemelsche liefde niet alleen bij Van der Noot maar bij tal van dichters der Renaissance voorkomt, doch alleen bij hem eene Kosmica, verpersoonlijking van de wereldsche. Na vergelijking van verschillende plaatsen acht hij het niet onwaarschijnlijk dat Van der Noot met die Kosmica zijn vrouw bedoelde van wie men na een aanteekening omtrent hun huwelijk niets meer hoort. Mij komt het voor dat deze bedoeling nog waarschijnlijker is dan Vermeylen heeft aangenomen. In den *Lofsang van Brabant* namelijk leest men:

ick ben gheweest ghebannen, om myn deughdt,
Wt u schoon edel landt, en daertoe med cleyn vreughdt
Beroofdt van staet en goedt, en Kosmica misdadigh
Die myn welvaerdt en deughdt seer benydt ongenadigh:
Soo dat ick was benoodt te dolen, styf elf jaer...

Vermeylen, van deze verzen sprekende, zegt: Van der Noot vertelt hoe hij gebannen werd en »beroofdt van staet en goedt," en *toen veel te lijden had* van »Kosmica misdadigh." Maar dit *toen veel te lijden had*, men ziet wel dat het in die verzen niet staat. Hoe vreemd het ook klinke dat hij zich beklaagt van een misdadige beroofd te zijn, dat hij van haar beroofd werd staat er letterlijk. En inderdaad, aannemende dat hij met Kosmica zijn vrouw bedoelde, is er in dat beklag niets vreemds. Het leert ons, naar het mij voorkomt met

Digitized by Google

vrij groote zekerheid, juist wat wij uit belangstelling in zijn lotgevallen en zieleleven wenschen te weten: Van der Noot verloor toen hij vluchten moest zijn vrouw, die hij hierom misdadig achtte omdat zij het met zijn opvatting omtrent deugd en welbevinden niet bleek eens te zijn.

Das Buch Extasis, die kostbaarste van Vermeylens vondsten, bevat verscheiden plaatsen die, als we dit aannemen, een bizonderen zin krijgen. »Voller Unmuts ist auch stetz der Ehestand" heet het op de eene plaats. »Kein Lieb ohn Argwohn findet man auff Erden" leest men op de andere. Een persoonlijken klank krijgen de verzen waar van zijn »falsches Weib" gesproken wordt; ook deze:

du wirst von thoren
Dich einen losen fantast nennen hören
Und für einen unlieben man veracht.

en de volgende:

man kan nicht genugsam haben lieb
Noch schetzen wie man solt ein frommes Weib
So man die böse vor nit hat versocht
Die übermutig stetz scheltet und fluchet
Ich meyn die ungetrewe Cosmicam.

Wij kunnen ons Van der Noots gemoedservaringen nu zeer goed denken. De jonge vrouw die hem uit Leuven gevolgd was had in den schoonen patriciër, schepen van zijn stad, dichter en gevierd beschermer van kunsten — een Leuvensch student was het die hem als zoodanig bezongen heeft — niet voornamelijk den ketter en zeer zeker niet den man die al zijn hebben en houden op een omwenteling stelde liefgehad. Losse fantasterij vond zij dat bouwen op het niet-aanwezige; een onlieven man vond zij hem die om zúlk een roem haar geluk in de waagschaal stelde; zij had hem niet vertrouwd, zij had op hem geknord, gevloekt, gescholden; toen hij vluchten moest en huis en goederen prijsgeven had zij geweigerd van de partij te zijn.

Digitized by Google

Alleen (of moeten de verzen: »Gott hat von dir den Bock genommen hin, Das ist dein weltlich Lust, und Fleischlich sin, und hat Isaac dein Son dir lassen bleiben" ook letterlijk verstaan worden?) alleen, laat ons aannemen, ging Van der Noot naar Londen, en door *deze* bitterste ervaring werd in de nu volgende jaren de bouw van zijn geestesarbeid bepaald.

Niet enkel dat Kosmica erkend wordt als werkelijk; maar in tegenstelling tot háár ontstaat de Olympia die hem troosten moet, en begrijpelijk door háár worden die allerzonderlingste figuren van Chrysea en Argyrea (goud-en-zilver in één woord) die hem ten dubbelen troost door Olympia moeten worden toegevoerd.

Men ziet hoezeer een werkelijk gegeven hier de basis van een verbeelding geworden is. Met dit aan te toonen wordt die verbeelding niet verklaard; verklaard wordt alleen het minst eigenaardige; maar belangwekkend is het aantezien hoe een werkelijke toestand aan een ver boven en buiten die werkelijkheid reikende aandoening en bedoeling zijn vormen en tegenstellingen leent. Kosmica is de werkelijkheid, bij Van der Noot hoofdzakelijk dienstig om in hem de verbeelding te ontwikkelen, de eenige die zijn leven zou verheerlijken: van Olympia. Maar de eigenaardige verhouding waar die werkelijkheid hem in bracht tot zichzelf, die namelijk van volkomen onvermogen tot verschaffing van de noodigste middelen, kan hem Olympia niet doen aanvaarden zonder voorbehoud. Chrysea en Argyrea zijn de nymfen die zij hem moge nabij brengen. Levenslang blijft hem Olympia: ik geloof graag dat hij, oud al, haar nog bezongen heeft. Kosmica, zoowel als Chrysea en Argyrea, verliezen hun lichamelijkheid; maar zijn wereldsche toestand niet veranderend blijft het mokken tegen die wereld en het wenschen naar zilver en goud voortduren. De éene menschelijke ervaring van zijn leven die in enkele jaren de verbeeldingen van Van der Noot hun vasten vorm zou geven, heeft al de verdere jaren van dat leven vervuld.

* * *

Digitized by Google

Naar het mij voorkomt zal *Das Buch Extasis* dat de duitsche bewerking is van Van der Noots *Olympiados* die in het vlaamsch zoover we weten alleen besnoeid verscheen, — naar het mij voorkomt zal dit boek nog lang van groote beteekenis blijven voor de studie van Van der Noots leven en van voorstellingen die het eigendom zijn van zijn tijd. Wat de laatste betreft — mijn indruk van de lezing komt geheel overeen met wat Vermeylen zegt: dat men lastig een tweede voorbeeld van zulk onbekommerd en vermetel samengaan van christelijke romantiek met classische mythologie zal aantreffen. En de eerste — behalve wat er omtrent het gemoedsleven van Van der Noot uit blijkt, bevat het in een Inleiding van Dr. Hermannus Grenerus een reeks van belangwekkende bizonderheden die door Vermeylen uitvoerig beschreven zijn. Eene daarvan, te belangrijker omdat zij in de latere gedichten van andere zijde bevestigd wordt, is de mededeeling dat Van der Noot in de eerste jaren van zijn ballingschap *Bücher der Liebden*, *Ecclesiastica* en *Satyras* geschreven heeft. Vooral aan de eerste hecht ik, in het ideeënverband van Van der Noot, beteekenis. »Nach die Bossagien folgen die Bucher seiner liebdten auch drey oder vier: darinnen Er beschreibt denn lob, vnnd naturliche schonheit, die gute gratie, die gute sitten, die Erbarkeit, weiszheit, belebtheit, vnnd tugent seiner alderliebsten welche er Olimpia nennet, vnnd was Er wegen jrer liebden musz leiden, sein hoffen, sein duchten, sein klagen, sein suchten, sein leiden, sein freud, sein singen, vnnd forth alles daś ein Ehrlicher, gelehrter, vund verstendiger mann, wegen der liebden einer Erbaren vnnd verstendiger dochter solt mogen leyden, vnnd das alles in Oden vnnd Sonetten, so Gottlich, so ehrlich, vnnd meisterlich beschrieben, das ich mein tag niemals dergleichen weder gesehen noch gehort habe." Wat mij hierin treft is dat het zeer goed alles gezegd kan worden van de veel later uitgegeven gedichten die hetzij de naam er al of niet in voorkomt ter verheerlijking van Olympia geschreven zijn. Is het zoo zeker dat, zooals Vermeylen schijnt aantenemen, later uitgegeven verzen ook later geworden zijn? Ik ben aan de gedachte niet vreemd dat

Digitized by Google

in die hartstochtlijkste jaren van de engelsche ballingschap tegelijk met het ontstaan van de geheele Olympia-verbeelding ook die later gedrukte Oden en Sonnetten te harer eer zijn gedicht.

Niet dat ik hier die stelling onbepaald wil uitspreken. Ik wijs alleen in een richting waarin naar mijn meening kan gezocht worden. Maar wanneer men bedenkt van hoeveel uitmuntende gedichten, zoo ook van de Ode aan Van Wonsel o. a., het duidelijk is dat ze ten tijde van de uitgaaf door een aangehangen strofe voor de opdracht zijn klaargemaakt, dan wordt een vroeger ontstaan al waarschijnlijker.

Wie weet of men, op deze wijs zoekende, ook de verloren *Ecclesiastica* en *Satyras* niet in de bekende werken hervinden zal.

* * *

De Ode aan Van Wonsel. Niet anders dan de Olympiagedichten op den top staan van Van der Noots zichzelf vergetende neigingen, staat deze Ode saam met enkele andere verzen op den top van zijn zelf-gevoel. Verheerlijking van zichzelf en verheerlijking van een buiten hem geschouwde schoonheid zijn de elkaar in evenwicht houdende krachten waarin deze dichtergeest zich verdeelt. Het heele verschijnsel dat de Renaissance is draait om deze tegenstelling. Zich zijn koningschap bewust te zijn in een schoone wereld. Wie van de Renaissance dat besef wist te handhaven beleefde er de grootheid van. Van der Noots droevige zijde was dat de wereld rondom hem hem dwong zich te vernederen. Niet groot genoeg was hij, niet sterk genoeg. Zelfgevoel dat bluf werd: een kunst die zich nederliet tot bedelen. Wien zou het verbazen zoo het blijken mocht dat in deze machteloosheid de dichter in hem zijn jeugd niet heeft overleefd!

* * *

Dit is het leven dat Vermeylen ons ontsloten heeft. Niemand meer dan ik verheugt zich over de deugdelijkheid van

Digitized by Google

zijn onderzoek, rijk beloond door menige vondst en wetenswaardigheid, over de scherpte van zijn vernuft in het vergelijken en vaststellen, over de zuiverheid van zijn smaak in het opvatten en voordragen. Zoo alleen door de werkzaamheid van een voortgekomene uit de dichterlijke beweging van '80 deze verrijking van onze literatuur-beschrijving mogelijk leek, die beschrijving scheen nog te zeer het erfdeel van hoogescholen dan dat ik ze van deze zijde had verwacht.

Maar het schijnt wel dat prof. Land gelijk had: dat de akademische geleerdheid alleen weet van gevestigde meeningen. Zij zoekt haar waarheid, zooals prof. Bolland zegt, voornamelijk daar waar die niet wordt aangevallen, dat wil zeggen daar waar ze buiten ons leven staat. Niemand beter dan de vertegenwoordigers van de literatuur-beschrijving aan onze hoogescholen kan weten dat geen arbeid op dit oogenblik zoo noodzakelijk en zoo doenlijk was als dit onderzoek. Maar het noodzakelijke is niet het gangbare. Zij missen den drang die doet gaan, het inzicht dat vinden doet. Zij missen de gemeenschap en het een-zijn met de hartstochten en behoeften van hun tijd. Dat een *dichter* te vinden was: zij zagen het niet toen ze Van der Noot vonden. Dat een leven te ontblooten viel: zij voelden het niet toen de dichter hun was getoond. Welnu, wij klagen niet om die tekortkoming. Meer dan wij vroeger ooit gewenscht hebben gebeurt er door. Het feit dat de letterkundige fakulteiten van onze hoogescholen achtergebleven zijn bij het leven, is er voor dit onderdeel door aangetoond.

II.

Of ik even moedeloos als prof. Land ben en meen dat het ten eeuwigen dage zoo moet zijn? Toch niet. Al weet ik wel dat de *beste* woordvoerders van Nederland geen plaats aan de hoogescholen gehad hebben, toch heb ik te veel eerbied voor vroegere en huidige akademische krachten, dan dat ik van de toekomst niet nog iets hopen zou.

Verscheidene geschriften die ik wenschte te bespreken doen mijn gedachten zich verdringen om dit onderwerp.

Digitized by Google

En dan eerst het nagelaten werk van Land: *De Wijsbegeerte in de Nederlanden.* Zeker is dit van Lands arbeid geen goed staal. Het is onvoltooid; er zijn bladzijden in opgenomen met in oogenblikken van geestesafwezigheid dwalerig beschreven volzinnen. Maar behalve dit verbrokkelde: ook het samenstel en het weefsel van het boek komen aan het eigenlijke talent van zijn schrijver niet gelijk. Het samenstel: wonderlijk dat bij dezen omtrent de hoogere waarde van hoogescholen mismoedigen geest, de Hoogeschool zulk een groote plaats inneemt. Is hij mismoedig geworden door het opsommen van zooveel suffe hoogeschool-helden als hier in Nederland aan wijsbegeerte gedaan hebben? Of heeft hij omgekeerd uit tureluurschheid over ons zóó gezegend vaderland zich willen wreken door het wereldkundig maken van hun voorkeuren? Mij dunkt er is iets als een droevige en welbewuste ironie in de nauwgezetheid waarmee deze man als laatste taak een gedenkteeken metselde voor wie hem voorkwamen altegoed dood te zijn. Hij had niet gehéél gelijk: zijn geest die met een bevriezende nuchterheid de vloeiende verschijnselen tot het krakende rijmkristal verdorren deed van een zeer veel spiegelende waarneming, boette bij dit voorrecht wel grootheid in. Het bevatten van een verschijnsel en zijn ontroering erover verbergen en het vermeesteren in een vorm waaraan het niet vreemd en die toch ons eigen is, is te dikwijls alleen door geringheid van ontroering mogelijk. En zoo geloof ik dat er ook wel eenige zelf-marteling geweest zal zijn in de zorg waarmee hij zooveel kleine uitingen van vaderlandsche bespiegeling bijeen stelde ... Maar gelijk in de hoofdzaak, in het besef van den benauwenden omvang, en de wanhopige middelmatigheid van akademische wijsgeerigheid, had hij toch wel.

Een enkele plaats in het overigens te eentonig stramien van het boek herinnert mij aan een Land dien ik vroeger wel mocht bewonderen. Het is deze waar hij zegt dat evenals er »zekere processen in het laboratorium zich alleen kunnen voordoen zoolang de stof in een bizonderen toestand van verbroken evenwicht verkeert, die, eens voorbij, misschien nooit

Digitized by Google

terug zal komen, er (zoo), naar het voorkomt, gewichtige veranderingen in den geest van een volk (zijn), die in tijden van gisting gemakkelijk genoeg zijn teweeg te brengen en nagenoeg onmogelijk wanneer het gunstige tijdstip eenmaal is vervlogen." De uitspraak herinnert me aan een andere die ik jaren geleden in zijn *Inleiding tot de Wijsbegeerte* gelezen heb, en waarvan de zin deze was dat de grootste en klaarste bewustzijnsverschijnselen de uitingen van de grootste geesten zijn. Dat wanneer Shakespere in de diepten van zijn wezen de hoogten en laagten blauwen zag van een nieuwe bewustwording, al helderder zich klarend tot landschappen en steden vol levende, handelende menschen, dat dan werkelijk een bewustzijns-verschijnsel voorhanden was en zich openbaarde waarvoor het de moeite loonde stil te staan. Als zulk een man eens spreken kon! Als hij de werkingen van zijn geestesleven eens wou blootleggen! — Ik herinner mij geen woorden meer, maar ik weet dat ik tien jaar geleden, toen ik ze gelezen heb, naar huis ben gegaan met het gevoel dat Land bij ervaring iets van de diepere lagen van ons bewustzijn wist.

Het is zoo makkelijk te spreken over het Bewustzijn, maar wie voor de landschappen ervan gedroomd en voor zijn afgronden heeft stilgestaan bewaart in zijn spreken iets van dien droom en die huivering.

Indien het waar is dat ook voor Nederland in die jaren iets is gaan ritselen uit ongekende diepten, indien wij toen, voor het eerst sints hoe lang! meer verwant zijn geworden aan het leven van andere volken, dan hebben wij het recht te verwachten dat daarvan ook bij wetenschappelijke beoefenaars van geestes- en ziels-verschijnselen iets blijken zal.

Heeft de heer Jelgersma van hier bedoelde uitingen zoo ver gestaan dat hij voor de verplichting erdoor ontroerd te zijn, niets voelt?

Inderdaad, de heer Jelgersma die een professoraat in zielkunde aan de Leidsche Hoogeschool aanvaard heeft deed dat met een rede die zeer zeker *gevoel* voor ziels- en geestesverschijnselen in de geringste mate niet toont.

Kent de lezer Dr. G. Jelgersma? Ik geloof dat hij de be-

Digitized by Google

scheidenheid zelf is. Plato, Descartes, Spinoza, Kant, »om geen minderen te noemen," schat hij dan ook niet gering, maar hij ziet op hen neer. Als »natuurwetenschappelijk geschoolde mensch" doet hij dat, als een professoraat aanvaardend leeraar in de »pathologische psychologie." Mag ik, om u niet te beleedigen, Hooggeleerde, de schim van professor Land oproepen opdat die over u het hoofd schudde?

Ziet ge, de heer Jelgersma onderwijst ziels- en geestesverschijnselen. Maar dat Kant het zóózeer boven alle andere uitmuntende werk over den menschelijken geest geschreven heeft, zóózeer dat de gedachten van gansch Europa hun architektuur ontvingen van zijn grondslagen, — hij schat het niet gering, maar hij ziet er toch op neer. Dat Plato dáárom ontvankelijke gemoederen schreien doet van bewondering en dankbaarheid omdat van dien menschelijken geest de bewegingen zoo fijn en zoo heerlijk kristalliseerden in zijn saamspraken, — het is hem niet opgegaan. Dat alleen aan Descartes, alleen aan Spinoza al wonderen van ziels- en geestesleven geopenbaard werden, zoodat hen te kennen ook voor den leeraar in van dat leven de verschijnselen wonderen van bewustwording en wetenschap zal dagen doen, — neen, daaraan heeft déze leeraar niet gedacht.

Welk een onnoozelheid! Welk een afwijzing van materiaal dat onschatbaar is. En welk een minachtende afwijzing.

Meent Dr. Jelgersma dat hij gekomen is tot het leeren van waarnemingen en proeven naar hersen- en zenuw-leven? Mij is het wel. Ook tot het waarnemen en systematiseeren van waarnemingen omtrent wat wij ziel en geest noemen? Ik zal niet met hem twisten over de vraag of dit naar maat noch gewicht meetbare, of dit onderzoek naar wat als iets onstoffelijks benoemd en dus ook begrepen wordt, zich als natuurwetenschap bevatten laat. Ik twist daarover niet: al wat hij waarneemt, al wat hij probeert, moge hij vaststellen en voordragen: maar deze nuttige en schoolsche werkzaamheid had kunnen aanvaard worden zonder dat hij met zulke gevoellooze onwaardigheid zich tegenover dat ontzettende verschijnsel, het menschelijk Bewustzijn had gesteld.

Digitized by Google

Zeg niet, minder dichterlijk aangelegden die mijn verontwaardiging niet deelen kunt, dat de spreker op dien aanvaardings-dag behoefte aan een oratorische houding had en daarom die van dat »neerzien" koos. De heer Bolland zal het u wel anders bevestigen. Die dag was nauw voorbijgegaan toen die vertegenwoordiger van de wijsbegeerte een debat vroeg over een soort-gelijke veronachtzaming. Niet over uw wetenschap hebt gij gesproken, zei hij, maar over al dat wat in het menschelijk bewustzijn nooit met waar- en proefneming te bereiken valt, over ziel en geest niet alleen in hun waarneembare wisseling, maar in hun eeuwig Bestaan.

Het valt niet te ontkennen dat Dr. G. Jelgersma met wijsgeerige begrippen zeer slecht beslagen is. Men rilt als men leest van de gewaarwordingen waaruit de geest is opgebouwd, alsof ooit zoo iets bizonders als een gewaarwording het deel kon zijn van iets zoo algemeens als een wetenden geest. Neen, eerst als al het bizondere van de gewaarwording is afgestroopt, levert zij dat algemeene waaruit de geest zijn weten bouwt. En bouwt naar welke regelen? Met welke vastheid! Hoe onfeilbaar trekt ons hier weer dat innerlijk zonder dat voor ons weten geen gewaarwording baat.

De heer Jelgersma héeft geen innerlijk. En hopeloos snuft hij van buiten af aan de geheimzinnige wereld van den door hem te kwader uur benaderden menschegeest.

Onverstaanbaar is het dat iemand die juist dit eene mist zich genoopt voelt het bij anderen waar te nemen. Hij valt dan ook voortdurend in de zonderlingste verbazingen. Er is een patiënt die slapelooze nachten heeft. Hem plaagt een gedachte die hij niet kwijt kan raken, hij spint haar uit, overweegt voor en tegen, raakt ten slotte innerlijk of met anderen in twistgesprek. »Eigenaardig!" roept, volstrekt verbaasd, onze innerlijk-looze waarnemer. Toch zou men zeggen dat het natuurlijk is. Plato en Shakespere, ge ziet op hen neer, maar ik geloof wel dat ook zij op hun wijs het dwangdenken van uw patiënt hebben afgebeeld.

»Dwangdenken? Zij deden het toch in volkomen vrijheid!" Het veronderstelde antwoord herinnert me nog een punt

Digitized by Google

waarop zijn innerlijk-loosheid onzen waarnemer parten speelt. »Het gevoel van vrijheid is een illusie!" roept hij. Ja, waarde vriend, en dat van onvrijheid ook. Het eerste een van den geest op zich zelf, het tweede een van den geest in de verschijnselen. Eveneens de ondeelbaarheid van den geest, zegt ge. Zeer zeker, maar niet minder uw besef van deelbaarheid. Of dacht ge dat ge van een Dubbel-Ik spreken zoudt als ge achter die dubbelheid u niet ook weer een eenheid dacht die maakt dat gij en ik ons over die dubbelheid verstaan?

Ik geloof dat ik te ver zou gaan indien ik deed wat de taak van den heer Bolland was. Hoe ondoordacht dr. Jelgersma zich uit den kring van zijn onderzoek gewaagd heeft aan algemeenere uitingen, zal hieruit duidelijk zijn. Ik wou dat ik zeggen kon dat hij door voorbeelden van zijn onderzoek grooteren indruk had gemaakt.

Want laat ons nu werkelijk voor een oogenblik alle geleerdheid op zij zetten en erkennen dat elk van ons met de klaarheden van zijn Bewustheid en de duisternissen van zijn Onbewuste dagelijks levend, in dit vak mede een arbeider kan zijn. Wat, als dat zoo is, wat beduidt dan een verklaring als deze: dat indrukken omdat zij ons niet bewust worden daarom nog niet waardeloos zijn? Ja, wij weten het nu *ex cathedra;* maar is er een hooggeleerde die meent dat déze waarheden niet het zonder moeite verworven eigendom zijn van iedereen? Het is weer een van die allerkomiekste naiefheden waarmee alleen iemand uit den hoek kan komen die zelf geen innerlijk heeft, die de grommingen en schemeringen van het Onbewuste niet gedurig in zijn binnenste waarneemt of vermoedt. Weet gij niet dat in Europa, sints het eind van de 18de eeuw al, oneindig veel literatuur en kunst alleen aan de diepste en fijnste erkentenis van dat waardevol Onbewuste haar ontstaan en beteekenis ontleent?

Niet aan de ervaringen van uw geringe praktijk en de proeven in uw schamele laboratoria, geloof mij, dankt de menschheid haar kennis omtrent déze verschijnselen.

* * *

Digitized by Google

Naar aanleiding van dr. Jelgersma's rede heb ik ook van prof. Bolland gesproken. Het is hier de plaats (waartoe mij ook het verschijnen van zijn *Roomsche Historie* gelegenheid geeft) iets meer te zeggen over zijn werkzaamheid.

Toen Bolland professor werd was dat voor mij een hoopvolle gebeurtenis. Een hoogleeraar die niet enkel invloed zou oefenen door een doceerend optreden was sints lang een wensch van me. Het doet mij genoegen te zien dat zelfs prof. Spruyt, tegenover wiens doceerenden professor ik toen den geestdriftigen schetste, nu onlangs in zijn rede over Land de meening uitsprak dat men over de vraag of een van de laatste soort misschien niet de beste was, tenminste disputeeren kan. Zij hebben zijn voorkeur niet, maar Scholten, Fichte, Schelling en Hegel zijn ook zulke *profeterende* leeraren geweest.

Mag ik hopen dat deze toeschietelijker houding voor een deel aan het optreden van Bolland te danken is?

Velen zullen misschien, als zij alleen mochten zien naar zijn onderwijs, willen toegeven dat Bolland nieuw leven in Leiden ontstoken heeft. Voor een groot aantal studenten, een grooter dan vroeger in zulke zaken belangstelde, is hij een levende verpersoonlijking van de wijsbegeerte. Maar hoe nu, vragen ze, nu Bolland op twee ongewone wijzen van den professoralen zetel het woord voert: ten eerste: in twistschriften tegen onze roomsche landgenooten, ten tweede: in openlijk debat tegen een nieuwbenoemden ambtgenoot?

Mij komt het voor dat deze nieuwigheden niets verdienen dan toejuiching.

Zeker is het een rustig denkbeeld dat, zooals Land zegt, de hoogescholen alleen zouden ten doel hebben: »dat wat men als de wetenschap van zijn tijdvak beschouwt, conclusies en problemen, verwijzingen en methoden, zóo over te leveren dat de nieuweling het werk zijner vaderen met verstand leert voortzetten." Maar ik geloof dat ik al in die verstandige voortzetting Lands sarkasme proef. Stellig verschijnt die als hij van »den grootst denkbaren zegen" spreekt die onder de romeinsche heerschappij de hoogescholen moesten aanbrengen door »staatsambtenaren opteleiden en ordelievende leden der

Digitized by Google

hoogere standen, die aan het rijk bestendigheid zouden verzekeren." Of de spot ook tegen onze hollandsche universiteiten ging?

Al te zeer toch is het denkbeeld dat de Hoogeschool niets is dan een verzameling van vakscholen al doorgedrongen. Letterkunde, geschiedenis, wijsbegeerte worden er onderwezen in die doode nuttigheids-gedachte die voor *die* vakken ongetwijfeld noodlottig gebleken is. Is dit voorkeur? Of gelooft niet menigeen met mij dat het machteloosheid is? — Of is het niet waar dat de hevigste voorstanders van de vakscholeninrichting — wij zagen het pas aan Dr. Jelgersma — dat die ook en die het meest in plechtige oogenblikken het paradepaard van de Wetenschap optuigen en orakelen voor de menigte over de hoogheid en heerlijkheid van hun ambt? Mij dunkt ook bij hen is onbewust de meening aanwezig dat de hoogeschool wel degelijk de burcht moest zijn waar wapenen van beschaving bewaard, het tournooi-veld waar ze beproefd, de toren vanwaar ze geworpen worden. Ook zij zouden niet durven verklaren dat alleen de gangbaarheid beslissen moet welke munt van waarheid men er zal stempelen. Ook zij zouden de geschiedenis niet durven oproepen om te getuigen dat de hoogescholen altijd van zúlke tamheid zijn geweest. Land — in het motto dat ik aan hem ontleende — heeft te veel beweerd. Of hij het deed om te prikkelen tot tegenspraak? — Want wat is het werkelijk dat Bolland, zijn opvolger, heeft ingevoerd? Wat anders dan het historisch bekende gegeven dat debatten weerklonken door de gehoorzalen, dat Europa daverde van professorale twistschriften. Vrees niet, dit hoorende, dat Leiden aan het zinken is. Het levens-teeken van Leiden is daar.

Prof. Bolland — in zijn *Roomsche Historie* — roept ook zijn collega's op schatten van geestelijke winst te verdedigen waar ze belaagd worden. Ik geloof niet dat velen zullen gehoor geven. Maar dat hoeft ook niet. Ieder heeft zijn eigen strijd, en Bolland staat voor den zijnen. Als men dan ook maar den strijd in zijn nabijheid niet vreest. Wat Bolland wenscht dat de Hoogeschool zijn zal, een parlement van

Digitized by Google

wetenschap, een kansel van overtuigingen, dat zal niet de dood van de hoogescholen maar de voorwaarde van hun leven in dezen tijd van strijd zijn, en geen wijs hoogleeraar zal deze openheid van spraak en weerspraak voorbedachtelijk tegenstaan.

* * *

Een laatste verschijnsel dat ik in dit verband tenminste noemen wil is Dr. Kuyper's boek over het Calvinisme. Het is of in de gedachte daaraan al mijn gedachten samenkomen. Hier is een hoogleeraar, die zelf zijn hoogeschool is, en tegelijk de vertegenwoordiger van een geestelijke beweging. Tevens zie ik dat wat hier zoo volkomen optreedt het merkteeken heeft van het voorafgaand geslacht. Een wijdvertakt historisch gebeuren is hier saamgevat en verstelseld en tot voorbeeld gesteld ter bereiking. Deze geestelijke arbeid, laatste krachtsinspanning van het Calvinisme na een bestaan van eeuwen, werd het levenswerk van Dr. Kuyper. Beheerder en regelaar van geestelijke en maatschappelijke krachten, eer dan vrome of geloovige, schiep hij midden in de wereld zich een eenheid, waarin hij geloofde en waarbij hij vrede vond. Zwaar zou het zijn de tallooze elementen van innerlijk en uiterlijk leven te wegen die hij beproefd heeft, die hij ontleende aan het heele moderne europeesche gedachteleven om ze te doen voegen in het Calvinistische. Het eigenaardige is dat deze man van nieuwerwetsche staatkunde en wetenschap — deze man van de wereld zei ik haast — niet rusten kon voor hij een Calvinisme geschapen had dat als gelijke staan kon naast de groote geestelijke machten van zijn tijd. Het is een schepping die tot de bewonderenswaardigste van haar tijd en land zal gerekend worden. Een schepping evenwel die, naar het mij voorkomt, in dien tijd haar grens gevonden heeft.

Hier is het niet de plaats die grens aan te wijzen. Aan te toonen namelijk hoe het geheele aandoeningsleven dat door het geestelijk stelsel van het Calvinisme gedekt kon worden, zich in nieuwe levende vormen is beginnen uit te spreken.

Digitized by Google

Met het omslaan van dezelfde gevoelssoort naar nieuwe belichaming ontgaat iedere tijdelijke schepping, of ze staat, stelsel of kerk is, haar bestaan.

Niemand intusschen die dit beter zal gevoeld hebben dan dr. Kuyper zelf. Het Calvinisme nu het in zijn schepping vast bestand gekregen heeft stelt hij niet alleen tegen de nieuwe machten die het leven vervormen, maar naast zijn ouden vijand de Katholieke Kerk. Tegen de nieuwe — dit was van nature zoo; en hoe ook vertrouwd met nieuwere denkbeelden: evenmin als in Bilderdijk, in velen deele zijn voorganger, kan in Kuyper het gevoel aanwezig zijn dat in de middelaarlooze liefde tot het leven — en dit is die hoogere levensdrang uit het Calvinisme voortgekomen en de plaats van het Calvinisme innemend — een heiligheid en heerlijkheid besloten zijn, krachtiger dan ooit door het Calvinisme werden geopenbaard. Tegen het nieuwe dus: maar ook naast de Katholieke Kerk. Van Kuyper was het woord dat Leiden aan het zinken is, naar aanleiding van Bollands strijd tegen Schaepman. Naast de Katholieke Kerk, hoe vreemd en onwaardig dit een strijder als Bolland schijnen mag. Naast het Romanisme het Calvinisme, niet uit innerlijke verwantschap maar als samen de vertegenwoordigers van het doorleefde Europeesche Christendom.

Andere toestanden, andere graden van ontwikkeling. In de Transvaal moge een volk, dat geheel ons hopen heeft, ook nu nog een kracht van Calvinisme zijn, in Europa is zijn ontwikkeling voltooid. Wat het ons nalaat is die volkomenheid. Wij, van den nieuwen tijd, die voor onze overtuigingen de toekomst verwachten van Europa, zien in de geslotenheid van zijn historische, religieuse, wijsgeerige, estetische en etische denkbeelden, in geheel die Geestelijke Beweging die in een Hoogeschool te zamen komt, een voorbeeld van hoe het verbond tusschen die beiden moet zijn.

Oktober '99.

Digitized by Google

BEWUSTZIJN, ONBEWUSTHEID EN SUBJEKT.

Een filosofische studie, ter inleiding tot het onderzoek der verschijnselen van het zieleleven 1)

DOOR

DR. P. BIERENS DE HAAN.

I.

Het bewustzijn.

Het kennen.

Alle kennen heeft naar den aard van het kennen zelf een inhoud en aan dien inhoud beantwoordend een objekt, aldus, dat direkt gegeven slechts is het in zijn inhoud bepaalde kennen, niet het objekt: de kennis is geenszins afbeelding van haar objekt, integendeel het objekt is sekundair ten opzichte van het kennen: het bestaat als gekend, van een bestaan er van buiten het kennen om kan geen sprake wezen; al zal later ook blijken, dat het denken hier met zich zelf in konflikt geraakt, het is niet in te zien wat bestaan van het objekt beteekent dan bestaan als gekend.

Wanneer wij dus zeggen, dat het kennen volkomen betrouwbaar is, zoo kan dit niet beteekenen dat zijn inhoud een getrouwe afbeelding van het objekt is, het kan slechts dezen zin hebben: dat het objekt volkomen beantwoordt aan den inhoud; aangaande zulke betrouwbaarheid nu komt twijfel niet in aanmerking.

---

1) Genomen uit een om- en uitwerking van het eerste hoofdstuk eener studie verleden jaar door mij gepubliceerd (*Hoofdlijnen eener psychologie met metafysischen grondslag*, Amsterdam van Looy 1898). Hoewel de leidende gedachten dezer paragraaf dezelfde zijn gebleven, is haar inhoud zoo zeer gewijzigd en uitgebreid, dat ik er prijs op stel haar nog eens te publiceeren.

Digitized by Google

Naar den inhoud zijn twee soorten van kennis te onderscheiden, want er bestaat een kennen van de materieele dingen en hun verschijnselen en daarnaast een kennen van dat kennen en, als gelijksoortig daarmede, van de verdere psychische toestanden, het Ik, enz.: al wat voor ons bestaat afgezien van de materieele dingen (waartoe van zelf ook het eigen-lichaam behoort); want dat dat alles voor ons bestaat, sluit in dat wij het kennen. Het kennen waarvan de materieele dingen en hun verschijnselen inhoud, resp. objekt zijn, is het voorstellen, het andere kennen is het bewustzijn; introspektief doen deze twee zich zeer onderscheiden voor. Voorstellen en bewustzijn.

De materieele dingen bestaan alzoo slechts als objekt van het voorstellen, en alle verdere toestanden, verschijnselen, grootheden, die voor ons bestaan, die wij kennen, als objekt van het bewustzijn, òok het voorstellen der materieele dingen zelf. Zoo omvat dan het bewustzijn het gansche voor ons bestaande Zijn, dit bestaat als inhoud, resp. objekt van het bewustzijn; indien het bewustzijn er niet was, zoo zou dit gansche Zijn niet wezen: een bestaan buiten het bewustzijn om is onbenaderbaar. —

Behalve in voorstellen en bewustzijn is het kennen ook in ervaren en denken te onderscheiden; het denken doet zich daarbij voor als sekundair ten opzichte van het ervaren: het analyseert en vergelijkt en kombineert de ervarings-data en brengt zoo tegelijk ook nieuwe feiten voort, die met de ervarene op één lijn staan. Doch nu bestaat het uitsluitend als vorm van voorstellen: het voorstellen doet zich voor als ervaren (in waarnemen en herinneren) èn als denken (in al de verstandelijke operaties), maar dergelijke onderscheiding kan ten opzichte van het bewustzijn niet gemaakt worden, dit bestaat slechts in den vorm van ervaren 1). Evenwel, psychologisch onderzoek leert dit gewichtige feit, dat wij ons van den inhoud van het bewustzijn telkens een voorstellings-beeld vermogen te vormen, Ervaren en denken.

1) Men onderscheidt de twee alzoo bestaande soorten van ervaren wel als zinnelijke en innerlijke ervaring; wij willen in het volgende van deze terminologie ook gebruik maken.

Digitized by Google

dat als zoodanig voor het denken ter bewerking ligt. Zoo komt het denken, hoewel een vorm van voorstellen, ook de bewustzijns-data te overspannen: bij onze tot dusverre gevoerde overwegingen hebben wij hiervan ook reeds ruimschoots gebruik gemaakt. Het vermag aldus ook zich zelf te omvatten (: men kan denken over het denken), en ten slotte ook het feit van bewustzijn, daar het uit een reeks van bewustzijnsinhouden het in die alle zich zelf gelijk blijvende feit van bewustzijn abstraheert. Maar ten opzichte van het bewustzijn heeft het met dit te konstateeren zijn grens ook bereikt, verder te gaan is het denken onmogelijk, daar de ervaringsdata ontbreken waarop het zou moeten verder bouwen. Zoo kan het denken bijv. uit het door het denken zelf geabstraheerde feit van het bewustzijn niet afleiden of dit al dan niet op zijn beurt een voorwaarde heeft.

Het denken is van zelf even zeer en in denzelfden zin als het ervaren betrouwbaar; in verband echter met zijn verhouding tot de ervaring heeft het niet de direkte intuitieve zekerheid dezer; de zekerheid der ervaring is materieel, die van het denken formeel: alleen indien bepaalde feiten werkelijk als ervarings-data bestaan, heeft het denken volkomen zekerheid. Er is geen zoo groote zekerheid als die der ervaring.

De metafysische werkelijkheid.

Het denken stelt de metafysische werkelijkheid, dat is het bestaan onafhankelijk van het gekend zijn. Er moet voor het denken iets wezen, dat in metafysische werkelijkheid bestaat: indien van alle psychische en fysische verschijnselen en materieele dingen er niet een is, dat metafysische waarde heeft, zoo kan dit alleen zoo zijn, indien er iets anders is dat zulke waarde wèl bezit: de metafysische werkelijkheid bestaat denknoodwendig.

Daar nu het bewustzijn het al-omvattende kennen is, niet op zijn beurt door een ander kennen omvat, zoo moet het, met zijn inhoud, waarvan het alleen kunstmatig te scheiden is, behooren tot datgene dat in metafysische werkelijkheid bestaat; het is ook hèt absoluut zijnde, tenzij de ervaring leeren mocht — hoe onmogelijk dit het denken a priori ook

Digitized by Google

toeschijnt — dat het een voorwaarde heeft, waaraan dan evenzeer metafysische werkelijkheid toegekend zou moeten worden.

Dit staat althans vast, dat indien ik konstateer bewustzijn van behagen of van de voorstelling eener rivier, dat dan dat bewustzijn van behagen of van de voorstelling eener rivier in metafysische werkelijkheid bestaat, maar niet het behagen of de voorstelling der rivier zelf, en nog minder de rivier.

Maar hierbij overwege men wèl, dat de metafysische werkelijkheid gesteld wordt door het denken, dat zelf als inhoud, resp. als objekt van het bewustzijn bestaat: het is onmogelijk buiten het bewustzijn te treden; wij kunnen slechts getuigen: er is bewustzijn van een bestaan en ons bij wijlen daarover verbazen, verder komen kunnen wij niet. In het bewustzijn bestaat het oer-probleem, wij kunnen er niet verder over denken, want hier is van alle denken het uitgangspunt. Wij kunnen slechts zeggen: het doet zich voor als een intuitief ervaren en is te vergelijken met het voorstellen, maar overigens is het wezen er van onbenaderbaar.

Daar nu het Zijn bestaat als inhoud, resp. objekt van het bewustzijn, zoo is het van fundamenteele waarde voor ons denken, dat wij ons van dien inhoud rekenschap geven. Wij willen daarom, inkeerend tot eigen bewustzijn, de analyse van zijn inhoud ondernemen.

Betrouwbaarheid der innerlijke ervaring.

Vooraf dient nog betoogd, dat werkelijk inhoud van bewustzijn is, wat zich ons als zoodanig voordoet. Want onze wetenschap aangaande de onbetrouwbaarheid, in dit opzicht, der zinnelijke ervaring kan hier aanvankelijk twijfel wettigen. Echter, het bewustzijn is hierin van deze onderscheiden; de waarneming en herinnering modificeeren wij terstond bij haar ontstaan, en zonder dat wij het bemerken, door velerlei gedachte-werk, men kan zeggen: de zuivere waarneming en herinnering bestaan praktisch niet, aanstonds verrijken wij hen door tal van logische operaties, de kwaliteiten vergelijken wij met andere kwaliteiten, de intensiteit met een andere intensiteit, en onze perceptie laten wij door al die bewerkingen

Digitized by Google

beïnvloeden: op grond van een bepaalde gezichtswaarneming besluiten wij naar analogie tot het voorhanden zijn van bepaalde tastbare eigenschappen, andere zichtbare eigenschappen enz., die alle met de waargenomene vaak samengingen, en meenen dan een boom waar te nemen: wat geenszins het geval is, zooals blijkt, wanneer we voor een kunstig vervaardigde nabootsing komen te staan. Vandaar ook, dat optisch bedrog mogelijk is: een ongeoorloofde induktie brengt er ons toe in een bepaald geval feitelijk als parallel waargenomen lijnen voor konvergeerend te houden. Zoo is het ook door een vergelijking, dat wij een beschaduwd sneeuwvlak, dat we aanvankelijk voor wit hielden, als blauw-wit percipieeren, zoodra een er naast liggend sneeuwvlak door de zon beschenen wordt.

De zinnelijke ervaring is dus, daar zij zuiver niet voorkomt, als zoodanig onbetrouwbaar, want we kunnen ons ook niet van deze bewerkingen bevrijden: de onoverwinnelijkheid van een optisch bedrog, bij verbeterd inzicht, leert het. Maar dit alles geldt niet voor het bewustzijn, immers deze vorm van kennen is van gansch andere orde dan het denken en vergelijken, beide evenzeer als het waarnemen zelf door het bewustzijn gedragen: ook te denken en te vergelijken zijn wij ons bewust; de innerlijke ervaring kan daarom niet door indukties of vergelijkingen gemodifieerd worden. Wèl ligt het voorstellingsbeeld, dat we ons van den bewustzijns-inhoud vermogen te ontwerpen als zoodanig voor het denken ter bewerking, maar de inhoud van het denken en die van het bewustzijn doen zich geheel verschillend voor, zoodat zij niet verward kunnen worden, en allerminst een synthese van een bewustzijns- en een denk-inhoud mogelijk is.

Wij konstateeren alzoo dit voor onze gansche levensbeschouwing, voor ons nu volgend onderzoek ook, en zeker ook voor de psychologie belangrijke feit, dat al wat wij voor bewustzijns-data houden, dat met volkomen zekerheid ook is.

Analyse van den inhoud van het bewustzijn.

De inhoud van het bewustzijn blijkt aanvankelijk in twee deelen te splitsen te zijn.

In de eerste plaats bestaat er bewustzijn van iets voor te

Digitized by Google

stellen, te voelen 1), een doel te stellen. De inhoud van het voorstellen en zoo ook het voelen, en de inhoud van het doelstellen zijn van oogenblik tot oogenblik veranderend, voorstellen, voelen en doelstellen (het specifieke moment in het willen) zijn alzoo niet meer dan begripmatige types van uitingen van psychisch leven.

Wie van voorstellen, voelen, doelstellen spreekt, vat deze momenten van den bewustzijns-inhoud op als werkingen, van de ziel bijv. Bij ter-zijde-stelling echter van alle spekulatie doen ze zich voor als verschijnselen: psychische verschijnselen, dus als voorstellingen, gevoelens, doelstellingen. Onder ander aspekt, gezien van uit het bewustzijn, dat daarbij blijkt van oogenblik tot oogenblik in inhoud veranderend te zijn, zijn ze bewustzijns-toestanden, bewustzijns-verschijnselen.

In de tweede plaats bestaat er bewustzijn van een Subjekt, een Ik 2). Er bestaat bewustzijn van een Subjekt, dat is van een grootheid, die aktief is en individueel, die verder voorwaarde (drager) is van het bewustzijn, en als tegengestelde en tegenovergestelde heeft het Objekt (de Objektiviteit), dat is een grootheid niet bepaald door de Subjekts-kenmerken, bepaald alleen in haar verhouding tot het Subjekt.

Het bewustzijn is dus volgens het bewustzijn zelf vàn het Subjekt, volgens de innerlijke ervaring is er een Subjekt, dat te gelijk voorwaarde en objekt van het bewustzijn is: een grootheid, die gekend wordt, is te gelijk voorwaarde van het kennen: voor dit mysterie staat het denken stil.

Want niet in aanmerking komt dit ervarings-feit te loochenen, immers de ervaring is vóór het denken; het denken verbindt en analyseert ervarings-data en vervangt de ervaring waar zij ontbreekt, maar kan geenszins een ervarings-feit te niet doen.

Het bewustzijn heeft dus volgens de innerlijke ervaring een voorwaarde; als voorwaarde van het bewustzijn bestaat het Subjekt voor het denken in metafysische werkelijkheid. Hier

1) Psychologisch onderzoek leert, dat in het voelen als zelfstandig moment het waardeeren te onderscheiden is.

2) Tusschen »Ik" en »Subjekt" maak ik geen onderscheid.

Digitized by Google

is dus het denk-konflikt, waarvan wij reeds gewaagden: wij moeten aanvaarden, dat het Subjekt, hoewel bestaande als objekt van het kennen, toch ook bestaat buiten het kennen om.

Dat het Subjekt als voorwaarde van het bewustzijn in metafysische werkelijkheid bestaat, kan intusschen niet te niet doen, dat het bewustzijn zelf van gelijke werkelijkheid is, want het blijft het al-omvattende kennen, niet op zijn beurt inhoud van een nog omvattender kennen.

Volgens het bewustzijn bestaat er dus een Subjekt, dat zich bewust is, een zelf-bewust Subjekt alzoo. De innerlijke ervaring leert: ik (dat is: het Subjekt) heb bewustzijn, het is mijn (dat is: des Subjekts) bewustzijn. Dat bewustzijn een intuitief kennen is beteekent mede, dat het een drager heeft: het intuitief kennende, het bewuste Subjekt, dat onontkoombaar is de vraag: van wien is het bewustzijn? (wie is bewust?) welke vraag — wederom voor het bewustzijn — slechts te beantwoorden is met: van het Subjekt (het Subjekt). Het bewustzijn is allereerst reflexief 1): bewustzijn is zich-bewustzijn, bewustheid is zelf-bewustheid. Wij postuleeren het Subjekt dus niet door het denken daartoe gedrongen, maar: zijn bestaan ligt voor ons opgesloten in de ervaren beteekenis van het kennen. —

Wij hebben het tweede deel van den bewustzijns-inhoud nog niet volledig aangegeven, nog verschillende momenten lieten wij tot dusverre onvermeld.

In de eerste plaats bestaat er nog een intuitieve kennis van de natuur van het Subjekt, afgezien van zijn Subjekt zijn. Het Subjekt heeft namelijk volgens zijn bewustzijn hoedanigheden, die in zijn Subjekt zijn niet opgesloten liggen. Ter uitdrukking van den drager dezer èn der Subjekts-kenmerken te zamen bestaat de term *Geest*. De Geest is ident met het metafysische Subjekt, hij heet Subjekt voor zoo verre hij in zijn hoedanigheid van kennend wezen beschouwd wordt. 2)

1) Zie hierover ook Hamerling, die Atomistik des Willens, 1ster Bd., daarin het opstel over »das Ich," in het bijzonder blz. 223.

2) Dr. J. D. Bierens de Haan: de Norm der Waarheid is in ons zelf (Utrecht 1897); zie aanteek. II.

Digitized by Google

De intuitieve kennis, die de Geest heeft aangaande de natuur van zijn wezen bestaat neergelegd in beseffen 1); slechts drie dezer mogen hier bedacht worden.

De Geest is zich bewust van de volstrekte realiteit van zijn wezen: wij ervaren de volstrekte realiteit van onzen wezensgrond; zoo leidt dus het denken, waar het de metafysische werkelijkheid des Geestes stelt tot een inzicht, dat de innerlijke ervaring zelve ook voortbrengt.

Een ander besef is dat van het norm-stellend karakter des Geestes: wij zijn ons telkens bewust te waardeeren volgens een algemeengeldig waardeerings-principe, dat we in ons zelven vinden. De beteekenis van dit besef voor de psychologie blijkt ruimschoots in het hoofdstuk der gevoelens.

Het laatste besef, dat we hier gedenken willen, is dat van de onvergankelijkheid van den Geest. Tegenover de voortdurende wisseling der bewustzijns-toestanden (de voorstellingen etc.) staat de Geest onvergankelijk: alle verandering is in den tijd, en de tijd bestaat als aanschouwings-vorm van het Subjekt; zoo beseft dan de Geest zijn onvergankelijkheid (onsterfelijkheid). —

Wanneer wij nu de betrekking opsporen der momenten van den bewustzijns-inhoud tot dusverre gevonden, zoo blijkt, dat we die kunstmatig geïsoleerd hebben; in werkelijkheid bestaan zij als één geheel, en dat wel aldus, dat er bewustzijn is van een voorstelling, een gevoel, een doelstelling en die bestaande voor het individueele Subjekt: in iedere voorstelling, ieder gevoel, iedere doelstelling is het Subjekt (de Geest) zich zelf bewust als individueele, aktieve, onvergankelijke (en nog verder bepaalde) grootheid.

---

1) Onder beseffen of intuities versta ik begripmatige types van momenten van den bewustzijns-inhoud; wij kunnen dus van het besef van voor te stellen, te voelen, te willen spreken; meer bepaaldelijk echter reserveer ik den term »besef" (of »intuitie") voor de intuitieve kennis zoowel van hoedanigheden van het wezen des Geestes als van die van betrekkingen tusschen verschijnselen der fenomenale wereld en ook van het psychische leven, als van gelijkheid en veroorzaking; zoo blijkt het besef van gelijkheid in het bewustzijn van voor te stellen: het ding A gelijk aan het ding B. Tusschen beseffen als verbum en bewustzijn maak ik geen onderscheid.

Digitized by Google

De verhouding van bewustzijn en voorstellen kunnen we nu ook nog nader bepalen dan vroeger mogelijk was, en wel aldus: de voorstelling heeft tot inhoud het materieele ding, het bewustzijn de voorstelling van het ding en die bestaande voor het Subjekt 1): ik ben mij niet een boom bewust, maar wel dat ik een boom voorstel: scio me scire, dat is: ik ben mij bewust [het ding] voor te stellen. —

De analyse van den bewustzijns-inhoud vervolgende vinden wij het bewustzijn van het bestaan van mede-Subjekten, gelijk aan het Subjekt (den Geest) zelf, en voor het denken van zelf evenzeer als dit bestaande in metafysische werkelijkheid. Tegenover alle Subjekten staat hetzelfde objekt, de Objektiviteit.

In deze intuitie is het solipsisme, dat met verstandsgronden niet af te weren is, absurd verklaard. De intuitie van het bestaan van mede-Subjekten uit zich hierin, dat ik sommige der door mij voorgestelde dingen houd voor empirische manifestaties van mede-Subjekten, voor levensvormen m. a. w. Nader erkennen wij drie soorten van levensvormen: menschen, dieren en planten. Het zij echter wèl bedacht, dat het wel is waar onbetwijfelbare zekerheid voor ieder Ik is, dat hij mede-Subjekten heeft, maar niet dat een bepaald voorgesteld ding, dat hij op grond van analogie voor de verschijning van een mede-Subjekt meent te moeten houden, dat werkelijk ook is; dienaangaande is niet meer dan hooge waarschijnlijkheid bereikbaar. Wij besluiten tot het voorhanden zijn van een levensvorm op grond van verschijnselen die zich ons voordoen als doelwerkingen of van bepaalde eigenschappen, in het bijzonder ruimtelijke, die we bij andere levensvormen opgemerkt hebben; maar nu kan een wassen beeld het uiterlijk van een mensch zoo getrouw nabootsen, dat wij misleid worden; indien het daarenboven kunstig nog zoo gekonstrueerd was, dat het automatisch zich als een mensch bewoog of menschelijke spraakgeluiden voortbracht, zoo zouden

1) De bewustzijns-inhouden, waarvan andere psychische verschijnselen dan voorstellingen deel uitmaken, blijven hier van zelf buiten beschouwing.

Digitized by Google

wij naar analogie hier doelwerkingen achten te vinden en nog eerder misleid worden.

Ten opzichte der hoogste levensvormen, onze mede-menschen, kan evenwel de erkenning van zedelijke doelstelling intuitieve zekerheid geven in de plaats der gezochte verstandelijke zekerheid. —

In de laatste plaats hebben wij nog het bewustzijn van het bestaan van God als individualiteit en aller Geesten oorsprong: in ons zelven kennen wij God. In God, den Oorsprong van hun aller wezensgrond is de mystieke verwantschap van alle schepselen gefundeerd. Hij bestaat in metafysische werkelijkheid, in Hem is de opperste realiteit. —

Resumeerende kunnen we thans den totaal-inhoud van het bewustzijn gedeeltelijk schematisch, aldus aangeven: een voorstelling of een gevoel of een doelstelling (of een kombinatie van zulke), bestaande voor het individueele, van zelf aktieve Subjekt, dàt bepaald ook door nog andere hoedanigheden en als zoodanig Geest genaamd, zijnde een van een onbepaald getal mede-Subjekten, met het Subjekt-Ik allen gefundeerd in God.

De in-tweeën-deeling van den bewustzijns-inhoud, vroeger tot stand gebracht, kunnen wij nu aldus handhaven, dat we scheiden een metafysisch en een niet-metafysisch deel. De eenigszins willekeurige onderscheiding door ons gesteld tusschen bewustzijns-inhoud en bewustzijns-toestand, kan daarbij blijkens het voorgaande aldus toegelicht worden, dat wij zeggen: de bewustzijns-toestanden maken het niet-metafysisch deel van iederen bewustzijns-inhoud uit; ze zijn ident met de psychische verschijnselen.

De Objektiviteit behoort niet tot den bewustzijns-inhoud, maar wel het feit van haar bestaan: het Subjekt is zich niet de Objektiviteit bewust, maar is zich wel bewust, dat de Objektiviteit bestaat als een grootheid tegengesteld en tegenovergesteld aan het Ik. Het niet-Ik, de Objektiviteit, staat als niet-intuitief kenbaar tegenover het Subjekt; hij bestaat even zeker als het Ik zelf en heeft dezelfde realiteit. Evenzeer als wij aangaande het Subjekt het on-indenkbare erkennen

Digitized by Google

moeten, n.l. dat het bestaat ook buiten het bewustzijn om, zoo ook aangaande de Objektiviteit, ook zij bestaat in metafysische werkelijkheid.

II.

Onbewustheid.

Tegenover de bewustheid stelt men de onbewustheid, en wel op twee wijzen: tegenover de bewuste psychische momenten stelt men onbewuste psychische momenten, die daarbij gedacht worden te bestaan zonder dat het Subjekt ze innerlijk ervaart, en tegenover de bewuste Subjekten onbewuste Subjekten. Het komt mij niet overbodig voor na te gaan of men het recht heeft deze onbewustheid aan te nemen (immers zij bestaat niet als ervaren maar als verondersteld) en hoe men die dan op te vatten heeft, want veelal opereert men lichtvaardig met dit begrip zonder vooraf deze vragen wel overwogen te hebben. Van zelf zullen wij bij dit onderzoek bouwen op ons onderzoek aangaande het bewustzijn.

Het eerst spreken wij over de onbewuste psychische momenten; in verband met de in-tweeën-deeling van den bewustzijns-inhoud vroeger mogelijk gebleken, is hier tweeërlei te onderscheiden: onbewustheid van het Subjekt aangaande voor hem bestaande psychische verschijnselen en onbewustheid van het Subjekt aangaande momenten der metafysische werkelijkheid.

Onbewuste psychische verschijnselen; onbewustwording.

Wat nu dit eerste aangaat, zoo volgt uit onze vorige beschouwingen terstond, dat psychische verschijnselen, niet bestaande voor het bewustzijn, onaannemelijk zijn. Voor hem, die in het naieve realisme staat, voor wien dus de psychische verschijnselen evenzeer als de dingen en verschijnselen der materieele wereld metafysische werkelijkheid hebben, is er geen bezwaar zulke onbewuste verschijnselen te aanvaarden, wel daarentegen voor wie zich bij de subjektiviteits-leer houdt, want voor hem bestaan de psychische verschijnselen slechts als beantwoordend aan den inhoud van het bewustzijn.

Er is hier echter onnauwkeurig spraakgebruik in het spel.

Digitized by Google

Want al zijn ook in den eigenlijken zin onbewuste psychische verschijnselen onaannemelijk, zoo zijn er toch omstandigheden denkbaar, waaronder bewustzijns-toestanden optreden zonder beteekenis als zoodanig voor den drager te hebben.

De voorstellingen allereerst zijn o.a. gekenmerkt in hun duidelijkheid; wij ervaren deze in alle mogelijke graden tusschen zeer groot en zeer gering, er is alzoo een zoo geringe duidelijkheid (een zoo groote inhibitie) eener voorstelling denkbaar, dat zij »onopgemerkt" voorbijgaat, dat is: voor den drager niet de waarde van bewustzijns-toestand heeft, dat zij onbewust blijft, kan men dus met een zeker recht zeggen.

Ook een bepaald soort van voorstellingen, de doel-voorstellingen, kunnen zoo geïnhibeerd gedacht worden, dat zij geen waarde als bewustzijns-toestand voor den drager hebben, ook een onbewuste doelstelling en onbewust willen dus is bij goed verstand alzoo denkbaar.

Voor de gevoelens komt hier de intensiteit in aanmerking; ook deze kan zoo gering gedacht worden, dat het gevoel zijn beteekenis als bewustzijns-toestand verliest 1).

En nog op andere wijze zijn zulke »onbewuste" bewustzijns-toestanden denkbaar, in het bijzonder voor de intuitieve waardeeringen is dit van beteekenis. Men heeft namelijk het recht aan te nemen, dat een bewustzijns-toestand een minimum van duur moet hebben om waarde als zoodanig te hebben, en verder dat niet alleen gelijksoortige, maar ook ongelijksoortige bewustzijns-toestanden elkander verdringen kunnen. In bepaalde gevallen zal men daarom mogen veronderstellen, dat een bewustzijns-toestand terstond bij zijn ontstaan door een anderen verdrongen is en zoo te kort bestaan heeft om waarde als zoodanig te erlangen; in het bijzonder zal dit het

1) De intensiteit der voorstelling komt hier niet in aanmerking, want aan haar beantwoordt een objektief moment, de intensiteit van het voorgestelde verschijnsel n.l., waaraan wederom beantwoordt en niet nader aan te duiden iets in de metafysische Objektiviteit. Aan de duidelijkheid der voorstelling daarentegen beantwoordt geen objektief moment, zij is geheel subjektief van herkomst, daar ze afhankelijk is van een wils-akte, de koncentratie der aandacht.

Digitized by Google

geval zijn, indien de tweede bewustzijns-toestand, hoewel met den eersten in eenzelfde tijdsmoment vallende, logisch na dezen is: dit doet zich voor bij de gevoelens, die feitelijk tegelijkertijd, maar logisch na de intuitieve waardeeringen zijn.

Zoo zijn er dus voor alle soorten van psychische verschijnselen omstandigheden denkbaar, waaronder ze, hoewel als bewustzijns-toestanden bestaande, geen waarde als zoodanig voor den drager bezitten; in bepaalde gevallen en met goed verstand kan men dus onbewuste psychische verschijnselen aannemen.

Deze onbewuste psychische verschijnselen blijven vanzelf hypothetisch, want zij worden niet ervaren: op verstandsgronden wordt tot hen besloten; voorwaarde daartoe is telkens van den eenen kant, dat een opvolging of samengang van psychische verschijnselen slechts verklaarbaar is door inlassching van een niet ervaren bewustzijns-toestand; van den anderen kant, dat omstandigheden aan te toonen zijn, waaruit de geringheid der klaarheid of intensiteit of van den duur begrepen kan worden. Vanzelf moet ook de innerlijke ervaring analoga voor het aan te nemen moment bieden.

In een deel der gevallen blijkt deze onbewustheid het eindstadium te wezen van een hetzij onto-, hetzij fylo-genetisch proces van *onbewustwording,* aldus dat bij veelvuldige herhaling eener voorstelling haar duidelijkheid en daaraan evenredig de intensiteit van het haar begeleidende gevoel steeds geringer wordt; ten opzichte der doelvoorstelling, het essentiëele psychische moment in het willen, komt deze veelvuldige herhaling onder het aspekt van oefening: onbewust willen is in alle gevallen fylo- of onto-genetisch onbewust geworden willen.

De aanvaarding van deze telkens onbewust en nooit (of nooit meer) bewust terugkeerende psychische verschijnselen, wettigt, bij goed verstand wederom, de gangbare onderscheiding van een »Ober"- en een »Unterbewusstsein" 1): wij willen

1) Een vertaling in het Nederlandsch van deze woorden kan ik niet geven.

Digitized by Google

deze termen aanvaarden; men overwege echter, hoe onjuiste inzichten zij steunen kunnen. 1)

Onbewustheid aangaande momenten der metafysische werkelijkheid; bewustwording.

Naast de onbewustheid aangaande psychische verschijnselen bestaat die aangaande momenten der metafysische werkelijkheid.

De verhoudingen zijn hier anders: psychische verschijnselen zijn niet denkbaar, zonder dat het Subjekt er bewustzijn van heeft; maar momenten der metafysische werkelijkheid wel, want zij bestaan voor het denken ook zonder dat het Subjekt hen innerlijk ervaart. Ook is de aanleiding er deze onbewustheid te erkennen.

Want in ons zelven ervaren wij een gestadige verdieping van geestelijk leven, dat is van inzicht in de metafysische werkelijkheid; gansch nieuwe feiten openbaren zich ons daarbij: stijgen op tot onze innerlijke ervaring. Daar dit zich in onze gedragingen en uitingen manifesteert, zoo hebben wij verder vaak gegevens om deze geestelijke verdieping ook bij onze mede-menschen te erkennen, en dat niet alleen bij de individuen van ons geslacht: ook in de stijging der kultuur (dit woord hier in zijn hoogsten zin genomen), zooals die in de geschiedenis blijkt, vinden wij een gestadige verdieping van geestelijk leven.

Zelfs heeft dit proces nog wijder beteekenis, want daar wij tegelijk een verwantschap vinden van dier en mensch in hun gelijken wezensgrond èn een principieel onderscheid tusschen hen stellen moeten daarin (en daarin alleen), dat wij het dier het besef van norm, zooals dat in ons is, niet kunnen toekennen, zoo moeten wij, nu wij de geestelijke verdieping aanvaarden, dit aldus inzien, dat dit proces ook de dieren omvat, en dat deze zijn empirische manifestaties van mede-

1) Zonder hier den aard der betrekking van het psychisch leven en de verschijnselen van het zenuwstelsel te willen onderzoeken, wil ik er toch op wijzen, dat dit onbewust geworden psychisch leven gebonden is aan de subkortikale hersenen en het hals- en ruggemerg, en dat dus niet alleen de hersenschors, maar het centrale zenuwstelsel in zijn geheel het orgaan is, welks verschijnselen met psychische in direkte betrekking staan.

Digitized by Google

Subjekten verkeerend in een aanvankelijker stadium van geestelijke verdieping dan wij.

Ten slotte blijkt de geestelijke verdieping het fundamenteele proces te zijn, dat het gansche geslacht der levenden omvat.

Deze geestelijke verdieping nu, die zich voordoet als een geestelijke evolutie (een evolutie van gansch andere orde dan het overeenkomstige biologische proces, en allerminst een onderdeel daarvan) kan niet gedacht worden als treffende den Geest zelf, want de Geest, zijnde buiten den tijd, is onveranderlijk. Zij moet gegrond zijn in het bewustzijn en bestaan is een *bewustwording*, welke is als een openbaring aangaande de dingen der eeuwigheid: steeds meer open gaan ons de eeuwige waarheden: doch wie zal vermogen met zijn verstand in het wezen dezer openbaring door te dringen?

De metafysische werkelijkheid openbaart zich; het bewustzijn aangaande de metafysische werkelijkheid is dus van anderen aard dan dat aangaande de psychische verschijnselen; het moet zijn sekundair ten opzichte van zijn objekt, en een afbeelding daarvan wezen. Het denk-konflikt dat wij vonden in het feit, dat het Subjekt (de Geest) hoewel bestaande als objekt van kennen toch ook gedacht moet worden als zijnde in metafysische werkelijkheid, verkrijgt nu een nieuwe formuleering; het onbegrijpelijke in dezen is dit, dat wij alle kennen, ook het bewustzijn, moetende houden voor primair ten opzichte van zijn objekt, toch ook meenen moeten, dat het bewustzijn voor een deel is afbeelding van zijn objekt.

Wij kunnen slechts inzien, dat de bewustwording het gansche geslacht der levenden omvat en dat zij gedacht moet worden als betreffende de metafysische werkelijkheid en als gaande van de geheele onbewustheid tot de volkomen bewustheid, die in de eeuwigheid is; het is ook een feit van diepzinnige beteekenis, dat in dezen bestaansvorm de Geest zich zelven geopenbaard wordt, maar zich zelven nog slechts ten deele kent, en dat ook

Digitized by Google

overigens de metafysische werkelijkheid ons slechts begint open te gaan 1).

In ieder stadium dezer bewustwording nu is er van zelf een deel bewustheid en een deel onbewustheid. Tot de aanvaarding dezer onbewustheid dringt ons alzoo de innerlijke ervaring: waar wij in ons zelf stijging der bewustheid vinden, erkennen wij tijdperken, waarin ons nog niet bewust was, wat wij thans als ervaringsfeit bezitten; ook kunnen wij niet nalaten te meenen, dat dit bewustwordings-proces voortduurt, en dat nog steeds momenten der metafysische werkelijkheid ons ongeopenbaard blijven. Zoo ook moeten we onzen mede-Subjekten een gelijke of geringere of meerdere geestelijke kennis en dus een gelijke of meerdere of geringere onbewustheid in vergelijking met ons zelven toekennen.

De erkenning dezer bewustwording leidt ook tot een nadere bepaling van het begrip transscendent. Transscendent is nu niet meer wat de grens der ervaring overschrijdt, maar: wat buiten het gebied der ervaring ligt tenzij het in het proces der bewustwording geopenbaard is; zoo blijft de Geest transscendent, hoewel innerlijk ervaren.

Al wat bestaat in metafysische werkelijkheid is wel transscendent, maar is daarom niet onkenbaar: in het proces der bewustwording wordt het ons geopenbaard, steeds meer.

In de tweede plaats spreekt men van onbewuste Subjekten, ook hier hebben wij tweeërlei afzonderlijk te beschouwen: men kan het bestaan veronderstellen (van meer dan veronderstellen kan hier geen sprake zijn) van Subjekten, die tijdens den ganschen duur van hun empirische leven onbewust zijn, en van menschen of dieren, die in een voorbijgaanden toestand van bewusteloosheid verkeeren.

Wat de eerste veronderstelling aangaat, men denkt zich

Psychisch leven der planten en lagere dieren.

1) Hier ware het de plaats om de beteekenis te overwegen der geïnitieerden: de stichters der wereldgodsdiensten, de »zieners", zij, die de menschheid voor-aangaan in haar gang naar de volkomen bewustheid, en om over de waarachtigheid der dichterlijke verbeelding te spreken: echter zou ons dit onderzoek te zeer uit de baan van ons betoog voeren.

Digitized by Google

hierbij blijkbaar Subjekten, die zich wel manifesteeren in een organisch leven, maar zonder dat men hun een psychisch leven of meer dan een, in den eigenlijken zin onbewust, psychisch leven kan toekennen. Het zijn bepaaldelijk de planten en de laagste diervormen, die men aldus opvat; het is voor velen een dogma geworden, dat deze levensvormen geen ziele-leven hebben.

Nu is, zooals wij reeds betoogden, een in den eigenlijken zin onbewust psychisch leven onaannemelijk; voor het denken wel mogelijk daarentegen is een Subjekt zonder psychisch leven, want de mede-Subjekten bestaan niet naar getuigenis van hun, maar van mijn bewustzijn (en wie zal ook uitmaken of de Geest voor zijn intreden in dezen bestaansvorm bewustzijn heeft?); evenwel, het is niet in te zien hoe een zoodanig Subjekt zich in een organisch leven openbaren zou, want kenmerkend voor het organische tegenover het anorganische bestaan is de doelwerking, en deze bestaat als beantwoording aan het psychologisch moment der doelstelling en is zonder die beantwoording niet denkbaar; verder is de doelstelling niet anders te denken dan als terugslag op een gevoel en een gevoel niet anders dan als terugslag op een voorstelling: zoo postuleert dus de doelwerking een, is het ook weinig ontwikkeld, dan toch in zijn geringe ontwikkeling volledig, psychisch leven.

Deze overwegingen brengen er mij toe ieder organisch leven door een psychisch leven gedragen te achten. Dit inzicht is in strijd met de opvatting, waarvoor de planten slechts onbezielde dingen zijn, geenszins lagere manifestaties van mede-Subjekten met een psychisch leven in hoofdzaak aan het onze gelijk: een opvatting, die wel daardoor ontstaan is, dat men terecht doelwerkingen voor manifestaties van een Subjekt houdend, ten onrechte in het plantenleven geen doelwerkingen erkent; de fout ligt hierbij in de te enge bepaling van het begrip doelwerking: als zoodanig gelden hier alleen zulke verschijnselen als men bij zich zelf van bewuste doelstelling afhankelijk kent, bij uitsluiting dus bewegingen van lichaamsdeelen; waar deze nu ontbreken, zooals bij de laagste

Digitized by Google

levensvormen en in het algemeen bij de planten het geval is, daar zijn met dit kriterium geen doelwerkingen te vinden. Maar nu leert eenige verdere overweging, dat alle organische levensverschijnselen doelwerkingen zijn, daar in alle een doel kenbaar is, n.l. het behoud van individu en soort; zij postuleeren daarom alle een hetzij bewuste, hetzij »onbewuste" doelstelling en dus een doelstellend Subjekt.

Daar nu verder alle onbewuste doelstellingen oorspronkelijk bewust geweest zijn en daarna langzamerhand hetzij in het leven van den individu of in dat der soort, onbewust zijn geworden, zoo moet men aannemen, dat in de oorspronkelijkste organismen, de eencellige wezens, althans aanvankelijk alle doelstellingen als bewuste verschijnselen bestaan hebben, en dat bij de verdere voortschrijding van het leven en de toenemende komplikatie van lichaamsbouw naast elkaar bewuste en onbewuste doelstellingen zijn komen te bestaan, want steeds zullen er nieuwe doelwerkingen zijn, die bij gebrek aan voldoende oefening nog niet automatisch tot stand komen.

Het zij echter opgemerkt, dat over den graad van duidelijkheid der voorstellingen en den graad van gekompliceerdheid van het ziele-leven der laagste wezens en de planten hiermede nog niets gepostuleerd is: het is zelfs aannemelijk, dat hun duidelijkste voorstellingen lang niet de gemiddelde duidelijkheid onzer voorstellingen bereiken, aannemelijk ook, dat hun ziele-leven in gekompliceerdheid bij het onze verre ten achter staat, afgezien nog daarvan, dat een hooger gevoelsleven hier ontbreekt; in algemeenen aanleg moet het echter met het onze overeenstemmen.

Alleen bij het postulaat van de mechanische interpretatie der levensverschijnselen is een organisch leven zonder psychisch leven aannemelijk; dit postulaat nu hebben wij hier ter plaatse niet nader te bestrijden: uit onze tot dusverre gevoerde overwegingen heeft ons anders gezind inzicht reeds voldoende kunnen blijken. Maar ik meen, dat de aanvaarding van de teleologische verklaring der levens-

Digitized by Google

verschijnselen als konsekwentie de erkenning van het bewuste ziele-leven aller organismen met zich voert 1).

Toestanden van bewusteloosheid (slaap en syncope).

Ten slotte hebben we nog te onderzoeken, wat men te denken heeft van de voorbijgaande toestanden van bewusteloosheid.

We nemen aan dat een mede-mensch of een dier in zulk een toestand verkeert, wanneer we bij hem konstateeren het ontbreken van zulke verschijnselen als we in ons zelf van bewuste doelstelling afhankelijk kennen, te gelijk met het voortduren der overige levensverschijnselen; na afloop blijkt nog bij den mensch bij wien alleen dit na te gaan is, een herinnerings-defekt te bestaan, dat zich uitbreidt over het tijdperk der bewusteloosheid.

Er moet hier een onderscheiding gemaakt worden tusschen de toestanden van slaap (en wat daaraan verwant is) en die van syncope: want deze verschillen zoowel in ontstaans-voorwaarde als in konstitueerende verschijnselen: het zou ons echter te ver voeren zoo wij al deze verschillen gingen opsporen.

In verband met de uitkomsten van ons vorig onderzoek ligt het voor de hand de toestanden van slaap op te vatten als in het leven geroepen door een algemeene inhibitie der gewoonlijk duidelijke voorstellingen en een daarmede evenredige vermindering van intensiteit der begeleidende gevoelens; het is daarmede ook goed te vereenigen, dat wij geen herinneringen bezitten beantwoordende aan waarnemingen tijdens den slaap, of zoo we er zulke bezitten, dat deze dan geheel

1) Er zij hier nog gewezen op de merkwaardige verdediging van Th. Fechner van het bestaan der planteziel (zie in het bijzonder: Ueber die Seelenfrage, Leipzig 1861); ook zij zijn overweging gememoreerd, dat uit het feit, dat wij een zenuwstelsel behoeven om waar te nemen, nog in het geheel niet volgt, dat die levensvormen, die geen zenuwstelsel bezitten, niet kunnen waarnemen (l.c. blz. 27 v.v.). Overigens is bij Mimosa pudica een weefsel aangetoond dat den prikkel voortgeleidt: zie Schultze, Vergleichende Seelenkunde, 1ster Bd., 2de Abth., blz. 165 (Leipzig 1897). Ook op Schultze's verdediging (l.c.) van het bestaan der planteziel zij hier de aandacht gevestigd, in het bijzonder ook op zijn betoog, dat een kenmerk ter principieele onderscheiding van plant en dier als organismen niet te geven is.

Digitized by Google

geïnhibeerd (»onbewust") blijven en slechts in zeer bijzondere omstandigheden, als diepe hypnose, waarde als bewustzijnstoestanden verkrijgen.

In toestanden van syncope vallen de bewuste voorstellingen, gevoelens en doelstellingen weg, waaraan beantwoordt een niet-funktioneeren der hersenschors (die tijdens den slaap slechts anders dan bij waken funktioneert); het psychische leven blijft in zulke periodes — min of meer althans — bepaald tot de »Unterbewusstseinerscheinungen."

A posteriori zijn beide soorten van toestanden van onbewustheid subjektief niet te onderscheiden van periodes waaromtrent een herinnerings-defekt bestaat. Wij besluiten tot een verleden toestand van zelf doorleefde onbewustheid op grond van mededeelingen van anderen of naar analogie van wat we eertijds bij anderen waargenomen hebben. Zonder mede-menschen zouden wij het voorkomen van deze toestanden hoogstens veronderstellen kunnen.

III.

Het Subjekt (Het Ik).

De woorden »Ik" en »Subjekt", die, zooals reeds opgemerkt, voor ons hetzelfde begrip uitdrukken, hebben drie beteekenissen: zoo is bijv. het Ik, dat zich te slapen legt een ander dan het Ik, waarvan wij zeggen, dat het bewustzijn heeft; alleen van dit laatste Subjekt was tot dusverre sprake: het is het metafysische, transscendente Subjekt. Het is zeer noodig deze drie Subjekten scherp te onderscheiden en in hun betrekking te bepalen.

Het hiertoe leidende onderzoek willen wij thans opnemen; daar alleen de kennisleer tot een juist begrip in dezen voeren kan, zoo zullen wij bij dit onderzoek haar licht vrijelijk over deze problemen doen schijnen. En wel beroepen we ons hier op de resultaten van de kennisleer der kritische filosofie, die we zonder nadere verdediging willen aanvaarden: we nemen alzoo aan zonder nadere bewijsvoering (die ons op te verre wegen zou brengen), dat de zintuigelijke kennis produkt is van twee faktoren: de gewaarwordingen, die de waarde

Digitized by Google

hebben van voor het Subjekt teekens te zijn der onkenbare Objektiviteit (de gewaarwordingen maken het subjektief aspekt der Objektiviteit uit) en van apriorische elementen. We nemen dus aan, dat de leer van vele tegenwoordige naturalisten (Spencer e.a.) volgens wie de ken-vormen hereditair door de ervaring van het voorgeslacht in ons ontstaan zijn, dus niet vóór alle ervaring zijn, maar in de ervaring fylogenetisch verworven worden, verwerpelijk is, evenzeer als de oude nu vrij wel verzaakte leer der tabula rasa zelf. We nemen aan, dat ervaring zonder die apriorische ken-vormen niet bestaan kan, noch bij ons, noch bij het voorgeslacht.

Voor hem die zich op dit standpunt stelt èn het metafysische Subjekt erkent, kan er geen twijfel bestaan of de apriorische elementen der kennis zijn op te vatten als in dat Subjekt, en niet als in het bewustzijn gegrond, want in deze apriorische voorstellings-elementen doet zich een aktiviteitsmanifestatie voor en indien nu bewustzijn niet meer is dan een intuitief kennen van het metafysische Subjekt (o.a. van de voorstellingen), zoo is onmogelijk, dat het de oorsprong dezer aktiviteit is, dat het ken- (dat is: voorstel-) funkties heeft; de eenige grootheid, die hiertoe in aanmerking komt, is dit van zelf aktieve Subjekt 1).

* * *

1) In een uitvoerige bespreking, die de Redakteur der Wetenschappelijke Bladen (April '99) wel heeft willen wijden aan mijn reeds geciteerd werk, vind ik tot mijn verwondering de opmerking, dat »de aktiviteit van den Geest [door mij] louter als een mysterieuse zedelijke verdieping gekenmerkt wordt" (blz. 138). Het bovenstaande, op eenige uitweiding na onveranderd uit mijn boek (blz. 13) overgenomen, moge hem van de onjuistheid zijner opvatting overtuigen; een der principieele vragen, die het gansche boek beheerschen, is toch ook juist welk deel der verschijnselen van het empirisch-psychische leven moet opgevat worden als voortkomende door aktiviteit van het Subjekt, en welk deel als kauzaal bepaald. — Uit het bovenstaande betoog moge den geachten recensent ook blijken, dat ik het metafysische Subjekt geenszins houd voor synoniem met de Godheid (zie Wetensch. Bl. l.c. blz. 142): ik herinner mij geen plaats uit mijn boek, die van deze opvatting getuigt. — Tegen zijn bezwaar, dat ik de noodzakelijkheid niet aangetoond heb van het aannemen van het transscendente Subjekt voor een vruchtbare studie der psychologie, maar dat ik alleen mijn geloof belijd in het bestaan van zulk een Subjekt (blz. 141) zou ik willen aanvoeren, dat ik, het bestaan van het Subjekt voor een onafwijsbaar ervarings-feit houdend, zulk een betoog toch niet verschuldigd was?

Digitized by Google

Het metafysische Subjekt.

Over het eerste der drie Subjekten hebben wij reeds gehandeld; het is het metafysische, transscendente Subjekt, ident met den Geest: op dit had ook betrekking alles wat wij in het voorafgaande over het Subjekt gezegd hebben.

Het metafysische Subjekt, de Geest, is onze wezensgrond; zijn bestaan ervaren wij, wordt ons geopenbaard, in het bewustzijn; het denken leidt tot de erkenning zijner metafysische natuur.

Daar wij tijd en ruimte opvatten als zijn aanschouwingsvormen, zoo zeggen wij: de Geest is buiten den tijd en buiten de ruimte; hij is zonder begin en zonder eind, hij is niet hier, hij is niet daar, hij is. En als voorstellend Subjekt komt hij te staan tegenover de Objektiviteit, die voor hem onkenbaar, voor het bewustzijn bestaat krachtens het Subjekt zelf: het Ik wijst direkt op een niet-Ik even zeker bestaande als het Ik zelf.

De Geest staat geheel buiten het empirisch-psychische leven; dit wordt opgebouwd uit drie soorten van bewustzijns-toestanden: voorstellingen, gevoelens en toestanden van wilsbewustheid: achter ieder dezer staat gelijkelijk het bewustzijn en achter dit het transscendente Subjekt.

Uit de metafysische werkelijkheid, waarin tegenover elkaar staan het metafysische transscendente Subjekt en de metafysische, transscendente Objektiviteit zal nu voortkomen de empirische werkelijkheid, waarin bestaan het empirische Subjekt, resp. als *psychologisch* en als *psycho-fysiologisch* Subjekt, en de empirische Objektiviteit 1).

Het psychologische Subjekt; ziel en lichaam.

Dit geschiedt in het voorstellen. In het voorstellen wordt een vorm van Subjekts-aktiviteit openbaar naar aanleiding der gewaarwordingen, die voor het Subjekt bestaan als teekens

1) Het is misschien niet ondienstig er op te wijzen, dat wij hier ten bate der demonstratie als een in den tijd vallend proces voorstellen, wat in werkelijkheid een logische opvolging van stadia is. Wèl bestaat het proces in omgekeerde volgorde in zoo verre, dat de denkende mensch in den loop van zijn leven van de laatste fase, die wij onderscheiden zullen, voortschrijdt tot de tweede, en van daar tot de eerste. Hierover nader in den tekst.

Digitized by Google

der in zich zelf onkenbare metafysische Objektiviteit: naar aanleiding en met gebruikmaking dezer bouwt zich het voorstellende Subjekt òp de metafysische de empirische werkelijkheid op.

De aktiviteit van het voorstellende Subjekt openbaart zich daarbij aldus, dat het, op die Objektiveit leggende zijn tijd- en ruimte-aanschouwing en ding-opvatting, zich zelf een nieuwe Objektiviteit opbouwt, bestaande uit ruimtelijke dingen, en waarin een gebeuren is, dat in den tijd is. Deze Objektiviteit is als voorgesteld empirisch.

Het Subjekt wordt zich nu bewust in zijn voorstellen van de empirische Objektiviteit: de *intellektueele* bewustzijnsinhoud 1) is dus geboren.

Zoo is dan in plaats der onkenbare Objektiviteit gekomen de empirische Objektiviteit en daar tegenover in plaats van het transscendente Subjekt: de voorstelling der empirische Objektiviteit. Met het voorgestelde komt nu vervolgens de voorstelling in den tijd: de tijd-aanschouwing straalt terug op het voorstellen; direkt geldt dit slechts voor de elementen van objektieve herkomst, de gewaarwordingen, van wier wisseling de wijzigingen in den intellektueelen bewustzijnsinhoud afhankelijk zijn; zij komen nu in tijds-opvolging, waardoor er feitelijk eerst van veranderingen in dien bewustzijns-inhoud en in het voorstellen sprake kan wezen. Deze veranderingen, opgevat als verschijnselen zijn de voorstellingen, die elkander in den tijd opvolgen.

De fundamenteele splitsing van het Zijn in twee tegengestelden, oorspronkelijk in de metafysische werkelijkheid bestaande, blijft dus in de empirische werkelijkheid gehandhaafd; zij beheerscht het geheele voorstellings-leven. Nu staan niet meer tegenover elkaar transscendent Subjekt en transscendente Objektiviteit, maar voorstelling en voorgestelde.

De voorstelling en het voorgestelde staan tot elkander in dubbele betrekking: eerstens zijn ze tegengestelden en als

1) De intellektueele bewustzijns-inhoud: dit zijn alle voorstellingen te zamen en die gedragen door het Subjekt.

Digitized by Google

zoodanig absoluut ongelijksoortig; hierin onderscheidt zich hun verhouding niet van die van transscendent Subjekt en transscendente Objektiviteit; tweedens — en hierin onderscheidt zich hun verhouding wel van die der juist genoemden — beantwoorden ze aan elkaar en hebben als zoodanig een overeenkomst. De voorstelling van een boom en de boom zelf zijn absoluut ongelijksoortig, maar staan met elkander in betrekking als in verschillende sferen aan elkander beantwoordende grootheden.

In verband met de herkomst der tegenstelling wordt verder de voorstelling: het alleen voor dit Subjekt bestaande en het voorgestelde: het voor alle Subjekten bestaande 1).

Het voorgestelde wordt daarenboven krachtens zijn objektief karakter deel van een onafhankelijk van het Subjekt bestaand systeem, waarvan het aanvankelijk slechts onsamenhangende momenten kent; in den loop van het empirische leven ontwikkelt zich nu aldus een kennis van dat systeem, dat niet alleen de schat van zinnelijke voorstellingen steeds toeneemt, maar daarenboven in logische arbeid tusschen de voorgestelde momenten betrekkingen, in het bijzonder kauzale betrekkingen gelegd worden. Opgemerkt zij hierbij het verband tusschen deze twee feiten: dat de empirische Objektiviteit voor ons een zelfstandig systeem is en dat we de verschijnselen van dat systeem opvatten als in kauzaal verband staande.

De voorstellingen-komplex nu van de empirische Objektiviteit, getreden in de plaats van het transscendente Subjekt en in den tijd gekomen, is de eerste aanleg van dat empirische Ik, dat men nader kan aanduiden als het *psychologische Ik*, niet dat Ik zelf. Want wel heeft deze voorstellingen-komplex

1) De woorden »subjektief" en »objektief" hebben twee beteekenissen: 1o. subjektief = wat uit het Subjekt is (de apriorismen bijv.), waar tegenover staat objektief = wat niet uit het Subjekt is (de gewaarwordingen) en 2o. subjektief = wat alleen voor het Subjekt bestaat (een gevoel, een waarneming), en objektief = wat voor alle Subjekten bestaat (het waargenomene: de dingen, bewegingen). De gewaarwordingen, die in den eersten zin objektief zijn, zijn in den tweeden subjektief.

Digitized by Google

een objekt tegenover zich, aan hem tegengesteld, maar de twee andere Subjekts-kenmerken ontbreken nog: hij is niet individueel en niet aktief.

De associatie-psychologen, die dezen voorstellings-komplex voor het eenige Ik, hèt Ik houden, dwalen dus op twee wijzen: eerstens en vooral daarin, dat ze voorbijzien, dat ook deze voorstellingen-komplex een drager noodig heeft: deze nu kan niet anders zijn dan het in zijn apriorismen aktieve, transscendente Subjekt, de voorwaarde tot alle voorstellen, de Geest, die zich behalve in het voorstellen ook in het voelen en willen openbaart; tweedens daarin, dat ze niet opmerken, dat een Ik een eenheid is, niet een komplex, en daarenboven een aktieve grootheid.

Het psychologische Subjekt is de *Ziel*. De ziel is daarbij de substantie, die te denken is achter de psychische verschijnselen als akcidenties.

Het ontstaan van het begrip ziel is aldus: volgens onzen voorstellings-aanleg vatten wij het direkt gewaargewordene op als akcidentie (eigenschap, toestand, verschijnsel) van een ding als substantie, en daarna zijn wij geneigd in analogie de psychische verschijnselen: voorstellingen, gevoelens enz., die we in innerlijke ervaring kennen, eveneens op te vatten als gedragen door een substantie, hier van zelf immaterieel, in welke de eenheid van het psychisch verschijnende is. De ziel is in dezen gedachtenkring dus een immateriaal ding, zij onderscheidt zich van het materieele ding daarin, dat zij niet ervaren, maar door het denken gesteld wordt: zij is hypothetisch; verder ook daarin, dat zij als niet te ervaren transscendent is.

Ziel en Geest zijn wel te onderscheiden: de ziel is substantie van, de Geest voorwaarde tot de psychische verschijnselen; de ziel wordt ook door het denken gesteld maar de Geest innerlijk ervaren. Deze twee grootheden staan overigens in verschillende gedachten-kringen en kunnen nimmer in één beschouwing te zamen voorkomen. 1)

1) Aan het woord »ziel" zijn overigens zoo vele beteekenissen gehecht, de ziel is ook in populaire besprekingen een zoo onnauwkeurig omschreven begrip,

Digitized by Google

Als substantie is de ziel een eenheid. Om nu echter als Subjekt te fungeeren, moet de ziel behalve individueel ook nog aktief zijn: deze aktiviteit nu openbaart zich in de macht, haar toegekend over het lichaam.

Hierin is een onderscheid tusschen de ziel en het materiëele ding, dat de ziel wel, maar het materiëele ding niet aktief is; tevens blijkt hieruit, dat de ziel in deze beteekenis geen wèl doordacht filosofisch begrip is, want tegelijk is zij aktief en toch als substantie niet aktief. In verband hiermede is het ook van belang op te merken, dat zoowel de ziel als het objekt, dat er als korrelaat tegenover staat, ten onrechte gedacht worden te bestaan in metafysische werkelijkheid: het wordt zoo duidelijk, dat de ziel bestaat in den gedachtenkring van het naieve realisme.

Het objekt der ziel is niet de empirische Objektiviteit in haar geheel, maar bij uitsluiting het lichaam. Het lichaam staat onder de dingen n.l. op twee wijzen tot de ziel in bijzondere betrekking; aan beide beantwoorden feiten van kennis-theoretische beteekenis, waardoor het lichaam ook in de kennisleer in twee opzichten een bijzonder ding is.

Het lichaam gesteld tegenover de ziel is het ding, dat voorwaarde is tot haar waarnemen, en dat tegelijk aan haar macht onderworpen is: in deze laatste betrekking bestaat, naar wij reeds opmerkten, de aktiviteit der ziel.

Van uit de kennisleer beschouwd (in den gedachtenkring dus, waar niet de ziel, maar het voorstellende Subjekt erkend wordt), is het lichaam tegelijk het eenig direkt waargenomen ding èn het ding, dat voorgesteld wordt als in stand ge-

---

dat het gebruik maken van dezen term in de psychologie in het algemeen geen aanbeveling verdient; voor zoo verre haar niet de beteekenis gegeven wordt, waarin ze hier voorkomt of zij meer of minder ident is met wat wij den Geest noemen, strekt ze nu eens ter aanduiding van den emotioneelen aanleg des menschen — en als zoodanig is zij voor de litteratuur, voor de lyriek het bijzonder, een begrip van groote waarde — een ander maal is zij ident met de bewustheid. In al deze beteekenissen is de ziel een voor de psychologie waardeloos begrip. Er zij ook op gewezen, dat zij als emotioneele aanleg of als ident met de bewustheid — zooals ook de bewustheid zelf — niet een konkreete grootheid is, maar een begrip, een gedachten-produkt naar aanleiding van verschijnselen door abstraktie gevormd.

Digitized by Google

houden door de doelstelling, die evenals de voorstelling gedragen wordt door het metafysische Subjekt.

Terwijl nu het feit, dat het lichaam voorgesteld wordt als in stand gehouden door de doelstelling van het Subjekt, (wat, in den anderen kring overgebracht, wordt: het feit, dat het lichaam onderworpen is aan de wilskracht der ziel) hier ter plaatse geen nadere uiteenzetting behoeft, vereischt wel eenige explikatie eerstens onze bewering, dat gezien van uit de kennisleer het lichaam het ding is, dat alleen direkt waargenomen wordt; en tweedens, hoe dit feit in verband te brengen is met de opvatting van het lichaam als voorwaarde tot het waarnemen der ziel.

Om in te zien, dat het lichaam het eenige direkt waargenomen ding is, moet men bedenken, dat, naar de embryologie leert, ook het hoogst ontwikkelde organisme fylo- en ontogenetisch zich uit een één-cellig lichaam ontwikkeld heeft; met de beschouwing van drie stadia uit zijn ontwikkelingsgang is onze toelichting dan te geven. Men neme daarbij in aanmerking ons betoog, dat alle levensvormen een ziele-leven hebben.

In het eerste ontwikkelings-stadium vinden wij het individu verschijnend als één-cellig organisme; voor hem bestaat als eenig waarnemings-objekt het lichaam: alle voorstellingen zijn hier voorstellingen van verschijnselen in het inwendige en op het oppervlak van het lichaam.

Het is aannemelijk, dat de oorspronkelijkste levensvormen, zij dus, wier lichaam zich niet verder dan tot een één-cellig organisme ontwikkelt, van alle verschijnselen van hun organisch leven voorstellingen hebben, want alle levensverschijnselen beantwoorden aan oorspronkelijk bewuste doelstellingen en een bewuste doelstelling stelt voorop de duidelijke (niet geïnhibeerde) voorstelling van het tot doel gestelde; daarbij zal — gegeven de ruimte-aanschouwing — een onderscheiding van verschijnselen aan het oppervlak en in het inwendige van het lichaam mogelijk wezen door de omstandigheid, dat de eerste niet, de tweede wel aan een doelstelling beantwoorden. In de rij der geslachten worden nu

Digitized by Google

wel de voorstellingen der inwendige verschijnselen voor een groot deel onbewust, voor zoo verre zij bewust blijven echter (ten slotte zijn dit alleen de voorstellingen van een deel der aktieve bewegingen) blijft deze aanvankelijke lokalisatie bestaan 1).

De verschijnselen aan het oppervlak zullen nu verder opgevat worden als veroorzaakt door prikkels van buiten op het lichaam inwerkende; zoo zullen dus te gelijk het lichaam en de in hun inwerking op het lichaam onderling onderscheiden prikkels voorgesteld worden; daarmede is een begin van kennis van het niet-lichaam gegeven; de buitenwereld wordt daarbij echter slechts middellijk waargenomen: onmiddellijk voorgesteld wordt alleen het lichaam.

In het tweede stadium, dat wij in beschouwing nemen, bestaat er een organisme met organen en een zenuwstelsel, maar nog geen gehoors- en gezichts-apparaat. Toen zich organen differentiëerden, was een centraal-orgaan noodig om de eenheid van het organisme te bestendigen en een doelmatig werken zijner organen mogelijk te doen zijn; als zoodanig fungeert nu het zenuwstelsel, dat op zijn beurt bestaat uit een centraal gedeelte, hersenen en ruggemerg, het eigenlijke lichaams-centrum, en een perifeer gedeelte, het systeem van zenuwbanen, dat als intermediair tusschen de organen en het centrale zenuwstelsel dienst doet: langs de zenuwbanen worden de verschijnselen op het oppervlak en in de organen centrifugaal naàr, en de reakties, de eigenlijke levensverschijnselen, centrifugaal vàn de hersenen en het ruggemerg voortgeleid.

In verband met de beteekenis van het zenuwstelsel wordt het waargenomen verschijnsel gelokaliseerd op de plaats van zijn ontstaan en niet ergens in het zenuwstelsel: dit strekt slechts ter verbinding der overige organen, waarmede het, hoewel zelf een orgaan, niet gelijkwaardig is. Het voor de

1) De lokalisatie in het inwendige, en niet op het oppervlak van het lichaam, van verschijnselen en toestanden, die toch niet levensverschijnselen zijn (zoo bijv. overvulling van de maag), is sekundair: deze kunnen we hier buiten beschouwing laten.

Digitized by Google

zenuw-fysiologie gewichtige feit der projektie van het waargenomene is dus alleen uit de ontwikkeling en biologische beteekenis van het zenuwstelsel te verstaan; daaruit ook alleen is in te zien, dat een inwerking op eenige plaats der zenuw waargenomen wordt als een verschijnsel in haar eindpunt.

Ook in deze periode nu wordt alleen het lichaam direkt waargenomen en bestaat verder de mogelijkheid de buitenwereld middellijk te leeren kennen. In onze beschouwing kan men dit stadium ook aangeven als dat, waarop de onderscheiding van substraat en voorgestelde ontstaat: het substraat is het verschijnsel in het centraal-zenuwstelsel, het voorgestelde het verschijnsel in het bijzondere orgaan (resp. de huid) ter plaatse waar het met de zenuwbaan in kontakt staat.

In het laatste (derde) stadium heeft de ontwikkeling van het organisme haar (tegenwoordig) eindpunt bereikt; hier doet zich voor het vol ontwikkelde organisme met zenuwstelsel en organen en, als nieuw moment, een gezichts- en gehoorsapparaat.

De gezichts- en gehoors-voorstellingen vertoonen de merkwaardige bijzonderheid, dat ze geacht worden tot beantwoording te hebben een verschijnsel niet op het oppervlak van het lichaam, maar ergens in de ruimte op een afstand er van daan, welk verschijnsel door voortgeleiding door de ruimte een prikkel op het lichaams-oppervlak te weeg brengt. Men moet zich voorstellen, dat deze tweede projektie, die van de grootste beteekenis is voor de vorming van ons wereldbeeld, niet onmiddellijk tot stand gekomen is, maar geleerd is in de ervaring, en wel voornamelijk de ervaring van het voorgeslacht. Wanneer oog en oor zich ontwikkelen, bestaat het in- en uitwendige tast-apparaat reeds geruimen tijd; de lokalisatie op het lichaams-oppervlak en de kennis der lichaamsbewegingen heeft zich dus reeds kunnen ontwikkelen 1); er is daarom een kontrole door tastwaarnemingen mogelijk, waaruit telkens blijken zal, dat het geziene en gehoorde niet

1) Het is hier de plaats niet dit nader te demonstreeren.

Digitized by Google

direkt op het lichaam inwerkt, maar op een afstand er vandaan ontstaat. Door deze kontrole zal het objekt der gezichts- en gehoors-voorstellingen, dat aanvankelijk opgevat werd als een prikkel inwerkend op het lichaam, langzamerhand gepercipieerd worden als een ding of een dings-verschijnsel ergens in de ruimte.

En zoo hebben zich dan uit de oorspronkelijke lichaams-voorstellingen drie soorten van voorstellingen ontwikkeld: voorstellingen van verschijnselen in het inwendige van het lichaam, van inwerkingen op het lichaam en van dingen of verschijnselen in de ruimte. Als feit blijft echter bestaan, dat het lichaam het eenige direkt voorgestelde ding is. —

Het is nu niet moeilijk meer dit feit van kennis-theoretische beteekenis in verband te brengen met de opvatting van de ziel als voorwaarde tot het waarnemen. Men heeft daartoe slechts te bedenken, dat de ziel (in den hier bedoelden zin) voorkomt in een beschouwing, die wel is waar niet wijsgeerig is, maar toch zich reeds ontwikkeld heeft uit een lagere, waarover spoedig nader, in welke het lichaam deel uitmaakt van het Subjekt en als zoodanig tegenover de buitenwereld gesteld wordt. Deze opvatting doet zich in den gedachten-kring, die ons thans bezighoudt, nog daarin gelden, dat hier den eigenlijken lichaams-voorstellingen tegenover de gezichts- en gehoors-voorstellingen een subjektief karakter toegekend wordt, en dat zij als gevoelens 1) van de waarnemingen der dingen en geluiden der buitenwereld onderscheiden worden. De voorstellingen van een ding inwerkend op het lichaams-oppervlak komen daarbij tusschen beide in te staan: men houdt het er voor, dat een lichaams-»gevoel" samengaat met de waarneming der inwerking van een ding. Het gebied der waarneming wordt zoo aanzienlijk beperkt; bij de vooropstelling dat lichaams-verschijnselen niet waargenomen worden (dan langs een omweg door den gezichtszin) kan dan het feit van het naast elkaar bestaan van substraat en voorgestelde aldus in woorden

1) Men verwarre deze gevoelens niet met wat in de psychologie alleen als zoodanig geldt: de toestanden van behagen en onbehagen.

Digitized by Google

worden gebracht: het lichaam is de voorwaarde tot het waarnemen.

Uit de beteekenis van het lichaam volgt bij de erkenning van mede-Subjekten, dat alle dingen voor alle menschen in principe waarneembaar zijn, d. w. z. dat ze op ieders lichaam inwerken, maar dat de inwerking zelf op het lichaam en de toestanden (afwijkingen) en verschijnselen van het eigenlichaam — direkt althans — slechts door den drager er van kunnen worden waargenomen.

Het psycho-fysiologische Subjekt.

Er is nu echter nog een tweede empirisch Ik, een derde Subjekt dus, het *psycho-fysiologische Subjekt;* we hebben er in het voorafgaande reeds melding van moeten maken; evenals het psychologische Ik bestaat dit in de werkelijkheid waarin wij leven in onze dagelijksche bezigheden, de werkelijkheid van het naieve realisme, waarin het voorgestelde geacht wordt te bestaan onafhankelijk van den voorsteller, waar uit de lichaamsvoorstelling besloten wordt tot de werkelijkheid van het lichaam en uit de voorstelling der dingen tot de werkelijkheid van hun bestaan buiten het voorstellen om. De dingen en het lichaam zijn hier primair en de voorstellingen er van sekundair.

Het ontstaan van dit psycho-fysiologische Subjekt is nu verder aldus, dat het psychologische Subjekt het lichaam, zijn objekt, als bestanddeel in zich opneemt en daarmede te zamen zich stelt tegenover de verdere wereld der dingen, die dan wordt de buitenwereld; daarbij fungeert de ziel als levensprincipe van het op zich zelf levenlooze lichaam. Beide dit Subjekt en dit objekt zijn in tijd en ruimte.

Dit psycho-fysiologische Ik is het belichaamde Ik, het bezielde lichaam, dat loopt en eet, zich te slapen legt en zich baadt, dat een kind baart, dat zich onhandig voelt, dat waarneemt, denkt, voelt en wil: de mensch omringd door de dingen der buitenwereld: het Subjekt nedergedaald in de wereld der dingen. Ook dit Subjekt is individueel en aktief, zijn aktiviteit openbaart zich in zijn ingrijpen in de buitenwereld.

* * *

Digitized by Google

Zoo heeft dus het woord »Ik" drieërlei beteekenis. De niet wijsgeerige mensch staat in het naieve realisme en erkent slechts het psycho-fysiologische Subjekt en daartegenover als objekt de buitenwereld.

Eerst op een hooger vlak van intellektualiteit, niet voor alle menschen bereikbaar: heden reeds voor veel meerderen dan in verleden tijden, komt men tot het inzicht, dat het ziele-leven een afzonderlijke sfeer is van andere orde dan het organische leven, en daarmede tot de erkenning van het psychologische Subjekt, de ziel, waar tegenover als objekt staat het lichaam.

Uit dit inzicht komt de wijsgeerige erkenning voort van het metafysische Subjekt, den Geest, de transscendente realiteit van ons wezen, waar tegenover als objekt staat de metafysische Objektiviteit.

Het psycho-fysiologische Ik is in den tijd en in de ruimte, het psychologische Ik is in den tijd, het metafysische Ik is buiten tijd en ruimte beide. Zoo is dan ook het empirische Subjekt, daar het in den tijd bestaat, in zijn beide vormen, in zijn toestanden gestadig veranderend, maar de Geest, buiten den tijd zijnde (want de tijd is zijn eigen schepping) is onveranderlijk.

Het psycho-fysiologische Subjekt wordt geboren, door zijn ouders verwekt, en sterft na eenige tientallen van jaren; het psychologische Subjekt komt te bestaan te gelijk met zijn lichaam, maar niet door zijn ouders verwekt: het sterft in der eeuwigheid niet; voor den Geest bestaat noch geboorte, noch verwekking, noch dood: hij is in de eeuwigheid, dat is in het tijdlooze.

Wij leven in den tijd, maar het innerlijkste van ons wezen staat buiten den tijd: het metafysische wezen zelf buiten den tijd openbaart zich in tijdsvorm.

Wat dat nu is, dat de Geest zich komt te openbaren in den tijd: dit is niet te zeggen. Hoe is dat moment, waarop het geschiedt? En, staande in de empirische werkelijkheid, zullen wij zeggen, dat het is bij de kopulatie? Het is een ondoorgrondelijk feit, evenzeer als het uittreden uit dezen bestaansvorm bij den dood. Dit alleen kunnen wij zeggen: bij het

Digitized by Google

begin en bij het eind van het empirische leven moet de Geest, aktief, een verandering ondergaan, waardoor de eene maal hij komt in dien bestaansvorm en waardoor de andere maal die betrekking opgeheven wordt.

* * *

Ons onderzoek, dat was ter inleiding in de studie van het ziele-leven moest noodzakelijk de twee groote problemen van het bewustzijn en het Ik aanvatten. Maar deze zelfde problemen doen zich voor aan een ieder, die zoekt te komen tot een levensleer, want hij wiens denken dáarop gericht is, komt te staan voor het mysterie van het Ik, en inkeerend tot zich zelf vindt hij de erkenning van God, het besef van goed en kwaad, van de realiteit der schoonheid, maar dit alles blijft voor hem waardeloos, zoolang hij het verband er van niet gevonden heeft. Zoo heeft dan het klare inzicht in deze dingen, waarnaar wij zochten, niet alleen beteekenis voor vakkennis, het vertegenwoordigt, daar het leidt tot een levensleer, ook hooger geestelijke waarde.

Digitized by Google

DE ZAAK HOGERHUIS

DOOR

F. VAN DER GOES.

P. A. PIJNAPPEL, *De zaak Hogerhuis.* Amsterdam, Scheltema & Holkema's Boekhandel. [*Prijs: f* 0.25.]

I.

De Leidsche hoogleeraar Van der Vlugt is een van het zestal Westerlingen geweest, die op reis waren gegaan om den Keizer van Rusland tot andere gedachten te brengen, nopens de behandeling van zijne Finsche onderdanen; maar die niet zoo ver konden komen van Zijne Majesteit hunne gewichtige schriftstukken in handen te stellen of tot een mondgesprek met Hoogstdenzelven te worden toegelaten.

Daarentegen beschrijft de heer Van der Vlugt het wedervaren van hem en zijne tochtgenooten in een bijzondere korrespondentie aan het *Handelsblad;* zoodat, indien niet de bewoners van Finland in hunnen strijd om vrijheid, althans de lezers in Holland worden gesterkt in hunne liefde voor belangwekkende reisverhalen, gelijk de bladen er in dezen tijd des jaars plegen mee te deelen. Niemand minder dan de bejaarde Noordpoolreiziger Nordenskiöld was van de partij; en het verhaal zijner avonturen met Eskimo's en Lappen, zijne »lektuur-herinneringen uit het leven van zijn lievelingsheld Napoléon", vormden, naar de figuurlijke lofspraak van den heer Van der Vlugt, »het zout (hunner) gemeenschappelijke maaltijden." Onderstellen wij uit vaderlandsch zwak, dat de schrijver in het *Handelsblad* er wederkeerig de suiker van

Digitized by Google

representeerde, en de Heer Nordenskiöld reden heeft gehad met ééne naamsverandering deze woorden van den Leidschen professor tot de zijne te maken: »Een man als mr. Van der Vlugt te ontmoeten is een schat die blijft, een voorrecht, dat al had de reis naar Petersburg niets anders opgeleverd, hare moeiten ruimschoots zou hebben geloond."

Voor het overige bevatten deze brieven een zeer openhartig relaas van de wijze, waarop eenige ministers van den Tsar met de vreemdelingen een loopje namen. Om dit recht duidelijk te maken, plaatst de schrijver als motto boven zijn tweede epistel het antwoord van een dier hoogwaardigheidsbekleeders: »De Keizer, mijn doorluchtige meester, is volkomen toegankelijk voor iedereen." De geestigheid van de brieven is, dat de schrijver zeer wel gevoelt, dat de diplomaat te beleefd was om er bij te voegen: behalve voor u. Doch deze overmaat van gemoedelijkheid veroordeelt tevens den tocht. Ten minste bij den Nederlandschen kruisvaarder heeft het besef van de realiteit der Russische toestanden ontbroken. Redeneeringen als mr. Van der Vlugt zou aanbieden, kent de keizer op zijn duimpje. Meent men dat het onbekendheid met den inhoud van de liberale levensbeschouwing is, in het bijzonder eenige achterlijkheid op het stuk van vrijzinnig staatsrecht, die de rol bepaalt van den Oosterschen heerscher? Van de ontwikkeling van twee machtsmiddelen kan het aanbreken van een beteren tijd voor Rusland worden verwacht; van de kracht der vooruitstrevende burgerij, van de kracht der opkomende arbeidersklasse, — maatschappelijke groepen, die beiden hun weg vinden met de uitbreiding van de moderne sociale verhoudingen. Zoolang aan het Tsarendom door geene revolutionnaire invloeden in het eigen land voldoende weerstand wordt geboden, is alle buitenlandsche inmenging te vergeefs. En slechts is voor later van die buitenlandsche inmenging iets te hopen, welke komt in de gedaante van eene triomfeerende arbeidersklasse uit het Westen, die na de overwinning op de reaktie tehuis, het evangelie van de vrijheid in den mond van het kanon en op de spits van de bajonetten draagt, draagt over de vlakten van het zuchtende Tsarenrijk —

Digitized by Google

welkom geheeten gelijk voor nu honderd jaar de Fransche legers over den Rijn en de Alpen. — Doch ligt misschien in de uiterste machteloosheid van eene demonstratie als die van de heeren Van der Vlugt c.s., die alleen hunne kracht zoeken in een woord, in een woord waarvan zij vooraf niet zeker wisten of het hun vergund zou worden te spreken, — de bekoring van het geloof aan eene idee, sterker dan het geweld van bajonetten of kanonnen? De heer Van der Vlugt is daarvoor te zeer een tourist, meer dan een kruisvaarder. Hij laat te spoedig zich troosten door het charmante gezelschap, en glimlacht te dikwijls over zijn eigen figuur als die van het verlakte haasje in het groote Petersburg.

De grapjes over de agenten, die de heeren in hun hotel vergezelden, zijn eenigermate een affront voor de lieden, die in ernst met de Russische politie te maken hebben gehad. De schoonheid van den dweeper, die politie en ministers nadert, niet met den hoed in de hand maar met een dolk in de vuist, vertoont de speciale korrespondent van het *Handelsblad* ons niet of nauwelijks; en wij wilden zeggen dat, indien de schoonheid ontbreekt, er weinig anders overblijft dan de lafheid.

Eéne plaats, intusschen, is er in den genoemden tweeden brief, die de verhouding van de vertegenwoordigers van het burgerlijk liberalisme tegenover de Russische bureaukratie met eenige zuiverheid aanduidt. Van een der ministers heet het, dat hij het »doel van de tusschenkomst" — een tusschenkomst, die niet meer dan een overkomst heeft kunnen zijn — niet begreep. »Noch onze bekommering om Finland's wille". »Noch ook de onpersoonlijke vanzelfheid der betooging" — een betooging, die slechts een betuiging is geweest, — »wier vertolkers hij voor zich zag." — »*Wie* hadden ons toch wel eigenlijk naar St. Petersburg gebracht? *Wie* zaten er eigenlijk achter? Ziedaar 's ministers eerste vraag." En de heer Van der Vlugt gaat voort met te verzekeren, dat van de daad van den keizer ten opzichte van Finland, »deze trouwe en eerlijke dienaar des Tsaren zich evenmin een voorstelling (vormde) als van dit andere dat, op het verne-

Digitized by Google

men eener dergelijke daad, het rechtsgevoel van West- en Midden-Europa *vanzelf* zich uitte in protest op protest, al liet kwalijk *iemand* zich aanwijzen als de belhamel of de raddraaier".

Wat de deputatie van de liberale bourgeoisie ondervond bij de handlangers van den alleenheerscher in de zaak van Finland, ondervinden de vertegenwoordigers van de georganiseerde arbeidersklasse bij de regeerende dienaren van de bourgeoisie in de zaak van de broeders Hogerhuis.

Wie hunner, mag men vragen, wie hunner heeft getoond *onze* tusschenkomst en *onze* bekommering om der onschuld wille te begrijpen? Wie: het onpersoonlijke, de vanzelfheid der betooging? Het socialisme, meenden ze, zat er achter: haat tegen het gezag, afkeer van de justitie. Wat zij eigenlijk misdreven had, gevoelde men niet. Noch, dat op het vernemen van een zoodanig misdrijf, het rechtsgevoel van de arbeidende massa zich uitte in protesten zonder eind, die geenszins waren toe te schrijven aan het stoken van eenige raddraaiers of belhamels. — Kortom, de heer Van der Vlugt vindt bij de hooge Petersburgsche bureaukratie niet zoozeer opzettelijken onwil en direkte tegenwerking, als wel de klaarblijkelijke afwezigheid van het inzicht in de zaak, dat aan goeden wil tot medewerking vooraf moet gaan. En zoo ook vinden wij bij de standgenooten van Van der Vlugt, niet het uitdrukkelijke voornemen om onschuldigen in de gevangenis te houden, maar een hooge mate van ongeschiktheid om de gronden te beoordeelen waarop hunne onschuld wordt betoogd, en te begrijpen de motieven van de beweging te hunnen gunste.

Het beste bewijs geeft de heer Van der Vlugt zelf. Gelegenheid tot interventie ten behoeve van het recht, behoefde hij toch waarlijk niet eerst in Rusland te gaan zoeken. Immers het onrecht dat een paar personen is aangedaan, roept niet minder luide om herstel dan het onrecht dat een natie lijdt.

Althans een hoogleeraar in de rechtswetenschap, veronderstellen wij, telt niet de offers maar weegt het leed: want niet het beschadigde belang van personen treft den wijsgeer

Digitized by Google

maar de krenking van een idee. Waarom dan zwijgend toegezien in de zaak van onze onschuldige landgenooten, misschien haar zelfs onverschillig gadegeslagen? Bovendien, als voor het ideëele besef de drie Friezen opwegen tegen de drie millioen Finnen, zou uit een oogpunt van praktisch nut een demonstratie voor laatstbedoelden verreweg verkieslijk zijn geweest. Terwijl prof. Van der Vlugt kon verwachten, dat de ministers van den Tsar hem bij den neus zouden nemen, mocht hij rekenen op de ernstigste aandacht van het geheele volk zijner medeburgers. Doch hij leeft in een vreemde, onwerkelijke wereld, gelijk de burgerlijke idealisten plegen, wier invloed ten goede daardoor zoo bitter klein is. Iets als het avontuurlijke, extraordinaire van een persoonlijk beroep op den keizer van Rusland kan nog hun verbeelding prikkelen, die ongeroerd blijft bij de vraag of drie boerenknechts al dan niet hebben ingebroken.

Verbijsterend, zelfs, moet voor iemand die op de oorzaken van het verschijnsel geen acht heeft geslagen, de gedachte zijn, dat, indien op dit oogenblik het uur van de bevrijding der onschuldig veroordeelden schijnt te naderen, men zoo ver gekomen is bijna zonder steun van de gansche rechtsgeleerde wereld. Er zijn in ons land niet minder dan vijf hoogescholen, waar de rechtswetenschap in al haren omvang wordt onderwezen. Er verschijnen rechtsgeleerde tijdschriften, rechtsgeleerde dissertaties zonder tal. En al de intellektueele kracht, welke eene zoo uitgebreide en vlijtige beoefening van het vak onderstelt en opwekt, is, wij zeggen niet onvoldoende geweest om drie onschuldigen uit de gevangenis te bevrijden, maar zoo goed als ongebruikt gebleven in de beweging voor hunne zaak. Hadden wij in een land geleefd zonder universiteiten met juridische fakulteiten, zonder juristenvergaderingen, zonder rechtslitteratuur, — het zou voor de zaak van het geschonden recht hetzelfde zijn geweest. Tenzij wij moeten zeggen: beter. Want het weinige dat uit deze wereld mocht worden vernomen ten gunste, komt niet in aanmerking bij het vele dat ten ongunste werd gehoord. Nu ruim een jaar geleden richtte de redaktie van het *Volksdagblad* vragen tot

Digitized by Google

eenige personen betreffende het proces Hogerhuis. Antwoorden kwamen er van onderscheidene bekende rechtsgeleerden. Wij noemen Mr. H. Th. de Kanter (Haarlem), H. S. Veldman (Delft), J. W. Mollerus (kantonrechter te Apeldoorn), Rud. S. Benjamins, Th. Heemskerk, prof. Treub, W. Heineken, N. A. Calisch, J. A. Levy: — en niet een van hen heeft met het gezag dat het publiek aan zijn naam te hechten gewoon is, de reeds geruimen tijd gevestigde volksovertuiging willen steunen met de verklaring, welke thans op weg is officieel als waarheid te worden erkend, dat de Hogerhuizen ten onrechte waren veroordeeld. — Het lid van de fakulteit dat een uitzondering heeft gemaakt, behoeven wij niet te noemen. De student die de tweede uitzondering maakte, is de heer P. A. Pijnappel, schrijver van de brochure, aan het hoofd dezes vermeld.

II.

In het *Handelsblad* zijn de hoofdstukken van de brochure het eerst verschenen; en in het artikel door den redakteur Boissevain bij wijze van aankondiging van de feuilletons geschreven, vinden wij reden om op het bovenstaande terug te komen.

De Heer van der Vlugt legde den nadruk op het niet-begrijpen van de west-Europeesche agitatie ten behoeve van Finland. Hierin ligt zijnerzijds de erkenning dat het russificeeren van het gewest, daarginds in het licht verschijnt van een ekonomische en politieke noodzakelijkheid. Wij willen, bij alle verschil, hetzelfde toepassen op de houding van de bourgeoisie in de beweging voor, in de zaak van de Hogerhuizen. Evenmin als de Nederlandsche autoriteiten met plezier de waarheid en het recht verkrachten, heeft er een samenspanning plaats gehad van voorname publicisten en juristen om haar bij dit werk der duisternis de hand te leenen. Wie juist wil oordeelen, moet onderscheid maken tusschen opzettelijk misdoen en het gebrek aan inzicht. Maar wij vragen: heeft dit onderscheid hoe juist het zijn moge, meer dan een theoretische waarde?

Digitized by Google

Wat baat het den Finlanders in hun aan russifikatie overgeleverd hertogdom — of wat baat het den broeders Hogerhuis in hunne cel te Leeuwarden? Het inzicht moge mankeeren, en daarmee het opzet zijn buitengesloten, het toegebrachte leed is er niet minder pijnlijk om. Bovendien, maakt de erkenning van deze waarheid onze voorstelling van den klassenstrijd, in het bijzonder onze meening omtrent de klassejustitie tot een onwaarheid? Integendeel, zij bevestigt haar.

De twijfel aan de schuld van de veroordeelden is, sedert de uitspraak van de Haagsche rechtbank in het proces Troelstra, bij velen aanmerkelijk sterker geworden, bij anderen voor het eerst opgekomen. Wij meenen, op den uitslag van het door dit geding ingeleide revisie-proces vooruitloopende, ter wille van de argumentatie de in rechten gebleken onjuistheid van het Leeuwarder arrest voor het oogenblik te mogen aannemen. — Welnu, hadden wij vastgehouden aan de plattere opvatting van het wezen der klassenjustitie, en ooit beweerd dat de Leeuwarder rechters en raadsheeren tegen beter weten in de Hogerhuizen hadden gevonnisd, dan zouden wij thans uitgepraat zijn. Met de wetenschap, dat Rechtbank en Hof samengesteld waren uit gewetenlooze lieden, en de voldoening dit althans in één geval te hebben aangetoond, konden wij ons tevreden stellen — de Hogerhuizen eenmaal in vrijheid.

Het is intusschen duidelijk dat wij, die om dit theoretisch nietige gevolg nimmer een zoo uitgebreide en bezwaarlijke beweging zouden hebben opgezet, een beweging waarmêe onze partij zich heeft vereenzelvigd, van dit engere gezichtspunt niet zijn uitgegaan. Het kwaad dat de eene mensch over den anderen brengt uit louter boosheid, is niet het onrecht waartegen een staatkundige partij zich kant. Wij bestrijden het onrecht dat door ambtenaren wordt bedreven; door ambtenaren, niet buiten hunne funktie en tegen de reglementen; maar bedreven overeenkomstig de bepalingen, in de uitoefening van hun ambt; bedreven, derhalve, volgens hunne overtuiging gelijk de wet gebiedt. Reeds ons partijbelang zou meebrengen dat wij de zaak zóó beschouwden, wijl alleen zoo beschouwd de zaak voor een principieële kritiek vatbaar is. Het bedenkelijke

Digitized by Google

is niet, dat eenige leden van de rechterlijke macht den schurk zouden hebben gespeeld, en daarbij instemming en steun gevonden bij eenige dagbladschrijvers en advokaten — maar het bedenkelijke is, dat wij in omstandigheden ons bevinden welke bekwame en eerlijke rechters, nauwgezette journalisten en rechtschapen rechtsgeleerden, verhinderen te zien wat eene ongeletterde volksmenigte, voorgelicht door een handvol leeken, aanstonds heeft opgemerkt. En deze omstandigheden, die de justitie en hare standgenooten belemmeren bij de verrichtingen welke zij met ijver en goede trouw waarnemen, moeten een algemeene oorzaak hebben, die omdat zij algemeen is, wel niet anders dan maatschappelijk kan zijn. Deze maatschappelijke oorzaak, dus, doet de burgerlijke justitie, de burgerlijke overheid, de burgerlijke pers, de organen in één woord, van burgerlijke beschaving en macht, voor wit houden wat blijkbaar zwart is, den leugen verwisselen met de waarheid, onrecht plegen als zij meenen recht te doen. Wij, nu, hebben met een kritiek van de klassejustitie nooit iets anders bedoeld dan dit; en wij zouden waarlijk niet weten wat wij ooit meer hadden kunnen bedoelen. Is dit zoo, en in de zaak Hogerhuis hebben wij een dier zeldzame gevallen dat de vertegenwoordigers der bourgeoisie gedwongen worden het feitelijk te erkennen, dan is de strijd tegen de klasse die regeert, maar met den besten wil hare taak niet meer kan vervullen, een even eenvoudige als dringende eisch van den vooruitgang.

Aan den anderen kant zouden wij aan de zaak welke wij voorstaan, te kort doen, door aanspraak te maken op den lof van scherpzinnigheid en edelmoedigheid voor de personen. Niet enkel eene natuurlijke diskretie vordert dat wij onze minderheid erkennen; erkennen, dat, zoo wij aan de zaak van het recht eenige diensten konden bewijzen, het meer geluk was dan wijsheid. Wij zijn waarlijk door het lot bijzonder begunstigde lieden! Wij spelen met de schatten van waarheid en rechtvaardigheid, die onze tegenstanders door geen inspanning of toewijding kunnen meester worden. Wat noemen wij de bourgeoisie een geprivelegeerde klasse? De genietingen

Digitized by Google

van een hoogere orde zijn voor haar niet weggelegd, de uitdrukking slaat blijkbaar alleen op het stoffelijke. Vraagt het overal waar onrecht wordt geleden of tirannie en reaktie dreigen; waar kwaad hersteld wordt, of erger voorkomen, daar is het voor een deel of geheel te danken aan het socialisme. In de zaak Hogerhuis zijn volksvergaderingen gehouden, zijn redevoeringen uitgesproken, artikelen en brochures geschreven, op een of twee uitzonderingen na, door onbevoegden. Maar dit is de beteekenis van de zaak Hogerhuis, en in dit opzicht hebben de dragers van dien naam niet te vergeefs geleden, een beteekenis die de zaak voor altijd verbindt aan de geschiedenis van de arbeidersbeweging in ons land, dat zij de partij van de arbeiders voor vriend en vijand heeft gekenmerkt als de partij van het recht. Gelijk er eene algemeene maatschappelijke oorzaak is, die de goede bedoelingen van de bourgeoisie machteloos maakt; zoo is er een algemeene maatschappelijke oorzaak, die aan de simpele plichtsbetrachting van het proletariaat de glorie bijzet van een hoog en edel streven. Zoo weinig wij aan de organen van de bourgeoisie de opzettelijke vervalsching toedichten van het recht, zoo weinig zullen wij voor ons zelven een persoonlijk monopolie vragen van waarheidszin. Wij kunnen volkomen tevreden zijn nu de historie van de zaak Hogerhuis gekomen is in een stadium, dat de grondwaarheid van de socialistische beschouwing in eene eenvoudige gedaante wereldkundig maakt, aannemelijker voor de massa dan door eenig voorval hier te lande gebeurd. De waarheid, dat de gesteldheden des geestes welke eerst tot veroordeeling van onschuldigen leidden, vervolgens tot onverschilligheid en afkeer ten opzichte van de beweging; aan den anderen kant tot twijfel aan de juistheid van het arrest, spoedig aangewend als motief tot een omvattende en langdurige demonstratie; dat dit geestelijk onderscheid bij burgerij en bij arbeiders, de in de gevoels- en ideeënwereld werkzame tegenstelling is van beider ekonomische en politieke verhoudingen.

Het is hier de plaats niet in bijzonderheden te spreken over den maatschappelijken achtergrond van de zaak, die in

Digitized by Google

dit tijdschrift nu niet voor de eerste maal wordt behandeld. Alleen als bevestiging van onze bij eene vroegere gelegenheid gegeven voorstellingen; voorstellingen, overigens, door de feiten waar gemaakt meer dan door eenige redeneering mogelijk zou zijn; heeft het reeds genoemde artikel van den Heer Boissevain voor ons zijne waarde.

Reeds de aanhef. De schrijver heeft een lange wandeling gemaakt met Pijnappel, en »met spanning en diepe belangstelling geluisterd naar het verhaal van zijne ervaringen in Friesland". Maar ervaringen in Friesland hadden ook Valk, de auteur der eerste brochures; Troelstra; Van der Heide, predikant te Engelum; Middelkoop, ontvanger te Leeuwarden en de redaktie van het *Friesch Volksblad.* De onderzoekingen van den Heer Pijnappel zijn op die van de anderen gevolgd, hem is door de anderen de weg gewezen. Maar de redakteur van het *Handelsblad* spreekt van een bezwaar dat tegen de kritiek ook van zijn vriend moest gelden. Hij hield nl. een besliste overtuiging voor »ongeveer onmogelijk" indien men de »terechtzitting niet bijgewoond en de getuigen niet gehoord had". Ware deze beschouwing, zouden wij zeggen, ook maar ongeveer redelijk, dan zou het er voor de Hogerhuizen inderdaad slecht uitzien. Intusschen, de schrijver zegt vervolgens, dat de »diepe overtuiging" van vele mannen »die blijkbaar te goeder trouw zijn", grooten indruk op hem hadden gemaakt. En wij die waarlijk niet alleen uit beleefdheid, onzerzijds de goede trouw van den Heer Charles Boissevain in deze zaak evenzeer aannemen, en slechts wilden toonen dat lieden in zijne positie door hunne beste eigenschappen en achtenswaardigste neigingen kwalijk worden gediend; wij mogen als bewijs aanvoeren dat de hoofdredakteur van het in liberale kringen wellicht meest gezaghebbende orgaan, door een voor de zaak der waarheid hoogst verderfelijk aanzien des persoons geleid wordt. De beweringen van lieden die hem vreemd, of wel onsympathiek, vijandig waren, hielp hij dood zwijgen; en eerst het woord van een bekend en bevriend persoon vestigde bij hem het geloof aan de oprechtheid van anderen, die lang vóor zijn zegsman hetzelfde hadden gezegd. Dit is

Digitized by Google

vooral, wij zeggen niet: onvergeeflijk, wijl bij deze beschouwing van te voren het denkbeeld van alle subjektieve schuld is buitengesloten; maar dit is vooral daarom ten hoogste opmerkelijk, wijl de beweringen van anderen welke de Heer Pijnappel later niets anders deed en niets anders doen kan dan op zijne wijze herhalen, uit louter zeer eenvoudige zakelijke mededeelingen bestonden: het betoog van de zwakheid van de gronden in het arrest genoemd, het betoog van de bezwaren tegen de bekende daders. Wat heeft de Heer Pijnappel voor treffende, nieuwe psychologische beschouwingen of wat voor nieuwe, overtuigende feitelijke gegevens den Heer Boissevain hunnen meedeelen? — vraagt men zich af. Maar hij heeft hem, behalve het voor de hand liggende in het sociale *milieu*, over niets behoeven, over niets kunnen spreken dan over de houding van de hoofdgetuigen, over het raam, het lantarentje, over de misleidende procedure, over de onverantwoordelijke instruktie, over de onwaarheden in de beschikking — en over het verpletterende van de omstandigheden waaronder de buitenrechtelijke bekentenissen zijn afgelegd. Wij gelooven den Heer Boissevain op zijn woord dat hij te voren geen besliste overtuiging had: dat pleit, zeiden we, zeer tegen hem als toongevend leider van de publieke opinie; maar waarlijk vreeselijk is het te bedenken en zonder eenige ironie ons medelijden waard, dat de maatschappelijke redenen, hier werkzaam, zoo zeer dezen woordvoerder der regeerende klasse (en bijna al zijne kollega's) tegen de waarheid verharden en voor haar verblinden, dat stelselmatig van zijn kant het bekend maken van de stukken waarop de overtuiging van anderen rustte, verzuimd is. Wat moet er omgaan in het hoofd van den journalist, die, als hij in de brochures van Valk, in de kolommen van *Sociaaldemokraat*, *Volksdagblad* of *Friesch Volksblad* de reeksen van feitelijke gegevens welke over deze zaak openbaar zijn geworden, onder de oogen krijgt, niet enkel geen besliste overtuiging voelt ontstaan, maar zelfs niet het besef dat zijn plicht als bestuurder van een blad dat groote publiciteit geeft, voorschrijft het opnemen van althans het voornaamste van het overvloedige materiaal?

Digitized by Google

Wat er bij hem is omgegaan, zal de Heer Boissevain u zeggen: »Het heeft, schrijft hij, aan de Hogerhuiszaak veel kwaad gedaan, dat zij door te vurige aanhangers is verdedigd. De vurigste strijders er voor zijn zeker de Sociaal-democraten geweest, wat velen in de beweging alleen een middel om de justitie aan te vallen deed zien."

Deze velen, antwoorden wij, te goeder trouw in de onderstelling, dat wij, buiten de zaak om »alleen" de justitie wilden aanvallen, hebben dus, evenzeer buiten de zaak om, alleen de justitie willen verdedigen. Zie hier een voorstelling van een der aspekten van den klassenstrijd, waarin althans de rol van de bourgeoisie aangeduid is met grootere openhartigheid dan wij meestal gewoon zijn. Doch waarom zou Boissevain niet openhartig wezen? Het verdedigen van de justitie rekent hij zich tot een eer. Men zou intusschen nu mogen opmerken, dat het al te groote vertrouwen gevaarlijk kan zijn. Het is redelijk niet vol te houden, dat de justitie in zich zelve de waarborgen zou bevatten, om bejegend te worden met een eerbied die alle kritiek uitsluit. Niet de logika, maar een maatschappelijk motief, schrijft een zoodanigen eerbied voor. Eerbied voor de justitie, als maatschappelijke deugd, is de ideologische vorm van het belang dat, voor de regeerende klasse, bij een sterke justitie betrokken is... Dat wisten we. Doch dit motief, zien wij nu en zien ook anderen die het niet wisten, dit motief werkt schadelijk, werkt ten nadeele van het recht. Alle twijfel wordt onderdrukt — bij zichzelf en zoo mogelijk bij anderen. Ja, zoo krachtig is de werking ten kwade, dat zij den twijfel van anderen tracht verdacht te maken. Wij hebben de bekentenis dat velen van de beweging voor de broeders Hogerhuis afkeerig waren, *omdat* zij tegen de justitie scheen gericht te zijn. Maar deze schijn lag enkel bij hen, was de weerschijn van *hun* angst. Ten eerste ligt het bewijs in de uitkomst, die ons en niet hun gelijk geeft. Zoolang een socialistische beweging hier te lande bestaat, heeft zij nog nimmer met een gewone strafzaak zich ingelaten. Mag men dan zeggen, dat onze tusschenkomst in deze enkele, die blijkt een dwaling te zijn, van een vooringenomenheid tegen de justitie getuigt?

Digitized by Google

Neen, wij zien de justitie zooals zij is, zonder vooringenomenheid: een machtsmiddel van de regeerende klasse dienende tot handhaving van *hare* sociale orde — welke ook eenigszins die van de arbeiders is, omdat in deze maatschappij aan de arbeiders eenig recht en eenige rechtszekerheid toekomt. In geschillen onderling, zelfs in oneenigheid met patroons of anderen van de regeerende klasse, maken zij van de justitie en veelal met voldoening gebruik. Wij konstateeren het zonder spijt. Welke, overigens, de kenmerken zijn van de klassejustitie en hoe zij in de zaak Hogerhuis aan het licht komen, is reeds in den vorigen jaargang van dit tijdschrift aangeduid. Genoeg, de geheele procedure in twee instanties, de voorbereiding door de politie niet het minst, dragen rijkelijk de kenmerken van het bestaan der maatschappelijke scheiding tusschen rechters en beklaagden. De klassejustitie zal eerst een einde nemen met de justitie zelve, die alleen in eene klassen-maatschappij denkbaar is. Doch het gebrek aan objektiviteit in het geïnteresseerde oordeel over de justitie, waarvan ook de redakteur van het *Handelsblad* blijk geeft, belet hem *ons* oordeel met eenige aandacht te wegen. Hij is in de burgerlijke ideologie zoozeer bevangen, dat hij aan de eerlijkheid van een vrijmoedige kritiek niet kan gelooven. De klank alleen van het woord klassejustitie brengt hem van de wijs, en het is niet meer dan de klank van het woord waartegen hij zich wendt. »Van klassen-justitie in deze te spreken schijnt ons al zeer kinderachtig," Al waren, gaat hij voort, »hooggeachte magistraten misdadig genoeg geweest om lieden schuldig te verklaren omdat zij sociaal-democraten waren, dan zou er nog geen reden zijn geweest waarom ze liever de Hogerhuizen dan de drie mannen, die door de openbare meening als de schuldigen worden aangewezen, vervolgd zouden hebben." Geen wonder, inderdaad, dat de Heer Boissevain van de socialistische meening over de taak van de rechterlijke macht in deze maatschappij geen hoogte kan krijgen. Wij mogen het geen bewuste onwaarheid noemen als de Heer Boissevain hier spreekt van »hooggeachte magistraten"; doch, zoolang ons niet gezegd is waarom de

Digitized by Google

Leeuwarder rechters en raadsheeren in het bijzonder op de onderscheidende aanduiding aanspraak kunnen maken, moeten wij gelooven dat de schrijver in het algemeen alle leden van rechtbanken en hoven op deze wijze pleegt te betitelen; zoodanig, dat bij hem onwillekeurig en direkt het begrip van magistratuur aan het begrip van in hooge mate achtenswaardig te zijn, is vastgeknoopt. Nog eens, deze vooringenomenheid is, gelet op de rol van de justitie in onze samenleving, volkomen begrijpelijk; zij maakt evenwel onvatbaar voor eene onpartijdige en wetenschappelijke voorstelling van de justitie — terwijl de broeders Hogerhuis kunnen getuigen hoe verderfelijk het is voor de justitiabelen.

Wij willen, ten slotte, aan de gezelschappen, waarvan wij een woordvoeder hebben gehoord, het verwijt niet doen, dat zij van dit geval een partijzaak hebben gemaakt. Zoodanige verwijten geven te kennen, dat men van de manier, waarop openbare meeningen tot stand komen, een zeer onzuiver denkbeeld heeft Neen, de verdediging van de justitie en de bij de verdediging gevolgde taktiek, van aan den eenen kant het gevoelen der voorstanders van de gebroeders verdacht te maken als een uiting van haat tegen de rechterlijke macht, en aan den anderen kant de feitelijke gegevens niet of niet uitvoerig te vermelden, waaruit het gevoelen van de voorstanders is afgeleid...; het is, naar beginsel en naar methode, de zaak van eene partij, welker methode en beginsel niet bepaald worden naar persoonlijke voorkeur, maar haar zijn opgelegd door het noodlot der historie.

III.

Zeiden wij dat Pijnappels brochure geen nieuws bevat, dan had het niet de bedoeling den schrijver in het geringste onaangenaam te zijn. Zij bevat geen nieuws in den zin van eene onthulling te zijn van feiten, nieuw gevonden, of van voorstellingen, nieuw gedacht; zoodanig, dat met eenig recht de kouranten kunnen beweren, thans eerst overtuigd te zijn of althans sterk aan het twijfelen geraakt. Maar de brochure

Digitized by Google

geeft nieuws in zooverre, als zij een oorspronkelijke bewerking is van het voorhanden materiaal, de uitkomst meedeelt van eigen plaatselijk onderzoek. Nog onbekend waren eenige aanhalingen uit de instruktie, den Heer Pijnappel overgebracht door den advokaat der veroordeelden in tweede instantie, mr. Kloekers, te Assen. En nieuw waren de artikelen voor verreweg het grootste gedeelte van de geabonneerden van het *Handelsblad*. Zijn schuld is het niet, dat in Mei 1899 het nog mogelijk was voor een kring van lezers, aan wie het geringste detail van de zaak Dreyfus breedvoerig was bericht, de zaak Hogerhuis te behandelen alsof zij gisteren had plaats gevonden. Zijne brochure moest zijn een zoo uitvoerig en volledig mogelijk overzicht — bestemd voor lezers, die de bijzonderheden nog zeer weinig kenden, en iedere opmerking ten nadeele van de rechtspraak hunner standgenooten, zoo niet weigerden aan te hooren, dan toch van te voren wantrouwden. Zijne verdienste is, dat hij aan den eisch van de omstandigheden waaronder hij schreef, op de juiste wijze heeft weten te voldoen.

Zij, die de zaak Hogerhuis kennen, zijn door Pijnappel in hunne voorstellingen van alle hoofdpunten bevestigd. Een persoonlijke voldoening, gering te achten bij de principiëele. Hoe meer stukken aan het licht komen, hoe meer personen zich met het geval gaan bezig houden, des te duidelijker blijkt dat de eerste indruk de juiste was; des te overtuigender wordt bewezen, dat de onbevoegden en de ongeletterden, dank zij hunne maatschappelijke positie, welke een onbevangen kritiek van de justitie toelaat, de omstandigheden van het proces beter hebben begrepen dan de wetenschappelijke mannen en de aangewezen deskundigen.

Het eerste hoofdstuk van de brochure behandelt het gebeurde vóór de terechtzitting. De gewichtige vraag: hoe zijn de getuigen Haitsma c.s. er toe gekomen, Wiebren Hogerhuis en zijne broeders tegen alle rede en waarschijnlijkheid van de inbraak te beschuldigen? — wordt beantwoord juist zooals anderen vóór dezen schrijver deden. Wij zelf schreven in dit tijdschrift: niet de getuigen hebben de politie,

Digitized by Google

maar de politie heeft de getuigen op het spoor, het verkeerde, gebracht. De Heer Pijnappel, uit kracht van zijn onderzoek, waarbij gesprekken met maréchaussees en veldwachters, zegt hetzelfde: »Onophoudelijk werd hun aandacht op de Hogerhuizen gericht. — — — Nu zij hen steeds als de schuldigen hoorden noemen, dachten zij: — ja, het was toch niet geheel onmogelijk." De citaten uit verhooren bevestigen de opvatting, verkregen vóór het dossier publiek werd. Wij vinden o. a. deze treffende verklaring van Sieds Jansma, dat hij »bij nadenken — — *de meening van den Comm. van Politie min of meer wordt toegedaan;* de witte *moet dan zijn* Wiebren en de man, waarmede hij geworsteld heeft, Marten, en de man buiten, Keimpe." Eene verklaring, die, met vele andere, ook dit tweede zeer gewichtige feit doet uitkomen, dat de latere bewering van de getuigen, volgens welke zij de Hogerhuizen *onmiddellijk hadden herkend,* een groote leugen is. Of Haitsma c.s. de Hogerhuizen al verdachten — daaraan had de politie niets: zij moesten zeggen dat zij het wisten. Hoe ook op de terechtzitting de getuigen verleid, ja, gedwongen werden tot dezen leugen, kunnen de lezers zich wellicht herinneren.

De Heer Pijnappel reproduceert de bekende stukken ten bewijze dat de politie, om het door haar gewenschte verband tusschen de verdachten en het overtuigingsstuk, het lantarentje door de inbrekers achtergelaten, vasttestellen, »met beloften en bedreigingen werkte". Deze onthullingen evenaren het ergerlijkste wat in de Dreyfuszaak aangaande laagheden van ambtenaren, militaire of civiele, is gebleken. Een der brieven van de betrokken personen heeft schrijver dezes indertijd in deze bladzijden doen afdrukken. Een van de andere bij Pijnappel te vinden is van eene Dirkje Bosma, wie de Leeuwarder inspekteur Bemmelink moet hebben beloofd, »dat haar man vrij zou raken van het zaakje van aardappelstelen", als hij »maar zeide van de lantaarn".

Het tweede hoofdstuk van de brochure loopt over de terechtzitting. De schrijver begeeft zich in een uitvoerige en nauwgezette kritiek van het bewijsmateriaal, beperkt tot de verklaringen der drie bekende getuigen en enkele aanwijzingen

Digitized by Google

— aanwijzingen en verklaringen thans voor de zooveelste maal onder handen genomen en wederom, zooals prof. Simons zeide, blootgelegd als een samenstel van onwaarschijnlijkheden. Deze passages behooren tot de beste van het geschrift. — Om deze reden zijn de argumenten tegen het vonnis vooral in het thans ingetreden stadium der zaak van belang, wijl er beginselen van een legende te bespeuren zijn welke door die argumenten wordt weersproken. De legende, namelijk, *als zouden in beide instanties de Hogerhuizen op schijnbaar goede gronden veroordeeld zijn*, gronden waarvan de innerlijke zwakheid eerst door het bekend worden van de uitlatingen van Van Dijk, Dijkstra en Alberda na het onherroepelijk worden van de veroordeeling, aangetoond zou zijn geworden. Sedert de indiening van het voorstel der Heeren Harte c. s. is aller attentie op het thans noodige nieuwe feit, de aanwezigheid dier bekentenissen, gevestigd. Na de aanneming van het voorstel is dit nieuwe feit, vergissen wij ons niet, ook juridisch de hoofdzaak. En dit zijn redenen die allicht er toe leiden, dat men de bezwaren tegen het vonnis een weinig zou gaan vergeten. Doch voor ons blijven zij een gedenkteeken van de mogelijkheden bij de rechtsbedeeling in een provincie, welke reeds lang den naam had van voortegaan in de scheiding tusschen arm en rijk.

Zeer lezenswaard is verder § III bij Pijnappel. De auteur heeft een eigen meening over de herkomst van het bekende anonieme briefje aan Mr. Kloekers, nog vóór de uitspraak van het Hof door hem ontvangen en getoond aan den heer Noyon, advokaat-generaal. Het briefje is de eerste aanwijzing van de daders »die niet op vermoedens rustte, maar op van de daders zelven afkomstige mededeelingen". »Maar de tijd — voegt de Heer Pijnappel er bij — is nog niet gekomen voor de publicatie van het bewijs hiervan". »Komt het revisieproces, dan zal ook over deze vraag het licht schijnen".

In het vervolg van schrijvers verhaal over de wijze waarop de daders bekend zijn geworden, komen voor de verklaringen van Klaas Stienstra en Eeltje Ringia, gelijk beiden haar onlangs voor de Haagsche rechtbank onder eede hebben

Digitized by Google

herhaald. Vergissen wij ons niet, dan is de publikatie van deze stukken in de feuilletons van den Heer Pijnappel, Mei 1899, de eerste keer dat in een groot blad anders dan terloops deze stukken zijn meêgedeeld. — Voor de leus heeft een nieuwe instruktie plaats gehad, maar — zegt Pijnappel — »in hun zucht de eenmaal aangenomen schuld der Hogerhuizen te blijven verdedigen, vonden de rechterlijke ambtenaren steun."

Hoofdstuk VII handelt over het derde justitieele onderzoek, de instruktie van de klacht wegens meineed tegen Gatze Haitsma, namens de vrouwen Hogerhuis door mr. Troelstra ingediend — een der middelen tot revisie van het proces volgens art. 375 van het Wetb. v. Strafvord., toen het andere middel, vervolging der nieuw aangewezen daders, te vergeefs was beproefd. De Heer Pijnappel herinnert aan de onware woorden van minister Cort van der Linden, in zijn memorie van antwoord bij de begrooting van Justitie neêrgeschreven: dat door het nieuwe onderzoek het bewijs van de schuld der gebroeders door nieuwe feiten was versterkt. De waarheid is, dat ook de minister in de vulgaire vooroordeelen zijner klasgenooten geheel en al bevangen is, en de zaak de moeite van een zelfstandige beschouwing niet heeft waard geacht. Van zijne bewering, die hij jammerlijk moest opgeven toen het noodzakelijk werd haar tegenover Troelstra in de Kamer te verdedigen, zegt Pijnappel met reden: »alleen wie in de zaak thuis waren en de onwaarde van het vroegere »bewijs" kenden, konden begrijpen van welken aard deze nieuwe versterkingen zouden zijn." De beschikking van Mr. Schimmelpenninck d.d. 6 Juni 1898 besprekende, gaat hij de nieuwe bewijzen kortelijk na, om te komen tot het reeds vele malen bereikte resultaat: »het fiasco der »nieuwe bewijzen" was absoluut." De houding van Minister en Kamer bij de interpellatie van Troelstra over deze beschikking, kritiseert de Heer Pijnappel ten slotte in de opmerking, dat de 14 Juni voor de eer der Nederlandsche natie (lees: van de regeerende klasse) geen gelukkige dag is geweest. En terecht zegt hij dat, na dit kamerdebat, de in kracht toenemende agitatie voornamelijk gegrond was op de beschikking,

Digitized by Google

welke de zwakheid van het bewijs tegen de Hogerhuizen eerst recht deed uitkomen.

Aan de motieven waarop de gratie is afgewezen, wijdt de schrijver eenige uitmuntende bladzijden. Al het waardelooze van de beweringen der »hooggeachte magistraten", die het Gerechtshof van Leeuwarden vormen, stelt hij in het scherpste licht. Ware het maar zoo . . . ! — als hier omgekochte of op welke andere manier tot het misdrijf van opzettelijke vervalsching der waarheid gebrachte lieden hadden gesproken, zou zelfs in onze maatschappij deze overmaat van monsterachtigheid niet ongestraft gebleven zijn. Maar een veel vreeselijker gedachte is, dat wij in deze adviezen een maatstaf hebben van goede trouw, ernst en scherpzinnigheid. De raadsheeren en de advokaat-generaal, verre van nu als ontmaskerde bedriegers tot ontslag gedwongen of tot straf veroordeeld te zijn, gaan voort met de uitoefening van hun ambt, blijven over het lot van hunne medemenschen beschikken en zijn in hoogheid gezeten als te voren — ja, door een akte van solidariteit, welke bewijst, dat de deugd der kleinen de ondeugd der grooten kan zijn, is de advokaat-generaal, Mr. Noyon, sedert bevorderd, en neemt hij het openbaar ministerie waar aan het opperste rechtskollege, dat over de aanvrage tot revisie te beslissen zal hebben!

De schrijver besluit met een woord over de houding van de groote kouranten 1) en de agitatie door de socialisten onder-

---

1) De brochure noemt de *Nieuwe Rott. Courant* en de *Amsterdamsche*. Niet minder kenmerkend was de houding van het *Nieuws van den Dag*, dat op een in het oog loopende manier het gewijsde tegen de waarheid heeft helpen verdedigen. Het machtigste wapen van de pers, tevens het harerzijds grofste plichtverzuim, is het verzwijgen. Spaarzame berichten, korte mededeelingen over de zaak Hogerhuis — naast de volle kolommen dagelijks maanden lang over de zaak Dreyfus — of wel een volkomen stilte. Somtijds sprekende, waar het eenigszins mogelijk was, ten bate van het onrecht. Hiervan twee voorbeelden. In zijn geheel reproduceert de redaktie, nummer van 8 Augustus 1898, (derde blad) de ongunstige meening van de *Amsterdamsche Courant* over den uitslag van de enquête door het *Volksdagblad*. De geestrijke konklusie van de *Amst. Ct.*, dat alleen juristen mogen oordeelen, acht het orgaan van Dr. Ritter de moeite van het overnemen ten volle waard.

Digitized by Google

nomen. Juist wijl de Heer Pijnappel in deze kwestie den dieperen grond onaangeroerd laat, en zich alleen bemoeit met de voor ieder onbevangen waarnemer zichtbare feiten — gevolgen van een oorzaak welke hij niet noemt — is zijn getuigenis, ook voor ons, van waarde. Hij spreekt niet over de maatschappelijke noodzakelijkheid welke de rol bepaalt van bourgeoisie en van proletariaat: het is de bevestiging van ons gevoelen omtrent deze noodzakelijkheid, vindt een nauwgezet onderzoeker het optreden aan beide kanten met haar in overeenstemming. Niet derhalve, als een streeling van onze ijdelheid, zelfs niet als de waardeering van verrichten arbeid, maar als de versterking in het geloof aan de kracht waarmee wij van groote maatschappelijke plichten ons hebben te kwijten, aanvaarden wij het woord van dezen jongen schrijver:

»Het is dan ook een armzalige beschimping te zeggen, dat het zooveel beter zou zijn gegaan, wanneer de socialisten

---

Direkt tendentieus in ongunstigen zin is het overzicht, voorkomende in het nummer van 16 Juli 1898, van prof. Simon's bekende artikelen in het Paleis van Justitie, geschreven na de beschikking van Mr. Schimmelpenninck. Men weet dat deze artikelen een diepen indruk hebben gemaakt; ondanks alle in de positie van den hoogleeraar dubbel begrijpelijke reserve, was zijne kritiek, zoowel van het arrest, van de terechtzitting en van de beschikking, vormelijk minder dan wezenlijk, dermate scherp dat het verschijnen van zijne artikelen een zeer belangrijk incident uitmaakt in de geschiedenis van de agitatie. Wij vragen of iemand van dit resumee, bestend om aan den uitgebreiden lezerskring van het *Nieuws* het gezaghebbend oordeel van Mr. Simons te doen kennen, ook maar half dezen indruk krijgt:

„De hoogleeraar verklaart zich buiten staat eene welgevestigde overtuiging voor te dragen. Hij heeft niet de overtuiging dat de veroordeelden onschuldig zijn gevonnisd, en ook is niet elke twijfel aan hunne schuld bij hem verdwenen.

Deze meeningen licht hij toe door de behandeling van de zaak op den voet te volgen.

Hij stelt de vraag of de bestaande twijfel door een nieuwe behandeling zou kunnen worden opgeheven en of zulk een nieuwe behandeling reeds daardoor gerechtvaardigd zou zijn.

Het eerste is mogelijk, maar acht hij vooralsnog niet waarschijnlijk.

Grond voor een nieuwe behandeling bestaat er, volgens onze wet, stellig niet; de vermoedens van meineed tegen Haitsma zijn niet beslissend en zullen

Digitized by Google

er zich niet mee bemoeid hadden. Integendeel zal het de eer der socialisten blijven de eenige politieke partij te zijn, die in haar geheel de keuze gedaan heeft: voor het niet vormelijke, maar werkelijke *recht*." — Hoe kan het anders? Wij hebben ons niet de zaak, de zaak heeft ons aangetrokken. En immers is uit de noodzakelijkheid van zoodanig verzet het socialisme geboren. —

9 Augustus.

---

geen rechter licht bewegen een verwijzing te bevelen; eene veroordeeling is nog minder waarschijnlijk, en toch eerst die veroordeeling zou ten slotte leiden tot een nieuwe behandeling.

Toch — zegt hij — staat een weg open, waardoor de rechter, die het vonnis wees, geroepen kan worden in het licht der thans bekende feiten een nieuw oordeel te geven. Indien een request tot gratie wordt ingediend, zal het Hof te Leeuwarden daarover zijn advies hebben te geven. Het Hof zal zich dan opnieuw de vraag moeten voorleggen of 't nog altijd van de schuld der veroordeelden overtuigd is; is die overtuiging verzwakt, 't zal daarvan in zijn advies kunnen doen blijken, en de Minister van Justitie, in zijne voordracht aan de Kroon, zal zeker aan een dusdanig advies hooge waarde hechten. Blijft het Hof daarentegen ook nu nog bij zijne vroeger gebleken opvatting, men zal dit kunnen betreuren, maar men zal die opvatting, op een eerlijke overtuiging steunend, hebben te eerbiedigen en zich moeten neerleggen bij het onvermijdelijke."

Eindelijk verscheen in het nummer van 28 Juni 1899 eene korte aankondiging van Pijnappels brochure. Eenigszins kritisch, is de aankondiging in het algemeen gunstig. Men gevoelt dat de redaktie op een bevestiging van de volksopinie van dien kant niet verdacht was. Nu het blijkt dat »betrouwbare en deskundige personen, gelijk de Utrechtsche hoogleeraar Simons," eenigszins denken als de groote menigte, (aan prof. Simons schrijft de redaktie thans »ernstigen twijfel" toe) verheugt zij zich over de mogelijkheid eener revisie, welke zij direkt en indirekt zoolang zij kon met alle macht heeft tegengewerkt.

Digitized by Google

DE STAM VAN 'T VOLK...

De stam van 't volk doet nu zijn loten beven
Omdat een twijg herplant in vreemde streek
Gewond beweegt: geheimnisvol geleek
Eén leven nog door stam en twijg te streven.

Verwantschap trilt in 't bloed, en luide spreek'
Ze in eendre taal en dring de hand tot geven, —
Want krachtloos zijn we en ons is niets gebleven
Van hulp die steunde en macht die niemand week.

De stam van 't volk doet nu zijn blaad'ren ruischen,
En vreugd voor 't minst is 't ritslen all' te saam;
Te lang in stilt hing elk voor zich alleen.

Eén bloed is 't al, hier kronklend, dáár aan 't bruisen,
Eén taal is de onze en de onze eenzelfde naam:
Eén is ons voelen, zij 't ook in geween.

ALBERT VERWEY.

23 Okt. '99.

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google